

ETHNOGRAPHIA (NÉPÉLET)

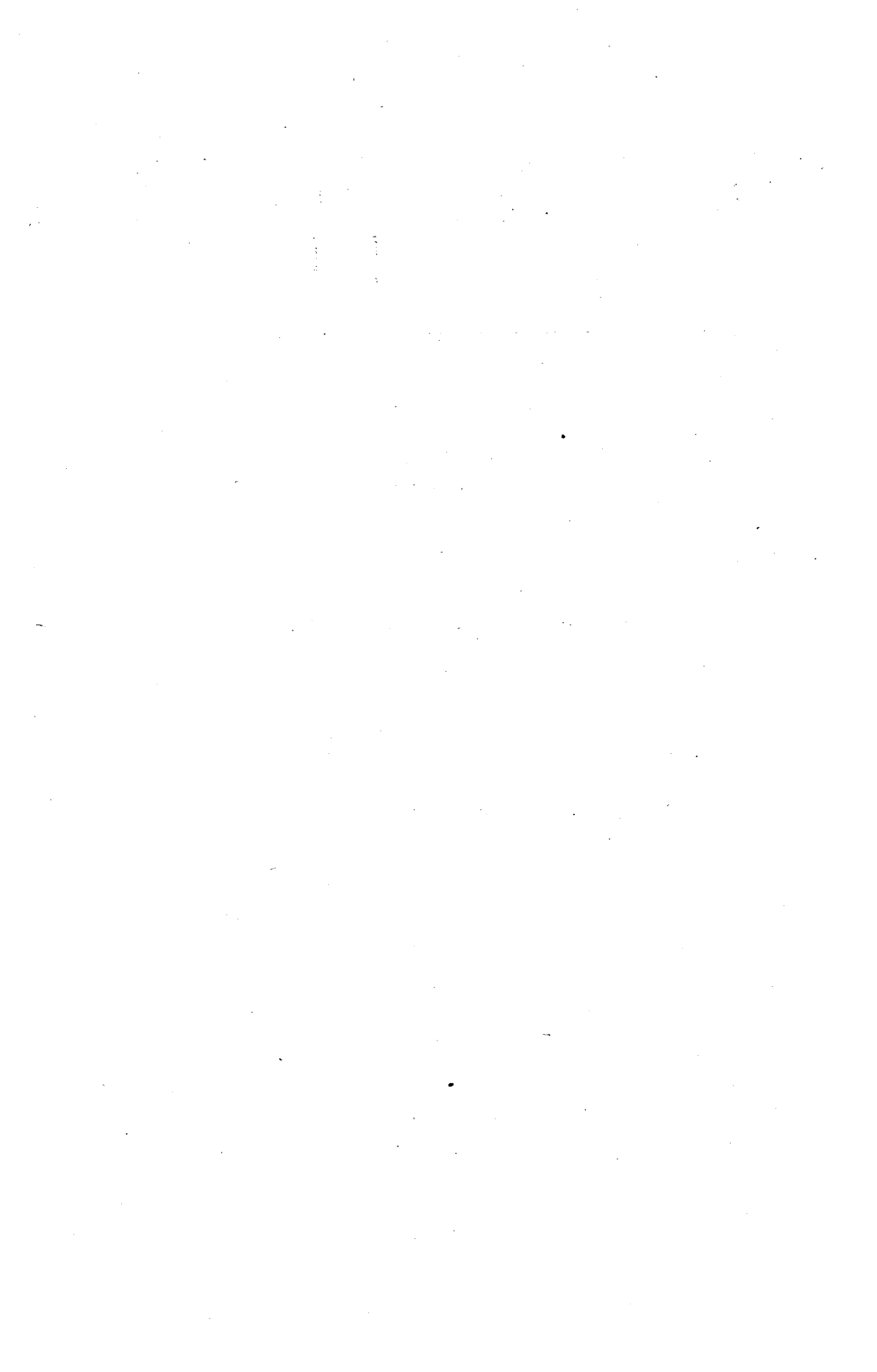
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLÖNYE

SZERKESZTETTE
SOLYMOSSY SÁNDOR

XLI. ÉVFOLYAM.
1930.

BUDAPEST, 1930.
A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KIADÁSA.

TARTALOM

Cikkek.

<i>Dömötör Sándor: A betyárromantika (I—II.)</i>	5, 97
<i>Heller Bernát: Mikszáth, Babrios: a mese és a legenda</i>	153
<i>Honti János: A Szilágyi és Hajmási-monda rokonai és eredetkérdése</i>	25
<i>Kerényi Károly: A csodaszarvas az „1001 nap”-ban</i>	145
<i>Köhler Aladár: Szápáry Péter mondája (I—II.)</i>	85, 161
<i>Madarassy László: Palócföldi búzaszentelés (képekkel)</i>	158
<i>Richter M. István: A mesterlegények a céhvilágban (I—II.)</i>	38, 177
<i>Solymossy Sándor: Ősi fejfaformák népünkénél (képekkel)</i>	65
<i>S. S.: Munkácsi Bernát</i>	1

Kisebb közlemények.

<i>Bátky Zsigmond: Lovas népek voltak-e az ugorok?</i>	119
<i>Csefkó Gyula: Nótafa, szárazfa, mesefa</i>	114
<i>Dömötör Sándor: A Nagyidai Cigányokhoz</i>	119
<i>Juhász Jenő: Bábabokor</i>	116
<i>Mészöly Gedeon: Ugorok lovasvoltáról, vogulok ostaráról</i>	122
<i>Munkácsy Mihály: Szamojéd sámánok és samanizmus (G. A. Starcev után oroszból)</i>	210
<i>Varga Bálint: Bábabukra és délibáb</i>	202

Népi adalékok.

Népdalok, balladák.

<i>Bálint Sándor: Két alsótanyai nóta (Szeged)</i>	202
<i>H. Kovács Mihály: Népballada Makóról</i>	48
<i>Ortutay Gyula: Népdalváltozatok Szegedről</i>	37
<i>Pencz Ilona: Nótaszövegek Csór községből</i>	201
<i>Relković Davorka: Acsádi (Vas m.) népdalok</i>	126
<i>Schriffert György: Halasi nóták 1853-ból</i>	200
<i>Tolnai Vilmos: A faragószék nótája (rajzokkal)</i>	204
<i>Vavrik N.: Népballada Pásztóról</i>	128

Népszokások, népjátékok.

<i>Gönczi Ferenc: Karácsonyéjjeli ostyajárás</i>	84
<i>Luby Margit: Nagygéci lakodalom</i>	128
<i>Prückler József: Jászberényi néphit, szokások és babonák</i>	130
<i>Relković Davorka: Acsádi (Vas m.) néphit és szokások</i>	50
<i>Szilády Zoltán: Suhancok játéakai (1—5. sz.), rajzokkal</i>	207

Babonák, babonás történetek.

<i>Bálint Sándor</i> : Szegedvidéki babonás történetek (1—11. sz.)	48
<i>Bilák Sándor</i> : Egy rutén kuruzslás története	53
<i>Luby Margit</i> : Kisdedre vonatkozó babonák	125
<i>Nagy József</i> : Váltott gyermek	129
<i>Prückler József</i> : Jászberényi néphit	130
<i>Relković Davorka</i> : Acsádi (Vas m.) néphit	50

Irodalom.

<i>Honti János</i> : Bolte-Polivka: Märchenanmerkungen IV.	216
<i>H. I.</i> : Sveinsson: Isländische Märchenvarianten	220
— —: O. Koenig: Das Volk erzählt	220
— —: L. Mackensen: Handwörterbuch des deutschen Märchens	221
— —: Ralph S. Boggs: Index of Spanisch Folktales	222
<i>Marót Károly</i> : Dönsel: Gefüge u. Fundamente der Kultur	219
<i>Mészöly Gedeon</i> : Nem lovas nép volt-e az ugorkori magyar?	60
<i>Schwartz Elemér</i> : Hauffen Adolf (1863—1930)	59
<i>Solymossy S.</i> : Ipolyi Arnold „Magyar Mythológiája“	55
<i>S. S.</i> : Terbe Lajos: Petőfi és a nép	58
— —: Az „Égbe nyúló fa“ról szóló mesei motívumunk	61

Társasági ügyek.

Nyilvános felolvasóülések 1930-ban	62, 222
Tagfelvételek 1930-ban	62, 143, 222
Adomány (segély, felülfizetés) 1930-ban	62, 143, 222
Beérkezett művek és folyóiratok	62, 143, 222
A Magyar Néprajzi Társaság 1930 május 28-án tartott közgyűlése	133
<i>Hóman Bálint</i> elnöki megnyitó beszéde	133
<i>Munkácsi Bernát</i> válasza	135
<i>Madarassy László</i> főtitkári jelentése	136
Számvizsgálóbizottság jelentése	139
<i>Puhász Károly</i> pénztárnoki jelentése	140
Közgyűlési jegyzőkönyv	142
A <i>Herman Ottó-émlékszó</i> or leleplezése a Nemzeti Múzeum kertjében	143
Az Ethnographia (Népelet) új szerkesztője	222
<i>Német kivonatok</i>	64, 143, 223

ETHNOGRAPHIA

NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA
ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI:
SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS BÁTKY ZSIGMOND

XLI. ÉVF.

BUDAPEST, 1930

1. SZÁM

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

Jelen füzet bolti ára 3 pengő.

NÉPELET 1930. évf. 1. SZ. TARTALMA:

	Oldal
S. S.: Munkácsi Bernát	1
Dömötör Sándor: Betyárromantika	5
Honti János: A Szilágyi és Hajmási monda rokonai és eredetkérdése	25
Richter M. István: A mesterlegények a céhvilágban	38
Népi szövegek: H. Kovács Mihály: Népballada. — Ortutay Gyula: Népdalok (37. l.) Bálint Sándor: Szegedvidéki babonás történetek. — Relković Davorka: Acsádi (Vasm.) néphit és szokások. Bilák Szidor: Egy rutén kuruzslás története	48
Irodalom: Solymossy S.: Ipolyi Arnold „Magyar Mythológiája”. — S. S.: Terbe Lajos: Petőfi és a nép. — Schwartz Elemér: Hauffen Adolf (1863—1930.) — Mészöly Gedeon: Nem lovas nép volt-e az ugor-kori magyar? — S. S.: Az „Égbe nyúló fá”-ról szóló mesei motívumunk	55
Társasági ügyek	62
Német kivonatok	64

ÉRTESÍTŐ 1. SZ. TARTALMA:

	Oldal
Bátty Zsigmond: A magyar sátor és emlékei.	1—14
Papp László: A kecskeméti viselet multja (2 ábra) ...	14—46
Palotay Gertrud: Szűrhimzés-öltésmódok (2 tábla)	46—54
Irodalmi szemle: 54—61. — Beérkezett könyvek: 61—62. — Múzeumi hírek	62
Anzeiger (Deutscher Auszug)	63—64

INHALT DES »NÉPELET« (VOLKSLEBEN) 1930 Nr. 1.

	Seite
S. S.: Bernhard Munkácsi	1
Alex. Dömötör: Die Räuberromantik in der ungar. Volkspoesie	5
Haus Honti: Die Verwandtschaft und die Ursprungsfrage der Sage von Szilágyi und Hajmási	25
Stefan M. Richter: Die Handwerksgesellen zur Zeit der Zünfte	38
Volksdichtung: 48. — Literatur: 55. — Gesellschaftsleben	62
Deutsche Inhaltsangaben	64

INHALT DES ÉRTESÍTŐ (ANZEIGER). JAHRG. XX. Nr. 1.

	Seite
Bátty Zs.: Das ungarische Zelt u. seine Überreste	1—14
Papp L.: Die Vergangenheit der Kecskeméti Volkstracht (2 Fig.)	14—46
Palotay G.: Die Stickarten der Filzstickereien (2 Tafel)	46—54
Literarische Besprechungen: 54—61. — Eingelaufene Bücher: 61—62. — Musealnachrichten: 62. — Anzeiger (Deutscher Auszug)	63—64

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI

1930

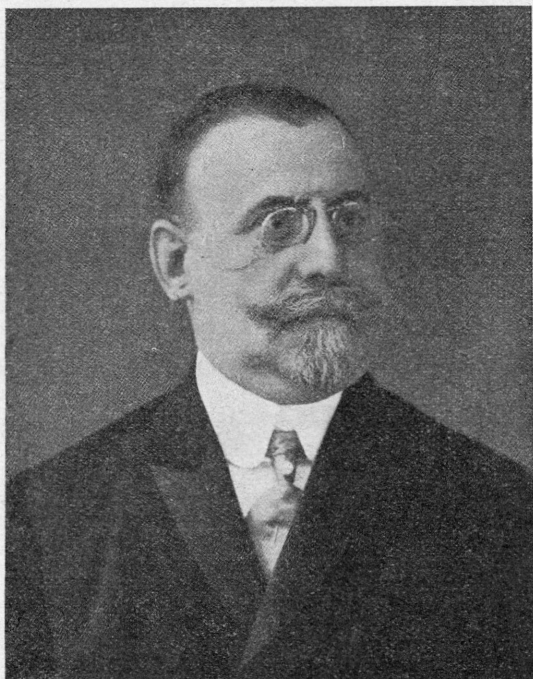

MUNKÁCSI BERNÁT.

(Születésének 70-ik évfordulójára.)

Benső örömmel, igaz szeretettel köszöntjük folyóiratunk egykori érdekes szerkesztőjét és a néprajztudomány egyik legoszloposabb tekintélyét életének e Gondviselés adta, ritka szép évfordulóján.

Munkácsi Bernát az ú. n. „élhetetlen” tudósok válfajához tartozik, már t. i. akiket a közvélemény ilyenekül tekint. Búvárkodó természet, akinek egész világa a tudomány; közéleti szereplésre soha nem vágyott, sőt szinte szándékosan kerülte, mint akinek csendes, elmélyedésre hívó köreit a nyilvánosság zaja csak zavarhatja. Am ott, a maga birodalmában elemében van: ott

agilis, friss életű, bámulatosan munkabíró, produktív egyéniség.

S az ő szellemi birodalma egyike a legkiterjedtebbeknek. Azt mondták róla: Faust-i lélek lakozik benne, mert meg van osztva két nagy tudományterületen: egyben nyelvész is, ethnografus is. Valóban e két hatalmas ismeretkör munkása, de miattuk még sem kellett lelkierőjét kettéosztania. Adattömegeit kétségkívül a nyelvi anyagból meríti, de figyelme oda van irányítva, ahol a pusztá szóalakok mögött ethnographiai jelentések lappanganak. Nála nem megoszlik, hanem eggyé olvad a két különben is rokontudomány, s eredményei majd mindenkor a magyarság eredetére, ősi népéletére, ennek hagyományaira derítenek világot. A céltudatosságnak, a rendszeres haladásnak ritka példája az a nagyarányú munkásság, melyet élete folyamán kifejtett. Mint 19 éves kezdő egyetemi hallgató az „Áldás és átok” szavak jelentésváltozásairól értekezik (M. Nyelvőr, 1879.

évf.); társítja benne a két ellentétesnek tetsző fogalmat, s végeredményül érdekes ethnológiai új magyarázatot hoz ki belőlük. Már itt egybekapcsolódik nyelvész készsége az ethnografiai érdeklődéssel és ez első lépés útirányához hű marad rendületlenül végig, legutóbbi írásaiig.

Ugyanez a, talán tudatalatti belső indíték érleli meg benne az elhatározást két nagy útja megtételére: a votjakokhoz 1885-ben és a vogulokhoz 1888–89-ben. Helyszínen akarja tanulmányozni nemcsak e rokonnyelvek hangalakjait, hanem azok jelen népeletét, s anyaggyűjtése sem pusztán nyelvészeti célt szolgál, inkább nevezetes népköltési termékeiket jegyzi fel még szinte az utolsó órában. Az onnan magával hozott gazdag énekgyűjtemény, *Reguly* megfejtett hagyatékával kiegészítve, mintaszerű szövegközlésben s a szokatlan nyelvi nehézségeket könnyen legyőző fordításban látnak napvilágot a M. Tud. Akadémiától kiadott 4 nagy kötetben. A mű értékének hivatalos elismerése nem hiába nyert a Tud. Akadémia nagydíjának odaítélésével méltó kifejezést; e kötetek valóban a primitív költői kifejezésformáknak páratlan anyagkészletét foglalják magukban. A nagy gyűjtemény valódi értéke ma még meg sem mérhető. Majd ha egy eljövendő ethnológus ki fogja e kincses bányát poétika-történeti szempontból is aknázni, s általa élénk táru a következőes gondolatpárhuzamok, az istenségek és hősök első személyben beszéltetése, a megrögzött formulák felhasználásmódja, végül valami különös, de annál értékesebb világszemlélet megnyilatkozása a maga egészében, akkor éri majd meg ez a korszakos publikáció jelentőségének igazi újjászületését. Fél úton már eléje ment maga a szerző azóta közzétett magyarázó köteteivel, melyekben külön terjedelmes tanulmányok szólnak: a vogul nép ősi hitvilágáról, a bálvány-istenségekről, a természet jelenségek mítikái alakjairól, a sámánok istenidézése és bűbájosságáról, az áldozatról és imádságról, a vogulosztják hősköltészet és hőseletről. Szinte elhárított útjából minden tárgyi nehézséget. Csak az egyet kell fájlalnunk, hogy e rendszeres magyarázatok és jegyzetek csupán az első két kötet anyagát világítják meg, míg a további két kötetnek ethnikus szempontból fölötte becses anyagához ugyanez a tökéletes apparátus még mindig várat magára.

Közben kiérlik további kutatómunkásságának célja: „a kölcsönzők vizsgálata alapján a magyarság és finn-ugorság őstörténetének megvilágítása”. Mint az *Ethnographia* szerkesztője, folyóiratunkban jelenteti meg idevonatkozó nagy tanulmányait: a Herman Ottó magyar felgyűjtéséhez fűződő, nyelvi anyagon épült fejtegetését: „A magyar népies halászat műnyelvéről” (*Ethnogr.* IV. évf.), melyben az idevágó szócsoporthoz tagjairól kimutatja, hogy legrégibb rétegük a finn-ugor-magyar életközösség idejéből valók, vagyis hogy e népcsaládnak akkoriban a halászat volt egyik főfoglalkozása, ami az őshaza egykori hollétére is fontos következtetést rejt magában. Kiegészíti következő évben: „A magyar fémnevek őstörténeti vonatkozásai” (*Ethn.* V.), melyek ugyanazon közösség műveltségi elemeire derítenek soknemű újabb világot. Későbbi idők életviszonyainak magyarázatát adja alapvető nagy tanulmányában: „A régi

magyar lovastemetkezés keleti változatairól" (Ethn. VII.), majd a: „Régi bolgár-magyar népszokásbeli egyezések" ről (Ethn. VIII.). De messze vezetne e fölötté termékeny szerkesztői évek kisebb-nagyobb közléseit egyenként felsorolnunk. Szemmel kísérhető rajtuk, miként bontakozik ki előtte lépésről-lépésre a hatalmas munkaterület, melynek számos pontján, mint első telepes, ő végzi szeker-céjével az útta-
lan öscredő irtását.

Továbbiakban, mint kutatásra leggyümölcsözőbb terület, a Kaukázus nyugati felső vége kínálkozik neki, a sűrű népérntkezésnek ez az évezredes klasszikus földje. E körül végzett vizsgálódásai közöttben a török-bolgár és magyar szomszédos együttélés hagyomány-elemei alapján e korszaknak négy pillértartó alapkövét tárja fel: — 1. hogy a magyar nyelv régi török elemei bolgár eredetűek, (aminek rendszeres kifejtését Gombocz Zoltán adta: „Bulgarisch-türkische Lehnwörter"-ében, 1912.), — 2. hogy ez a bolgár-török nép nem a volgai bolgár, mint némelyek a csuvas nyelv mai földrajzi helye nyomán vélték, hanem a kaukázusi bolgárok egyik törzse: az onogur (Ethn. VI. 371—6.; XIV. 68—9.; XV. 3—4, 18—19.; XVI. 75—84.), — 3. hogy a hunn-magyar rokonsági kapcsolat régi hagyománya a hunn eredetű bolgárokkal való történeti érintkezés nyomán keletkezhetett csupán (Ethn. XII. 404.), — 4. hogy a bolgár-magyar ethnikai érintkezésnél jóval korábbi a szkyltha népekkel való ethnikai kapcsolat, melynek beszédes emlékei a magyarban és a hozzá közelebb álló (volga-urali) rokon nyelvekben bő számmal ki-mutatható árja (indo-iráni) és kaukázusi elemek.

A históriailag oly sokáig kideríthetetlennek látszó régmúlt homálya az utolsó negyven év alatt mindinkább oszladozóban van. Összefogott a nagy munkára historikus, nyelvész és ethnografus; az eleinte gyér számú kutatók gárdája újabbban egyre sokasodik, ami mindig annak a jele, hogy az előmunkálatok szilárd alapot nyertek s a haladó vizsgálódás további sikerekkel kecsegtet. Ebben a nemzeti jelentőségű tudós mozgalomban Munkácsié nagyrészt az úttörés, az előmunkálatok nehéz és felelősségterhes szerepe volt; hogy a nemzeti ügy iránt érzett lelkes odaadással és valódi ráter-mettséggel végezte, az irány megerősödése legfőbb bizonyság reá.

Folyóiratunknak 18 éven át (1893—1910) volt részben egyedül, részben Sebestyén Gyulával együtt szerkesztője. Folyóirat szerkesztője, főkép ha tudományos irányúé, nem irigylésreméltó sorsot vállal; ha sok a közleménye, a lemaradt munkatársak neheztelnek reá, ha kevés a kézírata, úgy vagy késnie kell a megjelenéssel, vagy neki nem tetsző, selejtesebb közlést is hoznia, amivel ismét a szakbeli olvasó elítélő kritikáját idézi magára. Egyetlen menekvése a dilem-mából, ha maga ül neki és írásaival a hézagot kitölti; ekkor meg az a kifogás ellene, hogy teleírja a folyóiratot. Akkoriban sem volt kedvezőbb az eset az Ethnographia — szerencséjére. Gazdag kész-letéből Munkácsinak mindig akadt értékes mondanivalója. De tudott szerezni nem egy kiváló munkatársat is, elsősorban a genális Nagy Gézát, aki a nyelvész-szerkesztő mellett ugyanazon célt históriai tanulmányaival szolgálta; méltó utódja ebben a tárgykörben később Sebestyén Gyula lett. Az Ethnographia ezalatt egyre emelkedett

súlyban, jelentőségben, vele nőtt a tudományág tekintélye. Abban, hogy az első évek nehézségeit sikerült legyőzni, az érdeklődők táborát növelni, a néprajzot a Társasággal együtt a tudós körök elismeréséhez juttatni, Munkácsinak oroszlánrésze van. Arcképét nem ok nélkül abból az időből kerestük ki, amikor munkaereje javát folyóiratunknak szentelte.

Ünnepeltünk a 70. évet töretlen egészségben, friss szellemi erővel érte meg. Kívánjuk neki, hogy értékes munkásságát folytathassa még sokáig ugyanolyan korszakos kiderítések sorával, mint aminőkkel nagyjelentőségű működése eddigi folyamán a nemzetet s annak egyik alapvető tudományát: a néprajzot megajándékozta. S. S.

Ethnographiai tárgyú fontosabb művei (a fent felsoroltakon kívül):

Votják népköltészeti hagyományok (M. Tud. Akad. kiad. 1887. 335 l.) — A magyar nyelv eredete (M. Nyőr XI. XII. k.) — Adalékok a magyar nyelv török elemeihez (u. o. XIII.) — Kaukázusi hatás a finn-magyar nyelvekben (u. o. XXIX.) — Herman Ottó, az utolsó magyar polihisztor (u. o. XLIX.) — A lélekmadár (u. o. LII.) — Magyar elemek a déli szláv nyelvekben (Nyt. Közl. XVII.) — Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben (u. o. XXIII.) — Ősi török-árja nyelvérintkezés (u. o. XXIV.) — A vogul „isten-nyila” (u. o. XXV.) — A vogulok pogány ősvallása (Ethnogr. IV.) — Egy magyar mesevégi szólás eredete (u. o. IV.) — Adalékok az iráni műveltség hatás magyar nyelv-hagyományaihoz (u. o. V.) — A hún-magyar rokonság kérdéséhez (u. o.) — Adalékok a magyar történeti és összehasonlító néprajzhoz (u. o.) — A nászadomány szokása a régi magyaroknál (u. o.) — Régi magyar népéneksek (u. o.) — A regös énekek (u. o. VI.) — Néprajzi eredményeink és törekvéseink (u. o. VII.) — Adalékok a magyarok pogánykori vallásos képzeletéhez (u. o.) — Eltörtölt népszokás (u. o.) — Az irtási osztjások néprajza (u. o. IX.) — Újabb adalék ad „Magnam Hungariam” (u. o.) — A régi magyarok farkas esküjéhez (u. o.) — Véres kardnak körülhordozása (u. o.) — A honfoglaló vezérek vérszerződése (u. o. X.) — A néptudomány mai állása s főbb módszertani elvei (u. o. X., XI.) — Menyét, mint a menyasszony jelképe (u. o. XI.) — „Huszár” szavunk eredete (u. o.) — Adalékok a magyar halotti szokások pogány hagyományaihoz (u. o.) — Száldob (u. o. XII.) — Hún nyelvemlékek szókincsünkben (u. o.) — A bab, mint jósló eszköz (u. o. XIII.) — A kígyókőhöz (u. o.) — A moldvai csángók eredete (u. o.) — A haromszedséssel való kuruzslás és rontás (u. o. XIV.) — Alán nyelvemlékek szókincsünkben (u. o. XV.) — Néhány szó a sumir rokonság védelméhez (u. o.) — Keleti típusú magyar varázsigé (u. o. XVI.) — A magyar őshaza kérdése (u. o.) — A keleti törökök ősi rovásírásáról (u. o.) — A kuruzsló bájitala (u. o.) — A törökök „Szerda asszonya” (u. o. XVIII.) — Adalékok a rontó bábuval való varázsláshoz (ugyanott.) — Másik atyám (ugyanott.) — A javak forgalma az őstársadalomban (u. o. XIX.) — Tündér- és ördög-féle mithikai lények a vogul néphitben (u. o. XX.) — Votják varázsigé (u. o.) — A honfoglaló magyarság „Kende” méltóságneve (u. o.) — A samán istenidézés és bűbájosság a vogul-osztják hitéletben (u. o. XXI.) — „Baum” als Benennung des Sarges (Kel. Szemle I.) — Zu den Sagen über Kaukasus und Ural (u. o. II.) — „Hajnal hasad” (u. o.) — Komanischer Übersprung der Moldauer Tschango (u. o. III.) — Seelenglaube und Totenkult der Wogulen (u. o. VI.) — Götzenbilder und Götzengeister im Volksglauben der Wogulen (u. o. VII.) — Die Weltgottheiten der wogulischen Mythologie (u. o.) — Ein altes wogulisches Kostüm (u. o. VIII.) — Ein altungarischer Falkenname (u. o.) — Die skytischen Namen der Maiotis (u. o. XII.) — Egy kiveszett régi magyar szó (u. o.) — Die Beschwörung der Götzengeister (u. o. XIII.) — Das Sternbild des Grossen Bären (u. o.) — Der Alpdämon im Ungarischen und Türkischen (u. o. XIV.) — A medveeskü népszokása a voguloknál (Hunfalvy-Album). — Kapubálvány (Kör. Cso. Arch. I.) — A vogul-osztják hőscének kora (u. o.) — Eine altertümliche Zählung der Monatstage bei Türken und Wogulen (u. o.)

Néprajzi vonatkozású szömagyarázatok százai az említett folyóiratokban (l. részletesen M. Nyőr 1930. 3–6. sz. Munkács-Emlékkönyv 172–178. ll.án)

A BETYÁRROMANTIKA.

Az embereket mindig érdekelték azok a tettek, melyek a társadalom bilincseinek lerázni akarásából fakadtak. A bűnügyi történet, a detektívregény, az irodalomnak dűsan termő ágává terebélyesedett. „A mi korunk romantikakeresése a bűnök alvilágába száll, a gonosztevők és detektívek harca ihleti a fantáziánkat. A betyár és pandur modernizált játéka külön irodalomná nőtt és a bűnriportoké minden érdeklődésünk”, — mondja a magyar bűnügyi irodalom egyik régi művelője. A ma hőse a detektív, a csendőr, a rendőr: a társadalmi rend képviselője.¹ Szívósságán, leleményességén és erején minden gonosztevői felfang, csel és bátorság megtörik: majd minden esetben rácssettenti a nekiszilajodott érzékű ember csuklójára a törvény hatalmát jelképező vékony, acélkarperecet. A mai ember szemében, aki magára nézve talán meg van elégedve a társadalmi brenszkedéssel, a rabló negatív hős, akinek a társadalom korlátjaiból való kirohanása egyéni érdekeket szolgál, s ezért a büntetést meg is érdemli.

Azonban gyakran megtörténik, hogy nem a meztelenre vetköztetett bűn, hanem a bünt látszólag létrehozó társadalmi erő, mozgalom kerül az érdeklődés középpontjába, s előáll egy különös, ferde etikai felfogás, mely a törvénnyel szembenálló közönséges bűnösöket emel a hősök felsőbbrendű társaságába. Emlékeztünk kódében a délibábos, végeláthatatlan pusztakepe dereng, s a gomolygó porfelhőből kiválik egy vizsgaszemű lovas képe. Bujdosó betyár, árva szegénylegény; a pusztaszélén üldözők fegyvere csillan: mennyire hasonlít Beöthy volgamenti figyelő magyarjához! „Akármilyen hideg racionalizmus szemüvegén nézzük is, a mi szegénylegényvilágunkban volt valami szomorúan hősi, valami, ami ennek a kis kelet-európai népnek a sorsát szimbolizálja. A nagy sorsfordulók fojtott izgalmakkal tele napjain mindig fantaszta a magyar, mindig különös deliriumba esik. És talán ez a fantaszta delirálás az, ami annyi érthetetlen vihar, úzás, hajszolás után is naiv reménykedőnek őrizi meg ezt a népet. A törökvilág szabadhajdúi, a szegénylegények, a múlt század betyárjai mind ezeknek a nagy delirium napjainak a hősei, az ő árnyaikban fogózkodott meg a magyar reménység, bár ők voltak a legszomorúbb, legszánalmasabb árnyai a magyar földnek. A magyar züllés hősei voltak ők.”²

Erre a felfogásra nem építhetünk. Az idő mindent megváltoztat, a közvélemény korok szerint a történelem hatása alatt változik. Vizsgálódásunk közelebbi tárgyát az teszi, hogy 1. a valóságban milyenek voltak ezek a hősök, 2. milyenek látták őket a nép, a közvélemény és 3. hogyan rajzolta meg alakjukat az irodalom. Ezeknek a tényeknek megismerése, a betyárromantika életének feltárása után felelhetünk csak arra a kérdésre, hogy voltaképpen mi is az a *betyárromantika*?

¹ Székely V. László: Játsszunk detektívet! — a legújabb társasjáték. Pesti Hirl. Karácsonyi Alb., 1929. 15. l.

² O. (láh) Gy. (örgy): Rózsa Sándor. Magyarság, 1927. jan. 19.

I. A valóság: a nép.

A kurucvilág.

Magyarországon a rablóvilág a XVI. század óta úgyszólván folytonos volt. Megtörtént, hogy a végvárok szabad vitézei nem kapván zsoldot, kijöttek a várakból és versenyt pusztítottak a martalócokkal szerteszét kóborolva az Alföldön.³ Ha pedig nem sikerült nekik valamely várban, vagy hadseregben alkalmazást nyerniök, mint szabad hajdúk retteggették a népet.⁴ Az 1602-i országgyűlés rendjeinek felterjesztése szerint „idegen zsoldosok a városokat és falvakat kényük-kedvük szerint foglalják el, mintha örökségük volna. És nem kevesebb a panasz a hajdúk ellen, kik az országot bekóborolva rabolnak, égetnek, gyilkolnak. Mindkétféle fegyveresek egyaránt bántják a parasztok, urak s papok javait, feltörték a templomokat, felásták a sírokat, hogy a halottakon található ékszereket elrabolják; gazdáikat veréssel, sebekkel illetik, sőt gyakran meg is ölik”.⁵ Idővel minden rendbontó, gonosz elem a szabad hajdúk, a bujdosó katonák közé került. A rablók üldözése a megyei ispán feladata volt oly módon, hogy ha észrevette ilyen csapatok feltűnését, a központi hatalomtól kellett engedélyt kérnie ehhez a speciális feladathoz. Mire ez az engedély megérkezett, a rablócsapat már más megye határában járt. A XVII. században ezeket az engedélyeket a megyegyűlés adta meg, később pedig kötelessége lett az ispánnak minden évben körutak, cirkálások (inquisitio) rendezése kizárólag a rablók üldözése végett.⁶ E tényeknek ismerete után megérthető, hogy miért „szolgálat nélkül a pusztákon, vagy az erdőkben barangoló zsivány” (Cz. F. V. 1110.) a „szegénylegény” szó mai jelentése, holott régen a szabad, önkéntes katonákat értették alatta (Thaly: Vé. I. 216—7. és Cz. F. adatai), akiket legfeljebb a körülmények készítettek ilyen törvénytelen cselekedetre.⁷

Házrul házra járást,
Szégyenli koldulást,
Mert mindenütt pirongatják,
És jó szívvel nem is látják
Az szegénylegényt.

Azt vetik szemire:
Vagyon még ereje,
Dolgozással élélhetne
Henyélést ha elkerülne
Az szegénylegény.

(Thaly: V. é. II. 110.)

Ezért panaszkodnak aztán:

Nincsen ez világon oly jó böles katona
Az ki gonosz társhoz önnönmagát adja,
Hogy sok elvett prédát ő ki ne okádná —
Végre gyalázattal világbul kimúlna.”

³ *Oppel Jenő*: Czegléd a török alatt. (Czeglédi m. k. áll. főgimn. értesítője, 1907—8.) 68. l.

⁴ *Szalay-Baróti*: M. nemz. tört. III. 313. l.

⁵ *Idézi Bihari Péter*: Alt. és hazai művelődéstört. Bp., 1884. II. 433—4. l.

⁶ *S. F.*: A rablóság Magyarországon. Budapesti Közlöny, 1868. 2798. l. és *B. P. K.*: u. az. Vasárn. Ujs., 1868. 466. l.

⁷ *V. ö. Kertész Manó* (Mny. 12 : 391—2.): „a szegény legény eredeti jelentésének a mai felé való fejlődése már a 16. században megindult, mert hiszen voltak idők, mikor egy-egy vidék magyar népének tudatában a járkáló betyár és a katona képzete egészen összecolvadt.” *Hitter Miklós, ifj.*: „Szegénylegények” a népköltészetben, Czegléd c. újság 1900. 52. sz.

⁸ *V. ö.*: „Én nem tudom mi annak az oka:
Hogy a szögén legén’ min’ katuna!
Édös lányom nem tőhetők rúla,
A szögénnek nincsen pártfogója.” (Nyör. 1: 417.)

Nem szánja szegénynek, gazdagnak marháját,
Gyakorta megássa koldusnak is házát,
Soha nem kéméli az urak majorját, —
Tolvaj megkerüli polgár istállóját.

Azonban azt tudja, hogy szerencse dolga:
Utána futva meggy undok gyalázatja;
Bujdosás ő dolga, maga is jól tudja —
De sok latorságát ő el nem hagyhatja.

Engem ítélének hóhér fegyverére,
Azután testemet sárvári kerékre;
Magam is jól tudom méltó vagyok erre...
Isten, viselj gondot én szegény lölkömre!⁹

Ezek a kujtorgó szegénylegények bármennyire panaszkodtak is nyomorúságuk miatt,¹⁰ a hozzájuk hasonló sorscsapásoktól gyakran látogatott népet nem kímélték. 1663 máj. 7-én Gyöngyösi István a következőket írja Koháry Istvánnak: „Ez levelem Ngodnak praesentáló szegény tótfalusi legény, Gróff Rákóczy László uram ő Nga jobbágya jöven fel hozzám, panaszképpen jelenté, hogy ezelőtt harmadnappal Szabó Istók és Mérai Peti nevű szecséni katonák huszonkét szám marhájakat — kilenczen lévén — elhajtották volna.”¹¹

A szilaj pásztorok.

A betyárromantika termőtalaját azonban nem ebben a kimondottan „rabló” életmódban kell keresnünk. Már régebben is a betyárvilág okát a dologtalan, henye pásztornépben látták, „kinél a barmok eltulajdonításában a lelkiismeretet nem ismerő naivság kész plántaiskolája a rablóságnak”. A rablóvilágot mesterségesen nem lehet megszüntetni, „míg a népeség nagyobb nem lesz, a tanyák faluvá nem nőnek, a legelőket eke nem töri, s a henye pásztorokat gazdák nem váltják fel”. (S. F.: i. m.) A végtelen pusztákon való pásztorkodás egyike volt a legnagyobb elszántságot kívánó foglalkozásoknak, s így nem csodálkozhatunk azon, hogy a szilaj pásztori rend többnyire az emberiség számkivetettjeiből alakult. „Ha egy legény emberéletet oltott ki és nem akart szembehúzódni a törvénnyel, behúzódtott a rétbé. Ha a másikkal fellázadt a természete a katonai fegyelem ellen, eldobta a csákót és elment ridegnek. Nagyon sok kezes és nyájpásztor nem tudott számot adni s a számadás elől a rétnak vette magát”.¹² A szilaj pásztor a teletnyarat, sőt egész életét távol az emberektől a pusztán töltötte, s bizonyos megszorítással azt csinált, amit akart. Egyetlen feladata a rábízott jószág megőrzése saját életének veszélyeztetésével, kockáratévésével a farkascsoordák, lopók és kóborlók ellen, tehát a verekedéshez éppen úgy kellett érteniök, mint az állatokkal való bánáshoz. Verekedtek aztán ott is, ahol nem kellett volna.¹³ A törvény nyel oly sokszor összekülönböztek, hogy a bírák alig győzték őket szemre hinni. Még a török is belefáradt az akasztásukba. Kecskemét

⁹ Nagy Péter börtön-énekéből 2—4. 10. vsz. Sárvárott, 1606-ban. *Thaly*: V. I. 99—103. l.

¹⁰ Erre mutatnak a „Szegénylegény dala” (*Thaly*: V. I. 218—220., Adal. I. 227—246. l.) és a „Más, igen szép, bujdosó legények éneke” (*Thaly*: Adal. I. 250—265. l.) c. alatt közölt énekek nagyszámú variációi.

¹¹ *Thaly*: Adal. I. 299. l.

¹² Györffy István: Nagykunsági krónika. Karcag, 1922. 8. l. és A szilaj pásztorok. Karcag, 1928. 9—10. l.

¹³ Györffy: Verekedő szerszámok tilalmai. Népr. Ért., 19 : 34.

jegyzőkönyvében olvassuk, hogy „mikoron az legényeket fölakasztották“, az akasztást végző törökök 82 pint bort ittak meg.¹⁴ Azonban a szükség, magárahagyottsága, meg csekély bére másra is rávitte. Ha peccenyére éhezett, a maga nyájából is levágott egy-egy birkát, s dögöt jelentett.¹⁵ Prónay erényeik emlegetése közben sajnálkozik, hogy ügyességüket „marha-orozásra is használják“. ¹⁶ Sokszor azt is megtették, hogy az elveszett jószág helyébe másikat kerítettek. Mindez nem ment lopásszámba: tudott dolog volt, hogy a pusztai embernek más az életmódja, más az erkölce; hogy a káros, „szilaj“ vonások nem öntudatosan fejlődnek, hanem a műveletlenségből erednek, s a környezetnek szükséges velejárói. Legjobban mutatja ezt a „Pásztor-ember, avagy a' pásztorok tanításáról két könyv“ (Posony, 1775.)¹⁷ előszavában elhangzott korholó szó: „nem szégyen-e őket tanítás nélkül hadni? tömlőzre, akasztófára, kerékre, nyársra, hollók gyomrára eresztetni, azokat, kik Istennek, Embernek, Hazának, Fejedelminknek olly sok-féle hasznára, olly sok féle-képpen alkalmasok: 's a' tanítás szükölködése miatt sokszor olly károsok“.¹⁸

Nyelvünknek a rabló fogalomkörére egész sor szava van (Lehr Albert több mint 400 kifejezőmódot állított össze),¹⁹ azonban csak a *tolvaj* és a *lopó* tartoznak régi nyelvünk szókincséhez, a többi néhány száz éves jövevényszó.²⁰ A *betyár* szó először Kecskemét városa 1754-i jegyzőkönyvében fordul elő.²¹ A betyár hetyke, virtuos, bátor legény volt, aki szolgálatát vagy önként, vagy valami vétség miatt otthagyta, s jobbára csak akkor vállalt munkát, ha az éhség ráhajtotta. „Miért vagyon a hátadon patkó? vagy akasztófa-sütés?“²² Erre a kérdésre a betyár nem felelt, de mindenki tudta, hogy lólopásban, marhaelhajtásban volt része. Ezt azonban ritkán tette, s leginkább azért, hogy megfizethessen vele a csaplárnak. Egyébként megelégedett azzal, amit a pásztoroktól, vagy a magányos tanyákon időnként annak fejében kapott, hogy megkímélte őket egyéb látogatástól. Gyakran maga a betyár is segített az igazi tolvaj kinyomozásában.²³

Megtörtént aztán, hogy a hatóságok megsokallották a csínytevéseket és szemet vetettek a túlságosan virtuskodó pásztorra, vagy a megengedett határt átlépő betyárra, de az „száz vallatónak oda se nézett“. Mert hiszen benne volt a gulyástízparancsolatban: „ha tudod is, ki volt a tolvaj, valakinek a jószágát ki lopta el, a tudásod inkább rohadjon el benned, mert ha kifecseged, szólásodnak keserves árát fizetheted“.²⁴ A pásztoroknak a társadalmi intézmények iránti ellenszenve kialakította azt a véleményt, hogy „a vármegye keze súlyosabb, mint istené, s a szolgabíró nagyobb úr min-

¹⁴ Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Bp., 1918. II. 265. l.

¹⁵ Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Bp., 1912. 19. l.

¹⁶ Bárány Prónay Gábor: Vázlatok Magyarhon népeletéből. Pest. 1855. 21. l.

¹⁷ Ismerteti Madarassy L. Ethn. 39: 112–114.

¹⁸ A valóság azonban az, hogy a szabályozás az előbb említett okok miatt lehetetlen volt. L. még: Madarassy László: Pestvármegye 1796-ban megrendszabályozza a pásztorokat. Ethn. 39: 185–7. l., Banner János: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Népünk és Nyelvünk. I. 165–170., 222–229., Kemény Lajos: Pásztortörténeti adalék. Ethn. 26: 59.

¹⁹ A betyárság kifejezései. MNy. 1914. 45–47, 90, 335. l. V. ö.: G. F.: A betyárrok osztályai. Vasárn. Ujs. 1863. 26. l.

²⁰ Gombocz Zoltán: Rabló és társai. MNy. 7: 35–37.

²¹ MNy. 2: 131. V. ö.: MNy. 8: 296, és Et. Sz.

²² V. ö.: A gonosztevők megbélyegzéséről. Ethn. 4: 158.

²³ Takáts, Prónay, Madarassy, Györffy, Banner: i. m. és Ecsedy István: Hortobágyi pásztor és betyárnóták. Debrecen, 1927. 8. l.

²⁴ Mórincz Pál: Régi magyar élet. Bp. 1913. 92. l.

dennél”,²⁵ mert „minden törvény csak az úr hatalmát védelmezi, a népet pedig figyelmen kívül hagyja”.²⁶ Ezt a naív felfogást hüen festi a következő dal:

1. Vóltam a Kállai tömlöczbe Vasat vertek gyenge kezemre Ne nevesse senki bajomat Ki szabadítom én magamat.	3. Lovamnak baja lett köhécselt Le esett lábáról fel sem kelt Törttem fejem mindég más után Leltem a Harangodi pusztán.
2. Bunkóval mást agyon nem vertem Vérbe kezem soh' sem kevertem A bort ugyan néha megittam De Máriát, Krisztust nem szidtam.	4. Megtudták a törvény Urai Úztek a vármegye kutyái Lovamat elvették, elfogtak Egy penészes helyre bedugtak.
5. Rab vagyok, elszántam magamat Elvettem kis fakó lovamat, Szabadságom, lovam nem bánom, Tsak a kedves rózsám sajnálom. ²⁷	

Hüen festi börtöneinket és közigazgatásunk visszas állapotát Bölöni Farkas Sándor „Utazás Észak-Amerikában” (Kolozsvár, 1834) c. munkájában, hol az amazokkal ellentétes állapotot a következőképpen ecseteli: „Nálunk a fogházak a megromlott erkölcsök szemétházai, hová egy időre kihányatik a társasági életet megvesztegető rothadt rész, hogy ezen házban, mint a gonoszság iskolájában, a henye élet unalmai közt egymást tanítva, még rendszeresebben betanultassék a gonoszság a status költségen, hol a fogoly a botozások közt megutálva a bosszúálló törvényeket s az ötöt megalázott és kebléből kirekesztett emberiséget, új elkeseredéssel tér meg az életbe, visszaboszulni az ötöt üldözőket.”²⁸ Hüen festik ezt a lelki állapotot a szenvedés közepette kisarjadt, sóhajtott szerű daltörödékek. Hiába mondta a legény:

Szolga. Biró jó napot
Ártatlan legény vagyok,
Ne veresd rám a vasat
Rózsám Szive meghasad.²⁹

Elbántak vele a törvény szolgálai:

A Gyarmati város háza
Véggel van ki az utcára
Sok szegény legény sírása.
Kihallik a Zokogása.³⁰

Panaszkodhatott miatta cleget:

Meg ösmerem azt az urat Egerbe,
Aki engem meg veretett deresbe,

²⁵ Erdélyi János: Népköltészetünkről. Népdalok és m. II. 457. l.

²⁶ Csomori Béla: A puszták réme. 150. l.

²⁷ Erdélyi János: i. m. nek alapjául szolgáló, a gyűjtők által beküldött kéziratok között a M. T. Akadémia levéltárában „M. Irod. Népkölt. 8°” alatt. E hatalmas kéziratanyag idézésénél Erdélyi neve mellett közlöm a gyűjtő nevét; zárójelben pedig a kézirat számára és a kéziratban levő dalok sor-, ill. lapszámra utalok. Pl. a jelen esetben. Erdélyi: Szőke Zsigmond (133 c. 3. l.). Erdélyi művére, szerkesztésmódjára vonatkozó tudnivalókat l. K. Posonyi Erzsébet: Erdélyi János és a népköltészet. Ethn. 38: 179.

²⁸ A börtönügy történetéből. Vasárn. Ujs. 1867. 518. l.

²⁹ Erdélyi: Szakál Lajos (2, 17), Zerpák Antal (30, 2).

³⁰ Erdélyi: Szakál Lajos (2, 8).

Vékony gatyát huzatott a faromra
Nézd tsak rózsám, hogy fut a vér alóla.³¹

A törvény kegyetlensége iránt érzett ellenszenv volt az oka annak, hogy egy-egy ilyen szabad életet élő ember „kiment az emberi társadalomból s lett maga magának törvényadója, aki sokszor a társadalmi és állami rend ellen rugódózva az erkölcsi törvényeket is széttiporta”.³² A nép pedig azért szimpatizált a rablókkal, mert néki is oly nehezen ment a sora, mint a bujdosó betyárnak, néki is ellensége volt a megye, a szolgabíró, az úriszék, a pandur. A nép örömet érzett, hogy nemcsak neki, hanem az őt kormányozó hatalomnak is félnie kell egy oly erőtől, mely az ő testéből ered, amely azért félelmetes, mert mindig győz. A győzelem látszólagos, a dicsőség ideig-óráig tart, az elbukás, a tragikus vég kikerülhetetlen, de ez a körülmény a rabló iránti rokonszenvet csak növelte: ez tette a nép szemében nemcsak képzelt, hanem valódi hőssé. „A nép nem érti az állam rendeltetését, bonyolult kormányzatát. A kiváló eszményi élet, a tragicus halál érdekli a nép humanus lelkét. Mily kevés különbség van például Toldi és Zöld Marczy közt!” — mondja Imre Sándor.³³

A röghöz kötött földnépe még ma is irigységgel néz az úton haladó lovasra. A lélek mélyén az élet valóságával szemben ott szunnyad a hagyomány: lovon nyargaló ősök elmosódó képe táncol a szem előtt, kiknek a ló többet ért, mint bármely nagy kincs, mert a ló a magyar ember éltető elemét, a szabadságot jelentette.³⁴

A lovas betyár is elsősorban mint szabad ember jelent meg a nép képzelete előtt. Hiába volt minden üldözés, ha a vekmerő betyár kedvenc lovára kaphatott: a puszta mélyéről fittyet hányt a messzemaradt üldözőknek. A társadalmi intézmények által meg nem bilincselte teljes szabadság képzele idézte elő azt a csodálatot, amit a nép a szabadság tulajdonosa: a betyár iránt érzett. E csodálat hatása alatt háttérbe szorult a gonosztevő, s kiemelkedett az ember, ki félelmetes, halálmegvető bátorsággal szállt szembe szabadságáért az emberi társadalom közösségével, a hatalommal. Templom utáni beszélgetéseknél, a kocsmasztal mellett, a fonóban, ahol legalább két ember összejött, ámuló szavakból a mendemondák nyomán legendák születtek a szép, kiválóan nagy erejű, vakmerő, leány-, bor- és dalszerető betyárról. „A bugaczi, hortobágyi, kondorosi, becsali, kutya-, kaparó, gugyori stb. csárdák a magyar népelet nevezetes lovagvárai: lovagokkal, várurakkal, úrnőkkel, mindenek felett regékkel. Regékkel egyes hősöknek a társadalomból való kilépése, az ellen folyt harcza, azok szomorú vége felől.” (Imre: i. m.)

A betyárnóták és a kurucdalok.

És megcsendültek a betyárdalok bús dallamai... Még ma is találunk olyan véleményt, hogy a betyárnóták „a legtipikusabb képviselői a hamisítatlan magyar zenének”.³⁵ Mindenesetre elég messzire ágazik el eredetük gyökere, hiszen Beöthy Zsolt szerint is „a szabadság szilajsága hatja át

³¹ Erdélyi: Mártonffy Ignác (142, 5). V. ö. Nyör. 20:96.

³² Dömötör János: A divatos nótákról. (Munkái. Bp., 1878. 193. l. Először megjelent: Vasárn. Ujs. 1873. 234, 246. l. —R. —S. jelzéssel.)

³³ A magyar népdal nemei. Erdélyi Múzeum, 1899. VI. 466. l.

³⁴ V. ö. Mészöly Gedeon: Mióta lovas nép a magyar? Népünk és nyelvünk. I. 205. l., Tarkó Jenő: A csikós, Pesti Hirl. Vasárnapja 1929 dec. 15., Vahot Imre: A hortobágyi puszta és a csikós. Magyarföld és Népei, 1846. II. 17. l., Lóköti a Tisza partján. Vasárn. Ujs. 1863. 373. l., —á—r—: A betyár lova. Vas. Ujs. 1871. 237. l., Alföldi lóköti. Vas. Ujs. 1872. 172 l.

³⁵ Olényik István Leó: A magyar népdal őszereje. Eger, 1926. Bev. V. l.

a betyárdalokat, melyek eredetét még a kuruc seregek szétszórt maradványainak üldöztetése korára vihetjük vissza; s amint a betyáréletet, úgy a költészetét sem engedték kiveszni a jobbágyság súlyos kötelékei, melyek közül egy-egy rakoncátlan természet minduntalan kitört”.³⁶ Kik voltak a legnagyobb valószínűség szerint e dalok szerzői? A betyárok, „ezek a legendás jómadarak voltak azok a bujdosó poéták, akik a magyar költészet gyöngyszemeiben a saját sorsukat énekelték meg. Nem *tárgyai* voltak a betyárromantikának, hanem *alkotói* és jó magyar szokáshoz híven, szép szavakba szedett nótahabituszal takarták el magukon — a rongyot”.³⁷ Thaly is megerősíti ezen állítást: „Volt a régi magyaroknak egy sajátos szokásuk: Hogy a börtönben szenvedők, vagy halálra ítélték dalban búcsúztak el a világtól, — ha azelőtt soha verset nem írtak is. E szokás a szegény legényeknél még ma is él, de hajdanában legelőkelőbbjeink által is üzenett.” (Vé. I. 18.) Ha pedig meggondoljuk, hogy a „népköltéshez való visszatérés tulajdonképpen csak ügyszólván mennyiségileg és nem minőségileg másféle, talán csak régibb műköltéstől való elhajlás egy megúnt, újabb műköltéstől, amely azonban elhasznált fogásainak megszokása folytán avulttá lesz, úgy, hogy vele szemben a régibb, már feledésbe merült s a feledés porából kiásott kezd most az újnak ingerével hatni”,³⁸ világosan láthatjuk, mi az oka annak, hogy a kurucdalok és a betyárnóták között egyezéseket találunk.³⁹ Egy jegyző búcsú-énekében, kinek a nánási piacon feje véttetett 1688 szept. 20-án, a következőket olvashatjuk:

Szülem-asszony édes anyám
Intésedet nem fogadám,
Sok sirásodat nem szánám —
Jaj édes anyám!

Óh jaj, mert elfeledkeztem:
Dehogy köllött ezt mívelnem!
Édes anyámat énnem
Keseritenem,

Édes jámbor feleségem
Ki voltál nagy segítségem:
Megbocsáss édesem nékem —
Ne nézd esetem!

Mi haszna, hogy anyám szüle,
Születésemnek örüle?!
Jajszóval megtelik szíve —
Sír keseregve.⁴⁰

Bogar Imre, a híres betyár is hasonlóképpen panaszkodik majd két század múlva az akasztófa alatt:

„Édes anyám voltál,
Mért nem tanítottál?
Gyöngé fának ága voltam,
Könnyen hajlíthattál.”⁴¹

„Hol vagy, kedves testvér,
Ki a jóra kértél,
De én nem arra hajtottam,
Rosszal társalogtam?

„A kik ifjak vagytok,
Rólam tanuljatok,
Hogy a rossz társaságokkal
Soha ne tartsatok.

„Hol vagy, kedves anyám,
Kedves szülődajkám?
Töröld meg könnyes szemedet,
Engem ne sirassál.”

(MNGy. VIII. 224—5. 1. 3—6. vsz.)

³⁶ Beöthy Zsolt: A magy. nemzeti irod. ismertetése. Bp., 1924¹⁴. II. 60. l.

³⁷ Rudnay János és Szilárd János: A régi magyar nóták virágoskertje. Nemzeti Újság, 1922 ápr. 2.

³⁸ Katona Lajos: A népköltés a néplelektan tárgykörében. (Irod. tanulm. Bp., 1912. I. 126. l.) V. ö.: „A népköltészet nem más, mint a szóhagyomány, az iratlan irodalom” továbbélése az írás, illetőleg a könyvnyomtatás korában.” Minerva, VIII. évf. 319—320. l.

³⁹ Thaly: Adal. I. 255—8. l.

⁴⁰ Thaly: Vé. I. 242—248. 1. 7, 9—11. vsz. V. ö.: Bujdosó éneke. U. ott 220—223. 1. 5—6, 9. vsz.

⁴¹ Ezen vsz. változatait l. MNGy. II. 34. l. Kálmány: Kosz. I. 54. l., II. 86. l.

A kuruckori szegénylegény bánkodik, hogy:

Husz esztendő alig voltam
Hogy az bünt két kézzel kaptam
Melyet soha el nem hagytam,
Inkább javaltam,

(Thaly: Vé. I. 243. l.)

A betyár dicsekszik vele:

Tizenhatesztendő voltam,
Lovat lopni megtanultam,
Még se pengetem a vasat.
Babám szíve majd meghasad.⁴²

„A népköltésnek a nép először is az alanya, vagyis a megalkotója; de viszont a tárgya is annyiban, hogy benne a nép a maga lelkét, tehát önmagát, önmagának a legjellemzőbb vonásait, legmélyebb vágyait és törekvéseit tükrözi.”⁴³ A szegénylegény a nép rettegtetője volt; a nép félt tőle, nem állt közel a szívéhez, mint a betyár. A szegénylegény-dalok mint egy „megúnt” műköltés maradványai jutottak a nép közé, amikor már a szegénylegény fogalma azonos volt a betyáréval, s természetes, hogy e dalokat kedvelt hősére: a betyárra vonatkoztatta. Ezt bizonyítja az is, hogy legrégebbnek látszó rabló-balladánk, a *Fehér László*, nemzetközi tárgy, amelyet valamelyik régi énekszerzőnk plántált át hozzánk olasz földről.⁴⁴ A szegénylegény és a betyár rablóéletének körülményei hasonlatosak voltak, a dalok is hasonló helyzetből fakadtak, tehát a hangulati elemek azonosága ezzel is megmagyarázható.

Ezenkívül figyelembe kell vennünk azt, hogy népünk szívesen megénekelte egyhangú életének kiemelkedő aktualitásait, melyeket idővel, mikor maga az eset is a feledés homályába merült, ő maga sem énekelt többé. „Itt nagyon különös az, hogy akárkít is hamar kiénekelnek vagy dalolnak, — írja Erdélyinek egy csornai gyűjtője. — A prépostság kertjébe Július 3-án éjjel bejöttek a kaszálni készült és kertésztől bokrétát kért hercegszeri legények, az elutasítás bosszújából, a hortensia virágaiból szép számmal lemetélték; e végett megbüntették, s azonkívül a kertben dolgozó pór leányok a kertésszel és egy legénnyel a főlebb írtam dalt csináltak rájuk gyomlálás között.” A dal a következőképen hangzik:

1. Hej legények, legények!
Kell-e virág nektek?
A kastély kertben virágzik,
Kalaptokra ráillik.

2. Jártam a kastély kertbe,
Hortensia van benne.
Hej Tüske Pali gyere be,
Neked is gyut belőle.

3. Igaz Péter derék vagy,
A kár, hogy csalfa vagy;
Hej Péter, Péter! menjünk el,
Ketten többet hozunk el.

4. Plenár Gyura azt mondja:
Gyut-e nekem belőle?
Majd inkább magam elmegyek,
Annál inkább nem félek.

5. Gulyás Marci meglátta,
Szaladt hamar utána;
Hej pajtás, pajtás várj meg, várj!
Nekem is kell a virág.

6. Csillag Marci megbánta,
Hová legyen virágja?
Majd fél ő a derestől
Pálcának a hegyétől.

⁴² Ethn. 23 : 355. V. ö.: *Kálmány*: Kosz. I. 167. l.

⁴³ *Katona Lajos*: I. m. 133. l. Mindez csak körülhatárolása ezen elvnek: „A népdal a néplelek tükré.” *K. Posonyi Erzsébet*: i. m. 174—179. l.

⁴⁴ *Solymossy Sándor* jegyzete *Kállay István* hajdúböszörményi variánsa után. Ethn. 36 : 64—5.

7. Horváth Istók derék fi,
Tökszár alól gyere ki,
Itthon a vasat ráverték,
Kapuvárá elvitték.

8. Ej legények, legények!
Ha ítélre mentek.
Magunkat nem menthetjük,
Mert a hibát megtettük.⁴⁵

Dobay János írja Erdélyinek (9, 12): „1832. Debrecen egyik nagy dohány fabrikáját kirabolták, kik csak leg kisebb érintkezésbe valának a gyárral, börtönbe jutottak, míg 840-ben világosságra jött a dolog; Iklód nevű helységbe fogták meg a Birinyi Pali nevű híres rablót, ki őszinte megvallá gonosz tettét.“ Erről így szól a dal:

1. Kicsapott a riten a víz
Kikerült a fabrika piz
Kjért sok szegény legények
Vasat viseltek szegények.

2. Meg nyilott a váradi vár,
Le hullott róla a vas zár.
Iklódi legényeket vár
Már a szívem buben nem jár.

3. Fényesek a szép csillagok
Most hát rózsám tiéd vagyok
Mondtam: „ne sirj keservesen,
Ki szabadít a jó isten.“

Az esemény friss hatása alatt készülhetett a következő, Szakáll Lajos által beküldött dal is (2, 5):

Kő pincei csárda előtt
Eltöltötük a sok időt;
Bé fordultunk Kúnhegyesre,
A magunk veszedelmére,
Megállotunk a piacán:
Hogy valamit vásárolnánk,
De ott mindjár környül fogtak:
Város házához hajtottak
Esküt urnak mindjárt irtak,
Két hevesi rabot fogtak,
Boros Pál is el érkezet
Jaj de nagyon megvertet
De még ezel nem árthatot
Hegedük be szállítatot

Hegedülni tanítatot
Siralmas nótát húzatot
Siralmas házam ablakán
Ki tekinték vas rostéján
Nem látam apárt fogómat
Sem aki szabadítómat
A Gyulai temetőbe
Nem voltam csak egyszer bene
Ki feküdtem kapújába
Viola szín nyoszójába,
Tsak azt ugatya a kútya
Hogy én vagyok világ rosza
Más is lakik a falúba
Még se ugatya a kútya.

Ezek a dalok még nem mutatják a tömeg hatását; nem lehettek széles körben elterjedve, azonban bizonyos, hogy népdalok. Hiszen „a népköltés termékei is egy-egy emberi elmé kohójában születnek“, azonban „a népköltés jobban függ a megelőző, a messze múltba visszanyúló hagyománytól, mint a műköltés“ és ezért „inkább az átlagos, a tipikus gondolat és érzésvilágnak a hagyományos díszítő elemekkel stilizáló kifejezése“. (Katona: i. m.) A nép eleven költői ösztöne nem pihen, ha fantáziáját valamely érdekes csempény foglalkoztatja. Szétszedi a meglévőt és újra összerakja, újra formálja, bővíti, módosítja. Idegen és eltanult elemeket finomít népivé a maga csodálatos érzékével és emellett még maga is termel új, önálló friss elemeket.⁴⁶ A népköltés gyökerei a lélek talajában ezer meg ezer irányban fejlődnek: a hajszálgyökerek mellett karvastagságú gyökéróriások szívják az élet tápláló nedűjét. A kurucköltészet hajszálgyökere a népi talajban gyökéróriás lett, azonban az új talaj a sok kis-kis gyökeret egyesítette: az új talajban új irányban fejlődött. A mi feladatunk körébe csupán erre a tényre való rámutatás tartozik; a további

⁴⁵ Erdélyi: *Pintér Endre* (40, 362).

⁴⁶ V. ö.: *Sebestyén Gyula*, MNGy. VIII. 552. 1.

kutatás, a gyökéróriás boncolgatása sokkal nagyobb kutató apparátust igényel.

A betyárromantika tehát a néptől indult ki. A néptől, amelyik nem tudta, hogy melyik a divatos szellemi áramlat, amelyik nem tudta, hogy költészeti, művészeti irányok, meg ki tudja, milyen csodabogarak is vannak a világon. A nép csak azt tudta, hogy az ő szürke, földhöz, baromhoz láncolt életéből hősök nőnek ki és dalolni kezdett róluk. És a dal oly szép volt, hogy mindenki odafigyelt, mindenki meghallotta és mindenki megtanulta: a közvéleményt érdekelni kezdték azok a rablók, akiket a nép hősöknek tartott. Hogy a népnél mikor kezdődött meg ez a folyamat, csak sejtjük, azonban azt már tudjuk, hogy kik azok a hősök, akiket nemcsak csikósok, gulyások, vagy egy környék közvéleménye, hanem az egész ország kíváncsiszemű érdeklődése kísért szánakozó figyelemmel. Az érdeklődés területének megnagyobbodása okozza azt, hogy újhangú dalok csendülnek meg az emberek ajkán, s ez teszi igazzá azt a tételt, hogy a „betyár-dalok rendesen magukon viselik koruk bélyegét”.⁴⁷ Ez az oka annak is, hogy az első, tudatosan „gyűjtött” népdalgyűjteményben (Erdélyi János: Népdalok és mondák. I—III. Pest, 1846—8.) népi és félnépi eredetű haramiadalokat lehet megkülönböztetni. (K. Posonyi: i. m.) A betyárvilág költészetébe falusi kántorok, jámbor rímfaragók fércművészetének kaputos fűzfapócízise bántóan nyikorgó, az irodalmi formák szárnyalását követni nem tudó dalokat kevert; Erdélyi gyűjteménye is efféléktől hemzseg. Csak egy jellemző tény: Az eddig énekelt dalokban a hős a legtöbb esetben első személyben beszél, az újabbakban előtérbe lép a harmadik személy. Ez is a dalkeletkezés és terjedés körének megnagyobbodását jelzi. Az élet napról-napra termelte az új hősöket, az új hősök új dalokat hoztak magukkal. Ezeknek mindegy volt, hogy milyen a róluk szóló dal, s az aktualitás folytonos változásából származó dalszükségletet kontárok elégitették ki. A nép alakító és formáló erejének nem volt elég ideje ily módon megromlott költészetét a tökéletességig csiszolni: népi és álnépi elemek egy óriási gombolyagban vannak; a szál végét, melynek segítségével problémánkat teljesen kibogozhatnánk, nagyon nehéz megtalálni.

Angyal Bandi.

A XVIII. századból a tót Janosik és társain, az oláh Pintye Gligoron kívül rabló „rémemlékezetet nem hagyott”. Angyal Bandi volt az első legendáshírű betyár, „a magyar lovas-betyár példányképe, milyen sem előtte, sem utána nem termett”.⁴⁸

Igazi neve Onody András volt, s vagyonos családból származott. A hagyomány szerint szép, férfias arca, s oly nagy ereje volt, hogy a gönci hordóból szájához emelve ivott, s egy jól megtermett barátját dolmányánál fogva félkézzel magához a lovára kapva csókolta meg. A fehérszínű bomlott utána, ezek adták neki a felvett „Angyal” nevet. Néki azonban csak egy parasztlány tetszett, akit „arany galamb”-nak nevezett. Ettől a lánytól egy fia született, s unokája e század elején még élt.⁴⁹

Kalandos életéről sok mendemonda keringett. Egyik róla írt színdarabban⁵⁰ ezt mondja neki egy barátja: „ma holnap mese beli tündéré változol, ki egy üdőben a' világ minden részeiben látható vagy, 's kiről számos

⁴⁷ Relković Davorka, Ethn. 39 : 169.

⁴⁸ Hóke Lajos: A betyár. Fővárosi Lapok, 1870. 686—7. l.

⁴⁹ Hóke: i. m. és Magyarorsz. Várm. és Városai. Abaúj-Torna vm. 394—5. l.

⁵⁰ Feleki Miklós Jókainak „A népdalok hőse” c. elbeszélése alapján írt „Angyal Bandi” c. színműve, melyet a Nemzeti Színház 1859 márc. 2-án játszott először. (Kézirata a Nemz. Színház Könyvtárában 73. sz.)

hihetetlen kalandok forognak a' nép ajkán. Ugy mint Göncz várossa tanácsának rendre utasítása. A' Tűri vásár szét zavarása, melyet egy magad kergettél szét. Palatinszki főbe lövése — csupán azért, mert parancsod ellen vétett." A valóság azonban az, hogy Angyal Bandi közönséges tolvaj volt. Az Orsz. Levéltárban levő büntetőperirat szerint 1795 november havában Adami Mátyást és Andrást fegyverekkel megtámadta, megkötözte őket és két ökrüket elhajtotta, amelyeket biztonság okáért saját bélyegével ellátva szolgájára, Lezsák Jánosra bízott, aki szintén nevezetes tolvaj volt. 1798 február havában nemes Balajthy István gesztetci birtokáról három lovat lopott. Még ebben az évben f. n. helységben több társával Ruthényi Mihályt megtámadta és „szokás szerint nem kevés pénzt rabolva, ezen módon elkövetett bűneit halmozni nem restelte.”⁵¹ Valószínű, hogy börtönéből megszökve, a rögtönítélő bíróság keze közé került, s akasztófán száradt el.

Az Angyal Bandiről szóló dalok közül legrégebbnek látszik az a dal, amelyet Erdélyi közölt (N. és M. I. 236. sz.)⁵² Ercsey D. lejegyzése (53,50) alapján,⁵³ s amely még ma is él a nép ajkán.⁵⁴ Először „Az Alföldre menendő Angyal Bandi nótája és utólyára tétettek egy-néhány leg-újabb világi énekek. Nyomtatottatott ebben az Eosztendőben.”⁵⁵ c. ponyvafüzetkében jelent meg. Ebben a variánsban az intés („Lát' megmondtam Angyal Bandi...”), a betyár készülődése, ruhája, elfogatása, s fogsága az „Első”, a csaplórosné lányaival való jelenet pedig „Második” szóval van megjelölve, tehát a dal két részre van osztva.⁵⁶ A másik ilyen című ponyvai változatában a két rész már szerves egészzé alakul, s majdnem teljesen egyezik az újabb népi lejegyzéssel. Egészen új elemeket találunk abban a két, teljesen megegyező variánsban, melyeket Pintér Endre (15, 36) és Döbrentei Gábor (49, 100b) küldött Erdélyinek. A döcögős versek a következők:

1. Angyal Bandi de nagy zshivány voltál te mindenkor.
Mert csikósok, gulyások közibe jutál jókor,
Nem vágyóddol te mast ugyan erre a prédára,
Magam láttam, hogy fölhuznak az akasztófára.

⁵¹ Táblai büntetőpererek indexe: „Onody Andreas Criminis Praedocinii reus ex Comitatu Borsodiens. app. rev. 31. aug. 1804. 2715.”

⁵² Újra megjelent: *Vikár*: M. népkölt. remekei II. 157. l.

⁵³ *Erdélyinek Kelecsényi Pál* (92, 21), *Döbrentei Gábor* (49, 99), *Szedes Fábrián* (172b), *Udvardy J.* (52, 31) és *Hoblik M.* (59, 13) küldte még meg a dal többé-kevésbé egyező variánsait. *Döbrentei* változata érdekesen zárul:

Ezt a verset a ki így öszve
Szedte és csinálta
A Miskolczi Vicze Ispánnak
Kissebbik Leánya.

⁵⁴ Erre utal *Szendrey Zs. Ethn.* 38 : 244. Újabb lejegyzése közölve van: M. orsz. Várm. és Városai. Abaújtorna vm. 395. l. Az első vsz. Gujás Bangyi balladájában. Kálmány: Kosz. I. 42. l.

⁵⁵ A Nemzeti Múzeum apró nyomtatványai között három változatlan lenyomatát találtam (A, B, C), melyek sajtóhibákban és az Angyal Bandi nótája után „tett” dalokban különböznek egymástól. Ezeknek a daloknak a kezdő sorai a következők: A. 3. Szeret engem elég János. 4. Torna Vármegyében születtem. 5. Jantsi bátsi pista bátsi. 6. Hej Pajtás be nevetem. — B. 5. Sir az egyik szemem, a' másik könnyezik. 3, 4. = A. 3, 4. — C. = B.

⁵⁶ Nemz. Múzeum Könyvtára: „Kutyaször” c. colligatum. L. eleg. m. 747. ex. A 4. sz. füzet további tartalma a következő: „Második” dal: El-húzták a' takarodót nyoltz órára. 3. Be szépen ég az a' gyertya. 4. Szeret engem Elek János. 5. Kertemben van egy fa. 6. Haja haja magam roja. Más igen szép új Ének: 1. Induljatok föld és egek verseimre. 2. Tsendes patak fojdogál.

2. Sok szűz leány nagyon a Bandi után bánkodik,
Hogy ez legényt elvesztették, bánja ezt mindenik,
Helyes természetével ő grófnak beillett volna,
És tehát ezen legényhez ki ne huzott volna.
3. Mikor ötöt Göncz vármegye megfogni akarta,
Akkor látta Angyal Bandi, hogy bizony nem tréfa.
Megfogták ötöt, s ugyan hurczolták tömlőczre,
Sötétségre zárták az legmélyebb fenekére.
4. Ennek ugyan processusa nem sokáig tartott,
Csak még kezére lábára vas bőven rakatott;
Akkor Angyal Bandi magában nagyon némula,
Hogy ő ennyire menjen, soha nem hitte volna.
5. Le is kísérték ötöt az Kassa városába,
Nem tetszik neki ottand, és bemegy ő a várba,
Mindenfelé nézgetett segítség okáért,
Segítségre senki nem jött a tatár fijáért.
6. Utoljára mikor látja, hogy nincsen segítség,
Azt felelé: hogy e bizony nagy kétség, nagy kétség.
Vigyetek ki az mezőre, még máma, még máma,
És huzzatok föl igazán az akasztófára.

Az eredeti szöveg ez lehetett; az csemény hatása alatt valami egyszerű ember fabrikálta, a nép csiszolta, javította, míg a mai formájára tökéletesedett.

Zöld Marci és társai.

Hiteles adat nem igen maradt róluk,⁵⁷ a ponyvatermekk azonban elég bőbeszédűen mondják el ékes versezetekben szomorú halállal végződött életüket. „Zöld Marcziról” több dalt találunk Erdélyi gyűjteményében. Ezek közül a N. és M. I. 235. sz., mely Kelecsényi József lejegyzése (73. 8. l.) bizonyosan műdal, míg az I. 233—234. sz.-nak⁵⁸ „kedves dalnak kellett lenni keletkezőjében, mert jóllehet nem tiszta népies, mégis elterjedt.” (Kálmány: Sz. n. II. 177. l.) Imre Sándor (i. m. 387. l.) megerősíti ezen véleményét: „igen jó versekkel, nagyon kedves dallammal, sok ideig ismeretes volt” 1830 körül. Az újabb változatok arról tanúskodnak, hogy Zöld Marci nótáját elég sokáig őrizte meg a hagyomány.⁵⁹ Elterjedését több ponyvafüzetnek köszönheti. Legrégibbnek látszik a „Zöld Martzi és a' szeretője nótái. Ebben az esztendőben”⁶⁰ c. ponyvafüzet, melyet „A' két híres Zsványok’

⁵⁷ Orsz. levéltár. Táblai büntetőpercek indexe: „Zöld Martinus cum Sociis Criminis furti reus ex Cottu Bihariens. app. rev. 11a. Jun. 1814. 4918.” Az ügyirat azonban kisclejteztetett.

⁵⁸ Beküldte Ercsey D. (53. 55). *Névtelen* lejegyzésében is megvan (69. 46), hol az utolsó vsz. népi hozzáköltésnek látszik.

„Ha Zöld Martzi hazajönné
Szokás szerént így köszönne
Adjon Isten jó szerentsét
'S meg csókolná kedves kéntset.”

⁵⁹ Kálmány: Kosz. II. 38. sz. 86. l., 15—16. sz. 144. l., Sz. n. II. 22. sz. 23 l. és 177—8. l., III. 26. sz. 20. l. Nyitrai változata: Ethn. 18: 110. V. ö.: Vámi József története (Veszprém). Nyór. 6: 480.

⁶⁰ Nemz. Múzeum: Apró nyomtatv. A „Tündérvilág” c. colligatum (L. eleg. m. 1151. mi.) katalóguscéduláján: „9. Zöld Martzi, És A' Szeretője nótái. Budán 1847. Ny. n. . . . 16. l.”; a coll. azonban nem található. Egy dalt *Thaly* is közölt: „Zöld Marcziról. 1816.” (Vé. II. 399—401. l.), „mert a régi, híres kuruc tábóri

Zöld Martzi, Betskereki, 's egyéb Társai életének rövid leírása. Egy Vers szerző által.⁶¹ követett. A két füzetben levő dalokat összevonva és bővítve megtaláljuk a „Zöld Martzi, és a' szeretője nótáji, és egymástól való butszások. Nyomtatott ebben az Esztendőben.”⁶² c. ponyvatermekben.

Teljesen népi eredetű lehet a következő:

1. Mikor viszik Zöld Márczit a vason, Bétekinte a' koresma ablakon: Hozz bort babám, adós lesznek érte Van szeretőm, ki megfizet érte.	2. Lovam is van hosszú farku, csinos, Pipám is van, kostőköm sallangos, A' Paripám jó futó, jó lépő, Szeretőm is jó kedvem kereső. ⁶³

Barna Péter életéről semmit sem tudunk, a balladából pedig nagyon keveset érthetünk. Olyan lehetett az élete, mint a többi betyárnak. Valószínű, hogy Angyal Bandi idejében betyárkodott. A róla szóló ballada a legnagyobb valószínűség szerint népi eredetű. Erdélyinél „Barna Péter szomorú nótája” is megvan (N. és M. I. 383. sz.), ki Haas M. (32. 16), Döbrentei G. (49, 101) és Eperjessy Ferenc (94, 45), variánsai alapján közli.⁶⁴ Tompos szerint a dal székelyföldi,⁶⁵ azonban az idézett székelyföldi szöveghez Majland a következő jegyzetet fűzi: „Az Alföldről kerülhetett a székelység közé. Itt csak töredék, Erdélyinél ellenben kerek egész.” (MNGy. VII. 552. l.) Erdélyi változatánál sokkal teljesebb az a variáns, mely a „Barna Péter, Tsuda Ferkó és Sallai Pistának kedves nótái. Nyomtatott ebben az Esztendőben”,⁶⁶ c. ponyvafüzetben található, s amelyhez Döbrentei változata igen közel áll. Ebben a változatban feltűnik néhány későbbi tűzhely:

Kár volna még nekem a' fán megszáradni,
Lobogós gyóltás gatyám' szélnek botosítani,
Szép sarkantyus tsizmám szélnek ösze verni,
Fekete két szemem' hollónak kivájni.⁶⁷

énekek versmértékére, s hihetőleg nótájára van írva, s belőlük sok reminiscenciát tartalmaz.” Erre utal még: Adal. I. 36—37. és 42—43. l. V. ö.: Ethn. 25:241. Becskereki neve egy dalban: Ethn. 16:302.

⁶¹ Nemz. Múzeum: Apró nyomtatv. A 38. vsz.:

„Erdők, mezők, vad ligetek,
Ha már éltem is köztetek,
Haláloamat is jajjátok
Árnyékában gyászoljátok.”

⁶² Nemz. Múzeuma: Pőna c. coll. 31. sz.

⁶³ Erdélyi: Karácsony József (37, 55). Az 1. vsz. *Édes János* lejegyzésében is (126, 13).

⁶⁴ Mocsáry Lajos az I. k. megjelenése után küldte meg hiányos változatát (105, 22) ezen megjegyzéssel: „E' dal — mint látszik — gőnczi, abaúji eredetű, azonban itt is igen felkapott nóta. Megvan az első kötetben is, de máskint.”

⁶⁵ Tompos József: A m. ballada tört. Kolozsvár, 1909. 150. l.

⁶⁶ M. Nemzeti Múzeum Könyvtára: Apró nyomtatv. és Pőna c. collig. 30. sz. L. eleg. m. 935. sz. Tartalma: *Barna Péter kedves nótája*: Haragszik reám az én kedves rózsám. (Ujabb, népi változata *Kálmány*: Kosz. II. 140. l. 7. sz.) *Tsuda Ferkó nótái*: 1. Szegény Barna Péter egy derék legény. 2. Megtisipett a' böggő, Tegnap előtt kettő. *Sallai Pistának kedves nótái*: 1. Sallai Pistának gyóltás inge gatyája. 2. (a) Óh, te kanahó, Hortobágy mellyéke. (b) Új városi kerek tóba. 3. Víz, víz, víz... 4. Én vagyok a' halász legény. 5. Szánnyatok óh ártatlan angyalok. 6. Jaj be nyögők. — Sallai P. 1, 2b. és Tsuda F. 1. nótáját *Thaly* újra kiadta (Vé. II. 393—398. l. „Barna Péterről.”) a következő megjegyzéssel: „Mind e költemények a jelen század első negyedéből valók.” Ujabb népi vált.: *Kálmány*: Sz. n. III. 199—201. l.

⁶⁷ Erdélyi: N. és M. I. 381. l. *Kálmány*: Kosz. I. 39, 52, II. 68, 74, 82. Sz. n. I. 11, II. 19, III. 19, 23, 200, 211, 220. l-okon. Ethn. 14:442, 21:237, 352. Nyőr. I:182, 372, 9:384. stb.

Barna Péter históriájában szerepel Románné is, akiről a következő töredéket találtam:

Meg akarnék házasodni Románné
De nincs nekem kit elvenni Románné
Adja kend nekem a' lányát Románné
Hadd házasodhassam már meg Románné.⁶⁸

Sobri Jóska és társai.

Sobri Jóska Baltavár mellett, az endrődi majorban mint kanászbojtár növekedett föl istenfő szülei és testvérei társaságában. Apja, Pap István kovács, vagy pásztor volt, kit azért neveztek el Sobrinak, mivel Sobor nevű majorból költözött arra a vidékre. Fia korán pajkosok közé került, sertéslopásba keveredett, amiért két ízben is fogva volt. Másodszor alig szabaddult ki, Fényes Istók csordásbojtárral 1835 májusában a kolomposi juhászt rabolta ki. Pajtását elfogták, ő pedig megszökött; rabság helyett a bujdosó életet választotta, s haramiacsapatot szervezett. Első társai Milfajt, Mógor, Király Jancsi, Pap Andor és Franci voltak.⁶⁹

Éles esze a legnehezebb helyzeteken is átsegítette, s vakmerősége az egész országban híressé tette. Nagy port vert fel 1836 nyarán a könyi kasznár kirablásával. Az újságok még azt is közölték, hogy a kasznár leányának egy csókért visszaadta a már elrabolt gyűrűt.⁷⁰ Dicsőséges garázdálkodása azonban nem sokáig tartott. Bandájával 1836 dec. 8-án Hunkár Antalnak, a vitéz insurgens ezredesnek szolgálgyőri kastélyát rabolta ki példátlan kapzsisággal. Hunkár a rablás után a nádorispánhoz ment Budára, onnan a királyhoz Bécsbe, s védelmet követelt a rablók ellen. A védelmet megígérték, s az ígélet nem maradt pusztá szó: Sopron, Győr, Vas, Veszprém, Zala rögtön felállította a statáriális bíróságot és 500 pandurt központositott a rablók ellen. Katonaság, kalandszomjas nemesifjak, jobbágyok csapata egészítette ki az üldöző hadat, mely Somogy, Tolna, Komárom és Fejér megyék bevonásával valóságos kis hadjárattá fejlődött.⁷¹ Sobri bandája ekkor Lápafő mellett, Szakes és Tamási környékén csatangolt hullámos, erdős vidéken. 1837 február 16-án vette körül őket az üldöző sereg. A betyárok vitézül küzdöttek; csak háromórai harc után sikerült a nehéz terepen a 7 betyárt ártalmatlanná tenniök. Mikor Sobri látta, hogy nem menekülhet, agyonlőtte magát.⁷² Néhány betyár elmenekült, később azonban ezeket is elfogták és felakasztották.⁷³

Sobri halálát a közvélemény kétkedéssel fogadta. Eötvös Károly minden kétséget kizáró kutatásai után is⁷⁴ Felső-Pátyról azt írta egy gazdálkodó,⁷⁵ hogy 1859–60 körül Lónay István nevű bogyozlói kupec társaságában látta Sobrit, ki Lónaynak elmondta, hogy mikor a pandurok hajtották, ő a cecillei (?) templom tornyáról nézte a hajszát. Utána az Alföldre vándorolt. Egy grófi majorban hamarosan számadó lett, s mikor a tiszttartó meghalt, ő lett a tiszttartó. Feleségül vette a tiszttartó leányát, s a leány hozománya révén gazdag ember lett.

Sobri fellépése arra az időre esik, amikor „a bécsi kormány és bécsi

⁶⁸ Erdélyi: *Edes Gergely* (126, 20).

⁶⁹ *Vahot Imre*: Sobricsalád Vas megyében. Magyar föld és népei. 1848. I. 13–16. l. Hazai s Külföldi Tud. 1836 II. 52. sz.

⁷⁰ Rajzolatok 1836, II. 697. l., Hazai s Kf. Tud. 1836, II. 36. sz.

⁷¹ Rajzolatok 1836, II. 776. l.

⁷² Rajzolatok 1837, I. 48. sz.

⁷³ Rajzolatok 1837, I. 18. sz.

⁷⁴ *Eötvös Károly*: A Bakony rossz híre. Budapesti Hírlap, 1887. VII. évf. 287–295. sz.

⁷⁵ Sobri él. Budapesti Hírlap, 1887. 297. sz., 5–6. l.

sajtó mindent elkövetett, hogy nemzetünket rossz hírbe keverje a művelt világ közvéleménye előtt. A legkisebb kihágásban is rablóhistoriát talált és Sobrit oly híressé tette, mint Rinaldo Rinaldini.⁷⁶ Újságjaink panaszkodva emlegetik, hogy „mily könnyelműleg hiszik el a legképtelenebb regéket” a külföldi lapok.⁷⁷ Ezeknek a hiedelmeknek egyik variánsa, hogy Sobri Czensztochauban élt, mint mészároslegény. Féltekenységből megölte kedvesét, s így menekülnie kellett. A bíróságtól való félelmében a hírneves bakonyi erdőkbe menekült, bandát szervezett, s ott üzte vakmerő gonosz tetteit. 1837-ben elárulták rejtkehelyét, a katonák körülfogták, s ő főbelötte magát, hogy közülük közé ne kerüljön. 1843-ban a „Kölner Zeiung” azt írta, hogy Charlestownban, Észak-Amerikában él, mint patikus.⁷⁸ Oettinger lapjában, az „Argus”-ban (1837. 189. sz.) azt írja, hogy Sobrit felakasztották. A franciák azt mondták, hogy Sobri költött alak: sohasem élt, csak az írók fantáziájának szüleménye, Kászonyi Dániel pedig azt bizonyígtatta, hogy Sobri egy főúri családnak elzüllött ivadéka, ki most békésen él családjával. A személye körül támadt ködös kalandok alkalmassá tették életét egy regény megírására, s „Ladislaw Hólios Székhely”-nek állítólag meg is jelent egy regénye magyarul, melyből a következő német fordítás készült: „Georg Schobri, der Räuberhauptmann in Ungarn. Ein Charakter-Gemälde der neuesten Zeit. Nach dem Ungarischen” usw. 2 Bände. (Leipzig, 1837.; 2. Aufl. ebd. 1838.).⁷⁹ Párisban a Gymnase dramatique színpadra vitte Sobrit a következő címmel: „Schubry, le brigand hongrois, vaudeville par M. M. Deforges et Paul Duport”, amely a két szerzőnek „Roche le Barbu” c. darabja volt, s azért adtak neki új címet, hogy időszerűbb címével publikumot vonzzon.⁸⁰

Itt emlitem meg azt is, hogy az exotikumokat mohó érdeklődéssel olvasó német közönség más úton is megismerkedett a magyar élet ilyen műveivel. A magyar elemek népszerűsége nagyrészt Lenau érdeme, kinek nyomán Beck Károly (1817–1870) írt elég sikerült költői alkotásokat a betyárokról. Legterjedelmesebb ilyen műve: „Jankó, der ungarische Rosshirt” (Leipzig, 1841), melyben a gonosz földesúr miatt gyilkossá, majd betyárrá lett szegény csikós költői regényét írja meg forradalmi csizmákkal fűtve.⁸¹

A Sobri Jósikáról szóló dalok lehettek ebben az időben a legelterjedtebbek. Erdélyi csak részeket közölt belőlük (N. és M. I. 237, 238, 239. sz.). Az I. 238. sz. dalt főleg Simon V. (21, 30) és Kelecsényi J. (73, 11–12. l.) variánsai alapján közli, a 239. sz.-nak beküldője Szelestey (22, 3), a 237. sz. alatt levő dalok azonban több változatnak az átalakításából származnak. Tompos szerint „sehogy sem állják ki a versenyt az Angyal Bandi, Barna Péter históriájával”, azonban némelyik Sobri-dal „a legérdekesebb képét adja a betyáréletnek” (i. m. 147, 152. l.), s ebből a szempontból az eredeti

⁷⁶ Eötvös Károly: i. m. 287. sz.

⁷⁷ Külföldi hírlapok tudósításai Sobriról. Hasznos Mulats. 1837. I. 125–128. l. Német újság nyomán amerikai újság ír: „Shubry, a magyarországi rabló.” Társalkodó, 1837. 327–8. l. R–y: Der ungarische Räuberhauptmann Sobri von den Franzosen und Engländern zu einem Romanhelden erhoben. Spiegel, 1837. 26–27. sz.

⁷⁸ Sobri é. Világ, 1843. 284. l.

⁷⁹ L. ellene S. F. kifakadását: Figyelmező, 1839. 317. l.

⁸⁰ A Sobrira vonatkozó külföldi irodalom megtalálható Constant v. Wurzbach: Biographisches Lexicon. Wien, 1876–77. XXXI. 68–69. l. és XXXV. 226–229. l. Ennek alapján ír róla Tóth Béla: Mendemondák. 3. kiad. Bp. 1907. 153–162. l. — Nagy Ignác: Sobri c. novellájában (Rajzolatok, 1837. I. 49. sz.) Sobri nevének külföldi varázslatos hírére alapítja történetének meséjét. — Sobri. Aus d. Ungarischen übersetzt von M. Falk. Spiegel, 1845. 5. sz.

⁸¹ Pukánszky Béla: A magyarországi német irod. tört. Bp. 1926. 488–492. l., Heinrich Gusztáv: Magyar elemek a német költészetben. Bp. 1909.

változatok érdekesek és értékesek. Tüzetesebben is foglalkozunk velük, mivel új mozzanatokkal bővítik a Sobri körül támadt legendakört.

1. Repa Rozi Billegében Nyugszik a' Zsobri' ölében, Magát azzal vigasztalja Zsobri Jósi a' galambja.	8. Devecseri Strázsamester És kapitány ott a' Stettner. Mind a' kettő nagy beteg volt Mifájt, Zsobri, ha közel volt.
2. Ne hidj Rozi a' Zsobrinak Kedves ő egy Kisasszonynak; Kivel hogyha mulatozik, Rólad nem is gondolkozik.	9. Jegyzőkönyvből Dugovics Jól tudta, hogy hol jár, hol nincs. De hogy könyvét elvesztette Zsobri Jósi csak nevette.
3. Szalapai kertek alatt Belepett engem a' harmat: Belepett engem a' harmat Zsobri Jósi szüre alatt.	10. Pál Partinak nagy a' szája, Semmit sem ér a' mappája, Míg mappáját nézegeti Zsobri Jósi csak neveti.
4. Paor kisasszony fejköteje Libeg-lobog a' fejébe; Az se maga pénze ára, Zsobri Jósi vette rája.	11. A keszthelyi major alatt Sobri Józsi majd ott maradt, De németek nem esmerték „Holian Sifán” azt kérdezték.
5. Bezerédi major alatt Csányi Simon majd ott maradt; Megösmerték szakálukrol Hogy bírók a' katonárol.	12. Harminczhárom vasas mentki Zsobrit hármával megfogni: Mire az attakot fújták, Zsobri hültt helyét találták.
6. Csányi gyerek is itt vagyon, Mond a' Recse, löjük agyon: Felel Zsobri: ne bántsđ őket A' vitéz szoknya-csöszöket.	13. Zsobri Jósi derék legény, Paripája igen kemény: Felnnyargal a' hegytetőre Onnan néz le Vásárhelyre.
7. Ne félj Zsobri panduroktól Sem szakálos hadnagyoktól Sem Stettner-től, sem a' Páltól, Sem a' nagy bajszu Kaszástól.	14. Lápafői erdőszélen Megütköztek ők a' télen: De hogy magát nem menthette, Pisztolával agyon lőtte. ⁸²

⁸² Beküldője *Karácsony József*, ill. *Lázár* (37. 86); a kéziratban a 11. vsz. más kéz írása, s a dal végén van hozzátoldva; a vsz.-ok számozása pedig közlésünk szerint javítva. A közölt változathoz legközelebb áll *Bajtsy* variánsa (141. 6). A 4. vsz.-ban a nevet csak jegyzet gyanánt írja le (A' P**¹ Toni...): „Par Toni Ügyvéd lánya”; s a „Vásárhelyi strázsamester” kezdetű vsz. után megjegyzi: „Itt még több vers következik, hanem minthogy most is élő emberek nevei fordulnak elő, jónak láttam elmellőzni.” Ideszámíthatók még *Pintér Endre* (40, 366) és *Ráth Károly* (138, 87) töredékes változatai. A közölt változat 6. vsz.-a náluk így mőz-
dosul:

Felelt Sobri: ne bántsđ őket.
Becsüld a tisztviselőket.

A csúfolódó hangot a következő vsz. teszi komollyá:

Nem félt Sobri panduroktól,
Sem szakálos hadnagyoktól,
Sem puskától, sem a kardtól,
Csak törvényes igazságtól.

További töredékes változatok: *Kelecsényi* (73, 11. l.), *Szeberényi* (72. 43).

A Simon Vincze által beküldött szöveg (21, 37) elmondja, milyen betyár volt Sobri:

1. Az Istvándi kis erdőben
Sobri Józsi híres benne
Nyírett haja, gyöles gatyája
Sárga sarkantyus eszímája.⁸³
2. Subri Józsi híres Zsiván
Kit meg fogni már sok kíván
Kérék piros az orcája
Ezer csók illenék rája.
3. Ezüst sarkantyú eszímáján
Szép cifra szür van a vállán
Inge gatyája pergályból
Rójt van rajta arany szálból.
4. Piros selyemből van öve
Négy dupla pisztoly rá füzve
Kordovány bőrből eszímája
Ugy lép benne mint a páva.
5. Hetven ezer ember előtt
Nem bujdosom erdőt, mezőt;
Páhok alatt a csárdában
Dúst iszom cifra ruhában.
6. Most is járok erdőn mezőn,
Meg meg állok a hegy tetőn
Onnét nézem hogy utánam
Sok ember fárad hiában.
7. Száz arany van a fejemre
Igérve, ki kap kezére
Ezzel talán nem sokára
Elszalasztják más országra.
8. Répa Jancsi mondogatja
Az all födre menjünk Jóska!
De én azt már meg nem teszem
Szép híreket el nem veszem.
9. Jön a tavasz nem sokára
Föl öltözik szép ruhába
Majd el takar árnyékába
Ott mulathatunk majd bátran.
10. Jöhet pandur vagy katona
Jóska szivem ne félj soha
Dunán innen dörög az ég
Jóska szivem ne menj el még
11. Átok fogta meg a Magyart
Aki soha együtt nem tart
Igaz az a régi mondás
Valahány ház annyi szokás.

Sokat beszéltek és daloltak Répa Rozi iránt érzett szerelméről,⁸⁴ azonban több szerelmi viszonyáról is tudott a nép, s ezeknek történetét nagy kedvvel öntötte versekbe a népköltés műzsája. Vahot Imre (i. m.) közöl egy ilyen dalt, mely egy újabb ponyvafüzetben⁸⁵ — melyet szerzője valószínűleg Vahot közlései nyomán írt — kevés változtatással újra megjelent: a ponyvairódalom is gondoskodott arról, hogy a Sobri-dalokat ne feledje el a nép.⁸⁶ Nevét még hasonlatokban is emlegeti:

Ez a szegén béres nem akad a dé're
Mint a Sobri Józsi az szeretűjére.
(Nyr. 12: 192.)

Sobri alvezére, s bandájának egyik legértelmesebb tagja Milfajt Ferkó

⁸³ A 2. vsz. = az előző dal 3. vsz.-ával.

⁸⁴ Répa Rozi történetét megírta *Eötvös Károly*: Utazás a Balaton körül. Bp. 1901. II. 95–110. l.

⁸⁵ Sobri Jóska, a híres és rettegett bakonyi betyár élete és kalandjai. Hiteles adatok nyomán írta: R. L. Bálint Lajos kiadása. — Egyéb ponyvatermek: Sobri Jóska a híres úri betyár kalandjai vagy a magyar Rinaldó Rinaldini. Kiadja Bíró Albert. (M. mesék és ifj. olv. ktára. 9. sz.) — Sobri Jóska. Írta *Fikaltér*. Löbl Dávid és Fia kiadása. Bp. 1905. (M. népz. és ifj. ktár 64. sz.) — *Csomori Béla*: Sobri Jóska a Bakony királya. Regény a betyárvilágból. Bp. é. n. (Népkvár. 5. sz.) Érdekes Könyvtár kiadása. — *Sólyom László*: Sobri Jóska, az úri haramia. Eredeti regény. (Turul Regénytár, VIII. sorozat.) — A Friss Ujság majd minden évfolyamában, stb.

⁸⁶ Újabb variánsok: Ethn. 11: 367, 32: 103, 39: 174, *Kálmány*: Kosz. I. 40. 1. MNGy. II. 56. VI. 175, VIII. 303, XIV. 85, 316.

volt. Sobri bandája egy részét rábizta, mellyel Veszprém, Győr, Komárom területén vitézkedett. Véletlenül megsebesült, cimborái Kedhelyre vitték, hol Thaly főbíró⁸⁷ katonai segedelemmel 1836 december 14-én elfogta. 21-én Veszprémbe vitték, s 24-én a nyomban ítéltő törvényszék halálra ítélte. Az alispán engedelmeivel halála előtt becegyezett lerajzolásában. „Meg volt elégedve képmásával — írja a Rajzolatok (1837. I. 6. sz.) — de úgy mondá, hogy ő annál egy kis tükörüveg alatt sokkal szebbet bírt, 's ez Zöld Marcz, Becskerek, 's Palatinszki képmása volt, melly azonban betegsége ideje alatt elveszett.” Eötvös Károly (i. m. 291. sz.) szerint a rajzoló Bucher Ferenc veszprémi szentképfestő volt, s Milfajt ponyvairatokat őrzött oly nagyon, melyeket a bokodi erdőben ásott el. Milfajtnak az irodalom iránt tanúsított érdeklődéséből arra következtethetünk, hogy néhány Sobrinótának ő volt a szerzője; különösen akkor, ha meggondoljuk, hogy azelőtt urasági inas volt, s lelkesedésből adta magát erre az életre.

A Sobri-dalokban pajtásai közül még Pap Andor és Mógor szerepelnek legtöbbször. Papp Andor kanász volt. Mógor pedig (igazi neve Nagy Jancsi) katonafogdosás elől szökött meg. Érdekes alak lehetett Fekete Jóska, aki „mikor hamba öltöztetve, felhúzták már az akasztófára, szép beszédet tartott a néphez, intvén különösen az anyákat, hogy jól neveljék gyermekeiket, nehogy ezek az ő szomorú sorsára jussanak.” (Eötvös K.: i. m. 293. sz.)

Sobri korában garázdálkodott Baranyában és Tolnában Egyed János, pajtásával, Szávits Milossal.⁸⁸ Erdélyi egyet sem közölt a róluk szóló dalokból, pedig Haas Mihály (5) is küldött már „Egykoron Baranyában tanyázó híres rablóról: Szávits Milosról, 's társáról, Egyed Jánosról” dalokat. Kiss Dienes pápai változata (44, 79) a következő:

1. A' garanesi tuskés oldalban Készen áll a' kettős oszlopfa Szegény Egyed János' számára Egész Garanes szemé láttára.	3. Szlavics Milós kedves pajtásom Hogyan tetszik a' bucsuzásom? Huzzák már a' lélek harangot A' katonák verik a' dobát.
2. Kérem a' nemes vármegyém Hogy tartsa meg az életemet, Mert a' tisztartónak szavára Jutottam az akasztófára.	4. Elmondhatom én Egyed János Véren váltottam meg e' várost Karancs város kedves szépházam Véren váltottalak igazán.
5. Engem az ut mellé temetnek A' ki akar engem megnézhet De nem látja senki tagomat Csak felettem a' sírhalmomat.	

Haas Mihály „Bencze Pista, egykor Mohácson kivégeztetett gyilkosról” (5, 10) a következő dalt küldötte Erdélyinek:

1. Bencze Pista mit gondoltál? Mikor vérontani voltál Négyen estetek rabságba De csak ketten a' sírházba.	3. Késérik a' nagy síkságra. Széket tesznek ott alája Hátra kötérik a' két kezét Ugy végezik el az életjét.
2. Seprik a' Siklósi Utzát Késérik a' Bencze Pistát Késérik a' vérmézőre A' Mohácsi határ szélre.	4. Haj ti Bissei leányok! Jó egészséget kívánok Nem egyébnék, csak kettőnek Legkedvesebb szeretőmnek:

⁸⁷ Thaly Lőránt, Kálmán édesapja. Thaly Kálmán írt is dalokat Zsobri Jóskáról. (Napkelet, 1859. 738—40. l.)

⁸⁸ Orsz. Levéltár. Táblai büntetőpercek: L. 13837. és E. 18799.

5. Kovács Örzsi inge, vállá
Arany Csipke ragadt rája
Az sem maga pénze ára
Bencze Pista vette rája.

6. Bencze Pista kalapjába
Lobog pévennye⁸⁹ magába
Az sem maga pénze ára
Kovács Örzse vette rája.

Gesztely Jóska.

Gesztely (Geszten, Geszteny, Geszti, Gesztyi) Jóska, a híres nyíri betyár a hiedelem szerint „nem lopott soha, csak rabolt; nem gyilkolt soha, csak ölt; nem futott meg soha, inkább lelővette magát üldözői által, mint az vele Bátori-ligeten 1846-ban elfogatása alkalmával meg is történt.”⁹⁰ Kiváló testi erejét bizonyítja az, hogy mikor egy rablótársa rávallott, mielőtt a bíróság észrevette volna, lecsavarta kezéről a vasbilincset, s cinkosát leütötte. 1848-ban kiszabadult, a szabadságharcban vitézen harcolt, azonban újra hurokra került és az 50-es évek elején a nagykállói várból való szökése alkalmával lőtték le.⁹¹ A hagyomány szerint azóta drága a hús Nyíregyházán; u. i. Gesztely mészáros orgazdái ezután nem kaptak olyan olcsó marhát, mint eddig a betyár révén vettek.⁹² Kovács István kir. táblabíró szerint állítólag a híres betyár csinálta a következő dalt:

1. Erdők, mezők, vad ligetek,
De sokat jártam bennetek!
De sok nappalt éjszakával
Töltöttem el bujdosással.

2. Zöld erdőnek lombos ága
Sokat búsuitam alatta.
Gesztely Jóska két szép lánya
Mindig aztat siratgatja.

3. Édes anyám sok szép szava...
Kit fogadtam, kit meg soha.
Fogadnám most, de már késő
Hull a könnyem, mint az eső.⁹³

A nép száján a 40-es években már több népdal járta, mint Erdélyi gyűjtése bizonyítja.

1. Gesztely Jósit hat hajdu kíséri
Szabó Klári az ablakon nézdeli,
Ne nézd Klári bajomat, bajomat
Mind te érted szenvedem azokat, azokat.

Gondolkozik a' sidó magába
Áj váj, mi lesz már lakodalmára.

2. Gyenge vagyok, de derék, de derék
Fáj a' fejem meg lőtték, meg lőtték
Zsiros Pista lőtte meg, lőtte meg
Hogy a' ménkö üsse meg, üsse meg.

5. Gesztely Jósi nagyot ivott bujába,
Nyíregyházi vásárcor, a' tabernába,
A' commissarius vele ivott, 's szerette,
Hogy Gesztely ingyen megvendéglette.

3. Három pisztoly a' Gesztely markába,
Ugy megyen a' sidó boltjába,
Gondolkozik a' sidó magába,
Áj váj mi leszen már belőle.

6. Találkoztak későbbben a' fogságba,
Commissarius nagyot csapott markába,
Megfogtalak Gesztely Jósi nagy bajjal,
Nem iszom én veled többet ez uttal.

4. El ment Gesztely a' sidó pitvarába,
Meg ette a' sok kumpírt hajába,

7. Az igaz hogy keresett kend már régen,
De csak ott, hol sok bort mértek el in-
[gyen,
Ismerte kend bizony az én képemet,
De nem merte megfogni személyemet.”⁹⁴

⁸⁹ „Azon szalag, mellyel a' pórkalapok körülvetetnek.” (Haas jegyzete.)

⁹⁰ Kállay András: Régi dolgok. 5. l.

⁹¹ M. orsz. Várm. és Városai. Szabolcs m. 232—3. l.

⁹² Szohor Pál: Nyíregyháza. 34—35. l.

⁹³ M. orsz. Várm. és Városai. Szabolcs m. 182. l. Egyes versszakokat l. 61. sz. jegyz., Bartók: M. nd. 15. sz. Históriaja megvan: Kálmány: Kosz. L. 45—46. l. V. ö.: Ethn. 38 : 244.

⁹⁴ Lejegyezte Bónisné (118, 54). Töredékei Fejér Pálnál (129, l. 1.). Gróf Dessewffy Virginia lejegyzésében (143, 126) a 3. vsz. még hárommal bővítve, s a

Fejér Pál kuszált írású és töredékes lejegyzéséből (129. 2. l.) érdemes megismerkedni a következőkkel:

1. Geszten Jóska mint kisasszony, Sétál végig a' városon A boltosné úgy fogadta Isten hozta kisasszonyka	5. Pest vgye addig hajtott Rajna vizének szorított Rajna vizét átalmentem Szigetébe kikötöttem
2. Isten hozta kisasszonyka Kék világos patyolatba Válogatja a' selymeket Különnél különbfélet.	6. Mig fegyverem szárogattam Addig egy órát aluttam
3. Felirta ő bolt ajtóra Itt vásárolt Geszten Jóska Felnézett ő az egekre Mind a' három Istenére	7. Geszten Jóska a csárdába Bort iszik a' tavernába Teli pohár a' kezébe Friss menyecske az ölébe
4. Én Istenem Isten fia Adj erőt a karjaimba Hogy fegyverem felvehessem Pest vgyét leverhessem	8. Friss menyecske győcs ingvállá Mint a' veres hagyma szárnya De nem az ő pénze ára Geszten Jóska vette rája. ⁹⁵

A szabadságharc után.

A szabadságharc utáni betyárélet lélektani oka lényegesen különbözik a forradalom előtti szegénylegénykedés indokaitól. Az előbbi „illúzióknál” is jelentékenyebb lett az a körülmény, hogy minden betyár a hazafiság köntösébe takaródzhatott. Vagy bujdosó volt, aki a hazáért szenved, a nemzet ügyének tett szolgálataiért üldöztetik, vagy dezertor, aki hazája ellen fegyvert fogni nem akar. Az ilyen ember tetteiben és gondolkodásában egyesül szép és aljas, nemes és nemtelen, erkölcsös és erkölcstelen. A folytonos és kitartó üldözés azonban minden erkölcsi alapot tönkre tesz, s a nemes cél, a jószándék eltűnik az elkeseredés fojtogató kódében: a betyárból is véreskezű haramia lesz. (Dömötör János: i. m. 193. l.)

A szabadságharc utáni közhangulat nagyon kedvezett a betyárélet ki- fejlődésének. Mindenki megvetette, utálta az idegen hivatalnokokat, zsan- dárokat, akik minden szóban, minden cselekedetben hatalmas „összeskü- vések” csíráit szimatolták. Ha a betyárnak humora is volt, hogy az üldözö rendőrséget, melyet mindenki gyűlölt, nemcsak kijátszotta, hanem nevet- ségessé is tette, s ezzel megalázta: az egész környék szimpátiája az övé volt, melyet sokszor az anyagi támogatás is kísért. Hiszen „összes gonosz tetteik aligha meghaladják egy hazaáruló bűne súlyát” (Imre: i. m. 467.) és milyen jól esik a szegény magyarnak, ha a betyárral dicsekedhetik:

Elöttem a határ,
Utánam a zsandár.
Hej, veszkődik a német.
Hogy utól nem érhet...⁹⁶

2. vsz. a következő jegyzettel: „E strófát Geszten maga mondja, kit valóban Zsiros Pista, cigány czimborája, sebesített meg; — 's így került aztán Geszten a' Megyei börtönbe.”

⁹⁵ A 7. vsz. dallammal megvan Kállay: Régi d. 6. l.

⁹⁶ Betyárlegendák. Szeged. Engel L. kiadása. 1898. (Ismerteti: *Majthényi György*: Tömörkény István ismeretlen novellája egy anonim könyvben. Pesti H. Vasárnapja, 1930. 6. sz.)

(Vége köv.)

A SZILÁGYI ÉS HAJMÁSI MONDA ROKONAI ÉS EREDETKÉRDÉSE.

I.

Szilágyi és Hajmási mondájának első feldolgozása a XVI. századból való és az 1636-ból származó Csoma-kódexben maradt ránk. Ugyanez a monda a tárgya néhány erdélyi népballadának is, teljesnek és töredékesnek; egy moldvai csángó monda pedig az egyik népballadával csaknem azonos. Egy más történelmi háttérrel bíró erdélyi szász ballada és egy szintén erdélyi oláh népmese is mondánkat tartalmazza. Amint látjuk, a monda eléggé el van terjedve és az összehasonlító kutatás számára elegendő változatot nyújt.

A szűkebb értelemben vett Szilágyi- és Hajmási-mondán kívül sok olyan monda van, mely el nem tagadható, sőt igen közeli rokonságban áll mondánkkal. Így elsősorban egy cigány és délszláv balladákban előforduló monda, azután a hún-mondakörbe kapcsolódott germán Walther-monda. Az összehasonlítás szempontjából nagy jelentősége van a németből származott lengyel Walcerz-mondának is, melyet a Walther-monda egy variánsának tekinthetünk.

E tanulmány célja bebizonyítani, hogy e mondák közt tényleg rokonság áll fenn, kimutatni, miben állanak a mondák egyezései és különbségei, azután megállapítani a monda eredetét. Hogy mindezt elvégezhesük, első sorban meg kell ismerkednünk a mondákkal magukkal.

II.

A mondák tartalmuknál és elterjedésükénél fogva három csoportra oszlanak, melyeket egyedüli, vagy fő reprezentánsaik után magyar, délszláv és germán mondának nevezhetünk.

A felsorolásnál az egyes variánsokat az egyszerűség és áttekinthetőség kedvéért folyószámmal látom el és később a folyószám szerint fogom idézni.

A) A magyar monda.

1. *Szilágyi és Hajmási históriája*. (A Csoma-kódexből, kiadta Toldy Ferenc: Magyar költői régiségek, 1828; A magyar költészet kézikönyve I. 1855¹, 1876². A szövegnek kevésbé eltérő változata a Vasady-kódexben; közli Dézsi Lajos: Régi magyar verseskönyvek ismertetése II.: Vasady-kódex. Irodalomtörténeti Közlemények, 1913. 19. l.; Régi Magyar Költők Tára VII. 196. l., a jegyzetek [Bp. 1926] közt [370. l.] Dézsi közli a monda egész magyar irodalmát.)
2. *Szilágyi és Hajmási*. (Teljes népballada. Arany—Gyulai: Magyar Népköltési Gyűjtemény I., Pest, 1872. 160. l.)
3. *Szilágyi és Hajmási*. (Töredék, a ballada első része. Arany—Gyulai: i. m. 158. l.)

4. *Szilágyi és Hajmási.* (Töredék, a ballada vége. Herrmann Antal: A Szilágyi és Hajmási című népballada és rokonságai. Budapesti Szemle, LV., 285. l.)¹⁾
5. *Moldvai csángó monda.* (Gegő Elek: A moldvai magyar telepekről. Buda, 1832. 80. l.)
6. *Dietrich Tamás és Gréger János.* (Erdélyi szász népballada. Herrmann: i. m. 287. l.)
7. *Juon és Nikulaj.* (Erdélyi oláh népmese. Herrmann: i. m. 289. l.)

Ezeknek a mondáknak a tartalma röviden az, hogy két jóbarát (7.: testvér) török (6.: tatár) fogságba jut. A két vitézt a császár leánya megszökteti és maga is velük szökik. Útközben meg kell ütközniük az üldöző törökökkel (1., 2., 3., 5.). A 4. változatban az esetleges harcot tartalmazó rész nem ismeretes, a 7.-ben a küzdelmet a népmesei „mágikus menekülés” helyettesíti. Hazaérve, a barátok egyike párbajt ajánl a leány birtokáért. Ebben az egyik, aki nős ember, megsebesül (1.), vagy meghal (4., 7.). Más változatokban (2., 5.) a nős ember eláll a párbajtól, végül a szász mondában (6.) a párbajban mindketten elesnek; a 3. változatban csak a monda első része, a szökés van meg.

A mondák tehát csaknem tökéletesen megegyeznek, csak a párbaj eredményében van különbség. Hogy a párbaj vége eredetileg tragikus volt, később látni fogjuk, de a bennük megnyilvánuló népmesei szellem, mely a „happy end”-et mindig megköveteli, az egyes változatokban a mondát szelidebbé változtatta.

Meg kell azt is említeni, hogy a nevek ingadoznak. Az 1. és 4. változatban a nős ember Hajmási, a nőtlen, akié a császár leánya lesz, Szilágyi; a 2. és 5.-nél fordítva. Szilágyi keresztnéve hol Mihály (1., 4.), hol Miklós (2., 3., 5.); Hajmásié vagy László (1., 2., 3., 5.), vagy István (4.).

B) *A délszláv monda.*

8. *Anrus és Rukuj.* (Cigány népballada. Herrmann: i. m. 292. l. és Wli-slocki: Volksdichtungen der siebenbürgischen und südungarischen Zigeuner. Wien, 1890. 131. l.)²⁾
9. *Mujo és Alija.* (Szerb népballada. Herrmann: i. m. 294. l.)
10. *Márk és a két Jaksics.* (Szerb népballada. Margalits Ede: Králjevics Márkó. Olesó Könyvtár, 1107—1110. sz., 33. l.)
11. *Milán bég és Dragutin bég.* (Szerb népballada. Székács József: Szerb népdalok és hősrégék. Olesó Könyvtár, 574—576. sz., 184. l.)

Az idetartozó változatok az előbbiektől abban különböznek, hogy csak a barátok viszályát tartalmazzák, a fogságból való menekülés nélkül. Ezzel a magyar mondacsoport történeti vonatkozásai is hiányzanak: a monda itt a népmese „egyszer volt, hol nem volt” levegőjében mozog. A 10. változat a Marko Králjevics-mondakörbe kapcsolódott bele.

A szerb-cigány monda tárgya általában a következő: Két jóbarát (8., 9.) vagy testvér (10., 11.) egy tündér miatt, aki a hősök megrontására

¹⁾ Erről a változatról Sebestyén Gyula (Szilágyi és Hajmási, Egyetemes Philológiai Közlöny 1889. 506. l.) azt állítja, hogy az Sebesi Jób hamisítványa; a csináltság és nem-népiesség leri róla. Később maga Herrmann A. is hajlott erre a nézetre (A Kisfaludi-Társ. Évlapjai 1889—90. 140. l.). Nem akarom bírálgatni, mennyiben van igazuk, hiszen annak megállapítása, hogy népies-e valamilyen vers vagy nem, erősen személtvi kérdés; ráni pedig nem teszi azt az igen mesterkélt benyomást és ezért ezt a balladatöredéket sem hagyom ki a változatok sorából. Az összehasonlításnál amúgy sem játszik olyan lényeges szerepet, hogy hamis volta fejtegetése met befolyásolhatná.

²⁾ Dézsi (Régi Magyar Költők Tára VII. 377.) tévesen idézi ezt a változatot *Anruj és Alija* címen.

jelenik meg, párbajt vív. Az egyik a másikat megöli, azután a lelkiismeretfurdalások miatt, és mert a tündér is eltűnik, öngyilkos lesz. Az alaptéma az egyes változatokban így módosul: 10.: A ballada vége egy másik balladatípus hatása alatt (pl. Márk és Ravijojla tündér, Margalits: i. m. 36. l.) úgy alakul, hogy miután az egyik testvér a másikat megölte, Márk királyfi kényszeríti a tündért, aki el akar tűnni, hogy a halottat ismét támassza fel. Az idézett balladában Márk ugyanígy kényszeríti a tündért, hogy barátjának, akit az megölt, ismét életet adjon. 11.: Nem tündér, hanem földi asszony, Milán bég menyasszonya az, aki vőlegényétől azt kívánja, hogy ez bátyját, Dragutin béget vadászaton oroszlánal ölesse meg. Dragutint az oroszlán széttepi, erre Milán feleségét elbűsülve megöli és világgá megy. Milán bég felesége is tündér lehetett eredetileg, erre mutatnak talán a következő sorok is:

A lány hőszin fátyolát emelte,
Fénylik arca napkint tündökölve.

A délszláv monda eredeti, legtisztább formáját tehát a 8. és 9. változatok tárják elénk. Hogy a két változat mily közel áll egymáshoz, mutatja a gyakran csaknem szó szerinti egyezés. Szolgáljon mutatónak az az epizód, amely a gyilkos lelkiismeretét felébreszti.

8.

Hát az úton egy csóka ül,
Szegény, csonka volt a szárnya;
Anrus kérdve szól hozzája:
„Mondd csak, csonkaszárnú csóka,
Fáj-e, hogy a szárnyad csonka?”

Csóka károg: „Amint neked
Fáj, hogy társad elvesztetted,
Úgy fáj nekem csonkaságom
Ha a többi csókát látom!”

9.

S ahogy ére az út közepére,
Holló repül, jobb szárnya szegetten,
Megszólítja ilyenkép a hollót:
„Hogy vagy holló, te fekete madár,
Hogy vagy, mondd meg, jobb szárnyad hí-
[jával?]”

Károgva szól, válaszol a holló:
„Csak úgy vagyok jobb szárnyam híjával,
Mint a pajtás pajtása híjával,
Csak úgy vagyok, mint te Álja nélkül!”

C) A germán Walther-monda.

12. *Waltharius manu fortis*. (I. Ekkehard sankt-galleni szerzetes latin költeménye [930 körül]. Még ma is mintaszerű kiadása: Jacob Grimm: Lateinische Gedichte des X. und XI. Jahrhunderts. Göttingen, 1838. [Az éposz nagyszámú kiadásainak és irodalmának teljes jegyzékét l. Paul: Grundriss der germanischen Philologie II. Strassburg, 1900², 81. l.])
13. *Waldere*. (Angolszász töredékek a VIII. sz.-ból. Grein—Wülker: Bibliothek der angelsächsischen Poesie I. 1. l.; Heinzel: Über die Walthersage. Sitzungsberichte der Wiener Akademie der Wissenschaften. Phil.-hist. Abteilung CXVII. Wien, 1888. 2. l.)
14. *Walther und Hiltegunt*. (Középfelnémet töredékek a XIII. sz.-ból. Heinzel: i. m. 13. l.; Herm. Schneider: Germanisch-Romanische Monatschrift XIII. 14. l.)
15. *A Thidrekssaga 241—244. fejezete*. (A Ths. XIII. sz.-beli norvég saga, amely az alnémet mondaanyagot dolgozza fel. Rassmann: Die germanische Heldensage II. Hannover, 1863²; v. d. Hagen: Nordische Heldenromane, 1873³.)
16. *Walczerez wdaly története XIV—XVI. sz.-beli lengyel krónikákban (Boguphalustól kezdve)*. (Heinzel: i. m. 27. l.)
Walther-mondára való vonatkozásokat találunk még a Niebelungenlied-

ben és a Biterolfban.³ Az itt felsorolt források a német Walther-mondának három verzióját mutatják. Ezek:

a) *Az allemann verzió*: ide tartoznak a 12. és 13. variánsok, valamint a célzások a Nibelungliedben és Biterolfban.

b) *A frank verzió*, képviselik a 14. és 15. változatok.

c) *A lengyel Walczerz-monda*: a 16. változat.

Ez a monda is történelmi háttérű, akárcsak a Szilágyi és Hajmási-monda: a népvándorlás korában játszik, a germán hőskorban, épp úgy, mint amaz a magyar hőskorban, a török harcok idején.

A monda tárgya (nagyjában a Waltharius szerint): Két királyi vérből származó ifjú, Hagen, Gibich frank király unokaöccse és Walther, valamint Hildegund, ki szintén király leánya (származása a különböző változatok szerint ingadozó, akárcsak Waltheré) és már gyermekkorától fogva Walther jegyese (ezt azonban a 12. és 14. szerint csak Hagen tudja): Attilához kerülnek, mint túsok. Itt jól megy a soruk, az ifjakat Attila felnevelteti és hadvezéreivé teszi; Hildegund pedig a királyné kincstárának felügyelője lesz. Midőn Gibich meghal, Gunther, aki a frank trónon követi, megtagadja Attilától az adót; Hagen hazaszökik. Walther és Hildegund, akik megszeretik egymást, nemsokára követik, még pedig egy lakoma után, mikor a húnok mind boros fővel alszanak. Hildegund bőven ellátta magát arannyal-ezüsttel. A Vogézekben Hagen tanácsa ellenére útjukat állja Gunther: követeli a kincseket azon adó fejében, melyet apja a húnoknak fizetett. Walther erre nem hajlandó, de a békesség kedvéért felajánlja a kincs egy részét Gunthernek. Ez azonban nem fogadja el az ajánlatot és vitézei megtámadják Walthert, akinek kedvez a terep: egyszerre csak egy ember támadhatja meg. Walther így könnyűszerrel végez mind a tizenkét támadójával. Ezek között van Hagen szeretett unokaöccse, Patafrid is. Hagen, aki eddig tartózkodott a harctól, most, hogy öccsét megbosszulja, cselt vet: színleg elvonul Guntherrel, hogy Walthert biztos menedékhelyéről elcsalja. Így a nyílt mezőn kénytelen Walther kettőjükkel küzdeni. Miután mind súlyosan megsebesültek, a három hős kibékül, Hildegund előjön az erdőből, ahová a viadal közben rejtőzött és bekötözi sebeiket. — A 13. változatban a küzdelem másként alakul: Hagen a harcban nem vett részt, sőt odaadja Walthernek felülmúlhatatlan kardját, a Miminget. Ez a fordulat a mondában azonban későbbi eredetű és csak az angolszász epika követelményei hozták létre. Az angolszász epika ugyanis megköveteli a hősöknek csaknem természetfeletti lovagiasságát, tehát sem azt nem tűrhette, hogy Hagen megszegje Waltherrel kötött és vérrrel megpecsételt barátságát, sem azt, hogy ketten támadják meg Walthert (Heinzel).

A frank verzió már lényeges változásokat tartalmaz. Itt ugyanis Walthernek nem Guntherrel kell megküzdenie, hanem az üldöző húnokkal. A 14. változatban, ahol Walther Hagennek együtt szökik, Hagennek és kíséretének segítségével győzik le az üldözőket (hogy Hagennek kísérői vannak, arra mutat, hogy őt Attila önként bocsátotta el,⁴ a 15.-ben pedig egymagának kell tizenkét üldözővel harcolnia. Az üldözők közt van Hogni-Hagen is.

A lengyel verzió a 15. változathoz áll legközelebb és lényegesen csak abban különbözik a Walther-monda többi változatától, hogy történelmi háttére nem a népvándorlás és Attila kora, hanem hogy középkori, lovagi keretben játszik. Meséje: Waltherus robustus (Walczerz wdaly) tynicci lovag a francia udvarnál tartózkodik, hogy a lovagi szokásokat megismerje.

³ W. Eckerth: Das Waltherlied. Halle. 1909². 63., 84. l.

⁴ V. ö. Nibelungenlied:

„Hagne sand ich wider heim, Walther mit Hiltegunte entran.“ (1756. str.)

Megszereti a király leányát, Helgundát, akinek azonban van egy másik kérője is, Arimaldus, egy német herceg. Walczerz éjjelenként énekel Helgunda ablaka alatt; Helgunda ezért megszereti és megszököik vele. A Rajnánál Arimaldus utóléri őket és párbajra hívja Walczerzt. Walczerz győz, megöli ellenfelét és hazatér várába. Míg Walczerz egy háborúban távol van, Helgunda férjének egy foglyát, Wislavot, megszereti, kiszabadítja börtönéből és elmegy vele várába, Wislicába, sőt később Walczerzt is foglyul ejti. Walczerz idővel kiszabadul és megöli Wislavot és Helgundát.

III.

Ezek voltak azok a mondák, melyek a Szilágyi és Hajmási-mondával rokon vonásokat tartalmaznak. Rokonságukat azonban csak tüzetes, pont-ról pontra való összehasonlítással lehet kétségtelenül megállapítani. Hogy ezt megtehessek, mindenekelőtt a német-lengyel monda eredetével és változásaiával kell tisztába jönnünk, mert a monda egymástól annyira különböző változatokban maradt ránk, hogy más mondákkal addig nem is hasonlíthatjuk össze, míg eredeti alakját ki nem nyomoztuk és nem tudjuk, mikor és hol élt egyes formáiban.⁵

A mondanak Heinzel mindenáron történelmi alapot akar adni, halomra gyűjti azokat az adatokat Priskosból és máshonnan, melyek hasonló történelmi eseményekre vonatkoznak, Attilától elrabolt kincsekről, megszökött foglyokról és megszöktetett nőkről; de ilyen események minden ország történetében, minden uralkodó udvarában előfordulhatnak és elő is fordulnak; azonkívül valami közelebbi kapcsolatot vagy csak hasonlóságot a Walther-mondával egyikük sem mutat. A személyekről csaknem fantasztikus elméleteket állít fel a különben igen józan és tárgyilagos kutató: Walther-t a *boiszkok*, Hildegundot az *urugudok* nemzetségebe sorozza (ezek olyan germán törzsek, melyeknek még nevét is magának Heinzelnek kellett felfedeznie), Hagent pedig Aëtiuszal azonosítja. Ezeket az elméleteket azóta már számtalanszor megcáfolták és helyette a Müllenhofftól⁶ származó felfogás az uralkodó: a Walther-monda a nép-vándorlás történelmi eseményeibe belekapcsolódott feldolgozása a Hilde mítosznak, annak a mítosznak, amelyből az északi germán viking-világ háttérével a Hilde-monda keletkezett. A Hilde-monda a Snorra-Eddában,⁷ azonkívül Bragi IX. sz.-beli norvég szkald Ragnarsdrápa c. művében⁸ maradt fenn.

A monda, melynek mítikus vonatkozásai Braginál még erősen kiütözköznek, az Eddában (XIII. sz.) pedig már-már feledésbe mennek, a következő: Hedin elrabolja Hildr-t (Hilde): Hogni (Hagen) leányát. Az apa, akivel Hedin egykor vérrel megpecsételt fegyverbarátságot kötött, üldözőbe veszi és az Orkney-szigetek egyikén utól is éri őket. Hedin elküldi Hildet, hogy ajándékokkal kiengesztelje és megbékítse apját. Ez a kísérlet azonban nem sikerül: Hilde szándékosan hiúsítja meg. Harc kezdődik, mely örökké tart, mert Hilde éjjelenként újra meg újra feléleszti a halottakat, akik hajnalig harcolnak, nappal pedig kővé változva hevernek a csatatéren. (Snorri szerint a szellemek nappal harcolnak: ez nyilván félreértés,

⁵ A Walther és Hilde mandára vonatkozó kutatásoknak és a kérdés irodalmának összefoglalása: Herm. Schneider: *Germanische Heldensage I.* (Pauls Grundriss d. germ. Phil. 10—1.), Berlin u. Leipzig 1928, 331. l.; vagy rövidebben ugyanattól: *Deutsche Heldensage* (Sammlung Götschen 32), u. o. 1930, 122. l.

⁶ *Zeugnisse u. Exkurse zur deutschen Heldensage VII.* Zeitschrift f. deutsches Altertum XII, 273. l.

⁷ Die Edda, übersetzt v. Gering, Leipzig u. Wien, évsz. nélkül, 384. l.

⁸ Gering: *Kvæthabrot Bragi ens Gamla*. Halle, 1886.

hiszen az egész világon elterjedt hasonló mondákban is mindig éjjel harcolnak az elesettek, v. ö. Csaba-monda.)

Megfigyelhettük ebben a mondában Hilde mítikus szerepét. Braginál még egészen híven megőrizte eredeti valkür-jellegét. Életeleme a harc: ahol csak teheti, viszályt szít, ha kell, apja és annak fegyverbarátai közt is; szándékosan meghíúsít minden kibékülést, sőt nem is elégszik meg az egyszeri harccal, hanem a világ végéig minden éjjel újra meg újra felkelti a halottakat, hogy a küzdelemben gyönyörködjék.

A Walther-monda legrégebb feldolgozása (ha az angolszász töredékeket nem tekintjük), a 12. változat, Ekkehard latin hőskölteménye. De nem ez, hanem a 15. tárja a mondát legeredetibb formájában elénk: Walther Hildegunddal megszökik, Attila üldözteti, a tizenkét üldöző egyike Hagen. Itt az eredeti Hilde-monda még alig változott meg. Éppen csak hogy a nagy, csaknem az összes német mondát felölelő hún-mondakörbe kapcsolódott bele. A nevek is csaknem ugyanazok. Hildegund tulajdonképpen a Hilde név megkettőzése: nemcsak *hild*, hanem *gund* is *harcot* jelent. Az üldöző megtartotta nevét: Hogni. Walther valószínűleg nem eredeti neve a hősnek, hanem csak epitheton a *walten* igéből. Eltérés csak annyiban van, hogy Hildegund nem Hagen leánya, de az üldöztető Attiláé sem, hanem ő is, mint Walther, kezesként van udvaránál. Ez igen érdekes változat, amelyre, ha a mondában nem is, de népmesében van példa. A hasonló szöktetési mondáknál ú. i. csaknem általános, hogy a megszöktetett leány annak a királynak a lánya, akinél a hős fogságban van; de népmesékben számtalanszor előfordul, hogy a hős pl. egy sárkánytól elrabolt királykisasszonyt szerez vissza, de közben maga is kénytelen a sárkánynak egy ideig szolgálni.

A monda 15. változatához a lengyel Walcerz-monda (16.) áll legközelebb; csak a történelmi háttér tűnt el és helyébe a lovagkori kép állott: Walcerz azért van a francia udvarnál, hogy lovagi szokásokat tanuljon. Walcerz énekkel hódítja meg Helgundát. (Hasonló énekes kaland van a középfelnémet Gudrun-époszban is Hilde szöktetésénél.) A Hilde-mitosz eredeti felfogását sok tekintetben hívebben őrizte meg ez a monda, mint a többi. Hildegund itt ismét a király lánya, mítikus vonásai is sokkal épebbek, mint bárhol másutt: varázsló valkür-természetére vall talán az is, hogy Walcerz és Arimaldus a harc alatt az ő látásából mindig új és új erőt merítenek. Sőt Hildegund démoniségének tudata a lengyel mondában új epizódot hozott létre, amely a középkori Salamon-mondák⁹ hatása alatt elbeszéli, hogyan lett Helgunda hűtlen férjéhez, hogyan börtönöztette be Walcerzt és végül hogyan okozta kedvese halálát és nyerte el büntetését. Ezek az események mind arra mutatnak, hogy mily eleven volt a mondanak erősen mítikus alakja a lengyelek közt. Sőt ahhoz, hogy a monda végső, önálló részének keletkezését megmagyarázzuk, nem is elégségesek a mondanak a Boguphalus-féle feljegyzésben fennmaradt mítikus vonatkozásai. Fel kell ezért tennünk, hogy az első feljegyzésig (mely hiszen a XIV. sz.-ban történt), már részben elvesztek a mítoszi vonások, részben pedig a krónikás, aki pap volt és valószínűleg szintén nem becsülte sokra „a parasztok hazug meséit és a hegedősök csacska énekeit“, nem vette észre, vagy nem akarta észrevenni ezeket a vonásokat.

Különleges felfogást képvisel a 14. változat. Itten Hagen nem üldöző, hanem Waltherék védelmezője. Azzal, hogy elbeszéli, hogy Hagen Walther előtt szökik meg, átvezet a 12. és 13. változatokhoz, (érdekes, hogy a legújabban feljegyzett változatok mutatják a monda legrégebb formáját). A 12. és 13. variánsok keletkezését következőképp gondolhatjuk: Gunther

⁹ Solymossy: Lél vezér kürtmondája, Ethn. XL., 22. l.

burgund király alakja mitikus vonásokat vett fel, az egyik mondakörben nibelung, a másikban a „rózsáskert“ démoni öre lett (a középfelnémet Rosengarten-époszokban szerepel Gunther így, de már ismét elhalványultak a mitikus vonások), aki az arramenőket kegyetlenül megsarcolja, élet-halálharcra hívja vagy kényszeríti, hogy vitézeivel párbajra álljon ki; szolgálatában óriás-révészek állnak, kik az átkelésért az utas kezét-lábát követelik (Heinzel). Gunther kíséretéhez tartozik a Nibelung-énekből ismert Hagen, Aldrian fia. Akkor került be a rózsáskert-mondájának felfogása és Gunther alakja a Walther-mondába, akkor keletkezett a mondanak az a felfogása, hogy Walther ellenfelei Gunther és vitézei, köztük Hagen, amikor a Walther-monda Hagenját — aki Ekkehard szerint Hagathie fia — Gunther vazallusával azonosították. A 13. változatban, az angolszász Waldere-törödékekben az a motívum, hogy Hagen megtámadja Walthert, még pedig Gunther megbízásából, ismét eltűnt, de ezt az eltérést, mint már említettük, az angolszász poétika szigorú szabályai magyarázzák meg.

Egy vonás van, amely minden változatban közös: Walthernek és Hagennek (16.: Arimaldusnak) harca, még pedig Hildegundért (és a magával hozott kincsekért). Walther és Hagen jóbarátok; ahol ez nines is szó szerint kifejezve, mint a 15. és 16. variánsban, ott is következtetni lehet rá abból, hogy hasonló körülmények közt élnek ugyanannak a királynak az udvarnál. Különben a Hilde-mitosz, ill. monda Hognija és Hedinje is fegyverbarátok.

A Walther-mondával kapcsolatban meg kell említenem még az ófrancia Floovant-mondát,¹⁰ amely egy XIII. sz.-beli *chanson de geste*-ben maradt ránk és amelynek újabb feldolgozásai a *Reali di Francia* c. olasz népkönyvben, egy németalföldi törödékekben és az óskandináv *Floventsaga*-ban találhatók.¹¹ Ez egyike azoknak a szöktetési mondáknak, amelyek a középkori irodalomban minduntalan előfordulnak: a hős a pogányoknál fogságban van, a király lánya megszökteti. Egy vonása van azonban a Floovant-mondának, amely kiemeli a szabványos szöktetési mondák sorából és amely a Walther- és Szilágyi- és Hajmási-mondákhoz hozza közelebb: a hős nem egyedül, hanem Richier barátjával van fogságban és vele együtt szabadul ki; — a mi mondánk kritériuma, a két hős párbaja, hiányzik.

Ha nem pusztá véletlen ennek a csonka motívumnak belekerülése a Floovant-mondába, akkor a Walther-monda befolyására kell gondolnunk. Hiszen a Floovant-monda, mint Pio Rajna kimutatni igyekszik,¹² maga is germán: hőse eredetileg Theodorik (Chlodwig fia) volt; különben is gyakran fordulnak elő hasonló germán-román mondakeveredések. A Walther-monda maga is bekeveredett a francia Guillaume au court nez (G. d'Orange) mondájába a *Chronicon Novaliciense*-ben (Heinzel).

IV.

A monda legelső részéről, a hősök fogságbaeséséről és szökéséről csak a történelmi vonatkozású A. és C. csoportokban lehet szó, mert a B. csoport mondái mindjárt a hősök viszályával kezdődnek. — A 16. változat kivételével a hősök fogságba esnek, még pedig a történelmi háttér korának megfelelő természetes ellenségnél: a magyarban a töröknél, a germánban a húnoknál. A leány a magyar mondában a szultán leánya, míg a Walther-mondában Hildegund is kezés, akárcsak Walther és Hagen.

¹⁰ Erre dr. Solymossy Sándor professzor úr volt szíves figyelmeztetni.

¹¹ A Floovant-monda irodalmát lásd Gröber: Grundriss der romanischen Philologie, II. 1. Strassburg 1902, 537. l.

¹² Le origini dell' epopea francese, Firenze 1884, 159. l.

Azonban a német mondából sem hiányzik az előbbi felfogás, mely a 16. változatban is szerepel. A leány és az egyik vitéz egymásba szeretnek. Némely változatban már kezdetből fogva egymásnak vannak szánva: egy „fehér aszony” (tündér) megígéri a hősnek már születésekor, hogy császárléány lesz a felesége (7.), a német változatok (12., 14.) szerint Walther és Hildegund már gyermekkoruk óta jegyesek. — Érdekes egyezés az 1. és 16. közt, hogy a hős a leány szívét énekekkel nyeri meg. A magyar változatokban rendszerint a leány az, aki először szereti meg az ifjút és aki ajánlatot tesz a szökésre. Mint a 2., 3. és 6.-ból következik, ezt csak azért teszi, hogy Törökországból és apjától megszabadulhasson:

„Felfogadjátok-e, ha innen kiviszek,
Hogy Magyarországba engemet bévisztek?”

kérdi a császárléány (2.) és a 6. változatban meg is van indokolva, hogy miért akar elmenni:

Nagy-keményen tartá atyja,
A tatár-khán, úgy esclédül.

Hogy a szökés minden változatban éjnek idején, titkon történik, már magától értetődik.

A menekülők után sereg indul, hogy elfogja őket. A vitézek hősiesen ellenállnak és visszaverik a hadat:

A nagy táborból csak élve egyet hagyott,
Aki menne haza, s a hirt mondaná meg. (2.)

A székely balladákban csak az egyik vitéz harcol, aki a 2. változatban nincs megnevezve, de akiről a 3.-ból megtudjuk, hogy Szilágyi Miklós, a nős ember az, aki később önként le is mond a császár leányáról. Ugyanezt a protektori szerepet játssza a 14. germán változatban Hagen: ő az, aki tud Walther és Hildegund eljegyzéséről és azt a kellő pillanatban elárulja nekik; az ő kísérete veri vissza az üldöző húnokat. — A teljesen népmesei 7. variánsban a harcot, mint említettük, az ú. n. mágikus menekülés motívuma helyettesíti; a 6., 12. és 13. változatokban hiányzik. Hogy a 12.-ben miért, ezt maga a költő indokolja meg: Attila ugyan óriási jutalmakat ígér annak, aki a szökevényeket visszahozza, de nincs a húnok közt egy vitéz sem, aki szembe merne szállni Waltherrel; a 13.-ban talán meg is volt az üldözés, de olyan rész nem maradt ránk, amelyből erre következtethetnénk. A 15. és 16. változatokban, amelyek a Walther-mondának sok tekintetben legősibb alakját őrizték meg, a vetélytárs maga az üldöző.

Miután a veszélyből szerencsésen megmenekültek, egymással vívnak meg; még pedig, ahogy minden mondában többé-kevésbé nyíltan kifejeződik, a lány és esetleg a magukkal vitt kincsek miatt. A harc kimenetele más és más. A magyar mondacsoportnál a nős ember egy helyen önként lemond: 2., 4., 5. (sőt a 4. változatban megkéri pajtását, hogy ölje meg, nem érdemel egyebet az, aki elfelejtette feleségét és gyermekeit); máshol párbajt kezd és itt vagy súlyosan megsebesül (1.), vagy pedig meghal (7.); a 6. változatban mindkét vitéz elesik.

A délszláv mondában is megöli az egyik pajtás a másikat, de miután a viszályt okozó tündérléány eltűnésével lelkiismerete felébred, barátja holttesténél öngyilkos lesz; kivéve a 10. változatot, ahol a halott támad fel (ez azonban, mint már megmutattuk, átvétel egy másik balladacsoportból), és a 11. variáns — mely már amúgy is erősen elváltozott, — ahol a gyilkos elbujdosik.

A német mondában is legtöbbször tragikus végű a harc. A 12. vál-

tozatban a hősök súlyosan megsebesítik egymást: Walther levágja Gunther lábát, kiüti Hagen jobb szemét és két fogát, míg ő maga jobb karját veszti. Hogy a 13. variánsban mi volt a harc vége, nem tudhatjuk. A 15. és 16.-ban a vetélytárs elesik.

Láthattuk tehát, hogy sok, igen feltűnő egyezés van a mondák között. Tárgyuk alapján véve mindig ugyanaz: két jó barát egy leány felett (akit legtöbbször ők szöktettek meg), összekülönbözik és párbajra kel, melyben egyikük legtöbbször meghal. A viszályt sokszor a leány maga okozza. Különösen a délszláv mondákban tűnik ez ki: az élénk fantáziájú, mesés dolgokra hajló szerbek éppen ezt a vonást domborították ki és ezt tették az egész cselekmény középpontjába, — a hősök fogsága és szökése hiányzik; a germán mondában is ennek a vonásnak volt kezdetben domináló szerepe, sőt forrása, a Hilde-mitosz, csakis ezzel foglalkozik. Akárcsak ennek, a délszláv mondának is egyenesen az a tárgya, hogyan ront meg egy tündér csupa kedvtelésből két jóbarátot.

A 9. változat így beszéli el a történet kezdetét: Mikor a hősök álomra dőltek le,

Föltűnt legott három fehér tündér...

A nagyobbik szólt a kisebbekhez:

„Csodálatos nagy jó két levante!

Meghasonlást aki köztük téssen,

Száz jó arany legyen a jutalma!”

Menten mene a legkisebb villi,

Szálla, fehér szárnyait lebbentve,

Szálla legott Mujónak fejére,

Öntözgeté forró könnyüivel,

Megperzseli alvó Mujo arcát.

Talpra ugrik Mujo mint egy örült...

A magyar mondában nincs meg ez a tündéri vonás. Amint a monda a XV. század török-harcainak valamilyen eseményéhez fűződött, ez a motívum feledésbe ment. De megtörtént ez a többi mondánál is: a germánál legtöbbször csak következtetésekkel és az eredethez való visszavezetéssel férhettünk a monda tulajdonképeni jellegéhez, a délszláv monda egy változatánál (11.) is igen elhalványult már a hősnő tündéri mivolta.

Az egyezések összeállításával láttuk, hogy a mondákban mennyi a hasonlóság és az is nyilvánvalóvá lett, hogy a mondák alapja, magva azonos. Ennek az ismeretével belefoghatunk másik feladatunk megoldásába, a mondák és különösen a magyar monda eredetének megállapításába.

V.

A monda eredetének kérdése olyan régi, mint a monda ismerete. Már Toldy Ferenc, aki a szendrei névtelen művét elsőnek adta ki, foglalkozott vele; Szilágyiban Mátyás király nagybátyját, Szilágyi Mihályt sejtette, de megfelelő történeti alapot a mondának nem tudott találni.

Kardos Albert¹³ azt állítja, hogy „... e mondát nem szabad külföldről származtatni és hogy nem kell történelmi eseményekhez fűzni. Mondának magva élhetett a népben ősidőktől fogva, talán tündérkirálylányról is szólhatott, vagy történeti mezt öltve lehettek hajdan e mondának hősei rablókalandokra járó magyarok vezérei... míg végre a török harcok közepett felvette azt az alakot, melyben a szendrei névtelen ránkhagytá és melyben a nép között mai napig fennmaradt.”

¹³ Szilágyi és Hajmási mondája a magyar költészetben, Egyetemes Philológiai Közlöny 1885, 598. l.

¹⁴ Szilágyi és Hajmási históriája, Irodalomtörténeti Közlemények 1893, 293. l.

Thúry József¹⁴ a monda történelmi alapját keresi és meg is véli találni. Megállapítja ugyanis, hogy Szilágyi Mihály 1448-ben török fogságba esett és 1449-ben ismét kiszabadult. — 1430 körül a török császári ház egy megvakított hercege, Szaudsi, akit az okmányok *caecus imperator Turcorum* néven említenek, Magyarországra költözik. Fiát Csalopia Dávidnak, leányát Császár Katalinnak nevezték el. Csalopia Dávid Csanádmegyében birtokokat kapott és így Szilágyi Mihály és Hajmási László szomszédja lett: a három földesúr birtokai határosak voltak. Katalin kétszer ment férjhez, mindkétszer a Hunyadi-családhoz közelálló emberekhez. Thury most úgy okoskodik (305. l.), hogy a szendrei névtelen tulajdonképpen nem a két vitézről, hanem a Magyarországra költözött szultánleányról akart éneket mondani:

Egy szép dologról én emlékezném, ha meghallgatnátok...

Török császárnak szép leányáról, kin csodálkozhattok.

„Bizonyos tehát, hogy a „poéta” a Magyarországra menekült szultánleányról mondott éneket s ebben csak azért szerepel Szilágyi M. és Hajmási László, mert a monda szerint [de hiszen épp a monda eredetét akarjuk megállapítani! *H. J.*] ezekkel szökött be. Már pedig ilyen bemenekült vagy beköltözött szultánleányt a névtelen poéta nem találhatott másikat, csakis Szaudsi leányát, Császár Katalint, s így éneke sem szólhatott másról, mint éppen erről...”

Thury történelmi megállapításai helyesek, de a rájuk épített föltevés mégsem lehet kielégítő. Először is az, hogy Szilágyi Mihállyal Hajmási László is fogva volt, mint Thury maga is mondja, csak pusztá feltevés, amelyről sem török, sem magyar okiratok vagy egyéb emlékek nem tanuszkodnak és melyet ezért bizonyítani sem tudott. További következtetései pedig igen egyoldalúak: a szomszédság nem lehet elégséges még arra sem, hogy Szilágyi és Hajmási csak bele is kerüljenek a mondába, nem hogy a monda főrésze, a párbaj keletkezésének megindokolására. Az az állítás sem felel meg a mondának, hogy a fő személy a császárleány. A szendrei névtelen tényleg azt írja célkitűzésében, hogy a szultán leányáról mond éneket, de ez csak amolyan *captatio benevolentiae*. A költeményből kitűnik, hogy nem egyedül ő a fontos személy. Azonkívül, ha csak azt nem gondoljuk, hogy a monda többi feldolgozása irodalmi úton az első versből származik (ez pedig csaknem lehetetlenség), ezeket is be kellett volna vonni az eredet kutatásába. A népballadák nem is mondanak semmit sem arról, hogy a szultánleány Magyarországra való beköltözése az, ami csodálatos és megéneklésre méltó. A monda és az ismertett történelmi események nagyon is eltérnek egymástól. A monda ezt beszéli el: Szilágyi és Hajmási *együtt* sínylődnek a török rabságban, *a császár leányával megszöknek*, később *párbajoznak* érte és végül *Hajmási feleségül veszi*. A Thury által felkutatott történelmi tények: Egy török hercegnő *családjával együtt beköltözik* az országba, családjának birtokai *határosak* Szilágyiéval és Hajmásiéval, maga Szilágyi családjához *közelálló* emberekhez megy férjhez; *20 évvel később* Szilágyi *egyedül* török fogságba esik és (valószínűleg) *váltságdíj fejében* bocsátják szabadon. Thury feltevései tehát olyan kevéssé vannak megalapozva, a történelmi alap annyira elégtelen a monda keletkezésének megmagyarázásához, hogy nem fogadhatjuk el.

Thúrynál kétségtelenül helyesebb úton jártak Herrmann Antal,¹⁵

¹⁴ Budapesti Szemle, LV., 284. l.; Kisfaludy-Társ. Évlapjai, 1889—90, 134. l.; Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn, I., 63. l.

Szegedy Rezső,¹⁶ Gross József,¹⁷ Moór Elemér¹⁸ és Gragger Róbert,¹⁹ akik, mint mi is, a nemzetközi folklór-tárgytörténetbe akarják mondánkat beleállítani.²⁰

Az összehasonlítás kimutatta, hogy a német-lengyel monda rokon Szilágyi és Hajmási mondájával és délszláv rokonaival. A rokonságnak valami okát kell találnunk. Meg kell vizsgálnunk hogy a három monda közös alaptól származik-e, vagy hogy az egyik a másiktól keletkezett-e.

Az első eset nem nagyon valószínű. A VIII. században, mikor pedig az angol-szászok a Walther-mondát már versbe foglalták, a magyarok még Európa legkeletibb határán laktak. Nem találhatunk olyan népet, mely a mondát akkor közvetítette volna, illetve átadhatta volna mindkét népnek. Azonkívül ily oldalági rokonság már nem magyarázhatja meg azt a feltűnő hasonlóságot, mely a mondák közt fennáll, a feljegyzések közti nagy időbeli távolságot tekintetbe véve.

Hátramarad a második feltevés: az egyik monda a másiktól származik. Ha megint a mondák korát tekintjük, nem lehet kétséges, hogy a germán monda az ősi, hogy ebből kellett a magyarnak és délszlávnak is származnia. A monda alapeszméjét: két jóbarát küzdelmét a démoni leányért, minden változatban többé-kevésbé felismerhetjük és ez a motívum, ha visszafelé követjük a monda változásain keresztül, elvezet a Hilde-mitoszig.

Nem lesz érdektelen, ha a monda keletkezését, változásait és elterjedését még egyszer nyomon követjük, a német monda már egyszer áttekintett fejlődését vázlatosan, a magyar és délszláv monda fejlődésmenetét pedig részletesebben. A Hilde-mitosz két hős küzdelmét tárja elénk, melyet a valkür, kiért a harc folyik, mindig újra meg újra felszít. Ennek a mítosz-nak a germánoknál két mondai feldolgozása van, a IX. században már mindkettő írásba van foglalva. Az egyik, a Hilde-monda, a skandináv vikingvilág keretében játszódik, a másik a hunmondába kapcsolódott bele. Ez utóbbinak, a Walther-mondának, számos feldolgozása van, de a mítikus alap mindegyikből előcsillan. Eltérés abban van, hogy egy kivétellel az összes változatban a leány maga is tús, mint a hős. A változatok két csoportra oszthatók, aszerint, hogy a két hős együtt szökök-e, vagy hogy az egyik üldözi barátját és így kerül harcra köztük. Egy variánsban a hős és jóbarátja közt nincs harc, sőt az utóbbi mint a fiatal pár védője szerepel. Ez a monda már korán átszármazott Lengyelországba, itt elvesztette történelmi hátterét és lokalizálódott, azután általános középkori, lovagi keretet kapott, de különben annyira megtartotta sajátosságait, hogy teljesen a német mondához sorozható, sőt a monda összes német változatainál jobban őrizte meg a mítikus elemeket. Először a XIV. században jegyezték fel.

Ez a monda — nem pontosan a krónikás által, feljegyzett alakja, hanem talán egy a 12. variánshoz közelebb eső változata (mely szerint a két ifjú fogaságban van a királynál) — átszármazott Magyarországra. Éppen a lengyel monda első feljegyzésének ideje volt erre igen kedvező. A század vége felé, 1370-től 1386-ig Lengyelország perszónálunióban volt Magyarországgal; 1379-ig Erzsébet, Nagy Lajos anyja kormányozta. Galícia pedig az Árpádok idejében csaknem állandóan élénk gazdasági és politikai kapcsolatban volt hazánkkal. Itt is gyakran voltak magyar helyőrségek, mint

¹⁶ Ethn. 1911, 46. l.; Irodalomtört. Közlemények, 1915, 26. l.

¹⁷ l. Egyetemes Philológiai Közlöny 1912, 37. l.

¹⁸ A Toldi-monda német kapcsolatai. Német Philológiai Dolgozatok XIII., Budapest, 1914, 61—62. l. (jegyzet.)

¹⁹ Ungarische Balladen, Berlin u. Leipzig, 1926, 172. l.

²⁰ Sőt már Kardos Albert (i. h. 597. l.) is rámutat a monda elemeinek vándor-motívum voltára.

Lengyelországban a perszonálunió idején, hazatérő katonák hozhatták magukkal a mondát. Hiszen a külföldön járt katonaság mindig terjesztője volt a külföldi mondáknak, meséknek. Katona Lajos²¹ is megemlíti „a nagy mesemondót és meseközvetítőt, a népmese — és mi hozzátehetjük: minden néphagyomány — vándorlásának és cserebelésének egyik legmozgékonyabb garabonciását: az obsitost, kit mintha csak arra szemelt volna ki a folklóre dévaj manója, hogy minden egyoldalú elméletet csúffá tegyen a maga imitt-amott összeszedett tarka poggyászával.”

A monda legrégibb magyar feldolgozása 1571-ből való, de ez már irodalmi feldolgozás, a szerző maga mondja, hogy „egy poétának ő verseiből” írta. Már Toldy Ferenc gyanította, hogy ez a vers, amire a névtelen költő hivatkozik, szerb népének volt. E felfogás ellen szól az, hogy abban a korban poétának csak a latin nyelven író költőket nevezték. Szegedy Rezső azon a közvetítő állásponton van, hogy a „poéta” dolgozott délszláv népballada nyomán.²³ Tényleg nem valószínűtlen az, hogy a monda először a magyarországi szerbeknél vert gyökeret, hiszen még Hunyadi János alakja is népköltészetben csak a dalkedvelő délszlávoknál maradt fenn, pedig ő elsősorban magyar nemzeti hős.

A délszlávoknál a monda fejlődése két irányban indult meg. Egyik a mesészerű oldalát fogta fel az elbeszélésnek, újra telítette természetfölötti elemekkel és megalkotta azokat a feldolgozásokat, melyeket a 8—11. változatokból ismerünk. Más feldolgozásokban más felfogás lett az uralkodó; a török elleni harcok, melyeket a déli határszéleken a magyarok a horvátokkal vállvetve küzdtek végig, a mondát heroikussá változtatták, mint már a népvándorlás szelleme a germán-változatokat; a mitikus elemek pedig most már végkép feledésbe mentek.

A monda történelmi alapját talán a Thury által felkutatott történelmi események szolgáltatták. Ez a változás azonban már inkább a magyaroknál történelmet; ezt abból következtethetjük, hogy az összes magyar feldolgozás ezt a felfogást mutatja, míg a délszláv népballadák között nem találunk hasonlókat. Azok a szerb népballadák, melyeket Szegedy mint a Szilágyi és Hajmási-monda körébe tartozókat tárgyal, tulajdonképpen nem is tartoznak ide, hanem csak egyszerű szöktetési mondák, melyeket a mi mondánktól élesen el lehet különíteni.

Délszláv hatásra keletkezett a 8. cigány változat. A magyar mondát a székielek közt népballadává dolgozták fel, Erdélyben pedig a szászok és oláhok is átvették.

VI.

Lehet, hogy túl merészek a feltevéseink. Lehet, hogy nagyrészt nem helytállóak, vitathatatlan, exakt credményt pedig aligha hoztak. Igaz, hogy nem is hozhattak, mert hiszen a hipotézisok területére vagyunk kötve. Olyan dolgokat akartunk megállapítani, amelyekről soha biztos forrásból való, teljes mértékben megbízható tudomásunk nem lehet. Egyedüli kritériuma a megállapítások helyességének, hogy a tényeknek ne mondjanak ellent és hogy megmagyarázzák az adott jelenségeket. Ha ennek megfelel a megállapítás, meg kell vele elégednünk addig, amíg jobb magyarázatot nem kapunk, vagyis olyant, amely még több — esetleg közben felmerült — körülménynek felel meg és még több — esetleg új — kérdést tisztáz.

²¹ Irodalmi tanulmányai, I., Budapest, 1912, 95. l.

²² Idézett munkáiban.

²³ Meg kell jegyezmem, hogy nagyon kétséges, vajjon volt-e latinnyelvű feldolgozása a Szilágyi és Hajmási-mondának. Ezzel a kérdéssel és általában a monda magyar szövegeivel és magyarországi fejlődésével bőven foglalkozik „A Szilágyi és Hajmási-monda szövegtörténete” c. dolgozatom, amely előreláthatólag az Irodalomtört. Közlemények 1930. évfolyamában jelenik meg.

Ez a dolgozat sem akar többet. Felvetett egy ténycsoportot: a magyar, délszláv és germán mondákat és tisztázni igyekezte a viszonyukat. Ami következtetést azután levontunk, kénytelenek voltunk levonni az adatokból: azt hiszem, nem mondanak ellent a tényeknek és kielégítően magyarázzák meg az összefüggéseket. Igaz, hogy ezt nem én vagyok hivatva eldönteni.

Érzelmi motívumokból az eredményünknek, hogy egy magyar monda idegen eredetű: talán kissé keserű mellékíze van. De azt hiszem, a szabadszabadságtól elállhatunk. Hiszen minden iskolásgyermek, aki megismerkedett a székely népballadával, a szendrei névtelen versével meg Vörösmarty balladájával, tudja, hogy mindánk magyar monda, és igaza is van: ha a tárgy idegenből került is, a művészi forma — a költemény lényege — magyar munka.

Honti János.

Népdalok.*

I.

Jaj, de méj a Tisza széle,
De még méjebb a közepe.
Rózsa, rózsá, rózsá ne nyíladozz,
Énrám többet né várakozz.

Mer' ha énrám várakozol,
Soha még nem házassodol,
Gyöngé vagy babám a házasságra,
Édesanyád téssz az ágyra.

II.

Ennek a kis lánynak nincs babája,
Kéményseprő jár az udvarába,
Montam neki, jöjjön be,
Söpörjön hát ide be — a szobába.

Ennek a kis lánynak nincs babája,
Pojvás legény jár az udvarába,
Montam neki, jöjjön be,
Pojvázson hát ide be — a szobába.

Ennek a kis lánynak nincs babája,
Gerebjes legény jár az udvarába,
Montam neki, jöjjön be,
Gerebjezzon ide be — a szobába.¹

III.

Lányok, lányok szentlepi lányok,
Mitő piros a ti orócátok?
Attő piros a ti orócátok:
Pityi-patyi-patyikába jár be az anyátok.

Szeged.

Közli: *Ortutay Gyula*,
bölcsész.

* (Az énekeket Makai Dezső klárafalvi tehénpásztorgyerek diktálta.)

¹ S így lehet akárhányszor variációt csinálni erre a formára. Jellemző, amit az adatközlő Makai Dezső mondott: „Most má' maga is tud ijet csinálni!”

A MESTERLEGÉNYEK A CÉHVILÁGBAN.

A régi ipartestületek, az úgynevezett „céhek” szabályaival, az azokban foglalt intézkedésekkel és a céhek belső életével már sokan foglalkoztak, de inkább csak általános vonásokban adták közre e téren szerzett ismereteiket, a részletkérdésekre nem igen tértek ki, ezeket csak röviden érintették.

Részletesen eddig senki sem ismertette a céhvilág mesterlegényeit az élet különböző viszonyai között. Mivel a XVI. századtól a XIX. század elejéig kiadott céhlevelek egy részének gondos áttanulmányozása alkalmával sok érdekes és eddig még nyilvánosság elé nem került adatot találtam, megkísérlem ezek alapján azt, amit egyes írók a régi mesterlegényekről írtak,¹ új és bő adatokkal kiegészíteni, hogy így a céhvilág mesterlegényeiről lehetőleg teljes képet nyerjünk.

A mesterlegények (az ifjú társaság) előjárói.

Azoknál a céheknél, ahol kevés legény volt, a legények a céhmester hatáskörébe tartoztak; a nagy céheknél azonban, ahol sokan voltak, a legények saját előjáróságuk vezetése alatt, külön alapszabályok (artikulusok) szerint, teljesen önálló testületet, úgynevezett „ifjú társaság”-ot (Bruderschaft) alkottak és külön ládájuk volt.

Az ifjú társaság legfőbb előjárója az *atyamester* (Herr Vater) volt, akit több céhnél a legények maguk választottak.² Voltak azonban céhek, amelyeknél — mint a XIX. században általában — „a fő céh” választott az ifjú társaság számára *atyamestert*.³

Az *atyamester* volt a céhmester segítőtársa, a legények atyja, vezére, öre, oktatója, kormányzója, gondviselője, példányképe, az ifjú társaság elnöke. Az ő háza volt a helybeli legények gyülekezőhelye és ahol a legények részére külön szállóhely (Herberg) nem volt, a városba érkezett s munkát kereső vándorlegényeknek szállóhelye, azért nevezték *szállásatyának* (Herbergs Vater) is. Ő kerestetett műhelyt a vándorlegényeknek, ő őrizte a legények ládáját s abban az ifjú társaság alapszabályait, könyveit, különféle iratait, meg pénzét.⁴

¹ *Petelei István*: A marosvásárhelyi céhek házi szokásairól. Századok, 1878. 95—96. l. — *Hlatky József*: Céhtestületek és iparos élet Körnőczbányán a XV., XVI. és XVII. században (a körnőczbányai m. kir. áll. főreáliskola 1884/5. Értesítőjében, 9—14. l.) — *Dr. Szádeczky Lajos*: A céhek történetéről Magyarországon. Budapest, 1889. 40—41. és 48—51. l. — *Meltzl Oszkár*: Az erdélyi szászok ipara és kereskedelme a XIV. és XV. században. Századok, 1892. 647—648. l. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története. Kalocsa, 1922. 45—46., 85—98. l.

² Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 24. art. — Székesfehérvári csapólegények alapszab. 3. art. — Szf. (= Székesfehérvári) kovács- és bognárleg. alapszab. utolsó art. — Szf. kádárleg. alapszab. 25. art. — Németprónai kovácsleg. alapszab. 16. art.

³ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 3. art. — Np. (= Németprónai) posztósleg. alapszab. 4. art.

⁴ Szf. szücsök céhl. 2. art.

Az atyamestert évenként választották a céhbeli mesterek közül. A választás után elmentek „volt atyjukhoz”, megköszönték a velük szemben tanúsított jóindulatát, meg türelmét és elkérték tőle a ládát. Azután illendően elbúcsúztak tőle, meg egész házanépétől és a ládát ünnepélyesen, az utcán át, az új atyamesterhez vitték. Aki ezalatt tiszteletlenül és illetlenül viselkedett, bűnhődött.⁵

A legények tartoztak „atyjukat, anyjukat, meg egész háznépüket tisztességben és becsületben tartani” és tisztességesen viselkedni.⁶

Az atyamester mellé két, a székesfehérvári kádároknál egy *bejáró mestert* (Beisitzer) is választottak a legények a céhbeli mesterek közül, hogy hű tanácsadói legyenek az atyamesternek⁷ és összejövetelek, úgynevezett *bejárások* (Eingang), azaz gyűlések alkalmával az atyamesterrel együtt, mint a legények legfőbb előjárói szerepeljenek.

Ezekén kívül volt az ifjú társaságnak „*előjáró dékánja*”, „aki minden tisztességben és jó erkölcsökben tudja azt igazgatni”.⁸ A dékánlegényt vagy dékánmestert a német céhek „Irtengesell”-nek (céhlegénynek) vagy „Altgesell”-nek (öreglegénynek) hívták, amely néven nem a legidősebb, hanem a legkiválóbb, az „alkalmas” legény értendő,⁹ aki, mint a székesfehérvári csizmadialeg. alapszab. 5. art. mondja, szép magaviseletével az egész ifjúságnak tükre és jó példaadója lévén, annak becsületet szerez.

A dékánt és társát, az úgynevezett kis dékánt, minden negyedévben választották. (L. a bejárásnál!)

Minden legény köteles volt a dékánoknak a méltó tiszteletet megadni¹¹ és nekik engedelmeskedni mindabban, ami illő és jogos.¹¹ A szófogatatlásokat az előjáró dékán egy heti bérrel büntethette meg.¹² A legényeknek velük szemben tanúsított előzékeny viselkedése és jóakarata arra ösztönte őket, hogy igazi mintaképek és példaadók legyenek.¹³ Emellett tartoztak a legényeknek a tisztességet megadni.¹⁴

Az előjárósághoz tartozott még a *jegyző*, meg egyik-másik céhnél a *ládalegény* (Ladegesell) is.

A jegyzőt is minden negyedévben saját kebelükből választották, aki hivatalbalépése előtt, éppúgy, mint a dékán, esküt tett.¹⁵

A ládalegénynél volt a láda egyik kulcsa és ő végezte a láda körüli teendőket. A székesfehérvári asztalosoknál néha kettő is volt. Olyankor az egyiknek a funkciója minden negyedik héten megszűnt és egy másikat választottak helyébe.¹⁶

⁵ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. utolsó art.

⁶ Nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 24. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 4. art.

⁷ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 3. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 25. art.

⁸ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 1. art. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 5. art.

⁹ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 3. art. — Np. kovácsleg. alapszab. 2. art.

¹⁰ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 5. art. — Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 18. art.

¹¹ Szf. csapóleg. alapszab. 9. art. — Np. posztóleg. alapszab. 21; vargaleg. alapszab. 15; szűcsleg. alapszab. 6. art.

¹² Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 1. art.

¹³ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 5. art.

¹⁴ Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 16. art.

¹⁵ Szf. csapóleg. artikulussai után található 1742 jan. 21-én hozott „Rendtartás”

1. p.

¹⁶ Szf. asztalosleg. alapszab. 4. art.

A vándorló legények.

A legények társaságának, az úgynevezett „ifjú társaság”-nak tagjai voltak nemcsak a városban lakó mestereknek felszabadult fiai, hanem azok a vándorló legények is, akik ott valamelyik mesternél munkát kaptak és két hétnél tovább dolgoztak.¹⁷

A céhvilágban ugyanis a mesterlegénynek, miután felszabadult, idegen helyekre kellett mennie és az alapszabályokban előírt időt, rendszeren három évet,¹⁸ néhány céhnél csak kettőt, ott töltenie.¹⁹ Céhbeli mester fiának több-

A legényeknek tehát vándorolniuk kellett. A legtöbb céhnél a felszabadulás után csakhamar vándorútra keltek,²⁰ voltak azonban céhek, ahol a felszabadult tanuló legénységének első esztendejét még otthon, valamelyik mesternél töltötte el, csak azután mehetett vándorolni.²¹

Egyik-másik céhnél nem volt szigorúan kötelező a vándorlás. Így történt aztán, hogy sok legény nem ment vándorolni, hanem inkább lefizette az ilyen esetben büntetésként kirótt vándorpénzt (Wandergeld) és otthon gyakorolta mesterségét vagy atyjánál, vagy más mesternél.²² Némely céhnél még az is fizetett vándorpénzt, aki betegsége vagy testi hibája miatt nem vándorolhatott.²³

Ha valamelyik legény nagy garral hirdette, hogy vándorolni megy és a megjelölt időben mégse ment, a legközelebbi bejárason 30 kr. bírságot fizetett.²⁴

A vándorlás célja az volt, hogy a mesterlegény világot lásson, tapasztalatot gyűjtsön és magát a mesterségben tovább képezze és tőkéletesítse.

E cél elérése végett sokan nem Magyarországon töltötték a vándoréveket, hanem felkeresték a külföldi, főképp a németországi iparos városokat, ahol legtöbb alkalom kínálkozott képességeik továbbfejlesztésére.

A vándorlásra két okmányt vitt magával a legény: *keresztlevelet* és *tanuló- vagy szabadulólevelet* (Lehrbrief). Keresztlevelet, amellyel igazolta, hogy keresztény vallású és hogy törvényes házasságból származott, útra-keleése előtt váltott. Tanulólevélről azonban vagy felszabadulása után azonnal kellett gondoskodnia,²⁵ vagy 14 nap alatt,²⁶ vagy egy hónap,²⁷ vagy egy negyedév alatt kellett azt kiváltania.²⁸ Aki a ráckevei molnároknál egy hónap alatt ki nem váltotta, azt eltiltották a mesterségtől.²⁹

¹⁷ Szf. csizmad. leg. alapszab. 2. art. — Győri és szf. fazekasmesterek céhl. 7. art. — Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 8. art.

¹⁸ Budai és bicskei csizmad. mesterek céhl. 9. art. — Bajmóci és németprónai csizm. céhl. 15. art. — Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 8. art. — Pozsonyi takácsok céhl. 11. art. — A németprónai mészárosok céhkönyve 1762. stb. nyire elengedtek egy évet.^{18/a}

¹⁹ Csákvári takácsok céhl. 5. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 5. art. — Németprónai posztóscéhl. 12. art. — Np. vargacéhl. 11. art.

^{18/a} Pozsonyi takácsok céhl. 11. art.

²⁰ Budai és bicskei csizmad. mesterek céhl. 9. art. — A németprónai céheknél. — Pozsonyi takácsok céhl. 11. art.

²¹ Sármelléki takácsmesterek céhl. 5. art.

²² A pozsonyi és szf. kőfaragóknál és kőműveseknél (8. art.) 10 tallér, a németprónai céheknél 6—25 frt vándorpénzt fizettek a ládába.

²³ A németprónai mészárosoknál. L. Ethnographia, XXVIII. évf. 1917. 249. l.

²⁴ Szf. asztalosleg. alapszab. 10. art.

²⁵ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 25. art.

²⁶ Pozsonyi takácsok céhl. 11. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 47. l.

²⁷ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 3. art.

²⁸ Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 8. art.

²⁹ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 3. art.

Tanulólevelet csak a főcéh adhatott és csakis a főcéh esküdt nótáriusa írhatta.³⁰

Ezzel a tanulólevéllel bizonyította, hogy ő már nem tanuló, hanem legény,

A tanulólevélben a céh előljárósága tudtára adta mindenkinek, hogy a legényt N. N. mester akkor, meg akkor vette fel tanulóknak, azután, hogy két kezes jótállása mellett az előírt három tanulóévet teljesen kitöltötte, azalatt jámborul és tisztességesen viselkedett és hogy becsületes mestere a céh jelenlétében, a nyitott láda előtt, felszabadította és tisztességesen elbocsátotta. Bárhová kerüljön tehát az ifjú, ahol mesterségét gyakorolni akarná, a céh kéri ottani mesterbarátjait, vegyék pártfogásukba az ifjú legényt, amit hasonló esetben ő is meg fog tenni. (L. régi tanulóleveleket!)

A dátummal, aláírásokkal és pecsétell ellátott tanulólevélért meghatározott kiállítási díj járt.³¹

Az, aki vándorlása előtt már valahol mint legény dolgozott, a keresztes tanulólevélén kívül a mesterségben való jártasságáról szóló *bizonyosságlevelet* (Kundschaft) is vitt magával.

Ha a vándorló legény olyan városba érkezett, ahol céhek voltak és ottmaradni szándékozott, azonnal fel kellett keresnie a szállóhelyet. A céhszabályok előírták, hogy ilyen városokban legyen a legényeknek szállóhelyük.³² Hogy hol legyen az, megmondja a székesfehérvári asztaloslegények alapszabályainak 1. artikulusa: „Az asztaloslegényeknek legyen biztos szállóhelyük polgári vendéglőben”. Ha külön szállóhely nem volt, akkor az atyamestert, ha esetleg ilyen nem lett volna, a céhmestert tartozott a városba érkezett legény felkeresni és büntetés terhe alatt át kellett adnia annak a céhnek az üdvözlétét, ahonnan jött, azután alkalmazást kért.³³ Az atyamester mindenkor tisztességgel és atyai szeretettel fogadta a vándorló legényt³⁴ s megvizsgálta okmányait. Ha ezeket rendben találta, elhívatta a dékánt és általa kerestetett a jövevénynek vagy valamely legény nélkül, vagy legfeljebb egy legénnyel dolgozó jóra való mestert — két legénynél többet egy mester sem tarthatott.³⁵ A dékán ilyenkor mindig magával vitte a nála őrizetben levő mestertáblát, hogy a mestereket céhbelépési időrendben kereshesse fel s megkérdesse, szükségük van-e legényre, vagy nincs.³⁶ Mindig a legöregebb mesterektől haladt a fiatalabbak felé,³⁷ mindenekelőtt azonban az özvegy mesternék részesültek előnyben,³⁸ akiknek a céh mindenkor jó és „próbált” (tapasztalt) mesterlegényt tartozott adni.³⁹ Amelyik mesternek legnagyobb szüksége volt legényre, az kapta meg.⁴⁰

³⁰ U. ott.

³¹ *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 47. l. — A pozsonyi takácsoknál (11. art.) 5 frt; a németprónai posztósoknál (25. art.) és a vargáknál (22. art.) 3 frt; a kovácsoknál (Zechbuch) mesternek a fia 3 frt, idegen 6 frt; a csizmadiáknál (Meisterbuch) 85 dénár; a szabóknál (Register...) 1-50 frt; a mézárosoknál (Zechbuch) 1 frt.

³² Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 24. art.

³³ Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 7. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 20. art. — Ráckevei ifjú molnár céh okl. 3. art. — Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 2. art. — Győri és szf. fazekas céhl. 1. art. — Szf. szűcsök céhl. 3. art. — Szf. puskaművesek céhl. 6. art. — Np. vargaleg. alapszab. 6. art.; szűcsleg. alapszab. 8. art.

³⁴ Szf. csizmad. leg. alapszab. 1. art.

³⁵ Szf. csizmadiamesterek céhl. 11. art. — Budai és bicskei csizmad. mesterek céhl. 7. art.

³⁶ Szf. asztalosleg. alapszab. 13. art.

³⁷ Váli csizmad. céhl. 12. art.

³⁸ Szf. kádárleg. alapszab. 20. art.

³⁹ Szf. szűcsök céhl. 4. art.

⁴⁰ Váli csizmad. céhl. 12. art. — Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 12. art. — Budai és bicskei csizmad. mesterek céhl. 7. art.

Ha valamelyik mester legényt óhajtott, azt bejelentette az atyames-
ternek s akkor az első legény, aki a városba érkezett, köteles volt hozzá
munkába beállni, ha ez nem akart, más mester nem fogadhatta magához.⁴¹

Addig, míg a dékán műhelyt talált a vándorló legénynek, az atyames-
ter tartozott ennek a láda költségére — de csak három napig — szállást
és ellátást adni, amelynek fejében a legény az atyamesternek dolgozott.⁴²
Ezenkívül még ágyfillért tartozott neki fizetni.⁴³

Mihelyt akadt olyan mester vagy mesterné, akinek szüksége volt
legényre, a dékán azonnal foglaltót vett a jövevény részére⁴⁴ és jelentést
tett az atyamesternek, illetőleg a céhmesternek.⁴⁵ Ha a legfőbb előljáró
megfelelőnek találta a műhelyt, azonnal felajánlotta a legénynek, akinek
azt büntetés terhe alatt el kellett fogadnia.⁴⁶ Ha valamelyik legény a dékán,
meg az atyamester megkerülésével maga keresett műhelyt, azt szigorúan
büntették.⁴⁷ Senki az atyamester vagy céhmester tudta nélkül legényt nem
fogadhatott fel. Bünhődött, aki megtette.⁴⁸

Az atyamester által ajánlott műhelyre a dékán vezette a legényt,⁴⁹ aki
aztán a dékán fáradságát megköszönni tartozott.⁵⁰ A székesfehérvári asz-
talosoknál (2. art.) pedig 13 krajcárt (Schickgeld) kellett fizetnie, 3 kr. a
ládába került, 10-et pedig elköltöttek.

Ha azonban schol sem kapott munkát, három napnál tovább nem időz-
hetett abban a városban.⁵¹ Elment tehát máshová helyet keresni. A föld-
hözragadt szegénynek a ládából adtak utiköltséget.⁵²

Akinek az okmányai hiányosak voltak, annak az atyamester nem tar-
tozott munkát adni.⁵³

Ha a céhben nem levő legény valahol munkát kapott, a céh a szolgál-
latból kitilthatta.⁵⁴

A munkába állt vándorló legénynek 14 napig kellett abban a műhely-
ben dolgoznia, azaz *kétheti próbaidőt*, a székesfehérvári szűcsöknél (3. art.)
„próba hetet“ eltöltenie, amelynek letelte után számot vetett a gazdájá-
val⁵⁵ s ha helyével nem volt megelégedve, más műhelyt kérhetett az atya-
mestertől, amit kellő megokolás után kapott is,⁵⁶ de ezt csak kétszer.
Ha pedig a legénynek alapos oka volt arra, hogy a 14 napot nem tudja
munkával kitölteni, jelentést tett a céhmesternek, aki aztán tanácsot adott
neki, mitévő legyen. Ha a céhmester tudta nélkül hagyta ott a helyét 14
nap letelte előtt, nem tartották tisztességes legénynek.⁵⁸ Ha valamelyik

⁴¹ Besztercebányai szabómesterek céhl. 9. art.

⁴² Ráckevei ifjú molnár céh okl. 16. art.

⁴³ Szf. kádárleg. alapszab. 3. art.

⁴⁴ Szf. csapóleg. alapszab. 17. art.

⁴⁵ U. ott. 7. art.

⁴⁶ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 1. art.

⁴⁷ Szf. csapóleg. alapszab. 17. art.

⁴⁸ Budai és bicskei csizm. céhl. 7. art.

⁴⁹ Szf. csapóleg. alapszab. 7. art.

⁵⁰ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 3. art.

⁵¹ Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 7. art.

⁵² U. ott. 9. art.

⁵³ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 3. art.

⁵⁴ Mosonmegyei juhászok céhl. 19. art.

⁵⁵ Szf. csapóleg. alapszab. 16. art.

⁵⁶ Szf. csizmad. leg. alapszab. 3. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alap-
szab. 11. art. — Szf. asztalosleg. alapszab. 2. art. — Nagyszombati és szf. kovács-
mest. céhl. 33. art. — Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 12. art.

tehetette.⁵⁷ Ha a mester előbb küldte el, ki kellett fizetnie mind a 14 napot.

⁵⁷ Szf. asztalosleg. alapszab. 2. art.

⁵⁸ U. ott. — A nem tisztességes legények nevét az úgynevezett „fekete könyvbe“
írták és minden bejárás alkalmával felolvasták, hogy az illetőt máshol se ismerjék

mesternél két hétnél tovább dolgozott, már nem hagyhatta el helyét.⁵⁹ Az ilyen az első bejárás alkalmával az ifjú társaságba, a legények könyvébe tartozott beiratkozni. (L. a bejárást!)

Ha a városba érkezett legény mindjárt akarta ismerni az ifjú társaság alapszabályait, akkor azok felolvasásáért 12 pénzt kellett a ládába fizetnie.⁶⁰

A próbaidő után a legény a mesterével megegyezett idő előtt nem távozhatott el.⁶¹ Ha megtette, köteles volt mesterétől magaviseletéről „bizonyoságos levelet venni” és a céhmesternek megmutatni.⁶² Ha azonban mestere nem adott neki elbocsátó levelet, sem vissza nem tartotta, sem újra nem szegődött és egy másik mester felfogadta, ezt 5 frtra, a legényt pedig 2 frtra büntették; azonkívül a legényt egy évre kizárták a céhből, hogy az illem, erkölcs, tisztesség megőriztessék.⁶³ Aki ok nélkül kiállt a munkából, bűnhődött.⁶⁴

Ha mesterétől titokban vagy valami ürügy alatt más műhelybe vágyódott, a dékán egyheti bérre büntethette.⁶⁵ Azt a mestert pedig, aki őt csalogatta, vagy az atyamester tudta nélkül felfogadta és munkát adott neki, a céh büntette.⁶⁶ A csákvári és sármelléki takácsok teljesítették az ilyen legénynek a kívánságát, de tartozott „búcsú véget szőni”, vagy ahelyett 8 krajcárt fizetni a céhládába.⁶⁷

Mikor elszegődésének ideje lejárában volt s más városban is akart szerencsét próbálni, vagy pedig vándorlása végén szülőföldjére óhajtott visszatérni, kellő időben, egy hónappal vagy két héttel, a németprónai kovácsoknál (12. art.) 8 nappal előbb felmondott, illetőleg mesterének bejelentette szándékát, meg a céhet is értesítette erről s egyúttal bizonyítványt (vándorlevelet) kért. A céh teljesítette kérését, ha akadályba nem ütközött. Azonban két héttel a sátoros ünnepek (karácsony, husvét, pünkösd) vagy sokadalom (vásár, búcsú) előtt, vagy két héttel országgyűlés előtt vagy után mesterlegény nem hagyhatta el mesterét, hogy kárt ne szenvedjen.⁶⁸

A vándorlevélben a céh bizonyította, hogy a legény N. N. mesternél annyi és annyi ideig dolgozott és viselet, illem, szorgalom és kötelességtudás tekintetében teljes dícséretet érdemelt.

Ezután a dékántól kikérte idehozott s eddig a ládában őrzött okmányait s hozzájuk csatolta szép vándorlevelét.

Mielőtt a székesfehérvári csapólegény búcsút vett volna gazdájától,

el tisztességesnek, míg el nem jön és a mesterekkel meg a legényekkel egységre nem jut. (Szf. asztalosleg. alapszab. 20. art.)

⁵⁹ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 10. art.

⁶⁰ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 23. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 1. art.

⁶¹ Szf. csizm. leg. alapszab. 4. art. — A veszprémi és szf. tobakoknál (17. art.) esztendő számra tartozott szegődni. — A budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 10. art. szerint 20 hétig kellett egy műhelyben maradnia.

⁶² Mosonmegyei juhászok céhl. 16. art.

⁶³ Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejér vm. mészárosainak céhl. 22. art.

⁶⁴ Győri és szf. fazekasok céhl. 2. art.

⁶⁵ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 13. art. — A szf. csizmad. leg. alapszab. 4. art. pedig 1 havi bérre büntette.

⁶⁶ Szf. szűcsök céhl. 3. art. — Szf. csizm. leg. alapszab. 4. art. — A budai és ráckevei csizm. céh 4 frtra büntette (13. art.), a pozsonyi mézeskalácsosok 12 font viaszra (10 art.).

⁶⁷ Csákvári takácsok céhl. 15. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 11. art.

⁶⁸ Mészárosok céhl. 32. art. — Szf. csizm. mesterek céhl. 31. art. — Budai és ráckevei ifj. csizm. céh alapszab. 10. art. — A budai és bicskei csizm. céhl. 10. art. 1 frtra, a np. kovácsleg. alapszab. 12. art. és, a np. vargaleg. alapszab. 6. art. két heti bérre büntette azt, aki mégis elment.

még „búcsú hetet” tartozott szolgálni, ha nem tette, egy font viaszt (32 pénz) fizetett bünteteskép.⁶⁹

A legtöbb céhnél a városból távozni akaró legény hétköznapi nem állhatott ki a munkából, vándorolni sem mehetett, hanem csak vasárnap. Csakis ezen a napon irathatta ki nevét a lajstromból, csak ilyenkor mondhatta fel a szolgálatot és csak ekkor kelhetett vándorútra, de a mester sem bocsáthatta el máskor.⁷⁰ Csak a pozsonyi és székesfehérvári kőfaragók és kőművesek céhl. 8. art. jelölte ki a szombatot a legény búcsúzása napjául. Azt mondja ugyanis: „A legény szombaton búcsúzzék, ha nem tenné, a következő héten, ha a mester akarja, dolgoznia kell. Ha a mester szombaton nem ad engedélyt a távozásra, tartsa a következő héten is és adja meg heti bérét, de a legény nem tartozik dolgozni. Ha azonban engedélyt kapott az elmenetelre, nem kóborolhat a városban s másokat nem akadályozhat a munkában. Ott más mesterhez nem állhat be munkába, mert megbüntetik. Aki a büntetésnek ellenszegül, két hónapra el kell mennie, ha aztán visszatér, beállhat más mesterhez. Ha azonban a mester adott engedélyt a távozásra, akkor beállhat más mesterhez.”

Miután a céh előjáróságától és legénytársaitól illő módon elbúcsúzott, mesterének, meg a mesternének pedig megköszönte minden jószágukat és tőlük szívélyes búcsút vett, büszkén és boldogan hagyta el a várost.

Ha elutazása előtt mesteréről valami csalfaságot állított és mestere ezt megcáfolta, nem tartották tisztességes legénynek.⁷¹

Ha valamelyik legény a városból, ahol dolgozott, úgy távozott, hogy a bejárópénzzel, vagy pedig az atyamesternél vagy a céh mesternél az ágy-fillérrel adós maradt, visszaidézték és megbüntették.⁷²

A legény az előírt időnél előbb nem érkezhette vissza vándorlásából, mert akkor azt némelyik céh érvénytelennek tekintette,⁷³ mások pedig súlyosan megbüntették a legényt.⁷⁴ Ha azonban vándorlása közben szülei súlyosan megbetegedtek és hazahivatták, vagy ha szüleinek halála miatt haza kellett mennie, vándorlásának hátralevő idejét a XVII. és XVIII. században elengedték,⁷⁵ a mult században azonban ki kellett azt töltenie, csak a m. kir. helytartótanács engedhette el a városi előjáróság kérésére.⁷⁶ A németprónai mészáros céh már a XVIII. században is megkövetelt attól a legénytől, akinek szülei már meghaltak, legalább egyévi vándorlást.⁷⁷

Ha valamelyik legény súlyos betegsége miatt kénytelen volt vándorlását hosszabb időre megszakítani, vándorlása idejének letelte után azt pótolnia kellett.⁷⁸

A mesterlegények vallásos és emberbaráti kötelességei.

A céhek, mint a mély vallás és a tiszta erkölcs alapján álló testületek, nemcsak a tagok anyagi jólétének előmozdítására és biztosítására törekedtek, hanem azok lelki kiművelésére és nemesítésére is gondot fordítottak.

Istent imádni, Istennek méltó módon szolgálni és iránta még külsőleg

⁶⁹ Szf. csapóleg. alapszab. 12. art.

⁷⁰ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 18. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 15. art.

⁷¹ Szf. asztalosleg. alapszab. 12. art.

⁷² Szf. kádárleg. alapszab. 3. art.

⁷³ Pozsonyi takácsok céhl. 11. art. — Csákvári takácsok céhl. 5. art. — Sár-melléki takácsmesterek céhl. 5. art.

⁷⁴ A pozsonyi mézeskalácsosok (2. art.) egy mázsa viaszra büntették.

⁷⁵ L. ⁷³ alatt.

⁷⁶ A XIX. században nyomtatásban megjelent céhleveleknek 11. cikkelye.

⁷⁷ Zechbuch der Fleischhacker zu Deutsch. — Proben 1762.

⁷⁸ L. ⁷⁶ alatt.

is a legfőbb tiszteletet tanúsítani, volt a céhtagok, elsősorban a legények első és legszigorúbb kötelessége. „Ugy a főcéhben, mint az ifjú társaságban is mindenekelőtt megkívántatik és szükséges, — mondja a ráckevei ifjú molnár céh okl. 1. artikulusa, — hogy az Istennek szent neve magasztaltassék és dicsősége öregbedjék.“ „És mivel Isten szent felsége minden jóknak kútforrása, — mondja a székesfehérvári csapólegények alapszabályainak 1. artikulusa, — minden dolog elkezdése előtt kiki tartozik keresztény kötelességből az Ő segítségét kérni és imádságával hozzá fordulni. Istennek mindenki fiúi engedelmisséggel és félelemmel tartozik. Ha valamelyik legény ezt meg nem tartja, a dékánnak legyen hatalma őt először meginteni, másodszor szigorúan megbüntetni és harmadszor minden kegyelem nélkül fizessen az illető 2 forintot.“

Az istenimádáson kívül több céhlevél a Bold. Szűz és a szentek tiszteltetését is a céhtagok különös figyelmébe ajánlotta. „Aki a Bold. Szűz és a szentek ellen a legkisebb tiszteletlen szót ejti, bűnhődjék“, — mondja a veszprémi és székesfehérvári tobaklegények alapszabályainak 2. art. és a csákvári takácsok céhlevelének 2. artikulusa.

Mivel a hétköznapi munkának, a vásár és ünnepnapok Istennek és legnagyobb szentjeinek tiszteletére vannak szentelve, azért ez utóbbiakat az egyház parancsa és a céhszabályok előírása szerint meg kellett ülni. „Az ünnepnapokat szorgalmasan tartsa meg és üdvösségesen ülj meg a legény“, — mondja a győri és székesfehérvári fazekas céhl. 11. art.

A ráckevei ifjú molnár céh okl. 1. art. előírja, hogy a legények, „akár mely valláson legyenek, mindenik az ő módja szerint, amikor lehet tőlük, jelenjenek meg az istenszolgálaton“. A kath. legényeket még külön is figyelmeztették az alapszabályok az egyház parancsainak teljesítésére: „Vásár és ünnepnap minden mesterlegény tartozik a szentmisén és prédikáción jelen lenni“⁷⁹ és mindkettőt „nagy buzgósággal“,⁸⁰ „ájtatosan és becsületesen hallgatni“.⁸¹ Aki illetlenkedett, beszélgetett vagy aludt, érdeme szerint bűnhődött.⁸²

Ünneplőruhában és övben kellett ott megjelenniök, még pedig már Evangélium előtt.⁸³ Aki a szentmisét, meg a prédikációt elmulasztotta s a dékánnak nem okolta meg kellőleg távolmaradását, szigorú büntetésben részesült.⁸⁴

Aki vásár és ünnepnap kézimunkát végzett, vagy a prédikáció alatt dolgozott, nem kerülte el a büntetést.⁸⁵

A soproni és fejérmegyei molnárok vasárnap kora reggeltől déli 12 óráig egy malomban sem örlettek, hogy mester, legény, inas lelki üdvösségét munkálhassa és Istennek szolgálhasson, aki nem engedelmeskedett, 1 forint bírságot fizetett.⁸⁶

⁷⁹ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 3. art. — Pozsonyi és szf. takácsok céhl. 1. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 2. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 1. art. — Németprónai kovácsleg. alapszab. 1. art. — Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 16. art.

⁸⁰ Csákvári takácsok céhl. 1. art.

⁸¹ Szf. csizmad. leg. alapszab. 8. art.

⁸² Marosvásárhelyi tímár-vargaleg. alapszab. 1., 2. pórtart. — Szf. csizmadialeg. alapszab. 8. art.

⁸³ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 4. art. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 8. art. — Np. posztóleg. alapszab. 1. art.; vargaleg. alapszab. 1. art.; szücsleg. alapszab. 1. art.

⁸⁴ A budai és ráckevei ifjú csizmad. céhnél (16. art.) 1 font viasz és 1 heti bér volt a büntetés; a szf. csizmadiáknál (8. art.) 1 heti bér; a marosvásárhelyi tímár-vargáknál (4. art.) 3 dénár.

⁸⁵ Győri és szf. fazekas céhl. 11 art. — Szf. kádárleg. alapszab. 1. art.

⁸⁶ Ezen molnárok céhl. 12. art.

A mézárások vasár- és ünnepnap szentbeszéd vagy istentisztelet alatt csak a végső szükségben adhattak el húst. A mézárszék az istentisztelet alatt zárva volt; 2 font viaszt fizetett a templom számára, aki ez ellen vétett.⁸⁷

Amelyik legény vasár- vagy ünnepnap a szentmise alatt a gyümölcs- vagy játékpiacon jelent meg, vagy rossz társakhoz csatlakozott és nem viselkedett úgy, ahogy tisztességes legényhez illik, bűnhődött.⁸⁸

Az alapszabályok azt is előírták, hogy a legények végezzék el az egyház parancsa szerint a húsvéti gyónást is.⁸⁹

Az úrnapi körmenet.

Az úrnapi körmeneten, valamint ha Isten dicsőségére az egyházi vagy világi hatóság körmenetet rendezett, a legényeknek is jelen kellett lenniök zászlójuk alatt.

A céhlevelek figyelmeztették a céheket, hogy szerezzenek zászlót, tartsák a templomban és minden céh a saját zászlója alatt vegyen részt a körmeneten.⁹⁰

A körmenetre mindig az előző nap délután a dékán hívatta meg a legényeket.⁹¹ A zászlót rendesen egy legény vitte. A céhtagok égő viaszgyertyával kezükben, a mosonmegyei juhászok bottal és gyertyával, többnyire párosan menve, illő ájtatossággal, énekszóval vettek részt a körmeneten. Aki illetlenül viselkedett vagy aki nem volt jelen elejétől végig, érdeme szerint bűnhődött.⁹² Aki elmaradt, az 1—3 fontos viaszgyertyát tartozott a templomnak venni,⁹³ vagy egy forintot fizetni, amelynek egyik fele a templomé, a másik fele a céhé volt.⁹⁴

A céh védszentjének ünnepe.

A rendes vasár- és ünnepnapokon kívül minden egyes céh évenként még külön ünnepet ült, amelyen a munka szintén szünetelt és a misehallgatás éppúgy kötelező volt a céhtagokra, mint az egyházi ünnepeken. Ez a nap a céh védszentjének ünnepe volt.

Az ifjú társaság, azaz a legények ezenkívül még külön védszentet választottak maguknak, akinek ünnepén az alapszabályok szerint szentmisét szolgáltattak, azon a székesfehérvári kádároknál 25 dénár büntetés terhe alatt köpenyben kellett megjelenniök, ájtatosan viselkedniök és offertóriumra menniök, azaz felajánlás alatt égő viaszgyertyával kezükben egymásután megkerülték a főoltárt és egy-két pénzt ajánlottak fel,⁹⁵ aki ezt elmulasztotta, 50 pénzt fizetett,⁹⁶ aki elmaradt, egy másik legénnyel küldte el áldozati fillérét, ha nem tette, 3 font viaszt tartozott fizetni.⁹⁷

⁸⁷ Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejérmegye mézáróinak céhl. 3. art.

⁸⁸ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 20. art.

⁸⁹ Mosonmegyei juhászok céhl. 3. art. — Bajmóci és németprónai csizmad. céhl. 2. art.

⁹⁰ Np. varga céhl. 2. art. — Váli csizm. céhl. 1. — Bajmóci és németprónai csizmad. céhl. 3. art. — Budai mézárók céhl. 7. art.

⁹¹ Szf. asztalosleg. alapszab. 16. art.

⁹² Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 8. art.

⁹³ Nagyszombati és szf. kovácsok céhl. 12. art. — Pécsi és baranyavármegyei vargák céhl. 1. art. — Mosonmegyei juhászok céhl. 1. art. — Szf. asztalosleg. alapszab. 16. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 29. art. — Szf. puskaművesek céhl. 6. art.

⁹⁴ Sármelléki takácsok céhl. 3. art.

⁹⁵ Szf. csizm. leg. alapszab. 9. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 2. art. — Váli csizm. céhl. 1. art.

⁹⁶ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 22. art.

⁹⁷ Szf. kádárleg. alapszab. 2. art.

Délután összejövetelt tartottak, amely mulatsággal volt összekötve. Közben a védszentet (patrónust) beszéddel dicsőítették, amely alatt az ivás tilos volt. Ha valaki erről az összejövetelről elmaradt, 25 dénár büntetést fizetett.⁹⁸

Kántormise.

Minden évnegyedben, kántorbőjt hetében, mindegyik céh egy-egy szentmisét, úgynevezett kántormisét tartozott mondani a megjelölt szándékra. A kalocsai céhek az elsőt az anyaszentegyház felmagasztaltatásáért szolgáltatták, a másodikat a királyért, a harmadikat az egyházmegye főpásztoráért, a negyediket az elhunyt céhtagokért.⁹⁹ Ezekre a kántormisékre a dékán előző nap minden legényt meghívott.¹⁰⁰ A legények ünneplőruhában jelentek meg, még Evangélium előtt, a szentmisét ájtatosan hallgatták¹⁰¹ és offertóriumra is mentek.¹⁰² Aki elkésett vagy távolmaradt, bünhődött. A pozsonyi takácsoknál két, a székesfehérvári asztalosoknál egy, a váli és a kalocsai csizmadiáknál fél font viaszt fizetett a templom részére.¹⁰³

A mesterlegények mint betegápolók.

A céhlevelek egyik legszebb intézkedése az volt, amely a mesterlegényeknek kötelességévé tette, hogy beteg vagy elhunyt társaik iránt való részvétüknek ne szóval, hanem tettel adjanak kifejezést.

Ha mesterlegényt kórágypba döntött a betegség, és nem volt, aki ápolja, akkor az alapszabályok legénytársait kötelezték az ápolás tisztének végzésére.

A beteg legény elhívatta a dékánt, aki, mihelyt meggyőződött a baj súlyos voltáról, azonnal intézkedett ápolásáról. Nappalra egy legényt rendelt a beteg szolgálatára, éjjel pedig kettő virrasztott mellette. Gyertyáról is a dékán gondoskodott. A szegénynek még a láda erszényéből is juttattak kisebb-nagyobb összeget a szükségessékre, főképp élelemre és orvosságra. Ha a ládában nem volt pénz, akkor mestere vagy az ifjú társaság, vagy a céh nyújtott neki segílyt, amelyet felgyógyulása esetén visszafizetni tartozott.¹⁰⁴ Ha felépüléséhez nem volt remény, hogy lelki vigasz és céh alapszab. 20. art. — Ráckevei ifjú molnár céh okl. 5. art. — Csákvári takácsok céhl. 22. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 19. art. — Mosonmegyei juhászok céhl. 18. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 92. l. stb. gyónás nélkül ne haljon meg, mestere köteles volt papot hívni; ha elmulasztotta, 2 frt büntetés érte.¹⁰⁵

Betegsége alatt a dékánok vigyáztak holmijára.¹⁰⁶

(Folyt. köv.)

⁹⁸ U. ott.

⁹⁹ *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 90. l.

¹⁰⁰ Szf. asztalosleg. alapszab. 15. art.

¹⁰¹ L. ⁹⁹ alatt.

¹⁰² Pozsonyi takácsok céhl. 2. art.

¹⁰³ U. ott. — Szf. asztalosleg. alapszab. 15. art. — Váli csizmad. céhl. 1. art. —

Dehény József: A kalocsai céhek története, 91. l.

¹⁰⁴ Németprónai posztóleg. alapszab. 21.; vargaleg. alapszab. 15.; kovácsleg. alapszab. 22.; szűcsleg. alapszab. 15. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 13.; kádárleg. alapszab. 21.; kalaposmesterek és legények céhl. 9.; csizmad. leg. alapszab. 14. 18.; asztalosleg. alapszab. 14. art. — Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 8. art. — Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 14. 15. art. — Budai és ráckevei ifjú csizmad.

¹⁰⁵ Váli csizmad. céhl. 15. art. — Mosonmegyei juhászok céhl. 18. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 93. l.

¹⁰⁶ Szf. csapóleg. alapszab. 13. art.

NÉPI SZÖVEGEK.

Népballada.

Barna Jancsit ára kérte babája,
Jó komáját küggye a másvilágra.
Útitársa léfeküdt a zód-füre,
Barna Jancsi kést nyomott a szívébe.
Vérös lött a Barna Jancsi gatyája,
Maj kimossa az ő kedves babája.
„Mos' ki babám ingöm, gatyám fehérre,
Hónap mönyünk csendbiztos úr elébe.”
„Csendbiztos úr aggyon Isten jó napot!”
„Aggyon Isten, Jancsi fiam, mi bajod?”
„Csendbiztos úr szívem nyomja a bánat,
Éty kis lányér mögöltem a komámat.”

Tul a Tiszán faragják már aszt a fát.
Akire majd Barna Jancsit akasztyák,
Fújja a szél selyöm ingit, gatyáját
Más öleli Barna Jancsi babáját.
„Kocsmárosné van-e piros bora?”
„Van énnékem piros borom nem rablók
[számára.”

„Nem vagyunk mink rablók,
Hanem csak zsványok,
Megöltünk egy szegény legényt
[300 forintért.

Beledobtuk a Tiszába.”
S arra ment egy halászlegény.
Hálójába vette,
Csónakjába tette,
Elvitte a gunyhójához
S kitette egy partra. (?)
Hazaüzent az apjának,
Hogy meghalt a fija.
Odamegy az apja,
Szól neki, nem hajja,
Szép fekete göndörhaja
Vállára van fonyva.
Odamegy az anyja,
Szól neki, nem hajja,
Szép fekete lakkcsizmája
Lábára van fagyva.
Odamegy testvérje,
Szól neki, nem hajja,
Szép karika jeggyűrűje
Ujjára van húzva.

Odamegy babája,
Kéri, de meghajja:
„Kej fel babám nő aluggyal,
Boruj a vállamra.
Hazaviszlek babám gyászos koporsódba.”
„Kikésérsze babám temetőkapuig?”
„Kikésérlek kis angyalom egész a sírodig.”
„Meg siratsze babám 3 legény előtt?”
„Megsiratlak kis angyalom egész világ
[előtt.”*

Makó. Gyűjtő: H. Kovács Mihály.

Szeged-vidéki babonás történetek.

Egy éjszaka, még a víz (1879) előtt az ú. n. promonáton (a szeged-alsóvárosi templom környéke) keresztül három legény igyekezett hazafelé. Itt egy nagy disznó csatlakozott hozzájuk. El kezdték zavarászni, meg akarták fogni, de sehogyan sem sikerült nekik. Utoljára azután észrevették a hasa alatt a — *kislajbit*. Mindjárt látták, hogy kísértettel van dolguk.

Egy alsóvárosi ember egy éjjel a szőléjébe ment. Nagyon jó két lova volt. gyorsan haladt. Mikor azonban az ú. n. Jakus-közbe értek, amelyik egyébként is kísértetjárásról volt nevezetes, a lovak egyszerre csak nem akartak húzni, hányták a tajtékot magukról, pedig nem is volt teher a kocsin. Emberünk rögtön tisztában volt vele, hogy kísértetek szálltak a kocsijára. Csak miután a vasvillával kezdett a levegőbe szúrkalni, meg

* Közismert népballadának toldott-foldott változata összefüggéstelen, de jellemző kontaminációval egymáshoz raggatva. Első 16 sor egységes egész; továbbbb a „Megölték egy legényt 60 forintjáért” kezdetű másikba csap át, ezt is megtoldja a „Kebelembe búvék egy nagy áspis kigyó” motívumával.

Szerk.

bűbájosokat éktelenül szidni: akkor húztak a lovak ismét rendesen.

*

Egy öregemberrel esett meg még le-
génykorában, hogy kocsmái virtuskodás
közben kijelentette, hogy ő bizony nem
fél senkitől, de különösen nem a kísér-
tetektől. Nincsenek is ilyenek. Voltak
azonban a többi vendégek között olya-
nok, akik intették, hogy nem jó azo-
kat semmibe venni, megbántani. Ő
azonban rájuk nem hallgatott. Késő éj-
szaka indult egyedül hazafelé. Mind-
járt a kocsmából kijövet egy *fehér*
kutya csatlakozott hozzája. A kutya ha-
rapós, morgós kedvében volt. Váltig za-
varta magától szóval, szitokkal, köda-
rabbal, a kutya nem tágitott, sőt mind
mérgesebben viczorította rá a fogait.
Emberünk nem vette ezután tréfára a
dolgot, hanem — szégyen ide, szégyen
oda — szaladni kezdett. Nagynehezen
sikerült a kerítésüket átugrania, mielőtt
a kutya elkapta volna. A kutya meg-
kísértette őt és később úgy tetszett
neki, mintha a kutya ábrázata az egyik
vendéget formázta volna.

*

Egy kiszolgált katona beállott a ta-
nyán egy asszonyhoz béresnek. Ez az
asszony bűbájos hírében állott. Volt
neki egy kötőfékje, amivel bár akárkit
is *lóé változtathatott*. A béresének is
hamardosan a nyakába vetette, megnyer-
gelte, aztán elment rajta a Szent Gel-
lért hegyére. Ott megkötötte egy fá-
hoz, ő maga meg bement vendégeskedni.
Azonban a katonának is volt *tudo-
mánya*. Ledörgölte a fejről a kötőfé-
ket, mire ismét emberré vált. Majd ke-
zében a kötőfékkel lesbe állott. Mikor
aztán a gazdasszonya kijött, hozzávágtá,
most már ő nyergelte fel. Egész hazaig
ütötte.

*

A bűbájos mindaddig nem halhat
meg, amíg valakire el nem hagyja a tu-
dományát. Haláloságán mindenkivel
kezet akar fogni, mert az átadás ké-
z fogással történik. Könyörülethől *seprőt*
adnak a kezébe.

*

Híres bűbájos volt Alsóvároson a
hatvanas években Tajicskás Dobó Fe-

renc. Nagy tudománya volt neki: diny-
nyét folyasztott az asztalon, kihitta az
ember zsebéből a pénzt, teleeresztette
a házat vízzel (föl kellett előle a pad-
kára, székre, padra ugrálni), a kártyát
úgy oda tudta vágni a falhoz, hogy mind
odaragadt. Annyira féltek tőle, hogy
még saját testvérei sem merték meg-
hívni magukhoz. Halálát érezvén köze-
ledni, bizonyos Fehér Nácira hagyta el
a tudományát. Mikor hazafelé ment a
tanulásból, minden este kikapott, meg-
hajigálták, látatlanul megbotolták a
többi bűbájosok, mert nem akarták ma-
guk közé fogadni. Hiába, mert utoljára
már mesterénél, Dobónál is többet tu-
dott.

*

Egy alsótanyai öregasszonynak —
Szikránéknak hitták — volt egy kislá-
dája. Erre senkinek sem volt szabad le-
ülni. Ebben volt az ő tudománya. A bű-
bájosnak valakin tanulnia kell. Szikráné
a fián tanult. Ezt annyira tönkretette,
hogy se kezére, se lábára nem volt ren-
des. Mégis kapott lányt, mert egyéb-
ként gazdag legény volt. Az újasszony
nem tudott kenyeret sütni, míg ott lak-
tak, mert a napa mindig megrázta a
kovászát.

*

Egy kovácslegényre rákapott valami
boszorkány. Minden éjszaka megnyomta.
Azt javasolták neki, hogy amikor a bo-
szorkány nyomkodja: ügyesen húzza ki,
aztán kösse le a gatyamadzagjával az
ajtó kilincsét. Ha így tesz, a bűbájos
biztosan megfogja. Keresse majd az
ágya alatt. Így is cselekedett. Az ágy
alatt egy *macskát* talált. Ezzé változott
át a bűbájos. A kovácslegény a macs-
kát megfogta és megpatkolta.

Másnap reggel a gazdasszonya nem
birt fölkelni, mert hirtelen megbetege-
dett. A kovács tudta, hogy a felesége
bűbájos, tudta azt is, hogy megmeg-
szokták verni. Nem is nagy ügyet ve-
tett rá, csak akkor nézett nagyot, ami-
kor megpillantotta, hogy az asszony ke-
zén-lában meg van patkolva.

*

Domaszéken (Szeged határában) egy
embernek megrontották a tehenét. El-
hajtották az *orvosemberhez*. Az orvos-

ember megnézvén a tehenet, azt javallta, hogy vezessék haza, fejjék meg, a tejét öntsék vályuba és verjék serevény-sőprűvel. Ha így cselekszenek, majd ki-megy a rossz a tehénből. Odamegy majd a falra a tehén megrontója, de az ajtót zárják be előtte. Mindent kér, de semmit sem szabad neki adni. Ama, sőprűtől való veréseket ő szenvedni el, a bűbajos. Az orvosember még ú. n. ördögsz...t is adott, hogy több rontás ne fogjon a téhenen. Ezt a kéménybe kellett fölakasztani.

*

Ha valami tehenet megrontanak, föl kell fűteni a kemencét, mintha kenyéret akarnának sütni. Azután meg kell a tehenet fejni, a tejét be kell a kemencébe önteni. Amilyen hólyagokkal jön fel ott benne a tej, olyan hólyagokkal ég a bűbajos, a tehén megrontója.

*

A tanyán történt: a teheneket megrontotta valaki. Erre a tejet vályúba öntötték. A vályú fenekébe hegyével két kést szúrtak, egy harmadikkal pedig az élükbe verték a tejet. Jajgatva ment oda az ányuk, mert ő rontotta meg a teheneket. Azután is sokáig betegje volt a tejverésnek.

*

A jószágokat Alsótanyán megrontotta valaki. Egy fájósterdű dorozsmai javasasszonyt híttak hozzájuk. A javasasszony először is egy üveg bort kért. Ezzel sorba kínálta a háznépét, majd szalonnából, tejfölből, miegymásból furcsa zagyvalékot készített, belekeverte az abrakba és odaadta a teheneknek. Ezután egy lapáton parazsat kért, amelyre olajat öntött és szentelt töményt (tömjént) szórt. Megfüstölvén őiban, istállóban a jószágokat, a töményt elásta a küszöb alá, azután pedig valamit írt (Nb. nem tudott írni) az istálló és az olajtárára. Volt neki egy kancsikája is. Ezzel végigverte a házbelieket, majd bemenvén a tehenekhez, a kancsikával dörzsölte, keresztelte őket. Az őiban is így cselekedett, azzal a hozzáadással, hogy itt a térdét is megnyomkodta, a kifolyó gennyes vízzel pedig meghintette a disznókat. Gyógyításáért pénzt nem fogadott el.

Egy tanyai emberről beszélnek, hogy az új tehenet az istálló küszöbén keresztbe tett szénvonón. piszkafán, sütőlapáton, pemetőlön át hajtotta be az istállóba, hogy rontás ne fogjon rajta.

*

A bűbajos más tehenének hasznát a szeged-alsótanyai nép hiedelme szerint úgy viszi el, hogy fehér lepedőt terít, aztán hajnalban harmattal meghúzza az illetőnek a heréjét. Otthon a lepedőt kicsavarja, a kicsavart harmattal körpából pogácsát gyúr. A pogácsával a maga tehenét eteti meg.

Szeged-alsóvárosi öregektől hallotta

Bálint Sándor.

Acsádi (Vas m.) néphit és szokások.

1. *Boszorkányok*, mint hazánk legtöbb vidékein, itt is a teheneket rontják meg, éjjelenként állati alakban *cserépsajtárba* fejk a teheneket, s ezt lehet hallani, de a sajárt nem látni, reggelre a téhennek nincsen már teje. A boszorkány azonban állati alakban (beka, macska, tyúk stb.) az istállóban tartózkodik, ha verik vagy megsebesítik, másnap valamely beteg falubeli asszonyban ráismernek. (Az alpesi tartományokban sűrűn elterjedt néphit.)

2. *A ludvérc*, sokféle alakban lép fel, rendszeren óriási növesű gonosz lény, néha emberi alakban jár a lányok után, de *lólábáról* felismerhető; néha *tüzes ember* alakjában jár, ha éjjelenként szerrel találkozik, felül, s ilyenkor a lovak alig bírják a szekeret húzni.

3. *Ördögös emberek*. Az acsádi uradalomban kb. 50 év előtt volt egy ilyen bojtár, ki a nagyszámú csordát minden segítő társ nélkül kezelte, holott különben hárman is alig bírtak vele. Megfigyelték s látták, hogy mindaddig nem megy ki az állat az istállóból, míg *két szalmaszálat* keresztbe tart az istállóajtóban, majd letette s a szalmaszálat keresztvezéséhez *foghagymát* fektetett, akkor szép rendben kimentek az állatok, útközben is többször *keresztbe tett szalmaszálat* tartott a patakba, hogy az állatokat rendben tartsa. Néha egy-egy marhát *huszárrá* változtatott át s ez segített neki. Mikor egyszer Pestre küldték egy napra, alig bírtak az állatokkal,

annyira nyugtalankodtak s bögtek, csak akkor nyugodtak meg, mikor a visszaférő bojtár füttytét hallották az ajtóban.

4. A gonosz emberek állati alakban bűnhődnek haláluk után. Egy tápránfai ember halálos ágyán fegyverét kérte, hogy a Szűzanya képét lelője. Ezért nem lelte meg halála után lelke nyugalmát, hanem éjjelenként nagy vizsla alakjában körüljárja a házat, nappal mint bujdosó lélek garázdálkodik s összevissza dobálja az edényeket, tárgyakat.¹

5. Tűzvarázslat. Az ördög nem közeletheti meg azt, aki kezében égő gyufát bír tartani, amíg leég úgy, hogy a vége is elhamvad.

6. Sajátságos a magzatelhajtó bűnhődése. Halálos ágyán meg kell enni gyermekeit, mindaddig nem bír meghalni; ilyenkor kéri a körülötte állókat, segítsenek neki rágni (patológikus jelesség alapján keletkezhettek hiedelem lehet).

7. Ha valaki szentség nélkül hal meg s a gyászmise alatt megere az eső, lelke üdvözl.

8. Ha a kenyér a kemencében sütés közben megreped, meghal annak sütője.

9. Jégveréskor a sütőlapátot (csakis tölgyfából) ki kell tenni az udvarra, avagy ki kell a fejszét dobni, hogy elálljon.

10. Ha villámcsapáskor kigyullad a ház, azt a disznó lapockacsontot kell a tűzbe dobni, melyet húsvétkor az étel szentelése után gondosan a gerenda alatt tartottak, akkor elalszik.

11. Villámláskor Isten jobb szemét hunyorítja, ha dörög, hordókat gurítanak odafönn.

12. Havazáskor az angyalok rázzák Jézuska párnáit; ha tollfosztáskor felrepülnek a tollak, így szólnak: Szálljatok fel, töltsétek meg a Jézuska párnáit, hogy jól aludjon és sok rossz ember megtérjen.

13. József-napja fontos időjóslási nap, ha fúj a szél, az év minden napján fog fújni.

¹ Hasonló vonást találunk Harkányban. Ethn. Népelet 1925. évf., 175. l. és Bajmócon, Ethn. 1920. évf., 79. l.

Állatokhoz fűződő babonák:

1. Aki a kigyó húsát eszi, megérti az állatok nyelvét. (A házi kigyót nem reszesítik tiszteletben.)

2. A gyík az ember barátja. Ha valaki szabad ég alatt elalszik s kigyó közeledik feléje s a gyík meglátja, akkor az alvó mellé mászik s addig füttyöl, míg felébred. A vöröshasú gyík marása azonban mérges s ettől az ember teste felhólyagzik.

3. A kőrisbogár mérges hatását ismerik, magzatelhajtásra használják.

4. Kis jós a katicabogár, kezükre téve, monoton hangon éneklük:

Buda, Buda bácsi,

Merre megyek férjhez?

Lenek? főnek (falu alsó v. felvég),

Asszonyfalvi rétnék?

5. Tréfásan kérdik a cserebogarat:

„Cserebogár, mikor lesz nyár?”

„Mikor a kislány papucsban jár.”

6. A tyúk tojás közben háromszor megvakul, azért nagyon meg kell becsülni a tyúktojást.

*

Gyógyításaik közül csak néhány tér el az ismertebbek közül.

Tüdőbajosnak vagy kilencféle fa gyökeréből készített teát adnak, vagy a vakond megsütött szívét.

Köhögés ellen nyírfalevél-teát isznak.

A nyálnak nagy gyógyító ereje van. Sebeiket kutyákkal nyalatják. Rontás ellen is jó, ilyenkor az anya háromszor megnyalja gyermeke szemét s inge aljával megtörli.

*

Népies szokásaik közül kettő eltérő, eredetibb (az első) alakban maradt fenn, a második pedig kopottabb alakra vall.

1. Mártonnap pásztorjárás:

A pásztorok házról-házra járnak, hosszú, lehetőleg dúz lombesomókkal bíró nyírfavesszőkkel, melyek közül egyet egyet a gazdának adnak. Ezzel hajtják ki tavasszal első ízben a sertéseket a legelőre, ha sok lomb volt a vesszőn, jól szaporodik az állat. A vesszőt a következő mondókával adják át:

„Adjon Isten jó estét, meghoztam Szent Márton püspök vesszejét. Annyi malacuk legyen, mint ahány ága-boga van. Adja Isten, hogy több Szent Márton-napot is megélhessünk s erőben, egészségben eltölthessünk, nem ilyen búval, bánattal. Több örömdetesebb napokat adjon Isten, adjon bort, bűzát, békességet s lelkünknek örök üdvösséget!”²

2. Buteljázás:³

December 24-én három legény házról házra jár, *kifordított bundában, láncos bottal, kecskeszakállal*; az öreg pásztor jellepező pedig görnyedt háttal, púppal. Bekopognak a házakba: Szabad-e buteljázni? Ha a gazda igennel felel, bejön az első pásztor: „Jó estét gazda! terítse asztalát, mert ha nem teríti asztalát, nem tudja, miféle szakólos pásztorok lepik meg a házat” (lefekszik a földre).

Erre bejön a második: „Jó estét gazda, hol van az a szitykes-szutykos szolgáló?, ha a konyhába be nem lépek, a kurugla meg a pemet (kályhasöprő) mind elégett volna.” Szintén lefekszik.

A harmadik is bejön: „Ejnye pajtások, ti is itt jártok?, ki hagyta kellelten az akó(l)kaput nyitva?”

Első: „Kis Istók, a mi pajtásunk, meg fogom tanítani, nem az ivás s az aluvás, hogy kellelten ne hagyja nyitva a kaput.”

Második, felébredve: A báránynak leveszem a bőrét, abból fonom a bocsoromat s annak szíját. Akkorát zökentem, hogy a 365 mázsás lelkem majdnem kiugrott. Mennyi idős vagy pajtás?

Első: Ha az Isten meghagyja élni, adventi kukoricakapálásra leszek 365 esztendő.

² A mártonnapi járást ismerik Göcsejben is (Gönci: Göcsej és Hetés vidékének néprajza 258. l.), de a pásztor mondókája nincs lejegyezve. Hasonló, de nem azonos szokás Népr. Ért. 15. k. 280. l.; egy mártonnapi vers (szokás leírás nélkül), Kálmány: Szeged és népe I. 192. l., szintén nem azonos az acsádival.

³ Az elnevezést nem tudták megmagyarázni, tán a bouteille átvétele s azal jártak, mert a kapott bort magukkal vitték.

Ekkor felállnak, kezüket összefogva, körbe menve éneklük:

Pásztor társim, jó hírt mondok,⁴
Gyertek velem, csodát láttam,
Egy szép Szűz az éjszakán,
Fiacskát szült a szénán.
Éljen a Messiás! kiről szól a Szentírás.

Az angyalok, fent az égen,
Mennyei nagy dicsőségben,
Innen mi is elmegyünk,
Neki köszöntést mondunk.
Éljen a Messiás! kiről szól a Szentírás!

Azután mondják: Adja Isten, hogy több karácsony napját is megélhessünk, ne ilyen búval, bánattal, hanem örömdetes napokkal. Erre a gazda borral és étellel megajándékozta őket.

A buteljázás is pásztorjáték maradványa, a szöveg laza összefüggése köpött alakra vall. A körbelépés a jászol előtt elletett tánc maradványa, mellyel több dunántúli betlehemezésben találkoztunk. (Bővebbet Népk. Gyűjt. VIII. k., 492—520.)

Gyermekjáték.

I.

A gyermekek körbe fogódzkodnak, egy a körön kívül megy, a többiek éneklük:

Kerek, kerek az orsó,
Eltörött a kis korsó,
Gugu, gugu, guggolj le,
Rád csett a cserepe. (Leguggolnak.)

A körön kívüli:

Húnyó (behúnyt szemű) vagyok
Sípót, sípót keresek [gyerekek,
Hol vagy, hol vagy kis sípóm?
Elveszett ott a hídon,
Tarka szarka elkapta,
Erzsikének od'adta.

Ekkor a gyermekek összeteszik kezüket, mintha kavicsot csörgettetnének, a kívül járónak ki kell találni, kinél van tényleg, akinél sejtí, az elé áll s mondja:

Itt csörög, itt pörög, add ki!

Ha eltalálta, beáll a sorba, a kavicsot

⁴ Egy batonyi betlehemezésben (Kálmány: Koszorúk 118. és 150. l.) a négy első sor u. a., a többi eltér.

titokban odaadja valamelyiknek; akinél megtalálták, most a körön kívül áll.⁵

II.

A lányok kört alkotnak, egy kívül, egy belül áll. Mikor a versben a „Mari lányhoz” érnek, a kívülről álló megfogja egynek a kezét, a többi utána megy s a középsőt kiszorítják, hogy ez lesz a kívül álló. Mindnyájan éneklük:

Elmentem én Pestre, lovakat is vettem,
Kérettem lányomat, szebbiket, melyiket?
[tartsa magasságra!]

A belül álló:

Az én lányom nem cladó,
Csak egy házba bele való,
Ki sem merem bocsájtani,
Hatlovas hintón!

A kívül álló:

Kar kezembe Mari lányom (egynek meg-
[fogja a kezét),
Tanulj bizonyoságot,
Már mi ezzel elmehetünk,
Többet vissza nem jöhetünk,
Ipatoknak, napatoknak,
Sáros sarkantyúja!

Mindnyájan:

Ugorjatok lányok, ha ti lányok vagytok. (Erre ugrálnak.)

*

Húsvétkor a következő verssel bíztatják a gyermekeket:

Húsvétkor a nyulaeska,
Eljár minden faluba,
Ha jó voltál gyermekem,
Ajándékkal itt terem.

*

Rejtvények:

Ó én piciny állat,
Feketébe járok,
Nincsen olyan város,
Kiben én nem járok,
Nincsen olyan szép lány,
Kiből részt nem várok. (A bolha.)

*

Mi ez: Fekete pici jajjajjaj! (Tövis.)

*

⁵ Némikép emlékeztet a „Keress kopó” című játékra; Kiss A.: Magyar Gyermekek játékok Gyűjteménye, 127. l.

A Miska nevűeket énekelve csúfolják:
Miska, mit eszik a macska,
Aludt tejet, egeret, játszott vele eleget.

A Jósákát:

Púpos béka brekegett,
Ugrál is az eleget.

Relković Davorka.

Egy rutén kuruzslás története.

A kuruzslások terén talán elég érdekes eset az itt következő, amely fantasztikusnak tetszhetik ugyan, de valójában megtörtént s rám, mint szemtanún, évtizedek óta még most is titkos hatással van, ha rágondolok.

Az 1900-as évek egyikének forró, nyári délutánján óriási vihar tombolt Róka mező (Liszicsovo, Máramaros vm.) község határában.

A perzselő napot hirtelen sötét, vészterhes felhők borították be. Ugyanakkor orkánszerű szél kerekedett; törte, zúzta, gyökerestül dobálta ki a fákat a talajból; utána rettenetes jég- és záporosó zúdult alá. Borzasztó itéletidő volt, de nem tartott soká. A végén egyikét dermesztő csattanás után csöndesedni kezdett az ég haragja, s amint lassan kiderült, egyszer csak tisztán hallatszott valami távoli harangszó. Csakhamar megtudtuk, hogy a vihar alatt a mennykö agyonsujtott egy hegyoldali viskóba menekült, két embert. Egy idősebb gazdát és egy 16 éves ifjút, akit a környék igen szeretett a szép hangjáért; rendes templomi énekes volt s amikor eltemették, nagy részvéttel kísérte ki mindenki.

Mindez természetes volt eddig. A természetfölötti dolog csak ezután következett.

A község lakói földművelés mellett főképpen állattenyésztéssel foglalkoztak s nagy lett a rémület, amikor a két vilámsujtott ember temetése után egyre másra rohamosan döglenni, hullani kezdett a szarvasmarha. Alig volt valahol istálló, ahol el ne pusztult volna a tehén vagy az ökör. Arról kezdtek süttogni, hogy ez a szokatlan csapás nem lehet természetes; alighanem lesz valami összefüggés a két halott és a dögvész között. Hallottak egy híres galíciai kuruzslóról, aki segíteni szokott

ilyen bajokban. Küldöttséget menesztettek érte Galiciába. A falu türelmetlenül, idegesen várta a csodatevő embert. Néhány nap múlva megjött. Alacsony termetű, öreg paraszt volt. Az öreg kuruzsló töviről-hegyire kikérdezett mindent s amikor megtudta, hogy a dögvész a két villámsujtott ember temetése után kezdődött, határozottan állította, hogy a két holt ember szelleme bosszúból irtja szarvasmarháikat. Lehet — úgymond — mindkettő bosszúálló szellem, vagy csak az egyik. Hogy miért? Hát jószágörzés közben vették életüket. Bűnhődjenek a jószágok is, pusztuljanak azok is. No, majd ő beszél velük. Pont éjfélkor a temetőben a sírjuknál. De így egyedül nem mer kimenni, 10—20 ember kísérje el. Éjjel 11 óra tájban megvolt a kívánt kíséret, sőt a kívánnál jóval nagyobb számmal jöttek a lámpásos emberek, akik aztán a kuruzslóval élükön csapatostul kivonultak a temetőbe.

Mindenki izgatottan leste a polyák mozdulatait, szavait. Éjfél 12 órakor elvezették az egyik gyanúsított halott sírjához. Lámpásokkal, gyertyafénnyel megvilágították a friss hantot. Az öreg hallgatódzott, majd kijelentette: a halott nyugszik s teljesen ártatlan. Mennek a másik sírhoz. Újabb megvilágítás, vizsgálódás, hallgatódzás. Ezután a kuruzsló azt mondja, hogy a halott szelleme nincs a sírban. Távol van. Most is künn, marhapusztító munkáját végzi. Várni kell, míg a szellemek szabad ideje lejár s ez a kísértet is visszatér nyugovó helyére. A várakozás alatt ez egyszerű nép fantáziája működött, mint egy óriás gépezet, megreszkettette elméjüket és egész valójukat. De ime, jött is a várt szellem. Az emberek nem látták, de a polyák úgy mondta s ki mert volna kételkedni benne?

Mikor a szellem már leszállt sírjába, a polyák lehasalt a sírdombra és hasonlóan elkezdett beszélni hozzá. Kérte, korholta, fenyegette, ne bántsa többé a falu jószágát. „Halott testvér, — mondta neki — falubelieid kérésére messziről jöttem el hozzád, hogy nevükben kérejelek, könyörögjek neked, ne bántsd többé szarvasmarháikat, sem semmiféle lábas jószágjukat. Elégedj meg az eddigi tetemes áldozattal s ne akarjad koldusbotra juttatni szegény felebarátaidat, ismerőseidet, rokonaidat. E perctől soha egyetlen egy jószágot se pusztíts el többé. Ha azonban e könyörgés nem használna, vedd tudomásul, gonosztekteidért a lakosság elátkoz s hamvaitat is szétszórja utolsó porszemig. Elátkoz s nem lelsz nyugtot sem itt, sem a más világon. Gondold meg, amiket mondtam és könyörülj meg R. község lakosságán. Isten veled, légy jó mindörökké!”

A gyido (apó) beszédét mindenki hallotta. Majd feltápáskodott és kíséretével együtt visszafele a faluba indult. Útközben elmondta, hogy a lélek miként haragudott, méltatlankodott a háborgatás miatt, de aztán úgy látszott, megértette, „megszívlelte” az intelmet és megnyugodott. Ő, már t. i. a polyák, befejezte munkáját, megpihen és másnap hazatér.

És különös valami! Az emlékezetes éjszaka után mindössze egyetlen egy állat hullt el, míg aztán teljesen megszűnt a dögvész. Az öreg polyákot határtalanul dicsőítették, gazdagon megjutalmazták, s így ment önelégülten gyalogszerrel haza a Kárpátokon át.

E sorok írója ezt az eseményt, mint fiatal diák, végigélte és felejtteni most sem tudja.

Rákoshegy.

Bilák Szidor tanár.

IRODALOM.

Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia.* Második kiadás. Budapest, 1929. I. köt. 336 l., II. köt. 368 l. (*Zajti Ferenc* kiadása.)

Hat éve sem múlt még, hogy folyóiratunk lapjain (1924. 10. o.) Tolnai Vilmos Ipolyiról szóló megemlékezésében czekeket írta: „Igen nagy szükség volna arra, hogy a „Magyar Mythologia“ hű utánnyomatban újra napvilágot lásson... a magyar kutatás érdekében feltétlenül szükség van rá s mielőtt lehet, meg kell valószínűsíteni.” Bár minden óhajításunk ily hamar teljesülne! — Az új szövegű kiadás *Zajti Ferenc* buzgalmát és áldozatkészségét dicséri, amiért feltétlen elismeréssel kell adoznunk neki.

Az említett cikkben el van mondva mindaz, amit a mű keletkezésére, akkori sorsára nézve tudni érdemes. Itt tehát csak arra szorítkozunk, hogy néhány sorban vázoljuk a mitosz-kutatás általános modern szempontjait, a magyar mitológia mai állását s főképp azt, mikben lehet a mai kutatómunka folyamán Ipolyi 76 év előtti nagy műve segítségünkre.

A mitosz-kutatás e hét és fél évtized alatt viszontagságos sorsot élt át. Még Ipolyi idejében és utána néhány évtizedig a mitológia általában, úgy a klasszikus koré, mint a később felbukkanó népeké, mint önálló tudomány, a bűvarkodó érdeklődésnek szinte középpontjában állott; a köztudat is rendkívüli fontosságot tulajdonított neki. A megmegújuló kísérletek ennek az anyagban szűk, töredékeiben homályos problémának megoldására széles rétegekben figyelmet keltettek. Mindez tartott addig, míg az egykori pogány mitoszokat szervesen kiképzett, egységes hitvilágnak képzeltek a mai tételes vallások mintájára. Ezt az elképzelt rendszert rekonstruálódó, keresték az összefüggést a

törmelékek között. Nagy elmeéllal és még clevenebb fantáziával felépített rendszerek támadtak így majd nyelvészeti, majd jogtörténeti, szociológiai és embertani alapon. Csak az volt a baj, hogy e képzeleti rekonstrukciók miben sem hasonlítottak egymáshoz; az eredmények szétestek s a várt végleges mozaikkép helyett a közfigyelem újabb s újabb, egymásnak ellentmondó kártyavárakat kapott. Nyomában szükségkép beállott a kiábrándulás, elvesztette népszerűségét úgy a kutatók, mint a nagyközönség részéről. Valóban az utolsó évtizedek alatt szinte meddő, megmunkálatlan parlagnak mutatkozik az ősvallások egész területe, amelyen legfeljebb kiüt a magától mindenütt megtermő gyom (laikusok fantazmagóriái).

Közben észrevétlenül egy új, nagy átfogóképességű tudomány tört magának utat, amely a kezdetleges emberi állapotokkal, annak életformáival és gondolatvilágával kezdett behatóan foglalkozni, az ú. n. *általános etnológia*. Ez hivatásánál fogva kénytelen volt kiterjeszkedni az ősi hitvilág kérdéseire is. Gazdag összevető anyag birtokában megfelelőseket, közel analógiákat talál a különféle primitív népek hiedelmei közt, sőt mindenütt azonos *elemi gondolatokra* bukkan, amelyek mint *törzsvényszerűségek*, ott is alkalmazhatók, ahol róluk esetleg nincs is emlékezés. Ezenkívül univerzális adatismeretei között rájön olyan természetű, bár látszólag más tárgykörbe tartozó tényezőkre, amelyek a hitvilág kialakulására döntő fontosságúaknak bizonyultak s eddig nem vették tekintetbe. Mindez lassankint odavezetett, hogy a mitológia észrevétlenül elvesztette önállóságát és az etnológia egyik fejezetévé alakult át. A köztudat szemében, már amennyiben tudomást vett róla, ez sülyedésnek tűnt

fel, nem törődve azzal, hogy így tudományos értéke az új elhelyezkedéssel feltétlenül emelkedett. A közfigyelem e közömbössége lehet lehangoló, de a tudományt magát további haladásában nem gátolhatja. Az megy most már fel tartóztatlanul tovább új irányban, új módszerrel, óvatosan, biztos bázisokra támaszkodva a most már nem kétséges végleges megoldások felé. Részletkérdésekben, kivált külföldön, de már észrevehetően nálunk is, nem egy döntő fontosságú feltárása biztos garancia erre.

Az eddigi kísérletek sikertelenségének idáig valódi okát sem tudták. Erre is az etnológia vezetett rá. Nem vették észre t. i. a gyökeres nagy különbséget a primitív népek észjárása, gondolkodásmódja és a miénk között. A kettőt azonosnak véve, természetes, hogy a kezdetleges mentalitásból fakadt mitikus képzetek keletkezését a mitológusok fejtették észjárása nem értette meg, tehát ferdén magyarázta. Az ok ezzel ki van derítve, de nehézségei korán síncsenek elhárítva. Az etnológia e rendkívül nehéz alapproblémával, a primitív mentalitás felderítésével küzd már évtizedek óta. Mindaddig pedig nincsen meg az a selyemgubó-szál, amellyel az egész kérdés-komplexum lebonyolítható volna. Az az egy megállapítás már ma is kétségtelen, hogy a primitív észjárás tőlünk merőben idegen valami! Ismerjük az adatok ezreiből annak *praelogikus* és *pananimisztikus* jellemvonásait, sőt tudjuk, mi e különös észmozgásnak lélektani alapja, az t. i., hogy a gondolkodás evolúciós fokozatain a primitív ember még nem jutott el a *fogalomalkotás* fokáig. Nem képes több rokon benyomást összesíteni, egy közös nevező alá hozni; nem tudja a hasonló, vagy összevaló jelenségeket *elvonatan* közös emlékképbe foglalni, hanem minden benyomása *külön*, reális egyedüliségében vésődik emlékébe s ott úgy is marad. Ezeket azután részben idő, részben helyi sorrendben jegyzi meg magának s közöttük a mi logikánkkal ellenkező, többnyire mágikus kapcsolatokat létesít. Ez a mi okokat kutató gondolkodásunktól idegen, különös kapcsolási mód az, amely a mitikus képeket s azokból fakadó történeteket létrehozta. S ebbe a mentalitásba kell belhelyezkednie annak a kutató-

nak, aki a primitív élet számos elágazó jelenségét, közte hiedelmeit meg akarja magyarázni.

A feladat, amint látható, alaposan megváltozott a régi mítoszmagyarázatok óta; nehezebbé vált, elmélyült, de megtalálta a biztos kiinduló pontot. Viszont könnyebben kezelhetőkké váltak a hagyományok azáltal, hogy etnológiai jellegűkről hasonló tanulságok alapján következtetni tudunk ama fejlettségi fokra, amelyben előállottak s ezzel magyarázatuk is jórészt adottá válik. Nevezetes eredménye e módszernek az a megállapítás, hogy a hagyományokat, ha még oly képtelenségnek tetszenek is, vegyük szösz szerint, a maguk realitásában, mert épp e képtelenségnek látszó volta biztos jel arra, hogy primitív mentalitásból fakadtnak tekintsük. Minden szimbolizálás, egyéb csúrt-csavart racionalista magyarázat későbbi hozzátétel s az eredetét csak elhomályosítja. — Ilyképen a népünknel megmaradt őshiedelmek és szokásmódok közül nagyjában már most kiválaszthatjuk, melyek származtak a kezdetleges praelogikus mentalitás korszakából (főként az analógiás mágia határon belül tartoznának ide), melyek valók a fejlettebb ugor korból (vadász-halász foglalkozás emlékei és a pananimisztikus eljárásmódok), végül melyek a félszáz évig tartott türk korszakból (ősmondák és mesék).

Kérdés most már, vajjon ez új szempontok szerint végzett kutatómunkához Ipolyi műve mily mértékben van segítségünkre? A Magyar Mythologia nélkülözhetetlen, nagyszerű forrásanyag, amely megmentette számunkra és egybegyűjtötte a 40-es évekig fennmaradt emlékeket, amikor még élő hagyomány volt igen sok emlék, amely az utóbbi száz év alatt, a naiv hiedelmek e járványos pusztulásában nyomtalanul kiveszett. De több ennél; a becses anyag szisztematikus elrendezése lehetővé teszi a rokon hiedelmek áttekintését, megvilágítja a gondolatrendszert, melyből egy-egy csoport, mint alapnézetből, kiszarjadt és elágazódott. Mint a bőség szarú, ontja hozzá az írásban vagy szájhagyományon életben maradt évszázados bizonyító érveket. Mindenek fölött pedig egy dologban máig s most csak igazán tapintómesterünk! — A tudó-

mányban nem ismeretlenek a visszakanyarodások. Egy-egy fényes intuíció, vagy véletlen meglátás kellő előkészület vagy később felmerülő adalékok híján is észrevesz olyan összefüggéseket, melyek közben a szintén készületlen kritika miatt értéküket veszítik, elavult föltevéseknek tekintetnek, de azután a kutatás rájő, hogy az elgondolás akkor régen helyes sejtelmén alapult, igaz volt. Ilyen helyes meglátás volt a romantikus Grimm-testvérek föltevése, midőn megkísérlették a népmesék anyagát felhasználni mitikus emlékek magyarázatára. Ipolyi Grimmék tanítványa, de tovább megy: többet talál az érintetlenebb magyar meseanyagban, mint Grimmék a már átformált és morális elemekkel telt nyugati mesékben. És épp ezért hibáztatták kritikussai, Csengery Antal on kezdve, leginkább. Szinte ironiája a tudományos kutatásnak, hogy ez, a mesék kiaknázása maradt a műben az igazán maradandó, az örök érték. A belőle levont következtetések, természetesen, lényegesen módosítandók. Ipolyi nem tesz különbséget az itthoni *nemzetiségek* ajkáról eredt mesék és a magyar vidékekről valók közt; egyaránt felhasználja őket. Ezt a hibát később szemére hányták (Katona L.). Való igaz, hogy nemzetiségeink meseanyaga nagyrészt idegen eredetű s a mi ősvallásunk magyarázatául fel nem használható. De a mesekutatás újabb óriási haladottsága a kifogásolóknak sem ad teljesen igazat. Egyoldalú és furesza felfogás volt az a magyar kutatók részéről (Hunfalvy Pál óta), hogy minden olyfajta jelenséget, amely a hazai nemzetiségi és magyar népi folklóreunkban *közösen* meg volt található, mint feltétlen idegen eredetűt, könyörtelenül kirekesztettek a magyar hagyománykincsből. Ma a népmesék filológiai vizsgálata nyomán nem egy esetben az derül ki, hogy e *közösen előforduló* mondák, mesék, szokások a nemzetiségeknél tőlünk való átvételek. Nézve, kifejezések, állandó fordulatok, amelyek nálunk keletre utalnak és nemzetiségeinknél is megtalálhatók, de ezek egykori hazájában hiányoznak, feltétlenül a mi tulajdonunknak tekintendők.

Mutatja a magyar folklóre expanzív erejét egyéb is. Idevágó részletkutatásokban érdekes tapasztalat az, hogy az

említett egyezések dolgában a XVIII. századi német (sváb) telepesek alig vettek át tőlünk valamit (és viszont!); míg a velünk régebbi etnikus érintkezésükénél (tót, horvát, szerb, rutén, oláh, szepesi és erdélyi szász) az átvétel sokkal gyakoribb, a magyar hatás feltűnően intenzívebb. Lehetne e jelenséget a tartósabb együttéléssel is magyarázni, de a feltevés érvnek semmiképp sem eléggé helytálló. A hazai újabb némettség is kerek 150 éve él közöttünk és pedig olyan diaszporában, hogy maga körül mindenütt magyarságot talál; ennyi idő ily szoros kontaktus mellett átvételekre úntig elég. Az oknak tehát nyilván másban kell rejlenie. Nem igen gondoltak rá eddig, pedig az ok kézenfekvő. A magyarságnak 1541-ig, a török idők kezdetéig, nimbusza volt a környező népek előtt. Hatalmas állam (Nagy Lajosé és Mátyás királyé), győzhetetlenek hitt erő, *igazi* kultúrfőlény tette náluk sokkal kiválóbbá. A tekintély imponál és vonz, ez általános jellemzője a népi mentalitásnak. Tőle ellesni valamit, utánozni, tőle tanulni sosem volt diffamáló dolog, kivált ha e másnyelvű népegyeség hazai területen élt. Valósággal Nauemann-féle kultúra-alszűremlés állott elő náluk s ezúton feltétlenül ők álltak magyar hatás és nem mi az ő alacsonyabb színvonalú befolyásuk alatt. Mindez később megváltozik, a nimbusz elvész s mikor a svábok hozzánk települnek, a halódó nemzet már nem tud imponálni nekik. — Ugyancsak sok eredeti magyar hagyomány válik idegen nyelvűvé azáltal is, hogy a magyar elem a periferiákon (tót, oláh helyeken) elvesztette nyelét, tóttá és oláhvá lett; de szokásait, népi emlékeit megtartva, azok ma idegen nyelven élnek tovább. Mindez pedig ránk most azért tartozik, mert Ipolyi nemzetiségi anyagtömegének *egyrészt*, a régít, ezek alapján joggal reklamálhatjuk a magunkénak. Természetesen nem mindent, itt is részletkutatásoknak kell eldönteni a hovatartozóságot. Az elől azonban eleve elzárkózni, hogy közös, egyforma előfordulás esetén az illető népi jelenség nem lehet magyar, mert hazai nemzetiségeinknél is megvan (l. legújabban Roheim különös könyvében), a tudomány, az igazság ellen való vétség lenne. Vagyis: Ipolyi-

ból egyáltalán nem selejtezendők ki az ő nemzetiségi adalékai; legfeljebb várakozó álláspontra helyezkedhetünk, vagy ha az adalék olyan természetű, hogy rajtunk kívül távol keleten is megvan, míg nyugaton egyébként hiányzik, bizvást magyar eredetűnek minősítendő, ha még úgy élnek is vele nemzetiségeink.

Ami végül az új kiadásnak a nagy olvasóközönségre gyakorlandó hatását illeti, féltő, hogy csalódásnak leszünk kitéve. Ipolyi műve nemcsak túlságosan tudományosnak fog mutatkozni, de ami mai szemmel nézve legfőbb hibája, rettentő magyar nyelven van írva. Az övé még az a száz év előtti merev, körmönfont, élvezhetetlen stílus, amely a századközépi szépirodalmunk népies megújódását (Petőfi, Arany, Jókai) nem fogadta el, hanem táblalábíró, latinos, legfeljebb Kazinczyas maradt s ma mindeképpen el van avulva. Szeretnők, ha csalódnánk; ha az olvasók táborára már azon a színvonalon állna, hogy a pompás tartalomért el tud tekinteni a formagyarlóságaitól. Solymossy.

Terbe Lajos: Petőfi és a nép. (Doktori dissz. Budapest, 1930. 59 o.)

E Janus-arcú tanulmány egyik fele az irodalomtörténet felé fordul, midőn arra a kérdésre törekszik megfelelni: mit vett át Petőfi a néptől? — a másik a népköltészet lélektanának kíván szolgálni, midőn ennek megfordítottját, azt a kérdést óhajtja tisztázni: mit vett át a nép Petőfittől?

A fiatal szerző nem könnyű kettős feladatra vállalkozott s ha nem is oldotta meg maradék nélkül, így is érdekes munkát végzett. Nagy és jórészt új (kéziratos) adattömeggel rendelkezve, kellő elméleti felkészültség birtokában az új eredmények nem is maradhattak el. Mindjárt az elején helyesen cáfolja a Naumann-féle s nálunk is népszerűvé vált elméletet, amely szerint minden népi ajkon élő termék a műveltek rétegéből szivárgott le valamikor; a nép csak konzervál, de nem termel. Szerzőnk ellenérvként felsorakoztatott adatai vele szemben bizonyító erejűek. Hozzá tehetne volna, hogy Naumannéknak kint nyugaton még lehetett némi jogcímük elméletük megfogalmazására, mert náluk már szinte kiapadtak tekinthető a nép-

költés egykor bő forrása; de ott is keletkeznek Schnadahüpfek, rispettik, mottik, amik közvetlen az alsó talajrétegből fakadnak fel. Még inkább nálunk, ahol a nótacsinálás még eleven motorikus erő a néplélekben: a nótákon kívül mondák, babonás történetek keletkezése is közkeletű jelenség. Mind olyanok, mintha más, idegen szellemi világból valók lennének, annyira nem hasonlítanak a művelt mentalitás termékeihez. Ezt az ég és föld különbséget senki sem látja annyira, mint a folklorista, akinek ezért kötelessége tiltakozni minden olyan külföldről jött általánosítás ellen, amely hazai viszonyainkra nem illik. — Ugyancsak tisztáz a tanulmány egy másik, fogalomzavarból támadt kérdést: azt, hogy vajjon kollektív szellemi együttműködés eredménye-e a magyar népdal, vagy egy valakinek, egy „szerző”-nek teremtése? Felelet: feltétlenül egy egyén hozza létre s csak később az élő ajkon való továbbadás folyamán, az előállott variánsokban válik kollektívvá. — A mai közértelemben „népdal”-nak nevezett termékek közt három különböző fajtát állapít meg: van szerinte 1. *irodalmi népdal*, a rendes népének hatása alatt keletkezett műköltői termék, amely *nem* száll le a nép közé; 2. olyan *műköltői* eredetű alkotás, amit a nép *befogadott*; köztük elterjedt, részben átalakított forma; 3. népi egyéntől származó és a népi közösségben elterjedt termék, az *igazi népdal*.

Keresi ezek után a népköltés hatását Petőfi ránk maradt műveiben. Itt lehet filológiailag helyes eljárás, bár szűk körű, arra a 9 népdalra szorítkoznia, melyeket Petőfi maga küldött be, mint általa ismert népdalokat, Erdélyi János gyűjteménye (Népdalok és Mondák) számára. Hogy többet nem ismert volna, nem képzelhető. Ez a 9 legfeljebb arra szolgálhat tanubizonyságul, hogy ezeket, vagy ezekhez hasonlókat tartotta egyéni ízlése a legjellemzőbbeknek, — általában, ha valami kifogást emelhetnénk a derék munka ellen, az lehetne csupán, hogy nem érzékeltette kellőképpen Petőfi mélységese népismeretét. Igaz, életrajza legtöbbször csak annyit mondanak, hogy innen oda, onnan ismét máshova hajtotta nyugtalan vándor ösztöne, hogy

mint tanuló és vándorszínész össze-vissza bolyongta gyalogszerrel az ország közepészét, de hogy ezalatt mily benyomásokat gyűjtött, mik ragadták meg a népi élet szemlélete közben fogékony lelkét, az mind elvész a megállapított utak végpontjai között. De tanuskodnak róla első korszakának művei, majd fájó visszaemlékezései a későbbiekben, amik mind azt igazolják, hogy Petőfi volt tudtán kívül első nagy folkloristánk, a népi gondolatvilágba való beleélés dolgában talán maig a legnagyobb. Ez a János vitézből, Bolond Istókból és művei számtalan más helyéből tisztán kiűtközik. Belőlük ugyan már Horváth János nagy művében sokat kiemelt, de ő a költő egész lelki konstrukciójának feltüntetését tartva főcélként szem előtt, külön képbe nem foglalta. Ha szerző ezek mozaikszerű összeállítását vállalta volna még, munkája feltétlenül meggyőzőbb erejűvé, érdekes részletekben gazdagabbá vált volna.

De enélkül is örömmel kell látnunk, hogy a fiatalabb nemzedék egy tagja nem kevés rátermettséggel műveli folklorunk, sajnos, még mindig elárvult területét.

S. S.

Hauffen Adolf (1863—1930)

a prágai német egyetem német filológiájának és néprajzának híres professzora, a csehnémet néprajzi mozgalmak tudós vezetője, legagilisabb szelleme és a néprajzi gyűjtőmunkának legrátermettebb szervezője, folyó évi február hó 2-án jobblétre szenderült. A német néprajzi társaságok és múzeumok mind megilletődve állottak ravatala körül, mert Hauffenben a néprajzi tudomány patriarcháját, helyesebben a néprajznak azt az emberét veszítették el, aki a néppel való foglalkozást tudományos színvonalra emelte. Kezdetben senki sem hitt idealizmusában s midőn mint fiatal ember a prágai egyetemen néprajzból kérte habilitációját, visszautasították tudománytalan kívánságát. De őt ez nem rettentete el s más úton kereste a folklór érvényrejuttatását. Német filológiából kérte most a „venia legendi”, s ezt irodalmi munkássága alapján meg is kapta. 1889-ben megkezdte előadásait s első kollégiuma *Die Ge-*

schichte des deutschen Volksliedes volt. A rákövetkező években is a néprajz köréből tart egy-egy előadást, jóllehet főkollégiumát a német filológia különböző ágaiból kellett választania. A néppel való foglalkozást még mindig nem tartották tudományos munkának, de amidőn ő 200 tanítóval megindítja a csehnémet néphagyományok összegyűjtését s 1896-ban *Beiträge zur deutsch-böhmischen Volkskunde* gyűjteményben *Einführung in die deutsch-böhmische Volkskunde nebst einer Bibliographie* címen megkezdte a tudományos apparátussal felszerelt néprajzi tanulmányok sorozatát, érdeklődést ébreszt ellenfeleiben is a folklór iránt s mindenki figyelmét arra a nagy szervező munkára, amely a *Fragebogen zur Sammlung der volkstümlichen Überlieferungen in Deutsch-Böhmen* szétküldése kapcsán Csehország német néprégei közt megindult. A tanítóság lelkesedéssel gyűjti a nép szellemi világának kincseit, a vidéki sajtót ellátják közleményekkel s a tanítói értekezleteken a szülőföld kultusza mellett izgatnak. Hauffen továbbra is céltudatosan irányítja a néprajz korományát s az egyetemen a legfelkészültebb ifjakat a folklórnak szerzi meg. De kollégáira is hat, főleg a híres Sauer Ágostonra, aki olyannyira hatása alá kerül, hogy rektori megnyitójában *Literaturgeschichte und Volkskunde* címen értekezik (1907) s ezzel útra indítja Nadler Józsefet, aki néprajzi alapon megírja a *Literaturgeschichte der deutschen Stämme und Landschaften* (Reichsburg, 1929) c. páratlan értékű művét. Közben Németországban is nagy az érdeklődés a nép iránt s Ausztria is elhatározza az osztrák német népdal gyűjtését. A bécsi minisztérium Hauffent bizza meg a gyűjtőmunka szervezésével s kilátásba helyezi az összegyűjtött anyag közrebocsátását. A tudós professzor most érkezett el oda, ahová régóta vágyott: a szakminisztériumba, amely az egyedüli alkalmas fórum nagyarányú gyűjtőmunka végzéséhez, mert ez hatalmi szóval is munkába állíthatja mindazokat, akik rátermettek, de eddig kényelmesek voltak a nagy hazafias munka végzéséhez. S Hauffen feltalálja magát, nyakába veszi egész Ausztriát s izgat a néphagyományok gyűjtése mel-

lett. Prága folklor-központtá lesz s díkál Ausztria mindennyelvű népének, sőt Sziléziának is. De az organizátor nem elégszik meg ezzel, tovább megy és sürgeti az egyetemen katedrájának néprajzi katedrává való átalakítását s amikor ez nem sikerül, legalább annyit akar keresztülvinni, hogy katedrája a néprajz is legyen s hogy emellett néprajzi szeminárium is létesüljön. 1922-ben elérte, amit kívánt: *a néprajz tudományos jellegét elismerték s az egyetemen polgárjogot nyert*. Most már nyugodtabb szemmel néz körül a tudományos világban s azt követeli, hogy doktori szigorlatokon a német néprajz mint külön tárgy szerepeljen s hogy a tanítóság e nemzeti szempontból oly fontos tudományban megfelelő kiképzést nyerjen.

*

Hauffen Adolfot közelebbi szálak nem fűzik országunkhoz, de pályája annyira tanulságos, hogy érdemes rámutatni s belőle tanulságot meríteni. Mi ugyan ott tartunk, hogy a kultuszminisztérium felismerte a néprajzi tudomány fontosságát s hogy egyik egyetemen *katedrát* is adott e fontos nemzeti disciplinának, de az alsóbb fokú oktatásban (a tanítóképzőkben, középiskolákban és az elemi fokon) még

mindig alig találjuk nyomát a népszellemi életével való foglalkozásnak! *Az iskolán kívüli népművelés fontos intézményét* is megalkotta a szakminisztérium, a *Magyar Néprajzi Társaság* is floreal, és legutóbb (1929) legelső tudományos intézetünk, a Magyar Tudományos Akadémia is megalkotta *Etnográfiai és folklorisztikai bizottságát*, de a nagyarányú gyűjtőmunka még mindig nem indult meg a néprajz terén. Pedig a technika vívmányaival párhuzamosan mindinkább feledésbe megy a néphagyomány, úgyhogy ha hamarosan meg nem indul a gyűjtés, feledésbe megy az a szellemi kincs is, amelyből minden idők nemzeti irányú költészete táplálkozni szokott. Majdnem az utolsó óra ütött s épp azért a Magyar Tudományos Akadémia a rokon intézményekkel karöltve indítsa útra elsősorban a gyűjtőakciót, azután pedig irányítsa tudományos alapon a néprajzi tanulmányokat, vonja azonban bele akciójába csonka országunk minden nemzetiségének szellemi kincsét, hogy így egyrészt megakadályozza a külföldről jövők hazánk népei közt való tallózásait, másrészt pedig, hogy ezáltal a Magyar Tudományos Akadémia célkitűzésének megfelelően elősegítse *a hazának minden tekintetben való megismertetését*.

Schwartz Elemér.

Nem lovas nép volt-e az ugor-kori magyar?

Hálával tartozom *Bátky Zsigmond*nak, a sok mezejű tudósnak azért, hogy „Mióta lovas nép a magyar?” című kisded munkámat rostájára méltatta és többféle ellenvetésével igyekezik a kérdés megfejtésén segíteni. Nagyon áldásosnak tartom a tudományos vitákat s mindig örülök, ha valamely szómra visszafelel egy másik szó, akkor is, ha az irodalmi visszhang éppen az ellenkezőjét mondja is annak, amit én mondtam. Úgy látom azonban, hogy *Bátky*nak sokirányú hozzászólásaira válaszolni időtlen munka volna mindaddig, míg meg nem kérdezem, hogy nem rosszul emlékszik-e a *Finnisch-Ugrische Forschungen* XVII. kötetének azon értekezésére, melyre lapszám nélkül hivatkoztam.

Azt írja ugyanis *Bátky* (Értesítő XXI, 119b): „A nyelvész ... azt mondja, hogy a *ló*, *nyereg*, *ostor*, *fék*, *kengyel* ugor szó, vagyis közös mind a három néppel s ebből ez meg ez következik. *Amde Kannisto szerint* (F.Ú. F. XVII.) *ebből az öt szóból a három utolsó egészen fiatal tatár eredetű*. Ha pedig ez így van, akkor néhány érv már elesik a vogulok, még inkább az osztjákok (és föltehetőleg a magyarok) régi ló kultúráját vagy lovas voltát illetőleg is. (Régi török hatás a vogulban bajosan igazolható, l. *Pápay: MNyK.*)” Így *Bátky*. Azonban már cleve is nehéz föltenni, hogy *Kannisto* finnugor nyelvtudós létére azt valólaná, hogy az *ostor*, *fék* és *kengyel* társz eredetű, hiszen a *fék* szónak mind alapszáva, mind képzője finnugor (Ny-

has. 7 92), a *kengyel* olyan elhomályosult összetétel, melynek előtagja legalább is ugor, utótagja meg finnugor (Nyhas. 7 58), a mi *ostor* szavunk vogul megfelelőjéről pedig, az *asta'r ~ ostar* stb. „peitsche” szóról, maga *Kannisto* írta meg, hogy *nem* „fiatal tatár”, hanem öreg vogul (vö. Zur Gesch. des Vokalismus der ersten Silbe im Wogulischen 77). Az igenis benne van a F. U. F.-nek *Bátky* idézte kötetében (241—2), hogy tatár jövevényszavak a vogulban ezek: *iükä'n* 'zaum', *asankä* 'steigbügel', *kxömsi* 'peitsche'. De mi közük ezek-

nek a *fék*, *kengyel* és *ostor* szavak történetéhez? Mi köze a tatár eredetű vogul *kxömsi* szónak az ősvogul *ostar* szóhoz? Annyi mint a magyarban a *suszter* szónak a *varga* szóhoz. Itt vagy *Kannisto*-t nem értette meg *Bátky*, vagy *Bátky*-t nem érthetik meg az ő *Kannisto*-ra hivatkozó sorainak olvasói.

Szükségesnek látom tehát, hogy mielőtt *Bátky* tartalmaz cikkével érdemlegesen foglalkoznám, tisztelettel arra kérem őt, magyarázná meg bővebben és érthetőbben *Kannisto*-ra való rövid hivatkozásának értelmét.

Mészöly Gedeon.

Az „Égbe nyúló fa”-ról szóló mesei motívumunk.

Tagliavini professzor „Studie rumeni” című olasznyelvű és oláh kultúrtémákat tárgyaló folyóiratában (IV. k. 1929—30. 148. old.) foglalkozik röviden az én „Keleti elemek népmeséinkben” című tanulmányommal (megj. Ethnogr. 1922. évf. ban), amely mostanában jelent meg francia fordításban (Revue des Études Hongroises. IV. 1929. 311—336. ll.) Többek közt ezt mondja:

„Solymossy itt (Éléments orientaux... etc.) újra felveszi egyik előbbi témájának (Ungar. Jahrbuch. III. 115. sk. ll.) fonalát és néhány újabb motívumot tárgyal végig a keleten — török fajú népek — nál a szármát síkságon be az Altaji hegyekig — is megtalálható egyezések közül. Az egyik „A táltoscsodörök párba és a kancatejfürdő”, másik az „Égig nőtt fa”, harmadik a „Kiugró vánkások” motívuma. Gyakran idézi az oláh megfelelőket, közülök főképp az erdélyi gyűjtésűket. A „tejfürdő” motívum altaji eredete bizonyára helyes megállapítás, bár nem hiányzik az oláhság népi irodalmában sem (v. ö. Şaîneanu: Basmele 922. o.). — „Az égig nyúló fa” mondája közismert az olasz népmesékben (v. ö. De Gubernatis: Mythol. Zoologique I. 412. o.; Beltramelli: „L'albero delle flabe” és u. o. több helyen) és az oláhban (Şaîneanu: Basmele 449. s. köv.) s így nem értem, miért mondja S. ezt a motívumot rendkívül ritkának és ismeretlennek?”

Utóbbi megjegyzése készletet néhány sornyi válaszra. Ha u. i. utalásai megfelelőnek a valóságnak s a népmeséink-

ben található „égig érő” faóriás, amelyről kimutattam, hogy fogalmi képe uraltaji samán ceremóniákból való, nem csak nálunk magyaroknál volna meg (és a periferiák nemzetiségeinél) elszigetelten, hanem amint Tagliavini adatai mutatják, máshol is szerte Európában, úgy az én egész, egyébként természetesen mutakozó származtatásom megdőlné, mert ez esetben vehettük volna a motívumot Nyugat-Európából is (l. a fenti olasz hivatkozásokat) és az az eredmény, hogy e mesecsemet népünknek keletről kellett magával hoznia, vagyis ősi mitikus kincseink közé tartozik, érvényét vesztené.

A hivatkozott helyeknek (Beltramellit kivéve, akit I. Bolte sem ismer, de alább kiderül, hogy adatai azonosak a többi idézett forrással) utánanéztem s belőlök kitetszett világosan Tagliavini *tévedése*. Egyszerűen összetévesztett két külszínre hasonló, de lényegileg egymáshoz nem tartozó motívumot. Adatai nem a *mi* samánfánkat tartalmazzák, hanem az Európaszerte elterjedt *hazugmesék* egyik tréfás elemét: a *babszáron* (babindán) való égbemászást. A kettő elütő voltát alig kellene bővebben részleteznem, ha fel nem kellene világosítanom a mesekutatásban nem szakjártas olvasókat. Míg u. i. a mi magyar típusunkban sehol keresztény értelemben vett mennyország nem szerepel, hanem a fa lombjai közt fenn egymásfölötti tájrétegek, ahol más-más szellemlények laknak (a samán kozmogóniának megfelelően), a hős a fatörzsön baltájával vág magának

rovátkos lépcsőket (mint a samán teszi a jurtába állított nyírfá törzsén) és úgy kúszik fel az egyre magasabb túlvilági rétegekbe (mint a samán a nyírfáján a tetőnyílásig) — minderről a hazugmesék tipikus babszár-motívumában szó sincs. Ehelyett minél nagyobbakat akarva tódítani, fent tárgyal Szent Péterrel, vagy valami elhalt rokonát keresi s ezalatt ellenségei elvágják lent a babszárát, mire ő zabpelyvából kötelet fon s azon félúton lebecsátkozik, innen tengerbe esik vagy madarak viszik el... stb., ahogyan a képtelenségek halmozása az ilyfajta mókás típusban megkívánja, — mindez merő ellentéte a mi komolyan elmondott samán-mesénknek.

A mesekutatók már előbb világosan látták a kettő különálló voltát s a babszár-motívumot tárgyalva (Köhler I. 103., 109., 123., Bolte-Polivka II. 511—13, és az angolból is közismert: „Jack and the beanstalk” alapján Macculloch: *The Childhood of Fiction*-ben 433. l.; külön száma van Arne-Thompson típusjegyzékében (FFC 74. sz. 1928, 207. o.): 1920. sz. a „The Hero forces the princess to say: That is a lie!”), ehhez a mi más-

jellegetű magyar példainkból egyet sem soroztak (pedig fordításból, pl. Bolte is, ismerték a mienket).

Tagliavini adalékai *mind* a babszár-típusba tartoznak. Az általam nem ismert Beltramelli-félek sem lehetnek egyebek, mikor T. szerint ez a címük: *L'albero delle fiabe* (A babból való fa!). Az említett oláh mesék sem mások. A Saincanu idézte Bogdanu-féle moldvai mese címe: „Unu remasage pe minciuni” (Hazugságverseny), az Ispirescué: „Pe unu firu de *bobu* (Babindán fel...).

Aki a hazugság-mesék keletkezését ismeri és tudja róluk, hogy mesei csodás-ságokat kijózanult gúnnyal utírozó, nevettető szándékból állottak elő, vagyis aránylag elég késői termékek, pillanatra sem kételkedhetik abban, hogy a mi meséink samán világfája (l. bővebben: „A kacsalábon forgó várkastély”-tanulmányt, *Ethnogr.* 1929.) és a hazugság-mesék szándékos képtelenségű babszár-motívuma között genetikus kapcsolat nincsen, még kevésbé alakulhatott ki nálunk a füllentő formából a mi samánfánk.

S. S.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Nyilvános felolvasóülések 1930. év I. negyedében. Január hó 29-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: Dr. Solymossy Sándor alelnök. Előadott: 1. *Madarassy László*: Az 1929. évi népzenei gyűjtés története. (Vetített képekkel.) 2. *Lajtha László*: Az 1929. évi népzenei gyűjtés eredménye. (Zenei bemutatásokkal.) 3. *Major Ervin*: A népies magyar műzene s a népzene kapcsolatairól. (Zenei bemutatásokkal.) — Február 26-án délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: Dr. Jancsó Benedek tiszteleti tag. Előadott: 1. *Eckhardt Sándor*: Az utolsó virágének. (Zenei bemutatással.) 2. *Páldeák Aron*: A moldvai csángókról. (Vetített képekkel.) — Március 26-án délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: Dr. Solymossy Sándor alelnök. Előadott: 1. *Báró Nyáry Albert*: A palóc anya és gyermeke. 2. *Kiss Géza* (baranyai): Az ormánysági népviseletről. (Tárgyi bemutatásokkal.)

Tagfelvétel 1930. év I. negyedében. Évdíjas tagul: 1. *Kubányi György*, színművész, Budapest. — 2. *Kovács Lajos*, m. kir. gazdasági intéző, Gödöllő. — 3. *Plaudek Lajos*, m. kir. gazdasági gyakornok, Mezőhegyes. — 4. *Veress Sándor*, zenetanár, Budapest. — 5. Dr. *P. Ábrahám Dezsőné Rucsinszky Anna*, nyug. áll. rajztanár, Budapest. — 6. Dr. *Stoll Kálmán*, járásorvos, Gödöllő. — 7. *Feldmár Mózes* tanító, Sátoraljaújhely. — 8. *Szegedy Maszák György*, festőművész, Budapest. — 9. Dr. *Erdődy-Nagy Sándorné*, Budapest. — 10. *Csete Balázs*, áll. polgáriskolai tanár, Csepel. — 11. Dr. *Móricz Károly*, nyug. jogakadémiai tanár, Budapest.

12. *Lugos János*, r. t. igazgató, Budapest. — 13. *Rothauser Lajos*, építész, Budapest. — 14. *Dr. Kutasi Elemér*, ügyvéd, igazgató, Budapest. — 15. *Kovács Frigyes*, műépítész, Budapest. — 16. *Molnár Oszkár*, r. t. igazgató, Budapest. — 17. *Lengyel Sándor*, r. t. aligazgató, Budapest. — 18. *Párkány Sándor*, r. t. vezérigazgató, Budapest. — 19. *Gergely Tódor*, m. kir. gazdasági főtanácsos, r. t. vezérigazgató, Budapest. — 20. *Balog Jenő*, r. t. aligazgató, Budapest. — 21. *Róth Dezső*, r. t. igazgató, Wien. — 22. *Mandello Vilmos*, r. t. vezérigazgató, Beograd. — 23. *Dr. Cs. Tóth Geyza*, m. kir. kormányfőtanácsos, jogügyi igazgató, Budapest.

Adomány (segély, felülfizetés) 1930. év I. negyedében. *Dr. Gulyás József* 8 P. — *Dr. Bátky Zsigmond* 10 P. — *Dr. Horger Antal* 10 P. — *Hódmezővásárhely thj. város közönsége* 10 P. — *Országos Kaszinó, Budapest*, 8 P. — *Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter* 1000 P. — *Nagy Lajos* 4 P. — *Gyula megyei város közönsége* 10 P. — *Czakó István* 8 P. — *Dr. Laczkó Dezső* 10 P. — *Dr. Fülepi Lajos* 2 P. — *Gergely Endre* 2 P. — *Dr. Ecsedi István* 8 P. — *Dr. Óvári Ferenc* 8 P. — *Dr. Jókay-Iház Miklós* 8 P. — *Triesti Általános Biztosító Társulat, Budapest*, 100 P.

Beérkezett folyóirat-cserepéldányok, tiszteletpéldányok 1930. év I. negyedében. *A Falu*. XI. évf. 1—2. száma. Budapest, 1930. jan.—febr. — *A Tenger*. XX. évf. 1—3. száma. Budapest, 1930. — *Film és Művelődés*. IV. évf. 10—12. száma. Budapest, 1929. okt.—dec. — *Föld és Ember*. IX. évf. 6. száma. Budapest, 1929. és X. évf. 1. száma. Budapest, 1930. — *Földrajzi Közlemények*. LVII. évf. 6—10. száma. Budapest, 1929. — *Győri Szemle*. I. évf. 1—3. száma. Győr, 1930. jan.—márc. — *Irodalomtörténet*. XIX. évf. 1—2. száma. Budapest, 1930. — *Katholikus Szemle*. XLIV. köt. 1—3. száma. Budapest, 1930. jan.—márc. — *Magyar Statisztikai Évkönyv. Új Folyam*. XXXVI. köt. Budapest, 1929. — *Magyar Statisztikai Szemle*. VIII. évf. 1—2. száma. Budapest, 1930. jan.—febr. — *Magyar-Zsidó Szemle*. XLVII. évf. 1—2. száma. Budapest, 1930. jan.—márc. — *Muzsika*. II. évf. 1—2. száma. Budapest, 1930. jan.—febr. — *Napkelet*. VIII. évf. 1—3. száma. Budapest, 1930. jan.—márc. — *Népünk és Nyelvünk*. II. évf. 1—2. száma. Szeged, 1930. jan.—febr. — *Protestáns Szemle*. XXXIX. évf. 1—3. száma. Budapest, 1930. jan.—márc. — *Társadalomtudomány*. X. évf. 1—3. száma. Budapest, 1930. jan.—jún. — *Technika*. XI. évf. 1. száma. Budapest, 1930. jan. — *Természettudományi Közlöny*. LXII. köt. 1—7. száma. Budapest, 1930. jan.—ápr. — *Geographica Hungarica*. — Jahrg. I. No. 1. Budapest, jan. 1930. — *Opetatud Eesti Seltsi Aastaraamat. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft*. 1928. Tartu-Dorpat, 1930. — *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*. Band LX. Heft. 1. Wien, 1930. — *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*. Vol. V. Fasc. 1—2. Roma, 1929. — *Bulletin of the New-York Public Library*. Vol. 34. Nr. 1—3. New York. Jan.—March, 1930. — *Sbornik Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti. Revue de la Société du Musée Slovaque*. Ročn. XXIII. Soš. 3—4. Turčiansky Sv. Martin, 1929. — *Časopis Muzeálnej Slovenskej Spoločnosti*. Ročn. XXII. Čisl. 1. Turčiansky Sv. Martin, 1930. — *Biblioteka „Ludu Sloviańskiego“*. Nr. 1. *Jan St. Bystroń*: Bibliografja Etnografji Polskiej. I. Kraków, 1929. — *Lud Słowiański*. Tom. I. Zeszyt 1. Kraków, 1929. — *Journal Russe D'Anthropologie*. (Orosz nyelvű!) Tome 18, Livr. 3—4. (Moszkva—Leningrad, 1929.) — *Tulsky Krai*. (Orosz nyelvű!) God. 1930. No. 1. Tula.

INHALT DER SELBSTÄNDIGEN MITTEILUNGEN.

S. S.: Bernhard Munkácsi.

Unser hervorragender Sprachforscher und Ethnograph, der 18 Jahre lang (1893—1910.) die Schriftleitung unserer Zeitschrift versah, feierte in körperlicher und geistiger Frische seinen 70. Geburtstag. Seine bedeutenden wissenschaftlichen Resultate erzielte er in den Fragen der Urheimat und Urkultur des ungarischen Volkes. Als Linguist befasste er sich mit den, dem Ungarischen engstverwandten Sprachen der jugrischen Völker (wogulisch und ostjakisch); ging auf Forschungsreisen dahin. Seine bedeutendste Publikation umfasst 7 Bände, in den er die durch ihn gesammelten mythischen, historischen und Sittenlieder der Jugravölker mit meisterhafter Übersetzung, ausführlichen Anmerkungen und ethnographischen Studien versehen, herausgab. („Sammlung wogulischer Volkspoesie.“)

Alexander Dömötör: Die Räuberromantik in der ungarischen Volkspoesie (I).

Bearbeitet das folkloristische Material der Räuberromantik in Ungarn. Meistens in handschriftlichen Aufzeichnungen erhalten, zeigen die Belege eine kulturhistorisch interessante Ideenentwicklung des ungar. Volkes in Bezug seiner Outlaw-Söhne (ungar. „Szegénylegények“ = Arme Gesellen). Man kann mehrere Typen dieser Räuber und Landstreicher, die nach den Türkenkriegen und Aufständen (Ende des XVII. Jahrhunderts) erscheinen und seit den 50-er Jahren vor. Jahrh. aus dem Volksleben verschwinden, unterscheiden. Sie stammen aus verschiedenen Gesellschaftsschichten, sind aber meistens Pusztensöhne, entflozene Soldaten und Hirten, die entweder ihr eigenes Schicksal besingen, besonders in Abschiedsgesängen vor ihrer Hinrichtung, oder ihre kühnen Taten und ihr Tod vom Volke besingen liessen. Die epischen Stoffe werden vom Volk gerne und mit grosser Sympathie besungen; es betrifft seine Helden, die am Ende betrauert und beweint werden.

Hans Honti: Die Verwandten und die Ursprungsfrage der Sage von Szilágyi und Hajmási.

Szilágyi und Hajmási, zwei ungarische Jünglinge geraten in türkische Gefangenschaft. Die Tochter des Sultans befreit sie und flieht mit ihnen. Der eine Held, schon verheiratet, beginnt einen Zweikampf um die Jungfrau und wird schwer verwundet. So erzählt das epische Lied des „Anonymus von Szendrő“ (1571). Einige székler Volksballaden haben dieselbe Handlung, teils mit versöhnlichem Schluss. Verwandt ist eine südslavische Balladenfabel: ein Held tötet seinen Blutsfreund wegen einer bösen Fee. — Verfasser sucht diesen Stoff auf vergleichendem Wege aus der germanischen Walthersage (ebenfalls Gefangenschaft zweier Freunde, Flucht mit einer Jungfrau und Zweikampf) abzuleiten. Die Fabel wanderte zur Zeit der Personalunion Polens mit Ungarn (1370—86) aus Polen ein, erhielt in den Türkenkriegen die geschichtliche Tünche und pflanzte sich auch zu den Südslaven und siebenbürgischen Sachsen und Rumänen — bei denen sie auch Absenker hat — fort.

Stephan M. Richter: Die Handwerksgesellen zur Zeit der Zünfte. (I.)

Bei den grossen Zünften bildeten die Handwerksgesellen nach besonderen Artikeln, unter der Führung ihres eigenen Vorstandes, eine selbständige Bruderschaft und hatten ihre eigene Lade.

Nach der Freisprechung begab sich der Handwerksgeselle auf die Wanderschaft, um sich nicht nur in den Gewerbestädten Ungarns, sondern auch im Auslande Fachkenntnisse zu erwerben. Überall musste er die Herberge, bzw. den Herrn Vater oder den Zechmeister aufsuchen, seine Urkunden überreichen und um Anstellung ansuchen. Wurde er in einer Werkstatt angestellt, musste er in den Wochentagen vom frühen Morgen bis zum späten Abend emsig und gewissenhaft arbeiten. Für seine mühsame Arbeit erhielt er Kost und Logis und einen kleinen Wochenlohn (32 Denare). Der arbeitsscheue Geselle wurde empfindlich gestraft. An Sonn- und Feiertagen war er verpflichtet, der h. Messe und der Predigt beizuwohnen und an der Fronleichnamsprozession teilzunehmen. Erkrankte er, pflegten ihn seine Kollegen, starb er, wurde er ehrhaft begraben.

A szerkesztésért felelős: Dr. Solymossy Sándor.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1930. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (Dr. Czákó Elemér.)

TIZEDIK ÉVFOLYAMÁBA LÉPETT

a Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályának folyóirata a

FÖLD ÉS EMBER

kéthavonként megjelenő tudományos szemle. A szemle célja, mint eddig, továbbra is az emberföldrajz művelése, elsősorban a magyar föld tudományos kutatása. Szerkeszti: dr. *Kogutowicz Károly* egyetemi nyilv. r. tanár. Előfizetési ára 10 pengő; iskolák, könyvtárak, tanárok és tisztviselők számára 4 pengő. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Szeged, Szukováthy-tér 1. Egyetemi Földrajzi Intézet.

A tizedik évfolyam eddig megjelent 1. és 2. számának értekezései: *Kövér Fidél József*: A Hanság földrajza. — *Rapaics Raymund*: Az újszász—szegedi választóvonal. — *Virág Rózsa*: Magyar helységnevek eredete. — *Kiss Ferenc*: Duna-Tiszaközi vadvizek s gazdasági jelentőségük. — Ezenkívül minden számban gazdag irodalmi szemle- és kisebb közleményrovat, továbbá sok térkép, ábra, grafikon.

Mutatványszámot szívesen küld a szemle kiadóhivatala.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

a szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi, Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályainak közérdekű folyóirata. Szerkeszti: *Horger Antal* és cs. *Sebestyén Károly* közreműködésével: *Bibó István*. Előfizetési díj egy évre: 6 pengő.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:

Szeged, Dugonics-tér 13, I. em. Egyetemi Könyvtár.

TUDNIVALÓK A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGRÓL.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult; célja a néprajzi tudományt általában, különösebben pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegen nyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjesztetni. Evégből tudományos kutatásokat indít, irányít és támogat; nyilvános felolvasóületeket és vándorgyűléseket tart, folyóiratot, összefoglaló monográfiákat ad ki. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult **Ethnographia—Népelet** című évnegyedes folyóirat, A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője című gazdagon illusztrált, állandó melléklettel. A hivatalos folyóiratot a Társaság tagjai minden külön díj nélkül, az egyéb társulati kiadványokat pedig nagy kedvezménnyel kapják. A Társaság tagja lehet minden nagykorú feddhetlen jellemű egyén, aki ebbeli óhaját a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatalához bejelenti. A tagság legalább három évre kötelező. (Külföldi állampolgárok tagságához a m. kir. belügyminiszter jóváhagyása szükséges.) A Társaságba vagy alapító tagul, vagy évdíjas rendes tagul lehet belépni. Alapító tag az, aki a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra szóló, az alapszabályokban megállapított bizonyos összeget lefizet; az évdíjas rendes tag az alapszabályokban megállapított évi tagdíjat fizeti. Jogi személy (hatóság, intézet, társaság stb.) csak mint alapító léphet a Társaságba. Az alapító tagsági díj egyszerre, egy összegben előre, a rendes tagsági díj pedig minden év első negyedében befizetendő. (A szeptember végéig be nem fizetett rendes tagsági díj után felszólítási, illetve beszédési díj jár.) Az **Ethnographia—Népelet** előfizetője lehet bárki, aki az évről-évre megállapított előfizetési díjat a Társaság pénztárába beküldi. Felvilágosítást készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Tiszviselőtelep. Néprajzi Múzeum.)

Tagtársainkhoz és előfizetőinkhez!

Midőn az „Ethnographia—Népelet” 1930. évf. 1. számát szétküldjük, kérjük igen tisztelt tagtársainkat és előfizetőinket, hogy 1930. évi tagdíjukat, illetve előfizetési díjukat (esetleg hátralékaikat) a folyóiratunk mult (1929. évf. 3—4.) számához mellékelt postatakarékpénztári befizetőlap felhasználásával beküldeni szíveskedjenek. (Ha a befizetőlap elveszett volna, úgynevezett „biankóbefizetőlap” minden postahivatalnál kapható 3 fillérért; a Magyar Néprajzi Társaság postatakarékpénztári csekkszámlájának száma: 3019.) Esetleg postautalvánnyal küldött tagdíjak, illetve előfizetési díjak mindig a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG PÉNZTÁRA címére (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16, Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) irányítandók.

Az 1930. évre megállapított rendes tagsági díj belföldre 8 pengő, külföldre 10 pengő, melyért az „Ethnographia—Népelet” díjtalanul jár. Nem tagok részére az előfizetési díj belföldre 10 pengő, külföldre 12 pengő. (Az egész évfolyam bolti ára 12 pengő.)

Pénzküldeményeknél használjuk a postatakarékpénztár befizetőlapjait! A Magyar Néprajzi Társaság csekkszámlája a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019.

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (Dr. Czákó Elemér.)

ETHNOGRAPHIA

NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA
ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI:

SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS BÁTKY ZSIGMOND

XLI. ÉVF.

BUDAPEST, 1930

2. SZÁM

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

Jelen füzet bolti ára 3 pengő.

NÉPÉLET 1930. évf. 2. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Solymossy Sándor</i> : Ősi fejfaformák népünkénél	65—84
<i>Köhler Aladár</i> : Szápáry Péter mondája. (I.)	85—96
<i>Dömötör Sándor</i> : Betyárromantika. (Vége.)	97—114
Kisebbségi közlemények : <i>Csefkó Gyula</i> : Nótafa, szárazfa, mesefa. — <i>Juhász Jenő</i> : Bábabokor. — <i>Dömötör Sándor</i> : A Nagyidai Cigányokhoz. — <i>Bátty Zsigmond</i> : Lovasnépek voltak-e az ugorok? — <i>Mészöly Gedeon</i> : Ugorok lovas voltáról, vogulok „osterá“-ról	114—125
Népi szövegek : <i>Relković Davorka</i> : Acsádi népdalok. — Népballada Pásztóról. — <i>Luby Margit</i> : Nagygéci lakodalom. — <i>U. ö.</i> : Kisdedre vonatkozó babonák. (125. o.) — <i>Gönczi Ferenc</i> : Karácsonyéjjeli ostyajárás. 84. o.) — <i>Nagy József</i> : Váltott gyermek. — <i>Prückler József</i> : Jászberényi néphit, szokások és babonák	126—132
Társasági ügyek : A M. Néprajzi Társaság 1930. máj. 28-án tartott XLII. évi rendes közgyűlése: <i>Hóman Bálint</i> : Elnöki megnyitóbeszéd. — <i>Munkácsi Bernát</i> válasza. — <i>Madarassy László</i> főtitkári jelentése. — A számvizsgálók jelentése. — <i>Puhász Tibor</i> pénztárnok jelentése. — A közgyűlés jegyzőkönyve	133—143
Német kivonatok	144

ÉRTESÍTŐ 2. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Bátty Zsigmond</i> : A magyar ház eredetéhez	65—83
<i>Nyarády Mihály</i> : Az őszi rozs termelése Ramocsaházán	84—101
Irodalmi szemle : 101—105. — Beérkezett könyvek : 105—107. — Múzeumi hírek	108—111
Anzeiger (Deutscher Auszug)	112

INHALT DES »NÉPÉLET« (VOLKSLEBEN) 1930 Nr. 2.

	Seite
<i>Alex. Solymossy</i> : Eine uralte Grabmalform bei unserem Volke. (Abbild. 1—10.)	65—84
<i>Aladár Köhler</i> : Die Sage von Peter v. Szápáry. (Der Mann im Pflug.) (I.)	85—96
<i>Alex. Dömötör</i> : Die Räuberromantik in der ungar. Volkspoesie. (Schluss.)	97—113
Kleinere Mitteilungen	114—125
Volksdichtung	126—132
Gesellschaftsleben	133—143
Deutsche Inhaltsangaben	144

INHALT DES ÉRTESÍTŐ (ANZEIGER). JAHRG. XX. Nr. 2.

	Seite
<i>Bátty Zs.</i> : Zur Herkunft des Ungarischen Hauses	65—83
<i>Nyarády M.</i> : Bau des Herbstroggens in Ramocsaháza	84—101
Literarische Besprechungen : 101—105. — Eingelaufene Bücher : 105—107. — Musealnachrichten :	108—111
Anzeiger (Deutscher Auszug)	112

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI

1930

ŐSI FEJFAFORMÁK NÉPÜNKNÉL.

I.

Fejfaformáink típusai.

Temetőink legszembeütőbb ismertetőjelei a sírhalmok fejéhez tűzött, kiemelkedő *fejfák*. Nagyobb helyeken ugyan, kivált újabban, a márványból csiszolt obeliszek, félkörös tetejű kőlapok és kovácsolt lámpástartókkal ékesített kriptáépületek némileg elváltak a temetők rendes képét, szinte megfosztották eredeti idillikus jellegétől. De faluhelyen még két egyszerűbb és általánosabb fejfatípus az uralkodó. Már messziről felismerhető a temetőkön, melyik részükbe hantoltak katolikus, melyikbe protestáns halottakat. Amazoknál a *keresztalakú* alacsonyabb fejfa, fönttő formájú keskeny csővéddel,¹ emitt pedig a rúdformájú és cifrán kifaragott *kopjafa*² a szembeütő ismertetőjel. Mindkettő régi hagyományos örökség. A kopjafa is talán még a protestantizmust megelőző időkből származik, a kereszt hasonlóképp világosan sok évszázados szimbólum.

Általában az emberiség szokásai közt az elhalálózashoz fűződő eljárások módok bizonyulnak legszívósabb régiségűeknek. A halottal való bánás, az egyéb hozzátartozó rítusok, a gyász formái és szertartásai ősrégi elemeket őriztek meg! Szinte meglepetésként az a számos azonosság, amely köztük és a kezdetleges néptörzseknél mutatkozó szokásformák közt felfedezhető. A régmúltak változatlan örökségének okát nem nehéz megtalálni; ez oknak mindenekelőtt általános érvényűnek kell lenni, mert a szívós ragaszkodás a temetkezési hagyományokhoz világszerte megnyilvánul. Az emberiségnek egyik közös eleme gondolata az, amit számos magaskultúrájú népmá is vall, hogy az eljárásmódok szigorú megtartásától függ a halott további sorsa, jövő életének nyugalma, boldogsága. A legtöbb primitív népen kívül az egész klasszikus ókor, a kínai, japán és más népek kultúrája szorosan össze van e gondolattal forrva.³ Legnagyobb szerencsétlenségnek tartják, ha nincs a családban utód, aki az előírásokat elköltöztetéskor pontosan megtartsa s vele az ő túlvilági jó sorsukat biztosítsa; leg súlyosabb büntetés viszont ezek szántsándékos megvonása valamely nagy bű-

¹ Katolikus *sírkresztek* rajzait l. Népr. Értesítő 1909. évf. 140. o. Pilinyi palóc községből (br. Nyáry Albert közlései közt). — U. o. még 1914. 98—108. o. Jászberényből (Banner Jánostól).

² Mint művészetileg szabadabb alakítást megengedő forma, a *kopjafa*, sokat foglalkoztatta népi tárgyaink rajzolóit. Számos változatát mutatják a Népr. Ért. következő helyei: 1902. 62—63. (itt az előző irodalom fel van sorolva); — 1903. évf. 144.; — 1905. 91—102. és 103—107.; — 1907. 94—105.; — 1908. 166—193.; — 1910. 1—27., 149—161. és 221—24.; — 1912. 68—76.; — 1914. 233. — *Malonyay Dezső*: Magyar Népművészet. I. k. 255—278. és IV. k. 344. s. köv. II.

³ I. J. M. de Groot: The Religious System of China. Leyde, 1892—1901. az I. és kivált a IV. kötetben az idevágó példák hosszú sorozatával szolgál. — A vogulokról Munkácsi B-nál ugyanez. (Kélt. Sz. VI. 81.) — U. ő más helytt azt mondja: „A voguloknál és osztjákoknál minden attól függ a jövő élet alakulásában, hogy részesül-e a testtől eltávozott lélek a megfelelő ápolásban és gondozásban övéinél...” (Ny. K. 29 : 13—14.)

nöstől (pl. az Antigone-mondában). — De van egyéb, mélyenjáró *kedélyi* oka is a régi halottas szertartások fennmaradásának. Alapjában az ember helyzete, felfogása a halottal szemben évezredek óta mit sem változott. A mai kor gyermeke éppúgy, akár csak az őse, a halott láttán nyugtalanító rejtély előtt áll. Valami leküzdhetetlen megrendülés, borzalom fogja el a kiterített tetem előtt. Tudásunk, lelki világunk óriásit haladt minden téren, csak egyben nem jutott előre egy lépéssel sem: onnan túlról nem érkezett még ide vissza megbízható hír soha! A kiderítetlen misztikum hatása alatt természetes, ösztönszerű sejtés él legtöbbszörünkben, amely azt súgja, hogy a pillák végső lezáródásával nem szűnhetik meg végkép minden s ezt a legfejletlenebb emberi lény is mindig így hitte. A hiedelem e változatlanságával szükségképp együtt kellett járni az eljárások változatlanságának is. Valóban a szokásformák tanának: az etnológiának nincsen meggyőzőbb fejezete annál, amely a temetkező rítusokat tárgyalja, nincs világosabban szóló adattömege a hagyományok szívósságára a halottkultuszoknál.⁴

Az emlékül felállított, látható sírjelről: a *fejfáról* eszerint szintén feltehető, hogy a régi formák fenntartásában ugyanazt a szívós konzervatív tendenciát fogja követni, mint a szokás csoport minden tagja. S ebben, ha valami, úgy csupán közbejött teljes felfordulás: az életviszonyok, vagy a hitvilág gyökeres átcserélődése zavarhatják meg. Ám még ily esetekben is rendes tapasztalat az, hogy a ragaszkodás a régihez oly erős, hogy amit lehet, átment belőle az új viszonyok közé.

*

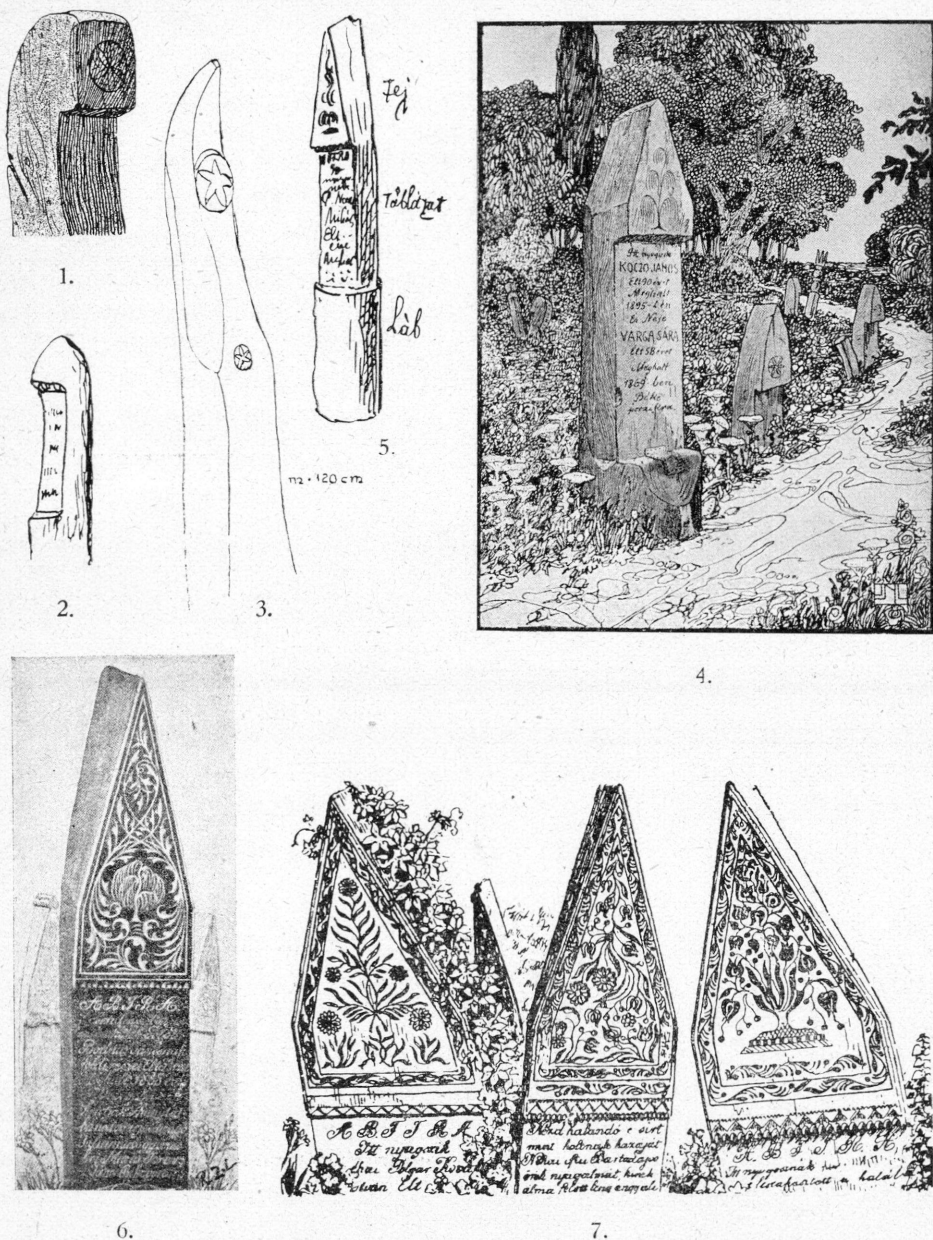
Hazai fejfaformáink közül a két legelterjedtebbet előbb megemlíttük. A *fakereszt* és a *kopjafa* egymástól merőben eltérő alakot mutatnak, egymással származási viszonyba nem állíthatók. A fakeresztet kétségkívül a keresztény egyház hozta szokásba; a kopjafa eredete még nincsen tisztázva,⁵ de amattól független keletkezésűnek kellett lennie. Róluk az eddigi kutatások nagyjából ennyit állapítottak meg s az ide tartozó hazai irodalom e kettővel tartotta leginkább érdemesnek behatóbban foglalkozni.

Hogy rajtuk kívül itt-amott *másféle típusformák* is akadnak, szinte észrevétlenül maradt. Legfeljebb egyes temetőleírásokban van néhány rövid, futó megjegyzés arról, hogy elvétve láthatók a két szokásostól eltérő formák is; adnak róluk leírást, rajzot, de mindig csak esetenként, elszigetelten. Meglétük ez egyszerű jelzésén kívül, tudtommal, összehasonlító tanulmány tárgyává nem tette senki.⁶ Nem szemrehányásként említem; a mi aránylag fiatal szakirodalmunkban örülhetünk, ha a szembeszökő egyezések szavát tetetnek, nemhogy olyan kivételes formák, amelyek ritka voltak mellett

⁴ L. Edw. B. Tylor alapvető munkáján (Primitive Culture. Lond., 1871. I—II.) kívül James G. Frazer: The golden Bough-ját (1900.), tőle még: Certain Burial Customs (Journ. Anthropol. Inst. XV. k.), valamint az újabb etnológusok: Thurnwald (Psychol. des prim. Menschen. Hdb. d. vergleich. Psych. I. Abt. 2.), Lewy-Bruhl (Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures, chap. VIII.) stb. idevágó összefoglalásait.

⁵ Szinte Gábor, legjelesebb tárgyi tanulmányozóink egyike (Ethnogr. Értesítő, 1905. 92—99.) és vele mások a hadi kopjából származtatják, melyet az elhalt tulajdonos sírjára régen zászlósan kitűztek. Viski Károly (u. o. 1910. „Mi a kopjafa?” 221—24.) más véleményen van, de u. o. Ernyey József ez utóbbit cáfoló adatokat sorol fel.

⁶ Külön cfajta fejfák témájával, már amilyenek a debreceni temetőkben láthatók, dr. Zoltai Lajos, a helvi múzeum akkori derék igazgatója foglalkozott; ám ő inkább a háromszögű homloksík díszítési stílusára és rajzvariánsaira fordított figyelmet. (Előbb a „Debreceni Képes Kalendárium”-ban, majd „A debreceni temetők művészete” c. füzetében, 1928. Itt a 18. o.-on maga írja: „Én fejfainknak csak díszítési módja iránt érdeklődtem.”)

1. ábra. A tiszaroffi temetőből. (Ethnogr. Értesítő XI. évf. 1910. 7. 1.) — 2. ábra. Egyetlen még kint álló, régi típusú fejfa a kecskeméti temetőben. (Dr. Papp László rajza u.) — 3. ábra. A kecskeméti temetőből, most az ottani múzeumban. (Dr. Papp László rajza.) — 4. ábra. Kúnhegyesi temetőrészlet. (Novák I. Lajos felvétele. Ethnogr. Ért. 1910. évf. 14. 1. melléklet.) — 5. ábra. A debreceni régi fejfák típusa. (Dr. Zoltai Lajos rajza) — 6. ábra. Debreceni fejfa homlokdiísszel. (L. Debreczeni Képes Kalendáriumban Zoltai cikkét.) — 7. ábra. Fejfacsoport a debreceni temetőben. (Zoltai L.: A debreceni temetők művészete, 1928, 29. l.) Ezekon itt csak a felső fejrész látszik; teljes nagyságukban lefelé mégégyeszer oly hosszúak.

még egymás között is lényeges eltéréseket mutatnak s egységes típust rajtuk felfedezni senkinek sem juthatott eszébe. Néhol ugyan észrevehető a leírónak az a benyomása, hogy töredékformával, elmosódott hagyomány emlékével áll szemben, aminek eredetije a mai csökevény alakból így magában többé ki nem hűvelvezhető.⁷

Más eredményre jutunk, ha e különféléknek látszó fejfaalakokat egybe gyűjtve, egymással vetjük össze. Kiderül, hogy nem egy lényeges vonásuk közös s ami eltérő, az mellékes esetlegnek bizonyul. Kiszemelve a legeltérőbbeket, mutatóba itt adok belőlük az 1—7. sz. ábrán jellemző példákat. Mindenekelőtt jóval zömökebbek akár a sírkeresztnél, akár a kopjafánál; vastag, nehéz *tuskóoszlopok* különös fejalakulattal. Ez a felső rész néhol csak elnagyolt feigomb (1. sz.), gyakoribb eset, hogy felesűcsosodik. A 2. sz.-nál ez még alacsony sapkaalakot mutat, de van vékonyan felszőkő is (3. sz.); vagy két oldalvonala nyerges élben borul össze (4. sz., a két kis fejfa); majd ismét egyenes háromszögben fut fel a tetőéle (5., 6., 7. sz.). Szembeszökő közös vonásuk még, amit pedig alakilag misem indokol, hogy legfelső részük *előre hajlik*. Zoltai Lajos írja a debreceniekről: „Alakjuk nálunk mindig ugyanaz. Hosszú négyszöges oszlop, amelynek tetőformára kifaragott feje *kissé előre hajlik*.” (Id. m. 18. o.) Állítólag a gyász szomorúságát jelezné, mint a lehajtott fejek általában, de formai érvnek ez a nyilván későbbi belemagyarázás el nem fogadható, mert a fej e sírjeleken nem hajlik voltaképp *le*, egyenes marad, csupán a csúcsa táján nyomul kissé előre. A fejet az alatta levő középrésztől mély bevágású *eresz* választja el. Innen egy beljebb álló sík lap húzódik le a lábíg; a lapon magán a terjedelmes felírás szokott felvéve lenni. Az eresz szerepe nyilvánvaló: védi a felírást a síkot az időjárás viszontagságai ellen.

A változatok e főjellemvonásokon belül fölötté eltérők. Néhol grombán kiácsolt törzsökök csupán, pl. a tiszaroffiak (az itteni 1. sz.-on kívül több kép a Népr. Ért. 1910. 7. o. I. tábla 1—4. rajza, u. o. a III. táblán a 43—47. sz.), olykor a busafej arc-síkján csillaggal: „*fejefák*”-nak hívják, megkülönböztetésül a kereszt- és a kopjafáktól. Máshol gondosabb kidolgozásúak, kivált a háromszöges homloksík kap díszet, ebben gazdag változatosságúak a debreceniek (5., 6., 7. sz., belőlük kimerítő gyűjteménye van Zoltai Lajosnak); itt „*fűtül való fának*” nevezik. Karcagon, Túrkevény és Kisújszálláson nehéz gerendatörzsűek, tetőtől a felírásig a lejtős rész nagyon hosszú, több mint fele az egész méretnek; a túrkeveiken elmarad főt a csúcsos rész, eresz fölé széles tábla marad díszítő faragásoknak (Györffy I. N. Ért. 1907. 95—96.). Mindez eltérő vonások helyi jellegűek s alapforma tekintetében egybetartozó voltukat, típusuk egységét nem zavarják.

Az itt említett helyekből azt lehetne most már következtetni, hogy e törzsökfejfa csupán az Alföldön, kivált Tiszántúl találhatók. De ilyeneket közöl Szinte Gábor Háromszékből (a bölöniek, N. É. 1905. 92—99.); Gönczi Ferenc Göcsejből (u. o. 1903. 144—45.), Malonyay Dezső az Ormánságból (IV. köt. 751. táblán), Biczó Ilona a Vác melletti Kósdról (N. É. 1912. 68., 73., 76. o.) stb., ami arra vall, hogy egykor általános elterjedtségük lehettek.

Törzsök típusunk régisége a mai emlékekből, sajnos, meg nem állapítható. Mindannyia fából van, kőbe ezt a formát sosem tették át, s bár nem egy példányuk hatalmas törzs és tartósságukat megóvando, legtöbbször *szurokkal vagy fekete festéssel* vannak bevonva, mégsem nyúlnak vissza

⁷ Legtöbb találó megfigyelése Novák József Lajosnak van (A temetők népi művészete. Népr. Ért. 1910. 1—27. és 149—161. ll.), Pest, Jász-Nagykún és Tolna megyékből merített anyaggal. Észreveszi a busafejű tuskóformát, mint közös jelet rajtuk.

60–80 évnél régibb időkre. Fájuk ennyi idő alatt kidől, elkorhad, kipusztul. A még megmaradtak korát a rájuk vésett és fekete alapra fehérrel festett felírások világosan elárulják. Mindebből az következik, hogy kerek száz esztendőnél korábbi időkről nem tudnak felvilágosítást nyújtani. Elterjedt voltukból és lényegesen eltérő változatformáinkból ugyan jogosan következtethetünk még néhány száz évvel korábbra vissza, ezt azonban, ami még sajnosabb, semmiféle történelmi bizonyító adat meg nem erősíti. Tudtunkkal egyetlen nagyértékű emlékezés szól róluk, ami, ha jól értelmezzük, sokat sejtet. Az 1580-as évek végén egy belga teológus, *Georgius Dousa*, utazik keresztül Magyarországon és Erdélyen s itteni tapasztalatait útleíró könyvében elmondja. Az ide tartozó részt a Tudományos Gyűjtemény egy J. betűs (Jerney?) referense emelte ki a feledésből (1836. évf. májusi kötet 92. o.), midőn török pasák leveleiből bizonyítja, hogy a hódító moszlimok nálunk vallási kérdésekben dicséretreméltó türelmet és elnézést tanúsítottak.

Szerinte: ... „kíméléssel viseltettek a Reformata Vallást követő hívek iránt is, kiknek a temettetés sem a Római Catholicusok, sem az ágostai vallást követők sírjai közzé nem engedtetvén, kéntelenek valának a Törököktől engedelmet kérni, hogy temető kertjekben holtaiknak békességes nyughelyet szerezhessenek”... Ezután említi: „Dousa önnön Vallásbeli (reformata) híveit meglátogatván temető kertjeikben mikép a keresztiek fogyasztását, úgy azok helyett a zászlókkal lobogó tsidáknak és fejfáknak sokaságát tsudálta, minek okát tudakozván tőlök megértette, hogy a Törökökkel együtt temetkeznének, azoknak mint vitézeknek tsida, nekik pedig a fejfa jegyelemül helyheztenék.”⁸

Utóbbi idézetből kitetszik, hogy az idegen teológus csodálkozva kérdezősködött a temető különös, neki szokatlan látképe miatt. Keresztalakú fejfákat várt s ezek helyett túlnyomóan kopjafákat (*dzsida*) és a kereszt-től eltérő fejfákat látott. Megjegyzendő, hogy törzsoktípusú fejfáink ma is kizáróan református helyeken találhatók. Dousa tehát nem láthatott az egyszerű „fejfa” szóval jelzett formákon egyebet a mi törzsök fejfánkánál. A híradásban mind a három ma meglevő típus: kereszt, kopjafa és „fejfa” (törzsök-sírljel) egymástól megkülönböztetve szerepel. Úgy hisszük, ez a nevezetes emlékezés még a mi kopjafáink eredetét is elárulja. Az akkoriiban „új hiten” levő kálvinisták a katolikusok és luteránusok keresztje helyett valami *régiforma* külön fejfaalakot választottak halottjaik sírjai számára s ezek a velük közös török temetőkben állottak azok kopjafái mellett. Ha ezt tudva, ráemlékszünk kopjafáink különféle formáira, eszünkbe kell ötenie, hogy azok között számos olyan változat van még ma is használatban, melyen az alsó rész széles törzsök s csak fenn a sírjel tetején van egy keskeny rúddarab ráillesztve, amelyen csillagos cifra faragás, a kopjafák rendes ismertetőjele látható. (L. például N. Ért. 1904. 108. o., Malonyay IV. k. 753. tábla.)⁹ Van olyan is, ahol a robusztus alapgerenda

⁸ *Georgius Dousa* könyvének címe: „De itinere suo Constantinopolitano per Hungariam et Transilvaniam.” Antwerpen, 1592, az idézet a 141. o.-ról való. Az eredetit nem sikerült megszerezniem. — J. cikke: „A Kanizsai Törököknek Vallásbeli türelmükről a mult XVI. Században.” — Utal rá *Szilágyi*: Magy. Nemzet Története. V. K. 472. l.

⁹ A kopjafák máig sem mindenütt karsú póznák, hanem sokhelyt jóval vastagabb, szekérrúdvastagságú cövekek, sőt tuskók, bár faragásuk tiszta kopjafaminta. L. különösen *Szinte Gábor* háromszéki kopjafáinál (N. Ért. 1905. 92. o., a méret pontosan megadva rajtuk). Cs. *Sebestyén Károly* hasonlókat közöl (u. o. 1905. 103–107.), ahol a kopjafa törzse 15–30 cm átmérőjű. Erőstörzsűek a kosdi kopjafák is (u. o. 1912. 73., 76. o.). A magyarvalkói fejfák széles, téglametszetű törzsűek, tetejükön keskeny, kimagasló, cifra faragású rúd van (N. Ért. 1904. 108.), mintha a kopja külön lenne a széles alapra fölül rátűzve.

tetején három rúddarab emelkedik ki a rendes faragásokkal, itt-amott gombos vagy buzogányos véggel. Közel áll most már a feltevés, hogy az első kálvinisták eleinte a régi törzsökön jelezni akarták gombbal, csillaggal, buzogánnyal, mint később templomaikon, hitbeli hovatartozásukat, majd lassankint hatottak fejfaformáikra a török kopjajelek s mire a törökség tőlünk kivonult, már összeelegyedett a kétféle típus, végül teljesen annak póznaformája maradt meg. Ha meggondoljuk, hogy a kopjafák kizáróan református temetők sírjelei, nagyon valószínűnek látszik, hogy *kopjafáink nem lesznek idősebbek a hódoltság koránál.*

A törzsök fejfák eredetének és régi használatának kérdése azonban ezek után is nyílt probléma marad. Annyi az eddigiek nyomán megállapítható, hogy az első reformátusok egy a kereszttől elütő, de sírjelként akkoriban még élő törzsökformát választottak; maguktól, mint új formát,

8. ábra. Szatmárcsekei temető.

bizonyára ki *nem* találták, a hitjelző szimbólumok példái ennek ellentmondának. A formának tehát már előzően valamiképp meg kellett lennie. Talán hozzásegít a kérdés megoldásához egy újabb adalék, melyet a szerencsés véletlen juttatott kezemhez.¹⁰

Szatmárcsekén, Kölcsey szülőhelyén, a felső Tisza fordulójánál, ahol „a kis Túr siet beléje”, a református vallású lakosság különös alakú fejfát faragtat a helybeli barkácsoló ácsmesterrel. Az öregek még életükben kiszemelik a tiszaháti erdőnek ma már gyér vastag tölgyfái közül a legmegfelelebbet, amelyikből sírfájukat készíttetni óhajtják. A fejfa hatalmas, erős törzsből van kifaragva, fönt nagy előrehajló, hegyes süvegje van, amely oldalvást vonalas élt mutat. A süveg alatt néhány elnagyolt vízszintes bevágás látható; erről maga a faragómester tudja, hogy *emberi ábrázatot* akar jelezni. Szerinte ki is faragná igazi emberarcra, de a község-

¹⁰ A felfedezést *Luby Margit* tanárnőnek köszönöm, aki etnográfiai érdekességű fényképalbumába gyűjtött temetői felvételeire figyelmemet felhívta.

beliek ragaszkodnak a régi hagyományhoz: „maradjon csak olyan, mint a többi!” Az itt adott 8. és 9. számú fényképmásolaton egész formája jól látszik. Ezek a busa fejfák a törzsökös típusra rendkívül jellemző régi vonásokat őrzöttek meg. Valóban itt kell keresnünk a törzsökfejfa ősi formáját, amelyből az előbb bemutatott 1—7. sz. alakok keletkeztek s most már tisztán megállapítható, hogy a régítől elváló, kiformált, elmosódott változatai csupán az eredeti alaknak. E variánsok közös vonásai a csekei alakon mind megtalálhatók, de van ezeken kívül rajta néhány nevezetes s azóta máshol kiveszett jellegzetesség is. Ilyen mindjárt a rajt látható *emberi arc*, azután az a különösség, hogy a törzs hátán *élvonal* fut le a lábig; vagyis a többi változattól eltérően a háta nem lapos, hanem olyan, mint egy csónak alsó éle; keresztmetszete emiatt nem négy-, hanem

9. ábra. Szatmárcsekei feifák.

őtszögű. E két egyedi vonásnak ősréginek kell lennie; gyakorlati célt egyik sem szolgál, tehát újabb keletű nem lehet. Egyebekben, miként a többi törzsofajta, a csekeiek is kb. 1½ méter magasak, újkorukban szurokkal vannak feketére étetve s rajtuk a felírás betűi bevésettek és fehér festéssel vannak olvashatókká téve.

Felmerül a kérdés: honnan maradt meg ebben a 330 házaspár között ilyen érintetlen régiség, míg úgy az emberarc, mint a hátsó élvonal máshol már, tudomásunk szerint, mindenütt eltűnt? Oka talán abban keresendő, hogy a falu *elszigetelt* helyen fekszik, sőt régebben inkább, mint ma. Délre tőle és nyugatra az Écsedi-láp terület el a legutóbbi időkig, északra a keskeny Tiszán túl a Szernye-mocsár zárta el a világtól. A lakosság javarésze a múlt század közepéig víziéletet élő csikász-pákász-lápi foglalkozásokat űzött. Áradásoknak évenként ki volt téve; mindez konzerváló, elszigetelő hatással lehetett rájuk. Nagyobb fejtörő ennél az emberarcnak és a hátsó élvonalnak egykori jelentése: mire valók lehettek? — mert valami szerepüknek kellett egykor lennie; nyomos ok nélkül egvedi moti-

vumok sosem keletkeznek s ha ma jelentésük ki is veszett teljesen, keletkezésük idején valami gyakorlati célt kellett szolgálniok, valami jelentést kifejezniök.

Az egész fejfa, ha álló helyzetéből vízszintesre fektetjük, tökéletes *fél-csónakká* lesz! Az *előre hajló hegyes vége a csónak orra*, amely mint hullámhasító, mindig élben végződik és magasabb a ladik oldalánál. A törzsoktípus fejének ez *előrehajló* tulajdonsága csakis ebben lelheti magyarázatát. Ugyancsak ide utal a törzsök *hátsó éle*, ez a csónaknak ú. n. *alattsága*, ami siklását teszi könnyebbé a vizen. Az *emberarc* sem lehet más, mint egy *csónakban fekvő*, fölfelé néző *ember* jelzése.

II.

Csónakba temetkezés.

A kezdetleges emberiségnek a halálról alkotott elgondolásában csodálatos egyértelműség nyilvánul meg a földkerekség minden pontján. Első észrevések közé tartozik, hogy benne valami, az ő testétől független élet, valami különálló lény lakozik. Rávezeti első sorban az a dilemma, amit álmoképei alatt tapasztal. Álmában elkalandozik, messze jár, izgalmakat él át, hozzátartozóitól pedig azt hallja, hogy az alatt nem mozdult el, itt volt és pihent. Ennek szerinte más magyarázata nem lehet, mint az, hogy amíg aludt, *kiment* belőle valami; az járt messzi tájakon, az élt át mindent és ébredéskor visszaszállt belé. Ez a libbenő, láthatatlan, végtelen gyors valami a testében lakozó *lelke*. Az embernek ez a dualisztikus, testből és lélekből álló, összetett volta a legősibb elemi gondolatok egyike. A lélek hüvelyé, otthona a test. Mi történik azonban, ha a testet eléri a „legnagyobb betegség“, a halál, az elporladás? Tönkremegy-e vajjon vele a lélek is? Egyszerű, de tiszta logikai következtetés az előzők után az, hogy a lélek nem pusztulhat el, az kiröppen akkor is a testből, éli tovább a maga életét. Csak az életforma lett mássá, a lényeg maradt a régi; az ember csak átalakul, de halhatatlan marad.

A halál utáni élet elképzelése ugyancsak logikus továbbfejtése a primitív alapgondolatnak. Az ember halálát túlélő lelkének további sorsa pontosan meg van állapítva. Mialatt az életét vesztett test lassan elporlad, a lélek az első idő alatt rendesen felkeresi, belé száll, meg ismét eltávozik belőle s éli a maga életét, mint mikor a testtel együtt élt a földön. Mint hogy azonban a test már életnélküli, mozdulatlan, a lélek *maga* jár el eddigi szokása szerint övéi körébe; még minden érdekli; figyeli, mit csinálnak hozzátartozói, tetszéssel vagy rosszalással kíséri tetteiket; ez az első idő a *kisértetjárás* korszaka. Az elföldelt testbe ezalatt csak „hálni jár a lélek“ (egyike a legősibb magyar kifejezéseknek!). A család is lelki kontaktust tart vele. Gondoskodnak róla, terítenek neki, hálóhelye fönn van tartva, sőt — sajátosan uralgatói gondolat — bábút készítenek számára, hogy otthon léte alatt abban tartózkodhassék. Máshol az élteltetelt kiviszik sírjához, kint lakomáznak *vele együtt* a sírnál (torok). Mindez addig tart, míg a test odalenn teljesen föl nem oszlott, míg a léleknek otthonul szolgálhatott. Amint a testi hüvely többé szállást nem adhat neki, a lélek kénytelen máshol otthont keresni magának. Követi ebben a rég elköltöztötteket, akik mint lelkek annak idején felszabadulva testi bilincseikből, valahol messze szintén otthont kerestek maguknak s ott ma is együtt élnek („túlvilág“). Neki is oda kell mennie. Ennek a helynek pedig igen távol kell lennie, olyan helyen, ahol „más világ“ környezi az őseket. Ott a természet is olyanná van változva, mint aminők ők maguk. Libbenő ködpára ott minden, külsőre ugyan épp olyan a környezet, amilyen a földön volt, de a hegyeken és fákon keresztül lehet menni, mert azok is csak lelkeségükkel vannak ott jelen.

Míg tehát első korszakában a lélek még a földön jár, kapcsolai a rokonsággal, földi élettel nem szűntek meg, a test elpusztultával ez véget ér; el kell indulnia a „más világra“. A hátramaradottaknak a róla való gondoskodás csak eddig kötelességük; ekkor — elköltözés után 40. napra, fél vagy egész évre, a helyi viszonyok szerint — még egy búcsútort tartanak tiszteletére (vele együtt); üzeneteket küldenek vele a másvilágon levőknek, otthon őrzött bábuját kihozzák sírjára, végleg elköszönnek tőle s az eddig viselt gyászt abbahagyják. A lélek sorsának második periódusa itt kezdődik; útra kel a másvilág felé. Vándorlásának hosszú volta, az alatt átélt kalandjai, szenvedései, a rémségek, melyeken végig kell kínlódnia, a primitív ember álmokképeiből, képzelettermékeiből vannak összerakva. Ővéi már a temetéskor tekintettel voltak megpróbáltatásaira; vele adtak minden szükséges holmit: ruhát, fegyvert, eszközöket, élelmet, kísérőül ebét, gyorsabb haladásához lovát, szánját, csónakját aszerint, amilyen viszonyok környezték földi életében s amilyennek képzeltek útja akadályait. É viszontagságok, mint érdekfeszítő epikumok, a népek emlékezetében hűen fennmaradtak, csupán módosuláson mentek át annyiban, hogy idők folytán fejlettebb vallási képzetek rendszerébe jutva, az emlékek egyes *mondai* és *népmesei* hősök vándorlásaiba tétettek át. A lélek az út alatt vagy elpusztul, ha t. i. nem bír a bajokkal megküzdeni, vagy eljut a túlvilágiak birodalmába, ahol közéjük vegyülve, azt a foglalkozást végzi tovább, amit földi élete alatt folytatott. S ez a *harmadik*, végleges elhelyezkedése a léleknek.

Ez a lényege nagy általánosságban annak a gondolatkörnek, amely az ősalapotú népeknél az elhalálózással kapcsolatban kialakult. Ez szolgált alapul és keretül amaz ezernyi apró eltérésnek, amelyek az egyes törzsek között helyi körülmények befolyása alatt temetkezés dolgában más-más árnyalatot érleltek ki. Bár ezek között is akadnak olyanok, amelyek több, egymástól független népnél azonosak, ami ismét csak hasonló helyi adottságok következményének tudandó be.

Ilyen feltűnő egyezésre találunk a *csónakba temetkezés* szokását illetően. Tengerparton élő, vagy kisebb szigeteket lakó népcsoportok a másvilágot természetszerűen túl a nagy vizeken képzelik el, ahova csak vízi alkalmatossággal lehet eljutni. Legtöbbször egy fa törzséből kivájt csónakba (canoe = kanu) helyezik a tetemet a hozzáadandó holmikkal. Borneo sziget szárazvak-parti bennszülöttei keresztben kettévágott csónakba temetkeznek, melynek nyitott végét a vágás helyén feldesztkázzák; felszerelés után kilökik a tengerbe ott, ahonnan az áramlás magától tovább viszi. A szomszéd malanan-törzsbeli főnököké különös gonddal készül s rendszeren eleven rabnót is adnak mellé a ladik oldalához kötözve. A sok útra való miatt a legnagyobb dereglyéjük is kicsinek bizonyul s fel van púposra halmozva, mikor útnak eresztik.¹¹ Egyes helyeken módosul az eljárás, amennyiben nem bocsátják vízre, hanem a parton póznás emelvényre helyezik a koporsó gyanánt szolgáló csónakot. Ezt követik a csinuk-indiánok, a patagóniai csónok; a Jefferson-Country indiánjai folyóvizek szélére teszik le a csónakkoporsót. „Azok a nagyon szegények, akiknek kanújuk sincs, kénytelenek átúszni a halak rekesztőhálói mellett s így juthatnak el

¹¹ C. Brooke: Ten years in Sarawak. Lond., 1866. I. 78. — A keletázsiai fűszer-szigetek minden népe: *maláj, dajak, battak* stb. ugyanígy temetkezik. (L. R. Heinen-Geldern nyomán Buschan: Illustrierte Völkerkunde, II. 924.) — A nagy-óceániai szigetek legtöbbjén: *Fillippinek* negritói, *fidzsi*ek, *Savage-Islands* lakói stb.-eknél az eljárás hasonló. (L. Birger Mörner: Tinara. 145—47.) — A *kanavitsz*-törzsek halottaikat törékeny csónakba teszik s a folyón *lassan* leeresztik. (L. S. St. John: Life in the forests of the far east. Lond., 1862. I. 42.)

a lelkek országába.”¹² Ismét más eljárásból abból az elgondolásból fakad, hogy a halott lelkének szükséges holmik, éppúgy mint a lélek maga, a túlvilágon nem maradnak meg a maguk realitásában, hanem „szellemholmikká” lesznek. Ezért a vele adott tárgyakat a síron eltörik, vagy darabokban a tetemmel együtt elföldelik, sőt még eltérőbb jelképezéssel éppen csak jelzik kifaragott apróságokon, mit akarnak vele küldeni. A csónak mindez esetekben fontos szerepet játszik.¹³

De nemcsak vízi életre kényszerült parti lakók követik a szokást. Bent a nagy kontinensek szárazföldi területein is, ahol járhatatlan bozotsűrűségek és vadon erdők miatt nincs más járható út, mint a kisebb-nagyobb folyóvizek áramlásai, az elköltözöttet, mert életében is folyóvízen járt-kelt, temetésekor ugyancsak a saját csónakjába vagy ennek jelképeibe helyezik. A természeti adottságok e sűrűn előforduló helyzete okozta nyilván, hogy a föld legkülönbözőbb pontjain egybehangzóan vizen túlra helyezik a másvilágot. Mondákban és mesékben a hős vizen megy át az ártó szellemek (szörnyek, sárkányok, gonosz lelkek) országába; amint onnan visszatérőben van, a rontó rémek csak a határvizig tudják üldözni, azon innen hatalmuk megszűnik, lélek azon átjönni vissza a földre nem képes.

Az ugor népeknek, ahová a magyarság is minden vitán fölül tartozik, őshazája a véglegesenek tekinthető megállapítás szerint az Ural-hegység nyugati, európai oldalán terült el. Az az erdős, mocsaras, vadban és halban bő vidék volt ez, melyet kelet felől az Ural-hegység, északról a Káma-folyó, nyugaton a Volga és dél felől az Ural-folyó határolnak. Ez a nagy-kiterjedésű földdarab ma is elüt természeti viszonyok dolgában a vele szomszédos külső területektől. Míg tőle délre és nyugatra fátlan, füves rónaság (sztyepp) környezi, északon az ugyancsak fátlan tundravidek, ahol a föld felszíne alatt egy méternyire örök jég az alsó réteg, határos vele. Ilyformán a közrefogott pagonyos, erdős terület vadászatra és halászatra fölötté alkalmas hely; valóságos vadaskert, honnan a vadállomány semelyik oldalra sem járhatott ki. A terület ma is nagyrészt ilyen jellegű, egykor régen bizonyára még sűrűbb vadonság boríthatta és vizekben is gazdagabb talajú lehetett. Az őshaza vidéke^{13/a} a finn-ugorokat emiatt kezdettől fogva vadász-halász életmódra utalta s bennük az erre való készségeket ki-fejlesztette. Am a vadászat egymagában még a vadban bő vidékeken is bizonytalan sikerű szokott lenni; erre alapítani a naponta szükséges élelem megszerzését nem igen lehet. Annál inkább a halászatra. Ahol folyóvizekkel átszótt, mocsaras-lápos a vidék, ott a hal mindig bőségesen áll rendelkezésre; befagyott vizeken a halászat lékekkel még biztosabb eredményű.

¹² A csinukokról H. H. Bancroft (The native races of the Pacific States of N. America. Lond., 1875. I. 247.). A patagóniaiakat H. Spencer említi. (Principles of Sociology. cap. XV. § 112.) A fenti idézet J. Frachtenbergtől való. (Eschatology of the Quilente-Indians. Amer. Anthropol. New Series XXII. 1920.)

¹³ A csippevé indiánok fehér kanuba temetkeznek. (Birger Mörner: Tinara, 19.) — A csipcsa törzs a testet finom hálósövetbe burkolja és csónakalakra deszkázza (u. o. 20.). — Az ausztrál-négek a sírba vagy egész, vagy töredék csónak-részeket tesznek. (G. F. Gangas: Savage life and scenes in Australia. Lond., 1847. II. 228. és J. Bonwick: Daily life, etc. 92.) — Új-Zélandon a főnök koporsója teljes dereglye. (A. S. Thompson: The story of New-Zealand. Lond., 1859. I. 187.) — A sandwich-szigetiek a sírra eltört kanu-darabokat helyeznek. (W. Ellis: Tour through Hawaii. Lond., 1826. 106.)

^{13/a} Az őshaza területét a kutatók egy része kiterjeszti kelet felé, a nyugat-ázsiai nagy folyókig (Ob, Jenisszej), ahol a természeti adottságok ugyanolyanok mint az Ural európai oldalán. Hogy jogosan-e, még nagy kérdés. A keleten megindult lovashorda áramlások ez esetben nem szorították volna ki a magyarságot a keleteurópai szármát síkságra, hanem benyomták volna az Ural völgyeibe. L. e. nézetekről Németh Gyula: A honfoglaló magyarság kialakulása. Bp. 1930, 121—127. II.

A halászatnak tehát e vidékeken állandóan üzött, legfőbb foglalkozásnak kellett lennie. Utazók leírásai a XVII. századtól máig az azóta keletebbre szorított, de foglalkozásukat megtartott ugorokat egy értelemmel ilyeneknek tüntetik fel.

Az úttalan, erdős sűrűség az őshazában sem engedhetett a lakosságnak szabad mozgást. Távol eső helyekre eljutni szárazföldön a legnagyobb akadályokba ütközött. Természetes útnak csak a folyóvizek mente volt használható. Ezért a telephelyeik is — az ásatások azóta feltárt tanúságai szerint — mindenütt vizek mentén, kivált egybetorkolások félszigetein keletkeztek. Az ú. n. „csontos gorodiscsék”-ben az élelemhulladékok maradványai arra vallanak, hogy az itt lakó egykori népek főképp *hallal* táplálkoztak.¹⁴ A természeti adottságoktól irányított életmód a gondolkodásra is elhatározó befolyással volt. Felfogásuk a jövő életről szintén ez alapon alakult ki. Nem csoda eszerint, ha a *csónakba temetkezés* szokását náluk is megtaláljuk.

„A koporsó (a voguloknál) rendszeren ladikformára kivájt fatörzsből áll. Már használatban volt *kész ladik* is szolgálhat koporsó gyanánt.” (Munkácsi B.: Vogul Népkölt. Gyűjt. I. CXCI. o.) Az osztjakokról *Bastian* jegyzi fel, hogy halottaikat „csónakba helyezve temetik el”. (Der Mensch i. d. Gesch. II. 331.) *O. Finsch* számos osztják sírt bolygatott fel; ami lent nem fért el, a síron kint talált helyet, egyebek közt a lábnál egy-egy ladik levágott orra. (Reisen in West-Sibir. 549.) „Koporsó gyanánt többnyire egy keresztben kettévágott nagyobb csónaknak fele szolgált, annak jeléül, hogy az elhalt főfoglalkozása halászat volt.” (U. o. 545. ; a 488. o. melletti képen pedig ugyanez rajzban van meg; itt a csónak másik fele szemfedőül van ráborítva.) *N. L. Gondatti* szerint, ha a szigva-menti vogul „otthonától és övéitől távol halt el, otthon a hozzátartozók jelképes temetést rendeznek neki. Elkészítik sírját, *belesüllyeszti az üres csónakját*...” stb. (Keleti Szemle VI. 88. o.) *Kannisto*-tól ugyanennek megerősítését hallottuk.¹⁵ Szerinte gyakoribb eset az, hogy egy vaskos fatörzsből új csónakformát faragnak ki s abba temetik a halottat, míg a használt csónakját összetörve a sírra ráborítják. Hasonlóról tudósít *Karjalainen* is. (FFC. 41. köt. I. 97.) Előbbi a vogulok, utóbbi az osztjakok kiváló ismerője. Legrészletesebben *U. T. Sirelius* foglalkozott a kérdéssel.¹⁶ Nála egyebek közt ezt találjuk: „A koporsókról legrégibb felvilágosítással Petrus Bröms szolgál 1728-ban megjelent értekezésében: De religione Siberiensium, melyben előadja, hogy az osztjakok fába vájt koporsókba temetik halottaikat. Ezt az értesítést később Mone, Kaffka elbeszélésére támaszkodva egész helyesen úgy magyarázza, hogy az obi-osztjakok *csónakba* temetik halottaikat. Megjegyzendő, hogy ez nemcsak az Ob-mellékiek szokása, hanem általában az ősi állapotban megmaradt összes *osztjakoké és voguloké*. A csónakot itt-amott csak annyiban változtatják meg, hogy egyik vagy mindkét végét levágják s a végeket oromdeszkával lezárják. Fedőlapul rendszeren nyirfaháncsot vagy deszkát tesznek rá, az obdorszki osztjakok gyakran a csónak másik felét”.

¹⁴ L. gróf *Zichy István*: A magyarság őstörténete és műveltsége a honfoglalás koráig. 16. §. (A magyar nyelvtudomány kézikönyve. 6. sz.)

¹⁵ *Kannisto* professzor négy évig volt tanulmányúton a vogulok közt. Az idén huzamosabb időt töltött hazánkban s a jelen témáról készségesen nyújtott felvilágosításokat.

¹⁶ *U. T. Sirelius* két ízben nyilatkozott a kérdéssel. Rövidebb összefoglalása a „Tietosanakirja” finn lexikonban jelent meg. Nagyobb tanulmánya korábban a *Suomen Museo* VIII. évf. 1902. 49—56. és folyt. 1903. 4—14. és 36—42. ll-on: „Ostjakkien ja vogulien hautaustavoista ja heidän käsityksestään elämästä kuoleman jälkeen” címen (= Az osztjakok és vogulok temetési szokásairól s a halál utáni élet felfogásáról). Fenti idézet az I. 53. o.-ról való.

Sirelius fejtegetéseiben az a nevezetes, hogy míg a többi tudósító a jelen állapotot írja csupán le, ő itt és tanulmánya több helyén kimondja, hogy nemcsak manapság van meg az ugoroknál e szokás, hanem az ősidőktől ilyen volt. Minthogy ez eljárás mód a karjalai finneké is megmaradt helyenkint, akik hasonlóképp temetkeznek s ugyane vidék nyelvjárásában közös szava van a csónaknak és a koporsónak („*ruuhi*”), nyilvánvaló, hogy ezt a temetkezésmódot már a finn-ugor egység idején ismernie kellett az egész népcsaládnak.¹⁷

Feljebb említettük, hogy a vogulok és osztjákok temetésekor manapság is megfaragják otthon a *halott bábuját*. Ebben az az elgondolás vezeti őket, hogy a testéből kiszabadult léleknek, ha nem megy ki pihenni a sírban heverő tetembe, hanem övéi körül jár-kelel, itt is legyen otthona, testi hüvelye. Ez a halottbábú (vog. „pupi, „pupa”, zürj. „buba”) kijár a család részéről minden halottnak. Különös gonddal készítik és tiszteletben részesítik a családfőcét. Novitzkij szerint: „Az asszony az elhaltnak valamelyik ruháját előveszi, fából bálványt farag emberalakra, ráhúzza a ruhát, aztán odateszi, ahol az ura ülni szokott, kedves ételeit főzi. A bábút étkezéskor maga mellé ülteti, megöleli, megcsókolja. Ugy hiszi, hogy a halott ezt mind látja, mert lelke időnkint beleköltözik a bálványképbe. Miután az asszony ezt egy évig, esetleg tovább így cselekszi, végül eltemeti kint a sírba ruhásul, nagy sírás és jajgatás kíséretében”. (45–46. o. I. Ké. Szemle VI. 97.) Mások szerint csak három év múlva temetik el a bálványt (Beljavszkij), *Castrén* is ennyit mond; ez a terminus szerinte azon alapszik, hogy ennek elmúltával a halott elporlik s a halhatatlansága is megszűnik (Reisen, 343). Utóbbi állítása önkényes kombináció; mint láttuk, a kultusz azért szűnik meg, mer a lélek elköltözött földi környezetéből a másvilágra, ahonnan visszatérni nem tud s vele megszűnt a kapcsolat az élő hozzátartozókkal. Az előző híradásokban még egy tévedés van. Határidő lejártával a bábút kiviszik ugyan a sírra, de *nem* temetik bele. Ez a sír megbontásával járna, az év kilenc hónapjában pedig a föld ott csonttá van fagyva; O. *Finsch* nyáron számos sírt felásatott és bennük a bálványbábnak nyomát sem találta (id. h. 547). Hanem úgy véli, hogy azokat kivitték ugyan a sírra, de *azon*, valamint az elhalt szánkóját, evezőjét stb. kint a tetején helyezték el, ahol idővel elkorhadtak.

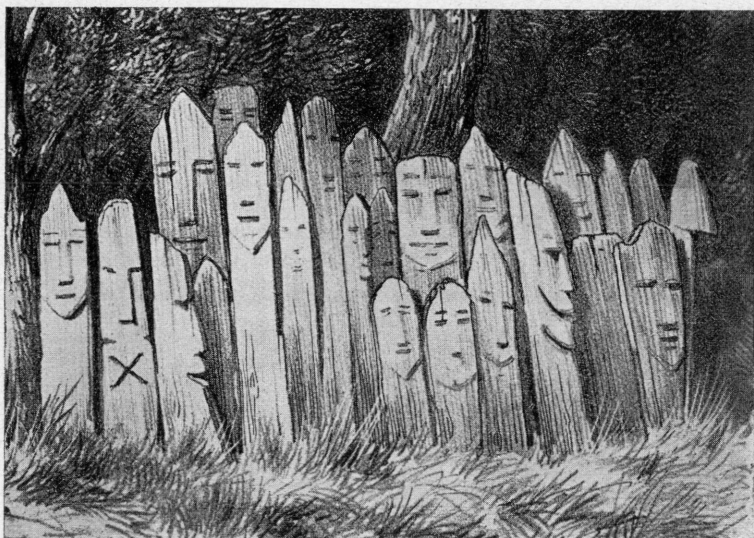
Ezek a szellembábok *hegyesfejűek* és *emberarc* van rajtuk tétlül ki-faragva (képeiket I. Karjalainennél: *Die Religion der Jugravölker*. II. FFC. 44. köt. 51., 59., 62. és 94. lapon). Ahlquist szerint (Unter Wogulen u. Ostjaken. 294. lapon kép) „alul kihegyezett ékben végződnek, ami azt árulja el, hogy *földbe szúrták*” ezt is. *Nosilovnál* (id. Karj. II. 55. jegyz.) még azt is találjuk, hogy az ilyen ugor bálvány *szurokréteggel* van bevonva, mint a csónakok a víz korhasztó hatása ellen.

Az idobábok nem egyforma nagyok. Jelentéktelen családtag, asszony, gyermek halálakor kicsiny, igazi bábu-nagyságút készítenek neki,¹⁸ tekin-

¹⁷ L. bővebb magyarázatát a Soumen Musco VIII. 53. alatt a 3. jegyzetben. Sirelius véleményével ellenkezik Karjalainen fejtegetése (id. h.), aki szerint a *túl*-világról való ily fejlett hit nem lehetett ennyire korai. De Karjalainen ebben világosan téved. Ő elsősorban nyelvész és nem etnológus, különben tudná, hogy ehhez fejlett hitvilág éppen nem kell, sőt a gondolat a legprimitívebbek egyike.

¹⁸ A *kisebbs*méretű idobábok abból a felfogásból keletkeznek, hogy a léleknek a testnél kisebbnek kell lennie, sőt egészen kicsinek. T. i. egy-egy szétroncsolt emberi test megfigyelése a primitíveket szükségképp arra a gondolatra vezeti, hogy abban mindenféle szervek lévén elhelyezve, a léleknek kevés hely jut. Pl. a *nuttka-indiánok* szerint a lélek egy kicsi ember. — A *malájoknál* „hüvelyknagyságú” csupán. — A *fidzsiek* a lelket „kicsi gyermeknek” hívják. — A *Pendzsab hindu* lakói úgy tudják, hogy a „kis emberen” (lélek) ugyanolyan tattaualás van, mint takar-

télyesebbnek nagyobbat: öreg vagy családfő ilyet kap. Ha a bálvány a környék valamely vezető egyéniségének készült, kitevése *állandósul*; elhomályosul mellőle a sír jelentősége, főszerep magának a bálványképnek jut. (Karjalainen I. 197.) Ezekhez fordulnak később áldozattal, könyörgéssel, mint segítő szellemhez, akivel a képmást azonosnak tekintik,¹⁹ még a távoli vidékek hívői is. Ha egyikhez sikeres halászat érdekében fordultak és közbelépése a kívánt eredményt meghozta, híre megy s belőle lassankint a halászat védőszelleme válik; máshol, ha vadászsikert hozott a hozzáfordulás, az a bálvány a vadászok nemtőjévé lesz stb. Viszont megesisik, hogy többszörös áldozat és könyörgés ellenére is a vállalat kudarcot vall, ilyenkor a befolyása vesztett, vagy makrancos bálványképet szidalmakkal illetik, sőt meg is verik. Hogy ez idobálványok egykori halottbábukból származtak, abból is kitetszik, hogy helyenkint a nagytekintélyű elköltözött megtartja

10. ábra. Vogul bálványfák (O. Finsch nyomán).

otthoni kisebb bábuformáját és póznákra helyezett miniatűrházikókban őrzik a kitett helyen.

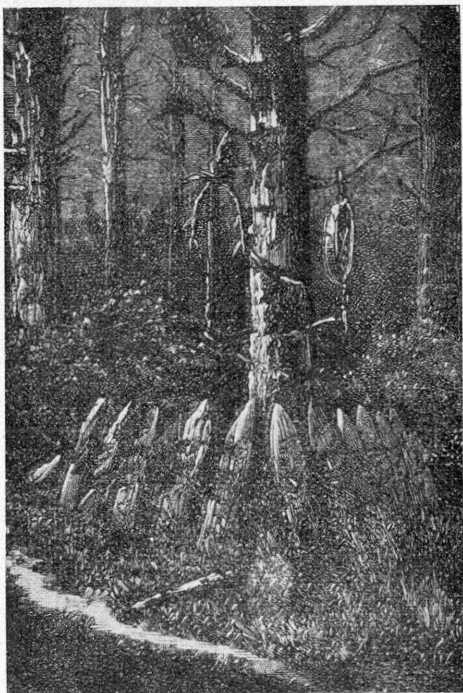
Bennünket itt most az a forma érdekel, melyet utazók (Castrén, Schrenk, Finsch) sűrű előfordulásának jeleznek és az *ősi fejfabálvány min-tájára csúcsos felsővégének s alatta emberi ábrázattal ellátottnak írnak le*. „E bálványképek kb. másfél rőf magasak s néha seregestől vannak az északi osztjásoknál és szamojédeknel felállítva.” (Munkácsi, Kel. Szemle VII. 94.)

róján: a nagy emberen. — Szumatrán a bűbájosok látják a lelket és kis emberformájúnak írják le. (L. bőv. J. G. Frazer: *Tabou et les périls de l'âme*. Paris, 1927. chap. II. „L'âme comme mannequin.”) — Görög festett vázákön az emberi lélek gyakran kis emberformájú lénynek van ábrázolva, vagy szárnyakkal, vagy öltözöten és fegyveresen, vagy meztelenül. Későbbkorú ábrázolásokon ez eltűnik és helyette pillangó van festve; egy pillangófajtájuk neve: ψυχή. (L. E. Pottier: *Etude sur les lécythes blancs attique*. Par., 1883. 75—79. ll.)

¹⁹ A képmás és az eredetinek azonosságáról táplált hit bő tárgyalását l. E. B. Tylornál: *Prim. Culture*.⁴ II. 169. s kk. ll. és Levy-Bruhnél: *Das Denken der Naturvölker*. 1921. 31—34. ll.

Finsch az osztjákoknál látott ilyen csoportot (id. m. 493.): „A ligetben egy állványhoz támasztva, vagy 80 drb fatörzsekből faragott bálványkép állott, többnyire 4 lábnál magasabbak, a fejevégen durván faragott emberi ábrázattal, teljesen hasonlóan ahhoz, amit Schrenk talált a vajgáci szamojédek-nél.” Finsch ehhez képet mellékel, melyet kisebbített másolatban (10. ábra) mi is bemutatunk. Sajnos, nem fényképfelvétel, hanem az utazó vázlata után berlini könyvmótól átrajzolt kép. Másik rajzunk (11. ábra) ugyanily idolesoportot mutat (Karjalainen II. 94. nyomán); kissé elmosódott kép,

11. ábra.

Ugor bálványfák (Karjalainen nyomán).

de ezen is elég jól látható a hegyes feje és alatta az emberi arc. Kannisto megerősíti Schrenk abbéli közlését, hogy ezek alsóbb-rangú bálványok s a fő bálvány istennek, melyet akárhányszor élő fába faragott kép jelképez, szolgál szellemeit ábrázolják. Ezek közelebb állanak a földi emberhez, mint az istenné magasodott szellemek, akik az emberitől eltérő formákban voltak ábrázolhatók; a szolganép közönséges ember volt, ábrázolásuk is annak mását tartotta meg.

Bármiként legyen is, az vita nélkül elfogadott nézet (l. Karj. I. 197.), hogy a halottnak csónakba temetése és e kitett bálványtörzsek között genetikus összefüggés van. A törzseken látó szó és arcot jelző bevágások a halott képmásából származnak, amint csónakjában hanyatt fekszik, a csúcsfejség pedig nem egyéb, mint a koporsóul szolgáló csónak orra.

Temetésről és halottkultusról a vogul és osztják adatok elég bőven állnak rendelkezésre; belőlük az általános kép biztosan megrajzolható. Vannak mégis hézagai, ami óhatatlan az útleírásokban. Például nem áll tisztán

előttünk a halottbábu sorsa a gyász megszűntével, a halottkultusz személyes részének végén. Addig otthon őrzik. De midőn az elföldelés után 40 napra (1 évre, 3 évre), elgondolásuk szerint, a test kint elporlott s a lélek elindul hosszú útjára a másvilág felé, midőn tehát otthon a bábra, a lélek tartózkodóhelyére többé nincs szükség, — hogy ekkor mi történik vele, erre nézve adataink egymásnak ellentmondók. Alkalmassint az eljárás módok maguk sem lesznek egybehangzók, innen eredhet a más-másféle híradás. Az mindenütt egyformának mutatkozik, hogy kiviszik a sírra többi holmiai mellé, de változtatnak-e a formáján valamit, adjusztálják-e ez alkalomra, vajjon odakint leszúróják-e fejtől sírfának, vagy csak rádobják a sírládára (sírdombra)? — Minderről nem nyerünk tiszta fogalmat. Itt bizonyára tekintetbe veendő a nagy idő (majd 2000 év), amely a kezdetleges rítusok óta elmúlt, az azóta több oldalról beszüremlett idegen hitbeli hatás orosz-keresztény (voguloknál) és mohamedán (osztjákoknál)

szertartások mintájára, amelyek a régi eljárásmodot elhomályosíthatták. — Mindazonáltal van módunkban a régire következtetni. Az a második temetés vagy tor, amely a gyászidő leteltével végbúcsúvételnek tekintetett, minden jel szerint az elsőnek megismétlése, teljes mása volt, ahol az *elhúnylat* a *bálványbábú helyettesítette* — úgy bántak vele még otthon, úgy vitték ki —, ez is csónakformájú koporsóba tévéssel lehetett kapcsolatban. A bábút ilyenbe fektetve, helyezhették el a síron.

Ezt a feltett eljárásmodot egy ott a közelben lakó másik népnél még teljes formájában megtaláljuk. A *csuvasok*²⁰ az elhaltnak nagy halotti torát késő ősszel tartják meg, az elhúnyt halálának esztendejében. Náluk tehát már nem kiszámított időtávolságban (40 nap, 1 év) ülik meg a gyászünnepet, hanem az egységes naptári dátumhoz van kötve. Ebben vagy az orosz Pakrov-ünnep (okt. 1.) lehetett mintájuk, vagy az akkor legbővebben rendelkezésre álló élelem (állathús) vihette rá őket. „A búcsútor azzal kezdődik, hogy hozzáfognak a fejfa kifaragásához... A fejfa valami jó másfélméteres faoszlop; a tetejét fejformára kigömbölyítik s a nyakat jelképező bemélyedést is ráfaragják. Azután lefektetik bent az ajtó melletti jobb oldalon egy padra; alája nemezpokrócot, feje alá vánkost tesznek, fejéhez viaszgyertyát ragasztanak, ... egyszóval úgy bánnak vele, mint a halottal. A szerződöttetett hegedűs, míg a jelenlevők a torlakomán együtt ülnek, halotti dalokat játszik. Az ételekből legelőször a halott (fejfa) számára tesznek ki, előbb a gazda, majd sorjában a rokonság mindabból, amit a torra ajándécul magukkal hoztak. A viaszgyertyát a fa fejénél meggyújtják.” (Id. m. 229.) „Napszálltakor kimennek a temetőbe és kiviszik a fejfát a sírdombra; a menet éppúgy viselkedik, mint rendes temetésen. Induláskor a fatörzset ráfektetik az első kocsi vagy szánra, az időjárás szerint; alája szalmát, fölébe nemeztakarót tesznek. Melléje ülnek a sirató asszonyok és sírátkoznak fölötte, mintha a halott maga volna.” (230. l.) „Kint *felállítják fejtől a fejfát*, gyertyát gyujtanak rá s az ott folytatott lakmározásból ételt-italt tesznek edényekben a sírdomb fejéhez.” (231.) „A régi csuvasok nem ekkor, hanem a halál után 40. nap ülték meg a gyertyatort.” (235.) — Íme a primitív gondolat következetes keresztülvitele egy még nagyrészt pogány népnél. Példánk az eljárásmodra szolgál tanulságos analógiául. Egyebekben a csuvas, mint földművelő turk fajú és nyelvű nép természetesen nem csónakos fejfát farag, hanem gombosfejűt, a török-ség jellegzetes fejfaformáját.

Visszatekintve az eddigiekre, az az egy ezek után nem lehet kétséges, hogy a mi csekei típusú törzsökfejfánk és az ugor sírbálványok *alakilag és rendeltetés szerint* teljesen megegyeznek egymással. A mienk csónakformája nyilvánvaló, alatta az emberarc egykori koporsóra vall, temetőben állítják fel; ugyanilyenek a kitett ugor bálványoszlopok is, amelyek egykor a második temetésen holtat helyettesítő, csónakos idolbábok voltak.

Most már csak az van még hátra, vajjon tudunk-e kapcsolatot találni e tengernyi idő alatt, amely az ugoroktól való elválásunk óta letelt, a két egyező forma között? Hihető-e, megmagyarázható-e, hogy az az ősgugor fejfaforma fennmaradhatott nálunk másfél ezer év alatt, annyi vándorlás és viszontagság után, idők és világnézetek gyökeres változásai alatt is?

III.

Az ősi fejfatípus fennmaradása.

Az ugorsággal való ősi kapcsolatunkat ma már kétségbe vonni nem lehet. A legszorosabb rokonság, nyilván teljes faji egység fűzött velük

²⁰ „A csuvas ősvallás emlékei.” Gyűjtötte és feldolgozta dr. Mészáros Gyula. 1909. 471. l. Akad. kiad.

össze bennünket. A több mint másfél ezer éves elváltság, az annyira elűtő sorsok, melyek az egyes népcsoportokat külön-külön érték, természet-szerűen elégséges okot szolgáltatnak a teljes idegenné válásra. Nem volna csoda, ha abból a közös őskorból nem maradt volna fenn egyáltalán semmi hagyomány. Az egyetlennek mutatkozó, máig megőrzött emlékünknél *nyelv-kincsünk*, amely feltűnő kivételképen ugor szerkezete mellett nagymennyiségű szóalakot is megtartott az ősi nyelvállományból. Am épp ennek az ősi örökségnek gazdagsága az, ami gondolkodóba ejt. Ha már ez az egy-fajta hagyomány a maga bőségében fennmaradhatott, miért pusztult ki és merült feledésbe a többi, egyebekben szintoly szívós hagyomány? Vagyis a mód a megőrzésre megvolt adva, csak a hagyományok különféle természetű okozhatta a legtöbbnek kipusztulását.

A magyarság honfoglalás előtti sorsáról az volt mostanáig a kialakult felfogás, hogy a több mint ötszáz éves (IV-től IX-ik sz.-ig) nomád pásztor-kodás és lovas életmód, amelybe ez az előzetesen halász-vadász nép bele-sodródott, gyökeresen megváltoztatta egykori békés, egyszerű életét; kiirtott belőle minden előző emléket és hagyományt s csak a türk jellegű, pusztai harcias, nyugtalan életmód vonásai maradtak meg rajta. — Ez elgondolásnak valóban van igen nyomós, elhithető alapja. A kétféle foglalkozás: az ősi és az újabb merő ellentéte egymásnak. De nyelvünk fennmaradása mégis élő cáfolata annak, hogy ez az átalakulás 100% lett volna.

Az *etnologia*, mint a népek történelemelőtti állapotainak kutatója és ezekből mai szokástörődékeink magyarázója, nem tud példát arra, hogy valamely nép, bármi kataklizmán ment is keresztül, elvesse *minden* régi hagyományát; hogy oly tökéletes átvedlésen menjen át, amely a régiből nyomot sem hagy. Esetünkben erre nyelvünk a példa. A magyar nyelvnek nemcsak ugor jellege, nemcsak eredeti szótöveinek és ősi ragjainak életbenmaradása, hanem a szókincséből kiolvasható egyéb tanulsága is amellel szól, hogy a magyarság átalakulása turknomáddá nem lehetett tökéletes. Nem vettünk át pl. a félezer éves új életmód alatt egyetlen türk kifejezést sem a *családi* kapcsolatok elnevezései közé, ami kizárja az idegen fölöttéssel való bensőbb érintkezést vagy átolvadást (egyetlen kivétel az *iker* szó, de ez is mást jelentett!). Még különösebb az, hogy *hadi* elnevezéseink szócsoportjában sem találunk türk átvételt. — Így az az eddigi elgondolásunk, amely a magyart a Fekete-tenger fölötti rónákon száguldozó, harcias lovas népnek nézte, aligha lesz hű képe az ott töltött évszázadoknak. Az etnológiai tanulságok ennek valóban ellent is mondanak.²¹

Mindenekelőtt tényként kell szem előtt tartanunk, hogy a vizi életre, foglalkozásra vonatkozó *mai* halázműszavaink és halászóeszközökünk túlnyomó többsége, főként a primitívebbjei, *ugor eredetűek*. Hogy csak a biztos etimológiájukra szorítkozzunk: a *hal* szó maga (Szinyeyi: M. Nyelvhaszn., 1927, 24., 49., 59., 143. ll.); *keszeg* (Sz., 143.); *tat-hal* (u. o.); *ön* (u. o.); *cége* (Jankó: M. halászat er., I. 634.); *vész* v. *vejsze* (u. o.); *láp* (Kel. sz. VII. 253.); *háló* (Sz. 39.); *hálócsomó* (Sz. 28.); *fal* (gát, rekeszték, Sz. 143.); *halhólyag* (Sz. 158.); *hajó* (Sz. 39.); *les* (háló, Sz. 151.); *úszik* (Sz. 65., 154.); *fog* (halat, Sz. 65.); *fűz és köt* (Sz. 149., 151.). A tétel annyira elfogadott, hogy Marquardt az osszét *kala* szót, melynek ott szócsaládja nincsen, a magyar *hal* szó egyenes átvételének tekinti. — Még fontosabb az, hogy *tárgyi* megfelelések tekintetében is mai eszközeink többnyire ugor

²¹ Az itt következő gondolatmenetet már vázoltam két ízben is. Először a Budapesten tartott finn-ugor kongresszus egy előadásában: „Ugrische Elemente in der Ethnographie Ungarns“ címen. Másodszor a „Munkács-Emlékkönyv“-ben. 1930. 111. s. köv. lapokon: „A honfoglalás előtti magyarság etnikumához“ c. alatt, ahonnan a szöveg több részét ide át is tettem.

formájúak. Herman Ottó optimizmusával szemben (A m. halászat könyve I—II.) a túlzott kritikájú Jankó János (id. m.) is kénytelen elismerni, hogy halászszerszámaink közül a *rekesztő vejsze* (I. 575.), a *varsa*, a *varsás cége*, a *gübülő*, az *örfonalzat* (u. o.) azonos formájúak és közös eredetűek a vogulok és osztjákok ma használatos eszközeivel (I. pl. a magyar és finn varsa azonos képét Népr. Ért. 1926, 16. l.). Vagyis nemcsak a fenti elnevezések, mint nyelvi anyag maradtak fenn, hanem a *tárgyak* maguk is forma és használat dolgában változatlanul megőriztettek.

Ezzel szemben viszont megállapítható, hogy a *turk* népek halászzal egyáltalán nem foglalkoztak, aminthogy ma sem értenek hozzá. A húnokról szóló kínai források bő híradásaik ellenére halászatot nem említenek (Zichy Istv. id. m. 49.). Rubruk utazó szerint (1250) a tatárok nem értenek a halfogáshoz. (Herbst kiad. 1925. cap. II. 33.) Halat a keleti török most sem eszik; amiatt lenézi a Tárím és a Lob-Noor dolánfajú népcit.²² A tungúz nem tud hálót készíteni; ha rákényszerül, úgy vásárolja készen az északi jakutoktól.²³ A tatár és a mongol az ázsiai nagy síkokon nem halászik, helyettük a kitelepített kínaiak végzik ezt a munkát és szállítják zsákmányukat hazájukba.²⁴ Általában ismeretes az összes turk törzsekről, hogy ételük állathús és kumisz, egyéb táplálékuk holmi vásárolt teán és rizsen kívül nincsen. — Ezek tanúsága szerint, ha a magyarság a IV. sz. táján átkényszerült térni új tartózkodóhelye miatt lovas nomád viszonokra, a turk életmód hatása alatt halászatot majd félezer éven át nyilván nem űzhetett.

De hogyan magyarázzuk meg akkor az ősi ugor halásznevek megmaradását s különösen a szerszámok és eszközök máig azonos formáit? Megképes-e tartani bármely nép 500 éven át egy csomó nem használt eszköznek emlékét úgy nyelvkincsében, mint az eszközök régi formáit és használatmódjukat képzeletében, hogy utóbb fölleveníthesse őket? Mert az az egy nyilvánvaló, mihelyt turk életmódot váltott, abban a pillanatban fölöslegessé vált minden halászóeszköze, nem is szólva a halnevekről, amelyek ily viszonyok között kivesztek volna a nyelvből is mindörökre!

Kétségtelen fennmaradásuk csak annak lehet bizonyossága, hogy az átalakulás nem úgy következett be a magyarság egész zömében, ha egyáltalában megtörtént, mint ahogy elképzeltük. Figyelembe veendő itt elsősorban a természeti környezet adottságai. A szármát síkot víztelen rónaságnak hittük a nagy prairiek mintájára. Pedig a Fekete-tenger északi partszegélye a Kubán torkolatától és a Krim (Meotisz) keleti csücskétől végig, le a Duna deltáig, tehát az a terület, ahova keleten Levédia, nyugaton Etelköz tartoztak, a sok betorkoló, vízbő folyó és azok árterületei miatt nagyrészt mocsár, sárrét, limány (Zichy id. h. 36.). Arab írók mondják, hogy Etelköz bővelkedik fában és vízben, talaja nedves. Közülök *Ibn Ruszta* azt írja a magyarokról: „A madzsarok téli idők beálltával levonulnak a legközelebbi folyóvízhez és ott halászzal foglalkozva, egész télen át megmaradnak, mert nekik ott kellemesebb tartózkodni.” (910. év körül.) *Gardízi* majdnem ugyanezt mondja: „A magyarok télidején folyók mellé

²² *Le Coq*: Auf Hellas Spuren, 1926, 97.

²³ *Augusztinovics* leírása *Ratzelnél*: Völkerkunde, II. 763.

²⁴ *P. M. Huc*: Souvenir d'un voyage dans la Tartarie et le Tibet. 6. éd. 1878. I. 246.: „Les mongols et les tartares s'adonnent également fort peu à la pêche; les lac et les étangs poissonneux qu'on rencontrent si fréquemment en Tartarie, sont devenus la propriété des chinois.” — A *csukcs*, mint nomád pásztornép, megveti a környező vadász-halász népeket; „vén asszonyok”-nak nevezi, kivált a korjákat, mert pusztán halászzal foglalkoznak. (Billings-Exped. Bibl. der Reisebeschr. 1807, VIII. 237.) — Nagy Géza is említi, hogy: „a *turánság* sosem volt halász.” (Ethnogr. 1900, 245.)

költöznek és élelmüket ezzel (halászzal) szerzik meg.” (1050 körül.) *Regino*, első fejedelmünk kortársa, a Pannóniát elözönlő magyarokról említi, hogy „átbarangolják a pannonok és avarok rónáit s ott vadászatból és halászatból élnek”. (L. Ethnogr. 1893, 1.)

A viszonyok megértéséhez a kulcsot a nomád törökség sajátos szociális életberendezése adja meg. *Radloff*nál a karakirgiz s egyéb történeti énekekben azt az eljárásmodot olvassuk, hogyha a birtokost, akár csak egy jurta népe a tulajdona, akár egész telep, valami ellenfél legyőzi, ezzel elveszti állatnyáját, őrzőit, házanépét, összes családtagjait s mindene átmegy a győző birtokába.²⁵ Ez ugyan általános, mondhatni: világjelenség a primitív népeknél, de hogy ezt a rendszert megtartsák nagy tömegeségek, birodalmak uralkodói is, az speciálisan nomád török vonás.²⁶

Ez a kaleidoszkópszerű folytonos átcsoportosulás más-más egységbe magyarázza meg egyfelől a Pontus fölötti nagy turk birodalmak hirtelen felbukkanását és éppoly gyors összeomlásukat; másfelől azt, hogy ilyen módon nagyobb behódolt tömegeségek megtarthatták *külön integritásukat* az uralkodó népek hatalmi cseréje mellett is. Ennek a sűrű csereberélődésnek *Németh Gyula* adta legutóbb kimerítő leírását (A honfoglalás előtti magyarság kialakulása. Bp., 1930. 8—84. ll.), ahol nemcsak a kényszerű behódolók, hanem az önként csatlakozók sorsát is megvilágítja.

A magyarság helyzete a turk tengerben, kivált eleinte, nem lehetett egyéb, mint alárendelt, behódoltakat megillető állapot azokkal a volgai bolgárokkal együtt, kikkel már előzetesen huzamos ideig szoros szomszédi viszonyban élt. Az egykor halász-vadász magyarság ezektől eltanulta a kezdetleges földművelést s mint ilyen foglalkozásúak, mindkét népegység békés természetű, harcokban járatlan lévén, az Ázsiából beözönlő nomád turk áradatnak ellentállni nem tudhatott. Jelentős tényező volt amazoktól elűtő foglalkozásuk, a magyarság részéről pedig főként ennek *idegen nyelve*. Az ilyeneket a hódító turk elem mindig lenézte; pillanatra sem tűrte volna, hogy e zsákmányul esett emberek velük keveredni próbáljanak. (Ezért nincs a családi elnevezések közt török eredetű szavunk.) De viszont a hódító hadi nép ekkor már bonyolult igényű, tarka összetételű hatalom volt, míg maga pásztorkodáson és hadi vállalatokon kívül egyebet nem űzött, emiatt a behódoltak mesterségeire rá volt utalva, akik e révén megtarthatták korábbi foglalkozásukat s ezzel együtt integritásukat: a halász halász maradhatott, a földműves termesztéssel foglalkozhatott, megőrizhették nyelvüket, társas szervezetüket, nemzetségi beosztásukat. — Íme, a sajátos életviszonyok, mint ható tényezők, szükségképp oda vezettek, hogy a magyarság ősi nyelvét és foglalkozását tovább is megtarthatta; fölötte szinte hatástalanul kelhettek életre és múlhattak el a rövidtartamú nagy uralmak. *Németh Gyula* kutatásai nyomán nagy álta-

²⁵ *Radloff*: Proben... I. 7. sz. a. A szomszéd kán legyőzi az apát és viszi házanépét, az elrejtett kis gyermekhős (Püdeikán) később győzve a szomszédon, mindent visszahoz (61—88. ll.) — Ugyanez a šor nép énekeinek főtémája (u. o. 331—366.) — *Koibal* hőseinkben (II. k. 307—380.) Kuszkim Alipnak az ellenfél mindenét elviszi. Az *Er-Manas* éneksorozatban a hős Kánnak párbajban történt halála után, minden tulajdonának lassú lezülése megragadóan van leírva (u. o. „Kán Mergän”, 1610—2187. verssorok) — „Er Töschük” karakirgiz hősdalban a legyőzött Ilämän egyenkint ajánl ellenfelének egyre értékesebb váltságdíjat. Ez mindent visszautasít: „Wenn ich dich getödtet hier, Wenn gehören die achtsöhne, Die acht Töchter, ausser mir?” (V. k. 554.) stb.

²⁶ *Abul Gházi Bahadur*, mikor a mongoloknak Ilkán alatt történt teljes vereségét leírja (Desmaisons kiad., II. 30. cap. 2.): „Nem maradt mongol, mert a nemzetségek nagyjait a győzők (Szujun kán tatárjai) kardélel hányták, a többiek rab-szolgául beosztattak az ellenséges törzsekbe, ahol fel kellett venniök annak a törzsnek a nevét, ahová új uraik tartoztak.”

lánosságban megállapítható, hogy a magyarokat a IX. sz.-ban történt önállósulásuk előtt a IV. sz.-ban *hún*, az V.-ben *onogúr-bolgár*, a VI.-ban *szabir*, a VII.-ben *türk* (v. *türk*) és a VIII.-ban *kazár* elnevezésű birodalmakban kell keresnünk, mint behódolt népelemet; tartózkodási helyüket pedig szinte az egész idő alatt a Kaukázus északnyugati vége, a Kubán-folyó és a Don alsó folyásának balpartja között: *Levédiába* kell helyeznünk.

A magyarság helyzete a törökfajú és nyelvű népek uralma alatt annyiban tért el a többi behódoltaktól, hogy *idegen* nyelvű volt közöttük. Etnikailag a legfontosabb tényezők egyike. Az ily *elszigetelt nyelv* együtt tartja az azon beszélőket; legszorosabb kapocs, amely a nagy idegenben egymásra utalja őket. — A hosszú idő: félezer év, egyebekben lassú átalakuláson vitte keresztül a magyarságot. Fölöttesek rendelkezése, valamint a természeti adottságok változást hoztak egykori homogén foglalkozásukba; bent a népegységen belül differenciálódott a munkamód. A magyar népegység egy tekintélyes töredéke megmaradt vízi élete, halászmestersége mellett, más része a bolgárokkal közösen földet művelt; egy harmadik, már a pusztai élethez simult elem, beletanult a pusztai pásztorkodás módjaiba, lovassá let s mint hadi vállalkozásra alkalmas elem, segédsapátoknak és előőrsöknek használtatott fel. Ezekből alakult ki utóbb az a fölöttes réteg, amely magyar volta mellett teljesen türk életformákat öltött: neveket, nemzetségi beosztásokat vett fel s később egy kedvező incidens felhasználásával önállósult (talán a kazár nagyfejedelem ismeretes tanácsára), amely után függetlenül folytathatta egykori uraitól elsajátított pusztai harcos életét. Hogy a magyar közösség egyéb foglalkozású elemei ekkor is vele tartottak s a néptörzsön belül a segéderőket képviselték, mondani is fölösleges.

Ez a néhány mondatba összesűrített korszak, amelynek csak etnológiai megvilágítása új, azt a célt kívánja szolgálni, hogy ráeszméltessen a magyarság etnikumának zavartalan megmaradására a törökös korszak egész ideje alatt. Behódoltak voltak, kiket uraik kezdettől fogva azzal foglalkoztattak, amihez legjobban értettek.

A vízi élet egykori halász hagyományai ily módon az új haza elfoglalásáig szintén zavartalanul életben maradhettek. Innen magyarázható, hogy halászszerszámaink alakja és kezelésmódja máig azonos az ugor népekével. Velejárt természetszerűen más, ezekkel összefüggő szokás-hagyomány fennmaradása is, egyebek között elsősorban a *temetkezés régi módja*. Az előkelők, a harcos rend törökös rétege ebben is követte a pusztai nomád temetkezés formáit: lóval, fegyverrel, kísérekkel temetkezett s ezt az új hazában is sokáig megtartotta. De a vízi élet hagyományosai, egy akkoriban még tekintélyes létszámú népelem, életberendezésüknek nyilván ezt a részét is a régihez ragaszkodva gyakorolták. — Ha magunk elé varázsoljuk Magyarországot tájképét a honfoglalás idejében, ez a kép nem lesz mása a mostaninak. A Kárpátok hegykoszorúja akkor is egy központi síkságot fogott körül, de ezt a síkot, eltérően mai képétől, füzes-nyíres erdőségek borították, dombhátjai a pásztorkodás céljainak szolgáltak, de laposait nagykiterjedésű, szinte egybefüggő mocsarak, lápok lepték. A folyók rendes évi kiöntései, a Tisza, Berettyó, a Körösök széle, az ecsedi és bodrogi lápok, a Szernye-mocsár, a Duna két oldala (Sárköz, a mohácsi sziget) a sás- és nádrengeteggel szegélyezett tóságoknak olyan tömegét alkották, hogy az odatelepülő vízi nép tovább élhetett rajta régi kedvtelésének, amelyben aztán évszázadokon át meg nem zavarta senki. Ezek az elzárt megbúvóhelyek, ezek a lápközépi szállások nem ismertek történelmet; fölöttük ezer év nyomtalanul suhanhatott el. Primitív életük, amely sem az országot ért csapásokat nem érezte, sem a kultúra, a haladás vívmányait nem ismerhette, változatlanul tartott az utolsó száz évig, amikor a

csikász, pákász, halász lápi nép alól a fokozatos lecsapolás elvonta élet-elemét: a vizet!

Alig egy-két évszázaddal ezelőtt még az aránytalanul nagy területen jelentős létszámú embertömeg élte ezt a félvad életet; tudjuk pl., hogy Dózsa György idejében csupán Szeged környékéről 3000 hivatásos halász csatlakozott mozgalmához (Népr. Ért. 1912, 26.); a régi magyar népi etnikumban tehát sokkal fontosabb szerepet kell nekik tulajdonítanunk, mint ahogyan eddig történt. Ami pedig szemünkben fölötte becsessé teszi életmódjuk, szokásaik tanulmányozását, az az, hogy ők voltak mindvégig élő letéteményesei a magyar népetlet legősibb emlékeinek, közöttük annak a *fejfa-formának*, amelynek egyenes leszármazása az ősidők bálványfaragványaiából az előadottak után nem lehet kétséges.²⁷

Solymossy Sándor.

Karácsonyéjjeli ostyajárás.

E szokást egész Somogyban csak egy községben, *Nemesviden* találtam. 13—20 éves fiúk és legények mennek ostyázásra, karácsony éjjel, éjfél előtt. Rendesen ketten járnak. Ostyasütőt kérnek a plébánostól s azzal nagyalakú fehér-, piros- és sárgaszínű ostyákat sütnék. A fehér ostyára zöld levélkét, vagy kis vékony zöld ágat helyeznek s házról házra járva, egyes családokhoz térnek be. Szobába jutva, az alábbi énekbe kezdenek:

2. A *fehér* ostyában benne levő *zöld ág*
Jelenti Szűzanyánk méhe tisztaságát.

A *piros* szín jelzi, hogy értünk *szen-*
[vedni]

Fog a Jézus Krisztus, piros vért ontani.

3. A *sárga* szín jelzi urunknak halálát,
A magas keresztfán színe változását.

Midőn a második versszakban e szóhoz érnek: *zöld ág*, az egyik fiú vagy legény a fehér ostyát az asztalra teszi. A pirosszínű ostyát a *szenvedni*, a sárgaszínűt pedig a *halálát* szónál helyezi az asztalra.

Az éneket „Dicsértessék a Jézus Krisztus!” köszöntéssel fejezik be.

Az ostyajárásért pénzt kapnak.

E szokás alkalmával elénekelt verset valószínűleg pap vagy kántor készítette. Semmiesetre sem származott a néptől. A nép költötte versekben — mint már azt a népköltézzettel behatóbban foglalkozók jól tudják — az ilyen szavak: „levő”, „fog”, „jelzi” sohasem fordulnak elő s a versek szerkezete is sokkal szabatosabb.

Gönczi Ferenc.

²⁷ Talán fölösleges említenem, hogy egyebütt Európában ez a csónakformájú törzsök-fejfa seholsem fordul elő. A régi emlékekről összehasonlító tanulmány *Grün Hugóé*. (Der deutsche Friedhof im XVI. Jahrhundert. Hessische Blätter, XXIV. 64—97.) A pogánykoriakról *Rud. Meringer*: Indogermanische Pfahlgötzen. (Wörter u. Sachsen, IX. 1926. 107—123.) — Az oroszországiakról *Kannisto Artúr* prof. úr közlésére hivatkozhatom, aki szerint ott hasonló seholsem látható.

SZÁPÁRY PÉTER MONDÁJA.

(A Szápáry-monda keletkezése, irodalma és történelmi háttere.)

Az újabb mondatermékek közül *Szápáry Péter* hadi élményeinek mondabeli kialakulása sok tekintetben figyelmet érdemel. Hősünk kalandjai számára elég nagy teret engedett az utókor irodalma. Bőven foglalkozott vele a szépirodalom, de boncolgatták közbevetőleg monográfusok is. Egyszer az írói képzelet kivirágzásának tartják, máskor meg mende-mondának ítélik, noha a mondakeletkezés feltételi, folyamata és kialakulása szigorú törvényszerűséggel nem határozhatók meg benne. Böngészgettem tehát a Szápáry-monda hazai és külföldi irodalmában s helyénvalónak láttam egy tanulmányban összefoglalni mindazt, ami a történeti, szájhagyományi és közvetítéssel átvett idegen mondaelemek egymásrahatásából előállott s amelynek emlékét a szóbeszéd, sőt a tankönyvirodalom tartotta ébren az utókor számára. Gyermekkorunk egyformán alkalmas talaj a történeti és irodalmi romanticizmus táplálására és ebben a földben él a Szápáry-monda is. A török hódoltság regényes korszakánál szívesen időzik a képzelet és e kor gazdag tárházának egyik kincse a Szápáry Péter bosszújának „igaz története“.

I.

A monda irodalmi kialakulása.

Három évszázad történelmi távlatából tekintve vissza a török hódoltság korára, mondánkra vonatkozólag első megállapításunk abban foglalható össze, hogy a „*Szápáry Péter bosszúja*“ aránylag a fiatalabb keletkezésű magyar mondák egyike, melyben a mondai jelleg, a körüle keletkezett irodalom első megjelenéséig, mintegy 150 esztendő alatt vált el a történeti elemektől.

A monda első írásbefoglalása a „*Hesperus*“ c. bécsi német folyóiratban¹ található meg az 1816. évfolyam szeptember havi 43. számában „*Peter von Szápár*“ címen. Adjuk itt a közlemény tartalmát, mint a mondai történet bázisát, majdnem szószerint.

Az itt még ismeretlen szerző elmondja benne, hogy az ősrégi nemes családból származó Szápáry Péter még 20 éves sem volt, midőn 1650-ben egy rokona csapatában harcolt Csákvárnál a török ellen és egy lándzsadöféstől sebet is kapott. A család birtoka Buda közelében volt s mikor atyja halála után annak örökebe lépett, már megkezdődtek a törökkel folytatott határviellongások. Szomszédja és barátja volt neki gróf Batthyány Adám, akivel szövetségre lépett a törökök ellen. Az ellenség csakhamar megtanulta neveiket rettegni. Különösen sinylette a szomszédság súlyát az Érden állomásozó Hamza bég (szerző itt jegyzetben megemlíti, hogy Hamza volt az érdi török parancsnok, akiről aztán a községet is elnevezték s a név fenn is maradt; az ott látható csonka tornyot is a törökök emelték), aki erősen fente a

¹ Hesperus: Ein Nationalblatt für gebildete Leser, 337—342. oldalon a Geschichte und Biographie-rovatban. Nemz. Múzeum Könyvt. 2382.

fogát a két jóbarátra. Egyízben cselet vetett nekik s a sebesülten védekező Szápáryt foglyul ejtette, Ádám grófnak sikerült elmenekülnie.

Lett nagy öröm a törökök közt. Hamza bég aljas szavakkal szidalmazta a foglyot, száz ostorcsapást veretett talpára és elküldte a budai vezérhez. Itt is keményen bántak vele, földalatti tömlőben tartották, rothadt szalmán feküdt, sebei kiújultak s ápolás hiányában rettentő kínokat szenvedett. Három nap és éjszaka gyötrelmei a sír szélére juttatták Szápáryt, de a vezér nem a halálát kívánta, hanem a megkínztatás és hadisarc volt a célja. Ezért jobb helyet és ápolást nyújtott a fogolynak, de alacsonyrendű munkára szorították. A hős katona a basa szakácsa mellett kuktáskodott, táplálékul az ételmaradékokat kapta s túrnie kellett a gúnyolódók ütlegetését is.

Hamza bég gyakran jött Budára üzleti ügyekben, vagy a vezér látogatására; ilyenkor rosszabbra fordult a fogoly sorsa. De túrt férfiasan és vallásos hittel. Egyízben azonban nem adott feleletet a gúnyolódó Hamza bégnek, aki dühében esküvel fenyegette meg, hogy gőgössége miatt a baromhoz méltó bánásmódot mér Szápáryra. Parancsára egy másik fogollyal együtt eke elé fogták a nemest. Ekkor megtört a fogoly lelke és megtagadta a parancsot, mire 50 botot verettek a talpára s ostorcsapások közt szörnyű fájdalmában húznia kellett az igát.

Míg a hős így szenvedett, Ádám gróf a kiszabadításán fáradozott. Rögtön az elfogatáskor Hamza béghez fordult, aki váltság ellenében se akarta kiadni foglyát; a budai basa pedig a hozzáintézett levélre válaszolva, 30.000 forint váltságdíjat kért, amit még keveselt is ilyen fontos és előkelő személyért. Az akkori időkben ilyen teljesíthetetlen követelés reménytelenül tette Szápáry helyzetét. Batthyány, aki a hős nejét és gyermekeit is pártfogásába vette, nem adta fel a reményt, de a sarchoz való gyűjtés eredménye még felét se tette a követelt összegnek. Szápáryné eladta minden ékszerét, kincseit, drágaságait, jobbágysai is önként adóztak a célra, sőt végigkoldulták urukért az országot, amely azonban nagy részében idegen uralom alatt állott, de a gyűjtés nehezen ment, nagy volt a szegénység. — Így telt el három borzasztó esztendő. A váltságdíj nem gyűlt össze s a törökök minden más ajánlatot elutasítottak.

Ekkor hallotta Ádám gróf, hogy egy előkelő aga fontos megbízatással útban van Buda felé. Összegyűjtötte fegyvereseit, megrohanta a követ kíséretét és foglyul ejtette az agát. A vezér ki akarta váltani a követet rabságából, de Ádám gróf óriási sarcot követelt érte és míg ezen alkudoztak, javasolta, hogy az agáért cserében bocsássák szabadon Szápáry Pétert. A csere megtörtént és a hős csaknem négy évi rabságból szabadulva, megtért övéihez. Letörten, beteg, hosszú szakállal, lesóvá nyodva, vándorló holttesthez hasonlított; sírva fakadt, aki ránézett. Háznépével együtt első útja a templomba vezetett, hogy hálát adjon az ég Urának a szerencsés szabadulásért. A gyógyulás igen lassú volt. A rosszul kezelt sebek kiújultak; láncaitól és a verésektől sajgó fájdalom maradt csontjaiban, alig tudott lábra állani, de neje ápolása alatt lassan javult az állapota.

Híre jött, hogy a lotharingiai herceg nagy hadsereggel közeledik és Bécs visszavívása után Budát akarja elfoglalni a töröktől. Új élet szállott a betegbe és hiába kérlelte neje, nem akart tetlenül otthon maradni. Ifjúi hévvel vonult be a szövetséges hadseregbe fegyvereseivel s özlöttek mindenhonnt a harcos magyarok.

A keresztény fegyverek 1686 szeptember 2-án visszavívták Budát. Hamza bég, akit a vezér a vár védelméhez berendelt Budára, a szövetségesek foglya lett. A győzelmi lakomán Szápáry elmesélte szomorú fogságát; szenvedéseit sírva hallgatták a vezérek, Károly herceg pedig a hősnek odaajándékozta a fogoly Hamza béget, hogy bosszút álljon kínzatásáért. Míg a vezérek különböző kínzási módon tanakodtak, egy szolga házörömtől hajtva megvitte a hírt a bég börtönébe, aki félelmében mérget vett be.

Mikor Szápáry és barátja át akarták venni a béget, a börtön mélyén ülve találták.

— Ismersz-e, Hamza? Tudod-e, hogy az én hatalmamban vagy? — kérde a hős a rabot.

— Tudom, hogy neked ajándékoztak — felelte a bég —, de még nem vagyok a tied és nevetek fenyegetéseden!

— És mit gondolsz, mit cselekszem most veled?

— Hát megbosszulod magad! — felelé a bég.

— Nem. Nem állok bosszút rajtad. Sarc és feltétel nélkül szabadon bocsájtalak.

Hamza maga elé bámult és szólt:

— Nem lehet ez igaz, te csak áltatsz engem. Nem is lehet igaz, amit mondasz, mert ilyen nagylelkűsége ember nem képes.

A két barát alig tudta Hamza bégét meggyőzni a mondottak valóságáról s Szápáry ünnepélyes hangon oktatta ki foglyát a krisztusi tanításról, mely szerint az ellenségnek meg kell bocsájtani, a rosszat jóval viszonzni és ígretére ünnepélyes esküt is tett.

Ekkor a bég hozzáugrott, átölelte a hős térdeit s zokogva bánta meg kegyetlenkedéseit, amelyeknek bocsánatát aligha élvezheti, mert az odaajándékozás hírére megmérgezte magát. A méreg hatása már jelentkezik is, kérte tehát, hogy felvehesse legalább a megbocsájtás hitét és keresztényként halhasson meg. A barátok orvost hívtak, de már késő volt a segítség, mert a keresztelési szertartás végén a bég kiszenvedett. Szápáry nagy pompával temettette el s mint koporsóvivő, maga is elkísérte ellenfelét utolsó útjára.

A hős később aranyarkantyús lovag, majd báró lett, azután alispán, majd az ország második bírója, az összegyűjtött váltságdíjon birtokot vett és megalapítója lett a család mai felvirágozásának.

Eddig tart a „történet, vagy életrajz“, mint a folyóirat rovatának neve elkereszteli, melynek szerzője itt nem nevezi meg magát, hanem csak röviden úgy írja alá: *Freyherr von M***y*.

A szerző, mint később kétségtelenül kiderült, báró Mednyánszky Alajos, a nagyműveltségű főúri író, aki hosszabb ideig Bécsben élt s a németnyelvű magyar irodalom egyik úttörő kiválóságának tekinthető. Szerzői mivoltára és a mondának a *Hesperus*-ban való első megjelenésére ő maga ad bizonyítékot kézirati hagyatékában,² ahol megtalálható a monda első kéziratosa szövege Mednyánszky tollából német nyelven.

A kézirat végén későbbi toldásként írja a szerző, hogy a novellisztikus történet nyomtatásban is megjelent a *Hesperus* c. folyóiratban, az 1816. évi 43. számban s hozzáfűzi még: *Item überarbeitet von dem Freyherrn von Hormayr in dessen Archiv Jahrgang 1817. Augustheft No. 98—99.*

Ezen a nyomon megtaláljuk a monda második megjelenését is, melyet eddig az előző velefoglalkozók első felbukkanásaként ismertek. Mednyánszky báró nemcsak a „*Hesperus*“-ba írt, hanem báró Hormayr Józseffel, a tiroli származású osztrák íróval együtt szerkesztették az „*Archiv für Geographie, Staats- und Kriegskunst*“ c. folyóiratot is, melynek 1817. évi VIII. évfolyamának augusztus havi 98—99. kettős számában a címnélküli 1. sz. cikkben olvasható a Szápáry-novella párbeszédekkel. Mednyánszky aláírása a 430. oldalon lévő 4. cikke után található. Tartalmilag teljesen egyezik az előbbeni cikk anyagával.

Ebben a füzetben Hormayr megemlíti az 1. sz. bevezetésnélküli cikkben, hogy Mednyánszky már közölt a *Hesperus*-ban és az *Archiv* ezévi 57. (Fáy halalos önfeláldozása) és a 71. számában (Wesselényi menyasszonykérése) munkákat, melyek nemzeti tárgyú balladák és románcok, legendák írására fölötté alkalmas forrásanyagul kínálkoznak.

² Nemzeti Múzeum Kéziratgyűjt. 826. Quart. Germ. Minutae concept. varior. Sec. XIX. Fol. 325. és a 326—347. oldal.

Az Archiv-beli szöveg kéziratát nem sikerült eddig megtalálnom, de mivel a fenti kézirat utóírata szerint az Archiv-beli szöveg *Hormayr átdolgozásában* jelent ott meg, azt kell hinni, hogy csak a „Hesperus” szövege az eredeti Mednyánszky-munka. A Hesperus-beli novellának Érdre vonatkozó jegyzetéből és Szápárynak az utolsó bekezdésben rajzolt pályafutásáról szóló ismertetéséből már most megállapítható, hogy báró Mednyánszky ismerte Szápáry életrajzi adatait, tudta azt is, hogy Hamza bég már 100 évnél korábban halott volt, mint a novella hősének fogságbeli viszontagságai megtörténhettek.

Felvethető az a kérdés is, hogy *miért került a novella az osztrák irodalomba?* A társszerkesztő Mednyánszky báró látta el a folyóiratot magyar vonatkozású anyaggal. Az Archiv volt a német, cseh és magyar irodalom bécsi közös találkozóhelye, a németnyelvű magyar irodalom korabeli művelési területe. A kritikusok és történetírók³ támadták mindkettőjüket a történeti hűség következetes hiánya miatt.

Azt a célt, hogy meg akarják őrizni az utókor irodalma és művészete számára az anyagot, már a cím alatt előre megjelölték a folyóirat feladatául: Ist denn des österreichischen Kaiserstaats Geschichte ärmer an herzerhebenden oder hochtragischen Stoffen für Dramaturgie, Ballade, Legende, Roman und bildende Kunst, als die des Alterthums oder eines fremden Mittelalters? Bevezetés gyanánt írja Hormayr a valódi okot: Wir wollen in dieser Zeitschrift eine Gallerie soerhebender oder gewaltiger Züge aus der Vaterlandsgeschichte zusammenstellen; die dem redenden und bildenden Künstler, dem dramatischen Dichter, dem Sänger nationaler Balladen, Romanzen und Legenden eine unerschöpfliche Fundgrube sei. — Nem nehéz most már arra következtetni, hogy a két szerkesztő és munkatársaik, egyébként tisztos szándékkal, de mellőzték az általuk közölt anyag hagyományi és mondai értékét, nem vették szigorúan a történelmi vonatkozásokat, hanem egyszerűen gyártották és fantáziájukkal toldották azt az anyagot, ami éppen tetszett nekik.

Megemlékezik Szápáry Péter történetéről az időrendben következő gróf Majláth János történetíró és szépíró a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte* nevű évkönyv 1824. V. évf. IX. fejezetében, ahol Buda visszafoglalását írja meg „Ofens Rückeroberung im Jahr 1686.” cím alatt az V. 312—333. oldalakon. Ebben a történeti dolgozatban Majláth két török fogolyról emlékezik meg, akik felvették a keresztiséget. Egyik a janicsár aga, Csonka bég, a másik pedig Hamza bég, kinél Szápáry fogoly volt s 30.000 arany sarcot kért érte, de Batthyány Adám kiszabadította. Hamza is fogoly lett s Szápáryhoz került, aki azonban nagylelkűen megbocsájtott kínzójának, mire a bég kikeresztelkedett.

Majláth is írt a *Taschenbuch*-ba és az Archiv-ba is magyar tárgyú dolgozatokat. Mint történetíró, nem tartható kétségtelen hitelességű forrásnak. Wurzbach úgy emlékezik meg róla, hogy a történeti kritikánál inkább szerette a költészetet, nem volt szorgalmas forráskutató, kedvelte a regés és csodaszerű vonatkozásokat. Gróf Majláth átvette a *Taschenbuch*-beli dolgozatába Mednyánszkytól az anyagot, sőt ki is bővítette a meséjét, bár e toldás elgondolásában nem volt önálló meseszöveg. A monda Majláthnál is Buda visszavívásának idejét választja a cselekmény befejező részéül, de epizódként kitér arra, hogy a várat védő Abdurrahman basa, aki helvét származású renegát volt, felismeri a parlamentáirként hozzá küldött tisztben, Olivérben gyermekkori pajtását. Ez az epizód nyomtatásban először Majláth gróf fenti dolgozatában van megemlítve Szápáry történetével kapcsolatban.

³ Wurzbach: Biographisches Lexicon.

Majláth gróf szerzői minőségét azonban ez epizód beiktatására nézve alaposan kétségessé teszi egy másik *Mednyánszky-kézirat*,⁴ és pedig a szerzőnek egy németnyelvű eposztervezete:

Plan zu einem Neuen Epos, betitelt: *Die Befreiung Ofens*, egy bevezető részszel, 12 ének tervezett tartalmával és néhány lapnyi jegyzettel. Mednyánszky az előrészben említi és méltatja az ostrom alkalmasságát époszi feldolgozásra s epizódnak kitűnő anyagot lát Apdi basa és Szápáry személyeiben. A 12 ének szövegét: „*Skizzierter Plan zu dem Epischen Gedicht die Befreiung Ofens*” címen elkülönítve adja. A 3. éneknél megemlíti tervezetében, hogy a haditanácsban Batthyány és Szápáry jó tanácsokat adnak Károly hercegnek. A 6. énekben írja, hogy az első parlamentair Königssee, aki a basa lábainál egy szelídített oroszlánt látott. A 8. énekben van egy jelenéstervezet Hamza bég kirohanásáról, ahol a bég Eszterházy nádort szorongatja, de Batthyány és Szápáry közbevetik magukat s elfogják Hamza béget. A vezér hallja Szápáry kínzásának történetét és neki adja Hamza béget, de Szápáry szabadon boesátja. Hamza mérget vett be börtönében, de kikeresztelkedik s úgy hal meg. A 11. ének tervezetében Creutzot küldi a várba követként s zárójelben odateszi Olivier nevét. A basa elutasítja a megadásra való felhívást s Olivierben felismeri ifjúkori barátját. Olivier közli a fővezérrel Abdira vonatkozó történetét s újból visszamegy hozzá a megadás iránt tárgyalni, de eredménytelenül. A 12. ének tervezete szerint a magyarok és brandenburgiak felnyomultak a falra, a basa két tűz közé szorult s éppen akkor kap golyótól halálos sebet, mikor Olivier meg akarja menteni. A jegyzetek között olvassuk, hogy a magyarok 20.000 fővel vettek részt az ostromban Eszterházy Pál nádor vezetése alatt. Felsőrol a szövetségesek között 18 herceget, míg az önkéntesek közt 9 herceg harcolt.

A kézirat nem hágy kétséget a tekintetben, hogy Mednyánszky jól ismerte Buda ostromának bécsi levéltári anyagát s tudhatta, hogy ott se Szápáry, se Hamza bég nem voltak jelen. A kéziratokon nincsen dátum, de az írás, mely szép gyöngysoros, tisztán olvasható, azonos karakterű, mint a *Hesperus*-beli cikk kézírata. Az írásvizsgálatnál nem kerülheti el a figyelmet az, hogy Mednyánszky fiatalabb korából való kéziratjai természetesen kaligrafice is megkülönböztethetők a későbbi időkbeli származó kéziratoktól s vizsgálataim során az a meggyőződésem alakult ki, hogy az *eposztervezet egykorú a Hesperus-beli cikk kéziratával*, mindkettőt 1815–16 körül írhatta és az említett utóirat 1818 táján került a kézirat végére. A *Taschenbuch*-beli Majláth-kéziratot nem sikerült feltalálnom, de nem is tartom különös fontosságúnak, mert az eposztervezet nyomán biztos, hogy Mednyánszky és Majláth egyaránt ismerték a *Le Bacha de Bude* c. regényt (l. alább bővebben), azt előbbi a kéziratnál, utóbbi a *Taschenbuch*-beli cikkében fel is használták, de a regényszerű feldolgozásra átengedték *Pichler Carolinának* és talán ez a magyarázata annak, hogy az eposztervezet csak terv maradt.

A kéziratgyűjtemény *Analecta Mednyánszkyana* csomójában⁵ megemlíti Mednyánszky, hogy van a Szápáry-mondai irodalmában egy hős költemény is: „*Szapary und Batthyany, Heldengedicht aus dem Ungarischen Türkenkriege von Harro Harring*” címen.⁶ Ennek forrása a *Hesperus*-beli szöveg és nincs benne szó Olivier-Cugny történetéről. Hogy a Cugny—Abdurrahman—Olivier-mese milyen élénk fogadtatásra talált, arra mutat a *Sas* c. folyóiratban megjelent⁷ közlemény, mely szerint egy *Oslosobie János* nevű festő örökölte meg és V. Ferdinándnak ajánlotta azt

⁴ Nemzeti Múzeum, 2343. Qu. Lat. 1. csomó, 280. dossier, 2—5. oldal.

⁵ *Collectanea Genealogica et Heraldica* dossier 113. lapján.

⁶ Meissl bécsi költő írói álneve, ed. München bei Fr. W. Michaelis und Pesth bei O. Wigand, 1828. Nemz. Múz. Kvt. VIII. PO. germ. 1624.

⁷ 1832. évi IX. kötet 147. oldal.

a képét, ahol az ostrom utolsó része van megfestve. A háttérben áll Spinola, az ostrom vezetője és ott küzd oroszlánmódra Petneházy, míg elől a bécsi kapunál harcol Abdurrahman és megmentésére siet Olivier. Ugyanczen évfolyam X. kötetében⁸ van *Fel-Apáthi Molnár Sándor* cikke, melyben az író „Mednyánszky szerint” ismerteti „Olivier és Apdi basa, vagyis a nemes barátság Buda visszavételekor” címen a történetet. Mikor az író azt mondja, hogy *Mednyánszky szerint* ismerteti az eseményt, nyilván tévedésben van, mert *Mednyánszky* a kéziratban maradt eposztervezeten kívül sehol nem kapcsolta össze a mondával a Cugny-Olivier epizódot, ezt első ízben csak Majláth grófnál találjuk nyomtatásban a *Taschenbuch*-ban.

Mednyánszky Alajos azután újból feldolgozta a mondát az *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* c. művében (1829) az *Edle Rache* c. fejezetben. A szerző itt is írja az előszóban, hogy célja a képző- és szőlőművészetet a honi történelem jeleneteivel gazdagítani.⁹ Ezt a célt szolgálta volna a *Murányi Vénuszról* írni szándékolt eposzában is, de ez sem került feldolgozásra. Ezek a célok és tervek irányadók lehetnek Mednyánszky munkáinak történeti értékű megvilágítására nézve. Mednyánszky volt a forrása F. Castelli osztrák költőnek, aki az Archiv 1818. évfolyamába „*Peter Szapary*” címen egy terjedelmes balladát írt.

A Szápáry-monda anyagával azonban legnagyobb terjedelemben s a korabeli és későbbi irodalomra legnagyobb hatást gyakorló mértékben foglalkozott von Greiner, bécsi udvari tanácsos leánya, férjezett *Pichler Caroline* osztrák író nő a „*Die Wiedereroberung von Ofen*” c. regényével.¹⁰ Könyvének sikerére nem érdektelen megemlíteni, hogy még ugyanazon évben megjelent magyar nyelven is Agárdi György fordításában „*Buda visszavétele*” címen.¹¹ Regényében a címhez kapcsolt harci események csak keretét képezik Szápáry Péter élményeinek és a Coigny—Abdurrahman-epizód szerelmi-baráti epizódoknak. Szápáry fogsága, szenvedései, a szabadulás és megbocsájtás története *Mednyánszky* szövegével egyezik, csupán a szabadulás meséjén változtatott Pichler annyit, hogy Szápáryt nem egy agáért cserélték ki, hanem Batthyány a saját nővéreivel kapta találkán magát Abdurrahmant s ez szabadulása ellenértékeként adta ki Hamzsa bégnek a parancsot Szápáry elbocsájtására.

Cugny Olivér és a basa ifjúsága, a követség, a felismerés epizódjának forrásaként, mint alább látni fogjuk, a basa ifjúságáról írt „*Le Bacha de Bude*” c. francia regény tekintendő.

Pichler egyébként a regény jegyzeteiben forrásként hivatkozik az *Archiv 1817. évi 98—99. számaira*. Regénye bár tényeket is tartalmaz, mégis érzélgős ritter-román, némi kis *Walter Scott*-eredetiséggel felfrissítve. Főhőse Szápáry Péter.

Mellékalakjainak rajzában a romantika javára megfeledkezett az idők folyásáról. Oliviert beleszeretteti Batthyány Máriába még Szápáry fogsága idején. Olivier pedig Abdurrahman kortársa. A jegyesek egybekelése Buda ostroma után történt a regény cselekménye szerint s így a vőlegény már 70 éves is elmúlt, a menyasszony pedig túljárt az 50-en.

Hogy a Cugny—Abdurrahman-epizódra nézve gróf Majláth dolgozata, vagy a *Le Bacha de Bude* c. regény volt-e a forrása, az közömbös, de valószínűbb az utóbbi feltevés. Naívu említi meg az I. rész 4. jegyzetében, hogy a két helyvét ifjú története valódi esemény volt. *Tényként*

⁸ 103. oldalon.

⁹ Magyar fordításban megjelent 1832-ben. Fordították Nyitskei Alajos és Szebeni Pál. Alighanem írói álnévek.

¹⁰ Wien, 1829.

¹¹ Pest, 1829. Trattner és Károlyi kiad.

emlékezik meg egyéb jegyzetei közt Hamzsa bég leányának (?) a gróf Marsigli-családból való származásáról, felismertetéséről, a bég kikeresztelkedéséről és a megbocsájtásról is. Hogy a parlamentáris események, az Olivier-féle követtség, a felismerés költött dolgok, ahhoz kétség se fér, hiszen dr. *Károlyi Árpád* tökéletes hitelességgel írja le az ostrom történetét.

Pichler Caroline 1827 június és július havában járt hazánkban regényének helyszínrajzát tanulmányozni, ezt meg is írta a „*Denkwürdigkeiten aus meinem Leben*” c. könyvében.¹² Útjára elkísérte gróf Majláth János is. Később az író nő több nyarat töltött barátnőjénél, csömöry Zay Mária grófnőnél a bucsányi és zay-ugróci kastélyban, ahova báró Mednyánszky is bejáratos volt. Egyébként is Bécsből mind közös ismerősök voltak, báró Hormayr is járt a házukhoz s ezek az összeköttetések, irodalmi és magánéleti barátkozások, a Hesperus, az Archiv s a Taschenbuch elegendő magyarázatot adnak a Szápáry-monda kialakulására és elterjesztésére.

Pichler Caroline volt a forrása egy másik osztrák költőnek, báró *Pichler Benedeknek*, aki „*Die Wiedereroberung Ofens im Jahre 1686, oder Fürstengrösse und Unterthantreu*” című, négyfelvonásos, jambusokban írt költeményében¹³ dramatizálta a mondát, ahol Cugnyt, Abdurrahmant, Hamzsa béget, Batthyányt és Szápáryt, utóbbiakat sógorokként szerepelteti.

A számos folyóiratban megjelent hasonló tárgyú költemények és egyéb művek közül a német irodalomból még említésre tarthat számot *Birsch-Pfeiffer Charlotte* osztrák író nő „*Peter von Szapar*” c. drámája.¹⁴

Mednyánszky az éposztervezetben, Majláth a dolgozatában és Pichler a regényében felhasználták epizódul a budai Abdurrahman basa és a szövetségesek követének, Olivier őrnagynak regényes ifjúkori történetét. Időrendben Mednyánszky iktatta be elsőként ezt az epizódot a kéziratban maradt éposztervezetbe, alighanem az ő nyomán haladt ebben a másik két író, akik szintén ismerhették a forrásanyagot is. Mindenesetre az éposztervezet legalább 15 évvel előbb említi Olivért, mint Pichler és 9–10 évvel korábban írta Mednyánszky azt, mint Majláth dolgozata megjelent.

A Cugny—Abdurrahman—Olivér mese forrása az Yvernonban *Le Bacha de Bude* címen megjelent, ismeretlen szerzőtől való francia regény.¹⁵ Mednyánszky tisztában volt a regény cselekményének történelmi értékével és jól ismerte az ostrom történetét is; az éposztervezetben meg is említi a két követ, Königsceck és Creutz neveit és ez utóbbit nevezi azután Olivérnek erős költői szabadsággal. A valóságban ugyan három ízben ment követtség a budai várba, de a harmadik parlamentair nevét az ostromnapló se jegyezte fel. Pichler érthetetlen okokból tényként említi meg a regényes követjárás költött eseményeit.

A francia regénynek, amely eredeti forrás minden későbbi Cugny (Abdi pasa)—Olivér epizódnak, rövid tartalma a következő:

La Sarraz városkában Lausanne mellett a XVII. század első felében két fiú élt jó barátságban: Cugny, a pásztor és Olivér, a jegyző fia. A nyájból elragadott a farkas egy kecskét s Cugny a büntetéstől való félelmében 1644-ben elszökik. Olivér belép a császári hadseregbe s ott tiszt lesz, majd mint őrnagy, bádeni Lajos seregében részt vesz Buda ostromában, Cugny a nagy Condé hősi híre után elmegy annak táborába, ahol az egyik vezér, Bellefonds felveszi önkéntesnek. Cugny a nordlingeni csatában, 1645-ben, kitünteti magát és tiszté lesz, majd 1664-ben hadmérnöki tanul-

¹² II. 228. 431. 564.

¹³ Wien, 1830. Nemzeti Múzeum Könyvt. VIII. PO. Germ. 2600.

¹⁴ Gesammelte Dramatische Werke, 1863—65. XIII. kötet.

¹⁵ Magyar fordításban Aranka György tollából „A budai basa” címen megjelent 1791-ben Bécsben, Nemz. Múz. Könyvt. Biogr. 1069.

mányaiért századosi rangot kap. Mikor XIV. Lajos 6000 főnyi segítséget küld Lipót-nak, köztük van Cugny is, de a szentgotthárdi csatában a törökök elfogják. Társai halottnak hiszik, ő pedig Küprili nagyvezér rabszolgája lesz. Őre egy délfrancia renegát, aki ráveszi, hogy térjen át az izlámra, mikor Abdi nevet és aga rangot kap. Több hadivállalkozást szerencsésen oldott meg s ezért Bender basa címmel seraskier lesz, végül rábízzák Buda védelmét. Itt megy az ostromló sereg követeként a várba Olivier, akit alakjáról és francia tájszólásáról a basa felismer. Mindketten eltávolítják kíséretüket, de Olivier hiába igyekszik megadásra bírni barátját, abban meg-egyeznek, hogy többé nem fognak elválni, ha életben maradnak. Olivierre a basa rákényszerít egy zacskó aranyat s mikor később kíséretének mindent felfed, még meg is rágalmazza azzal, hogy a basa megvesztegette. A váddal szemben meg akarja mutatni becsületességét s a nagy ostromban a legvitézebbül harcol. Látja Abdit elesni s odarohan, de maga is halálos sebet kap és mindketten halva maradnak a csatatéren.

A kis francia regény méltatásával *Baranyai Zoltán* részletesen foglalkozik egy újabbkeltű értekezésben.¹⁶ Baranyai azt állítja, hogy a törté-nészek szerint valamely keringelő monda lehet a regény cselekményének alapja. G. Favey, aki La Sarrazban segédlelkész volt, a regénnyel kapcsolathban kideríti, hogy az alap látszólag igaz. Egy Cugny nevű pásztorgyerekek világga megy és egy csomó helvéttel beáll a holland seregbe. Adatok szerint kapitányig viszi, de Berg-op-Zoom ostrománál elesik. Ebből építette fel azután *Moiry márk*i a maga regényét Favey szerint. Megerősíti ezt *Dumont*, lausennei könyvtáros is. Másfelől *Gingin de Moiry* — akinek a regény szerzőségét tulajdonítják — ellen szólnak Abdiról a történeti adatok. Abdi albán származású arnauta volt. A regény szerzője a budai ostromnaplóra hivatkozik a két barát történetének igazolásául, természetesen ott egy szó sincs erről. Megemlékezik Abdurrahmanról *Géva*y Antal is a *Budai pasák* c. könyvében és itt felsorolja a basák közt az utolsót, vezir Arnaut Abdi-t, aki 1684-ben, Kara Muhamed és Sejtán Ibrahim után lett basa. Életrajzi adatai szerint arnót születésű volt, aki sorra emelkedett a ranglétrán: janicsár kiája, janicsár aga volt, vezir rangot nyert, volt bagdadi, egyiptomi, bosznai, kamieneci basa, szolgált a portánál és azután bízták rá Buda védelmét.

Van azonban egy régi anekdota e vidékről (Freyburg, közel Lausanne és La Sarrazhoz), mely arról szól, hogy miképen jutott a freyburgi templom 6 nagy kandeláberhez.¹⁷ Három freyburgi zárándokolt 1620-ban a Szent-földre, de a török határon elfogták és basa elé vitték őket, aki nagy fekete szakállas alak volt. Az egyik fogoly odaszól félhangosan társához hazai tájszólásban: Ez ugyan elég ronda. Mire a basa ugyanabban a tájszólásban ráripakodott: De te se vagy külön! A foglyok halálra rémültek, de a basa kegyesen elbeszélgetett velük hazai nyelvükön s elmondotta, hogy ő is freyburgi. Kérdezősködött szüleiről és kérte őket, hogy visszajövet látogassák meg, üzenetet kíván velük hazaküldeni. Ezek vissza is jöttek és napokon át voltak a basa vendégei, aki szülei számára egy zacskó aranyat küldött velük haza. A freyburgiak hazamenet felkeresték a basa szüleit, akik kétségbeesve hallották a hírt s nem fogadták el a küldött aranyakat, hanem ezek árán a freyburgi nagy templomnak hat darab nagy kandelábert készíttettek.

Valószínű, hogy Moiry innét vitte át a gondolatot a *Le Bacha de Bude* c. regényébe. Erről a Moiryról még ismeretes, hogy ő rejtegette magánál bujdosásában Rousseaut s regényének oka egy tréfás fogadás lett volna. Ugyanis Yverdonban egy Roguin nevű előkelő úr szalonjában egy társa

¹⁶ *Le Bacha de Bude*. Lausanne, 1922.

¹⁷ *Etretnes fribourgeoises*, 1808. 126—127.

ság arról vitatkozott: lehet-e olyan regényt írni, amelyikben a szerelem nem fordul elő. A jelenlévő Moiry márki vállalkozott erre és állítólag így született meg a „Le Bacha de Bude”.

Céltalan fáradozás lenne felsorolni a Szápáry Péter rabságával és Buda visszavívásával foglalkozó egyéb idegennyelvű irodalmi termékeket. Az elterjedtség magyarázata a bécsi folyóiratok nagy olvasótáborra, Pichler irodalmi szalónjának és könyvének sikere, de főként *Walter Scott*nak a kor irodalmára gyakorolt erős hatása, a romanticizmus fényének visszavert sugarai.

Később látni fogjuk, milyen vézna, talált gyermek volt a Szápáry-monda szűkös történeti magja, melynek írásos bölcsőjét Mednyánszky ringatta az osztrák sajtóban s izzó magyarságában gondosan felöltöztette a romantika csillogó ruhájába. Eposzában nemzeti hőssé akarta nevelni, de talán udvariasságból átengedte kedvencét irodalmi barátjának, Pichler Carolinának, aki szerető gondnal, sőt túlbuzgóságában a valódiság eszmé nyitett díszével is fel akarta ékesíteni regényhőseit.

Bármilyen kicsiny legyen is Szápáry történetében a valóság magja, annyi elismeréssel tartozunk az osztrák irodalomnak, hogy legalább a regényes mondai vonatkozásban ezúttal a magyarság tisztos tulajdonságait és jó hírét terjesztette. A monda kritikai feldolgozására vagy elemzésére nézve a külföldi irodalomban eddig nem sikerült nyomot találnom Szápáry történetét illetőleg, míg Budavár visszavétele a művelt nemzetek számos íróját ihlette nemcsak történelmi, de költői munkára is.

Hazai irodalmunkban a mondára nézve nincs olyan önálló munka, mely az előbb említett forrásoktól független volna és talán ez az egyik oka annak, hogy egyesek tagadják, de legalább is kétségbe vonják Szápáry Péter fogságát, főleg kínzatását és az idefűzött „történeket” is, sőt vitatják magát a mondai jelleget is.

A magyar irodalom javára könyvelendő el Pichler könyvének említett magyarnyelvű fordítása is, mely a művel együtt 1829-ben jelent meg, továbbá az 1829-ben megjelent újabb Mednyánszky-féle átdolgozásnak, *Nyitskei—Szebeni-féle*, már említett magyar fordítása 1832-ből.

A *hazai folyóiratok* Mednyánszky vagy Pichler nyomán ugyancsak megemlékeznek a Szápáry-történetről és egynémelyikben már felüti a fejét a bírálat és kétkedés.

Az *Akadémia* égisze alatt megjelent „*Tudományos Gyűjtemény*”-ben¹⁸ *Pokróczy Nep. János* — alighanem írói álnév — megemlékezik „*A magyar nagylelkűség példája*” címen a Szápáry-mondáról. A forrás Mednyánszky és Pichler, utóbbinak a meseszövegét is követi azzal az eltéréssel, hogy nála Szápáryt egy elfogott agáért bocsátják szabadon.

A „*Hasznos Mulattató*” is megemlékezik¹⁹ Szápáry Péter és Hamzsa bég történetéről, ugyancsak a németnyelvű források után.

A „*Közhasznú Esmeretek Tára*”,²⁰ amely után aztán a későbbi hazai folyóiratirodalom gyakrabban foglalkozott a Szápáry-mondával, ugyancsak Mednyánszky nyomán ismerteti a történetet és ezt tekinthetjük a monda hazai legnagyobb elterjedésű formájaként.

Az összehasonlítás kedvéért alábbiakban ismertetem röviden a folyóirati közlemény rövid tartalmát:

A XVII. században előzőnlötték a törökök az országot és Ausztriába is benyomultak. A hadifoglyokkal kegyetlenül bántak. A császári seregben különösen kitűnt hőstetteivel Szápáry Péter nemes, akit azonban a túlerőben levő törökök

¹⁸ 1830. IV. 97—109.

¹⁹ 1831. II. 50.

²⁰ 1839. évf.

sebesülten elfogtak s a parancsnok Hamzsa bég rögtön 200 korbácsütést veretett rá, de még jajszavát sem hallották. Budára hurcolták földalatti börtönbe s rothadt szalmán, penészes kenyérrel tartották. Felgyógyulása után alacsony, rabszolga-munkára szorították, verték, gúnyolták, járomba fogták. Szenvedéseire a vallásban talált megnyugvást és vigasztalást. Barátja, Batthyány Adám közben elfogott egy futárát s csak Szápáryért bocsájtotta szabadon. Mikor Károly herceg Budát visszafoglalta s diadalünnepet ült, a meghívott Szápáry előtt felhozatta börtönéből az ostromban rabul ejtett Hamzsa béget és bosszúállásra neki ajándékozta. Szápáry azonban megbocsájtott, az isteni parancsra hivatkozván és szabadon engedte a béget. Hamzsa azonban börtönében mérget vett s már nem lehetett rajta segíteni, de a megbocsájtáson megilletődve, kereszténnyé lett s így halt meg. A császár Szápáryt grófi rangra emeli.

Mint láthatjuk, ez a tartalom hű kivonata a Hesperus-beli Mednyánszky-novellának.

Megemlékezik az *Adami-féle kéziratgyűjtemény*²¹ „Comes de Szápár” című cikkében Petrusról, akit 1657-ben a törökök Csikvár mellett portyázáskor súlyosan sebesülten elfogtak és évekig rabságban kínoztak, míg 22.000 talléron kiváltották.

Ráth Károly²² írja, hogy Szápáry az Ercsi és Rác Szent Péteri közötti villongásokban vett részt, amiért a budai basa 1652-ben rájuk is írt volna. Szerinte 1657 június 28-án a törökök lest vetettek neki s a csákvári ütközetben elfogták. A budai várban raboskodott 2 évig és 10 hónapig. A váltságdíját Ráth szerint azért szabták meg ilyen nagy összegben, mert Szápáry kegyetlen és erőszakos volt, de a Hamzsa bég által történt ekébe fogatást és a megbocsátást mesének tartja.

Az „Ország Tükre”²³ az ismert mondatípust közli.

Tóth Béla a „Magyar Anekdotalincs” c. gyűjteményében²⁴ ugyancsak feldolgozza a mondát Mednyánszky módjában, de megjegyzi, hogy a történelem mit sem tud a Szápáry–Hamzsa romantikáról. Szerinte is tény, hogy Szápáry volt török fogságban és nagy harci híre miatt kegyetlenül bántak vele. Váltságdíjul 22.000 aranytallért kértek érte, melynek országos gyűjtésére hívei engedélyt is nyertek. Fogsága 1657–1661 között tartott, tehát évtizedekkel Bécs és Buda visszavétele előtt.

Szendrey megemlíti még a „Történeti népmondák” között²⁵ a Szápáry-mondát is.

Természetesen a *tankönyvirodalom* szelvében átveszi és terjeszti a mondát a Mednyánszky által közölt tartalommal.

Külön kell megemlékezni a Szápáry-mondának magyar nyelven írott, de az eddigiektől teljesen eltérő eredetű és tartalmú másik alakjáról is, amely *Tatár Péter* (igazi nevén Medve Imre, az 1860 körüli években volt városi írnok) tollából „Gróf Szápáry Péter, vagy az ekébe fogott nemes főúr” című népkönyvben jelent meg.²⁶

A *ponyvairodalom* ezen termékének cselekménye a *puszta címen kívül semmi összefüggésben nincs* a Szápáry-mondával; nagy olvasottságú szerzője olyan történésbe helyezte át Szápáryt, amely egy töredékes lovag-époszban felbukkanó más mondából ered,²⁷ amely egy metzi énekből

²¹ Nemz. Múzeum Kéziratgyűjt. 61. lap.

²² Delej Tű, 1858. évi 26. szám és Győri Történeti Füzetek, 1860. évf.

²³ 1863. évi 21. szám.

²⁴ VI. kötet 280–283. oldal.

²⁵ S. II. Ethnogr. 1926. évf. 184. old.

²⁶ Pest, 1867. Bucsánszky Alajos kiadása, melyből a cég utóda, Rózsa Kálmán és neje kiadók 1895-ben újabb lenyomatot adtak ki.

²⁷ Reinfrit von Braunschweig, ed. Bartsch, 1871. Bibl. des litt. Vereins, CIX. köt. Keletkezési idő 1291 körül.

1500-ban áttételezett alnémet prózába;²⁸ ez utóbbi pedig átment egy hollandi népkönyvbe²⁹ és ebből vette át azután Grimm a „*Der Mann im Pflug*” c. mondába,³⁰ ahol azonban már más főmotívum van: a *fehéren maradó ing s az elrágalmazott nő*.

Tatár Péter népkönyve egyezik egy 1492-i (vagy 1495-beli vagy korábbi) s *Die Histori von den grafen in pflug* című mesterdallal, melynek verssorait szinte szósz szerint fordítja le s ez tekinthető a magyar népkönyv forrásaként.

Az irodalmi megvilágítás érdekében a népkönyv rövid tartalmát közlöm az alábbiakban:

Gróf Szápáry Péter és neje Csáktornyan élnek, a grófné kiváló hárfás és énekes. A gróf készül a Szentföldre és felesége — kitől elűzetés terhével hűséget követel — fél, hogy ura távolléte alatt meg fogják rágalmaezni. Almában azt a tanácsot kapja Isten angyalától, hogy mosott vászonból finom inget készítsen urának s adja rá útja előtt. Míg az asszony hű lesz, az ing mosás nélkül is tiszta és fehér marad. Péter gróf és a zarándokok hajóját a vihar idegen partra veti s Abdurrahman szultán foglya lesz, aki kegyetlenül bánik vele, ekébe fogatja és szántat vele. A szultánnak feltűnik, hogy Szápáry inge fehéren marad s kérdezősködik a fogolytól, aki felfedi az okát. A szultán elküldi Hasszán fővezért Magyarországra, hogy csábítsa el az asszonyt, mert ezzel is fokozni akarja a fogoly szenvedéseit. Hasszán elmondja a grófnénak, hogy férje a barmok helyett szánt s ha nem bírja a munkát, akkor a tengerbe vetik és a fehér ingről megtudja a nő, hogy a vezér igazat beszél. Hasszán szabadulást ígér, ha a nő meghallgatja, mire az asszony gondolkodási időt kér. Almában ismét megjelenik az angyal s tanácsolja neki, hogy öltön barát ruhát s így álcázva, hárfájával együtt kövesse Hasszánt a szultán udvarába. Abdurrahmannak megtetszik a szépen hárfázó barát s egy hónapi mulattatás után teljesíteni ígérte bármely kívánságát. A grófné, aki nem fedte fel magát, a fehéringes foglyot kéri ajándékkul s pecsétetes szabadságlevéllel indulnak hazafelé. Péter gróf nem ismerte fel a barátban nejét, aki búcsúzik társától s emlékül kéri a szabadulóllevelet s egy darabot a bűvös ingből, azután kerülő úton gyorsabban hazamegy. Anyósa azonban durván megtámadja, hosszas kőborlással vádolja és beárulással fenyegeti. A visszatérő Szápárynak anyja elmondja, hogy neje már egy éve és két hónapja kőborol hűtlenül, amit a gróf nem hisz, mert inge fehér maradt. Lakomára hívott barátai is gyanúsítják előtte nejét, mire ingerültségében kutyákkal akarja hitvesét elűzni, ha elébe kerül. Ekkor hárfázás hallik az udvarról s a gróf felismeri szabadtitóját. A barát a grófné iránt érdeklődik, akit a napa újból megrágalmaz és a gróf maga is gyalázza, mire az asszony ledobja a csuhát, felmutatja az ingdarabot és a szabadtitóllevelet, erre megtörténik a felismerés, vigasztalódás és kibékülés.

A népkönyv meséjéből tehát látható, hogy a Szápáry-mondába itt *német hatás alatt* egészen új motívumok szövődtek. Talán ezek a hazai németiség közvetítése és szájhagyománya alakjában éltek és itt lehetne mondanaközvetítésről is beszélni, amely egy etnológiai vizsgálatra alkalmas kísérlet lenne az összehasonlító folklóre-módszer számára, azonban Tatár Péter szósz szerinti fordítása annak bizonyítéka, hogy a germán mondaelemeket az író egyszerű fordítása, átültetése hozta be az inkább történeti jellegű magyar Szápáry-mondába.

A nő hűségét tanusító ing motívuma *keleti* eredetű. *Reinhold Köhler* volt weimari udvari könyvtári igazgató is említi,³¹ hogy a fehéren maradó ing a nő hűségének próbája és bizonyítéka volt és ugyanez a felfogás

²⁸ Kiadta Koch Simon, Magdeburg.

²⁹ Eene schoene Historie von Alexander von Mets stb. Amsterdam, 1645.

³⁰ Deutsche Sagen, No. 537.

³¹ Kleinere Schriften, II. 58. cikk.

másutt is megtalálható.³² Más szüzességi jel a rózsza, mely a nő hűségéig friss marad,³³ azután Andersennél a zsidó leány fehér inge stb. Tatár Péter is átvette a fehér ing motívumát (*történeti mondakeletkezési forma*) és megtaláljuk ezt a graf *Alexander von Mainz* „Siremlék-mondái“ közt felhozott Szápáry-mondában is.

Az *ekébe fogás* eredetileg *keleti származású mondaelem*, mely a rabszolgák munkaerejének gyakorlati kihasználásában találja magyarázatát. Keleten egyébként sem volt semmi rendkívüli abban, hogy a szegény ember maga is segítette jószágainak húzni az ekét s asszonyával együtt is szántott. De nem is kell ezért a motívumért olyan messzire menni, mert ez a munkamegosztás a Balkánon se volt újság. Bár a középkori igazságszolgáltatásnál nem igen lehet szó humanitásról, de sem itt, sem a hadifoglyokkal való bánásmód tekintetében a Nyugat nem ismerte az ekébe fogatást, ez a büntetés a Kelet rabszolgavilágából eredőnek tekintendő.

A Szápáry-mondába belecsúszhatott azonban az ekemotívum a *magyar mondákból* is. *Orbán Balázs*³⁴ ismerteti a tündérek útjának mondáját, melyben Daczó János, a kegyetlen földesúr ekébe fogatja jobbágyait s halála után őt fogja ekébe az ördög. *Kővárynál* is előfordul az a székely monda, melyben az ördög ekébe fogja a Szent Demeter-kastély építéséért Balázsi és Nyujtódi várurakat s éjjelente szánt velük, rézostorral veri őket. A somogymegyei Csököl községben van a *magyar iga dülő*, melyről a *népmonda azt tartja, hogy a török vagy a tatáridőkben ott magyar vezérekkel szántattak*. Ugyancsak *Orbán Balázs* írja, hogy a *Lövete* községbeli Udvarhely dülőben a monda szerint Székely Mózesné fogatta ekébe jobbágyait.

Az eke elé fogás ismeretes még a dán, vend és svéd balladákban s a középkori irodalomtól az újabb népkönyvekig több változatban fellelhető. Az ekébe fogott hadifogoly gróf motívuma már a XIV. századból ismeretes, de *mindenütt ugyanazon mondatípusban fordul elő* és nem lett belőle máshova is beiktatható szabad mondaelem.

Köhler Aladár.

(Vége köv.)

³² Gesta Romanorum, Köhler II. 446. cap. 69. Katona-kiadás, 237. Schullerus: Archiv, XXXIII, 477.

³³ Bolte-Polivka, I. 546.

³⁴ Székelyföld leírása.

A BETYÁRROMANTIKA.

„Hej csak kár volt azokért a zsandárokért, hogy elpusztultak. Kilenc ezren tízévi vitézkedés után mégis csak megfogtak: hat betyárt. Nagy nevük örök betűkkel lesz bevésvé a „Bach-korszak” történetének könyvébe.” — hallatszik távozásuk után a gúnyoros szó.⁹⁷ Azok a nóták, melyek e korszak betyárságait, hőstetteit éneklik meg, gyöngyei az ilyfajta daloknak.⁹⁸

A zsandárokat követő pandurok bátor harcosai lettek az igazságnak. „Verekedők hallgatnak rájuk, tolvajok elfutnak előlük, haramiák jobban respektálják, mint a katonát, vasmarkuk fogására megalszik a csárdajáró „jó vér”, karikásuk pattantása elől bokorba bújik a bitang és duplapuskájuk csövét kerüli a betyár. Pandúrjaink igazi, válogatott testőrsége az igazságnak és a közrendnek.”⁹⁹ Akadt köztük tizenhárompróbás, kitanult, de a jó útra tért szegénylegény, aki elől semilyen furfanggal sem menekült meg a gonosztevő.¹⁰⁰ A régi világból ittmaradt, öreg csendbiztos tapasztaltságával gyakran a detektívek fölé emelkedik.¹⁰¹

Ez a jól szervezett gárda hűen gondoskodott egy ideig arról, hogy a betyárromantikának csúfos vége szakadjon a közvélemény előtt. „Valóságos betyárok, telivér szegénylegények, szép rablók, bitang útonállók, akasztófára való gazemberek lettek”¹⁰² és úgy látszott, hogy ki fog halni Rózsa Sándorral „ama nemes rablófaj, mely színpadon s költeményekben hódításokat tett.”¹⁰³

Rózsa Sándor és társai.

A szabadságharc utáni betyárvilágnak egyik legtöbbet emlegetett „vezére”, „fejedelme” Rózsa Sándor volt. 1813 július 16-án született Szegeden az alsóvárosban. Apja Rózsa András nevezetes lótolvaj volt; ő maga iskolába sohasem járt. A nevelés teljes hiánya korán tévútra vezette. 1836-ban két más lovasbetyár társaságában két tehenet lopott, ami kitudódván, a szegedi törvényszék szept. 10-én 1½ évi fogságra s minden három hónapban 25 botütésre ítélte. Tíz hónapi bűnhődés után megszökött, s *szaladó betyár* lett. Már 1838-ban sötét hírek keringtek róla, üldözni kezdték, azonban minden üldözés eredménytelen volt. Rózsa Sándorról számtalan költött és nem költött pusztai hőstettet regéltek, de őt magát senki sem látta; tartózkodási helyét senki sem ismerte. 1848-ban Kossuthtól amnesztiát kapott, s szabadszereget állított, melynek élén vitézül küzdött, azonban csapatát hat heti működés után kénytelen volt feloszlítani.¹⁰⁴ A szabadságharc után becsületes ember akart lenni, azonban újra bűnös útra tévedt,

⁹⁷ *Tótvölgyi Titusz*: Betyárvadászat a pusztán. Magyarorsz. és a Nagyv. 1868. 148—149. l.

⁹⁸ A betyárdalok nyomán megrajzolható betyárélet képét l. Röder E. *Akos*: A magyar nép erkölcsi világa népdalainkban. Kőszeg. 1910. 61—72. l.

⁹⁹ *K-i*: Rabkísérő pandurok. Vasárn. Ujs. 1868. 309—310. l.

¹⁰⁰ *Réthy Lajos*: Pandur a csárdában. Vasárn. Ujs. 1868. 90. l.

¹⁰¹ *Tarkó Jenő*: A csendbiztos. Pesti Hírlap Vasárn. 1929 dec. 22.

¹⁰² Szegénylegények a csárdában. Vasárn. Ujs. 1865. 321. l.

¹⁰³ Vármegyei rabok. Vasárn. Ujs. 1865. 209. l.

¹⁰⁴ Rózsa S. szabadszeregről az egykorú források feltüntetésével ír *Reizner János*: A régi Szeged. Szeged, 1884. I. 186—7. l.

s a törvénszék életfogytig tartó börtönre ítélte (1857). 1867-ben amnesztiát kapott, azonban 1868-ban bandájával Félégyháza környékén a vasúti sineket szedte föl, amely tettevel a szabadsághős nimbuszát elvesztette. Gróf Ráday szegedi kormánybiztos kerítette kézre, s 1872-ben életfogytig tartó börtönre ítélte a bíróság. 1878 nov. 21-én halt meg, teljesen megtörve a fogház szabóműhelyében.¹⁰⁵

Életéről sok mende-monda keringett. Bobalich Péter százados, a kém-szolgálat vezetője jelentésében a következőképpen vázolta Rózsa Sándor életét: „Rózsa Sándor egészen különös egyéniségének jellemzésére felhozom azt az igazán említésre méltó körülményt, hogy ezt az elátkozott embert, akitől az egész környék retteg, még senki sem hallotta káromkodni. Sőt azt sem tűri meg, hogy mások az ő jelenlétében káromkodjanak. Könyezetétől megköveteli, hogy minden pénteken bőjtöljenek. Ezen a napon a dohányzást sem engedi meg. Ajándék nélkül sohasem távozott szegény ember tőle, sem feleségétől. Utolsó falat kenyérüket is megosztják a szegényekkel. Reggel mindaddig nem fog hozzá semmihez, nem eszik, nem iszik, amíg nem mosakodott és amíg nem imádkozott. Mindennap imádkozik.¹⁰⁶ Ezen jellemzés igazságát bizonyítja az, hogy fiai szorgalmas, becsületes munkásemberek lettek.¹⁰⁷

Ez a jellemzés különös megvilágításban állítja elénk a nagy rablófejedelmet, akinek neve Magyarországon túl sem volt ismeretlen.¹⁰⁸ Számos novella, tárcsa jelent meg róla a külföldi újságokban. Berlinben négykötetes regény jelent meg róla,¹⁰⁹ 1874-ben pedig Eduard Dorn dramatizálta életét és a drámát a bécsi Josephstädter Teaterben többször adták.¹¹⁰ A nép is megénekelte, sőt arról is tudunk, hogy jó cimborája volt egy nótafaragó parasztember.¹¹¹ Milyen szép is volt azt nézni:

Mikor Rózsa Sándor
Felül a lovára,
Aranyrojtos gyolcs gatyája
Lobog a Tiszára

Nézz ki, rózsám nézz ki
Ablakod rostélyán,
Most megy erre Rózsa Sándor
Sötét pej paripán

Arany a zablája,
Ezüst a kantárja,
Gyémántkőből van kirakva
A nyercgkapája.¹¹²

¹⁰⁵ Életét hiteles források alapján megírták: *Fekete Miklós*: Híres alföldi betyár Rózsa Sándor viselt dolgai, perbefogatása és cliteltetése. Pest, 1859. *Edvi Illés Károly*: Emlékeim a szegedi várból. Világ, 1923. IV. 19—V. 8. (16 folytatás.) *Markó Árpád*: Az igazi Rózsa Sándor. A magyar kir. hadtörténelmi levéltár eredeti okmányai alapján. Magyarság, 1927 jan. 16—márc. 6. (16 folytatás.) Hiteles adatok regényformában: *Krudy Gyula*: Rózsa Sándor a betyárok csillaga Magyarországtörténetében. Bp. 1923. (Mindent Tudok Könyvtár.) *Arcképei*: Vasárn. Ujs. 1864. 23. sz. és Magyarorsz. és a Nagyv. 1872. 52. sz. 632. l. *Ponyvairatok*: Rózsa Sándor híres rablóvezér élete és elfogatása. Pesten, 1867. 129. szám. *Bucsánszky A.*—Rózsa Sándor a magyar Alföld leghíresebb betyárja. Írta *Kubán Endre*. (Magy. mesék és ifj. olv. ktára 12. sz.) — *Csomori Béla*: A puszták réme. Regény az alföldi rablóvilágból. Nyomatott a Szabadság nyomdájában, Cleveland O. (Folytatásai: 2. A csikóskirály. 3. A szegedi csillagvár titkai. 4. Rózsa Sándor vége. U. ott.) — A delejes szemű ember, A vaskezü gróf. Friss Ujság, 1927—28, stb.

¹⁰⁶ Magyarság, 1927.

¹⁰⁷ Fővárosi Lapok, 1870. 154. sz.

¹⁰⁸ Vasárn. Ujs. 1873. 312. l.

¹⁰⁹ Rózsa Sándor's, des Räuberkönigs von Ungarn Glück und Ende. Historisch-romantische Geschichte aus der Jetztzeit von *Ernst Pitawall*. 4. Bde. Berlin, é. n.

¹¹⁰ *Wurzbach*: Biogr. Lexicon. XXVII. 1874. 188—191. l.

¹¹¹ *Rudnay-Szilárd*: i. m.

¹¹² Világ, 1923. IV. 27. V. ö.: *Bartók* 277. sz., *Kálmány*: Kosz. I. 49. l. Sz. n. II. 27. és 13—14. l., *MNGy.* VI. 180, *Ethn.* 12 : 457, 18 : 155—6, 24 : 41—2, 38 : 244, 39 : 174.

Ebben az időben lett legdivatosabb a betyárélet, amíg Ráday erélyes keze rendet nem teremtett az Alföldön.¹¹³ A pusztai kóborló bandák ide-oda csatangoltak, minden eseményről idejében értesültek titkos jeleik, pártfogóik segítségével, s a rend megőrzésére hivatott pandurok nem bírván a túlerővel, nagyrészt maguk is hozzájuk állottak.¹¹⁴

Egy szép lovat komiszárosnak adtam,
Mikor mondta, de örömmel hallgattam:
„Bátran jöhetsz, bátran mehetsz, nem bántlak,
Akár éjjel, akár nappal találalak.”¹¹⁵

A szabadságharc utáni betyárok nagyrésze ma már teljesen eltűnt az emberek emlékezetéből, néhány nevet azonban megőrzött a dal: Albert Jóska,¹¹⁶ Babáj Gyurka,¹¹⁷ Bagi András,¹¹⁸ Balla Jankó,¹¹⁹ Balog Imre,¹²⁰ Barna Jóska,¹²¹ Barna Andris,¹²² Bekő Ambrus,¹²³ Bimbó Jóska,¹²⁴ Bolgár Jancsi,¹²⁵ Bogár Pista,¹²⁶ Csehó Pista,¹²⁷ Csikós Pista,¹²⁸ Csika Ferkó,¹²⁹ Csősz Pista,¹³⁰ Czifra Jancsi,¹³¹ Dancsuj Dávid,¹³² Dombi Pista,¹³³ Doroty Jóska,¹³⁴ Dovecz Mihály,¹³⁵ Farkas Béni,¹³⁶ Horváth Jóska,¹³⁷ Horvát Pali,¹³⁸ Jáger Jóska,¹³⁹ Juhász András,¹⁴⁰ Kállosi Jancsi,¹⁴¹ Kasza Antal,¹⁴² Keskeny Pista,¹⁴³ Kis Sándor,¹⁴⁴ Konkó János,¹⁴⁵ Korom Mátyás,¹⁴⁶ Kozma Pista,¹⁴⁷ Körösz-tő, ¹⁴⁸ Kulik Mihály,¹⁴⁹ Máté Jóska,¹⁵⁰ Mári Pista,¹⁵¹ Mile Gábor,¹⁵² Mohácsi,¹⁵³ Molnár Ferkó,¹⁵⁴ Nádi Jancsi,¹⁵⁵ Nagy József,¹⁵⁶ Nagy Pál Jancsi,¹⁵⁷ Pádár Jani,¹⁵⁸ Péter Marcsi,¹⁵⁹ Prekóp Józsi,¹⁶⁰ Salló Pista,¹⁶¹ Sebők Jani,¹⁶² Seta Pista,¹⁶³ Szarka Jóska,¹⁶⁴ Szarvas Jóska,¹⁶⁵ Szász Ferenc,¹⁶⁶ Szekfű Miska,¹⁶⁷ Szila János,¹⁶⁸ Turi Bandi,¹⁶⁹ Tóbiás Jankó,¹⁷⁰ Vajda Bandi,¹⁷¹ és a többi, sok-sok gonosztett hőse a népköltészet műzsájának jóvoltából kerül a népdal „halhatatlanjai” közé.

Ennek a kornak betyárai közül országos viszonylatban sokat emleget-

¹¹³ Ráday emlékét dalok is őrzik: Ethn. 32 : 103, MNGy. XIV. 87, 316, *Kálmány*: Kosz. I. 27, II. 84. I.

¹¹⁴ Betyárlegendák. Az alföldi rablóvilág történetei. Első könyv. Szeged, 1898.

¹¹⁵ *Kálmány*: Kosz. I. 37. I. V. ö.: Kosz. I. 41. I., Ethn. 23 : 355.

¹¹⁶ MNGy. I. 238. — ¹¹⁷ *Kálmány*: Kosz. I. 43. — ¹¹⁸ U. ott, I. 67. — ¹¹⁹ MNGy. II. 61, 64. — ¹²⁰ Nyőr. 9 : 383. — ¹²¹ MNGy. II. 36, V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 127, 2062; 167, 2750; 169, 2913. (Ma már nehéz megállapítani a dalokban szereplő emberek személyazonosságát. Rexa Dezső főlevéltárnok úrnak köszönhetem, hogy néhány betyár Pest vármegye levéltárában meglevő bűnperére utalhatok.) — ¹²² Ethn. 21 : 237. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 75, 479. — ¹²³ MNGy. I. 225. — ¹²⁴ MNGy. VI. 177. — ¹²⁵ MNGy. VI. 22. — ¹²⁶ Nyőr. 1 : 416. — ¹²⁷ MNGy. I. 231, VI. 170. — ¹²⁸ Ethn. 32 : 103. V. ö.: Pvm.: Crim. 1861. fasc. 108. 1535. — ¹²⁹ *Kálmány*: Kosz. II. 83. — ¹³⁰ Eth. 14 : 441. V. ö.: Pvm. Crim. 1842. fasc. 44, 9. — ¹³¹ MNGy. I. 206. — ¹³² Ethn. 17 : 237—9. — ¹³³ Nyőr. 14 : 384. — ¹³⁴ *Kálmány*: Kosz. I. 49—50. — ¹³⁵ Ethn. 21 : 352. — ¹³⁶ Ethn. 38 : 244. — ¹³⁷ MNGy. VI. 176, XIV. 93. V. ö.: Pvm, Crim, 1861. fasc. 69, 229. — ¹³⁸ *Kálmány*: Kosz. I. 39. — ¹³⁹ *Kálmány*: Kosz. II. 76, 77, Ethn. 21 : 237, 31 : 60. — ¹⁴⁰ MNGy. VI. 175. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 69, 241; 76, 526; 81, 685; 117, 1763; 150, 2510. — ¹⁴¹ Ethn. 30 : 74. — ¹⁴² *Kálmány*: Kosz. II. 80, 81. — ¹⁴³ Ethn. 21 : 237. — ¹⁴⁴ MNGy. II. 55. V. ö.: Pvm, Crim, 1812. fasc. 14, 5. — ¹⁴⁵ *Kálmány*: Kosz. II. 98, Nyőr. 1 : 372. — ¹⁴⁶ *Kálmány*: Kosz. I. 38, II. 73. — ¹⁴⁷ MNGy. VI. 19. — ¹⁴⁸ *Kálmány*: Kosz. II. 67, 68. V. ö.: Pvm, Crim, 1861. fasc. 69, 229. — ¹⁴⁹ U. ott, II. 79. — ¹⁵⁰ MNGy. VI. 181. — ¹⁵¹ *Kálmány*: Kosz. II. 78. — ¹⁵² *Kálmány*: Kosz. I. 43—44. V. ö.: Pvm. Crim. 1861. fasc. 82, 758. — ¹⁵³ U. ott, II. 75. — ¹⁵⁴ MNGy. I. 220. — ¹⁵⁵ MNGy. VI. 23, VIII, 221. — ¹⁵⁶ MNGy. VIII. 223. V. ö.: Pvm. Crim. Indexében legalább 20 szerepel. — ¹⁵⁷ MNGy. II. 57. — ¹⁵⁸ *Kálmány*: Kosz. II. 99. — ¹⁵⁹ Nyőr. 1 : 182. — ¹⁶⁰ MNGy. VIII, 295. — ¹⁶¹ *Kálmány*: Kosz. II, 72. I. 44—45. V. ö.: Pvm. 1861. fasc. 81, 727. — ¹⁶² MNGy. I, 236. — ¹⁶³ MNGy. VIII. 298. — ¹⁶⁴ *Kálmány*: Kosz. II. 88. — ¹⁶⁵ U. ott. II. 88—89. — ¹⁶⁶ MNGy. I. 224. — ¹⁶⁷ Ethn. 32 : 103. — ¹⁶⁸ *Kálmány*: Kosz. II. 83. — ¹⁶⁹ U. ott. I. 37. — ¹⁷⁰ Ethn. 21 : 237. — ¹⁷¹ *Kálmány*: Kosz. I. 52—53.

ték még Patkó Bandi,¹⁷² Bogár Imre¹⁷³ és Savanyú Jóska¹⁷⁴ nevét, azonban teljesen feleslegesnek tartom a róluk fennmaradt adatokat részletesen tárgyalni, mivel időben hozzánk közeleső korban éltek, s a betyárromantika problémájának megoldásán a további adatközlés mitsem változtatna.

Ennek a kornak az emléke maradt fenn a népnél a mai napig, ennek a realitását kapcsolják a régebbi betyárok életéhez; lássuk M. L. 31 éves csengeri gazdálkodó véleményét (lejegyezte és rendelkezésemre bocsátotta: Molnár József, Debrecen) a betyárokról: még ma is emlékszik életük minden jellemző tulajdonságára a falu öregjeinek mesélgetése nyomán.

„A betyárokról nem tartom, hogy gazember, pedig hát csinált rosszat. Tudom magamról, mikor még én is legény voltam, aztán kaszáltunk, édesapám elbeszélte, hogy mikor Rózsa Sándort elfogták, már fel akarták akasztani, az volt a kérése, hogy még egyszer hadd jártassa meg a lovát. Nem is bánták. Gondolták, legalább meglátják, hogy tud megülni a lovon. Körülállották körben, hoztak egy lovat. Rózsa Sándor felült rá, a karikását kieresztette, ment körülfele. A karikásnak sárgadrót volt a csapája. Ideoda vagdalt az ostorral, de úgy irányozta, hogy a csapa a ló hasaalját érte. Mindjárt kifordult a béle a lónak. „Ez nem ló — mondta — „hanem az én lovam hozzák, hadd menjek azon.“ Félték alá adni a saját lovát, mert tudták, hogy ha azzal kiszabadul, üthetik a nyomát, de mégis odavezették. Felpattant rá, ment körülfele, járt a karikás a kezében, egyszer csak ahol látta, hogy ritkábban vannak, közéjük vágott a karikással. Lett mindjárt sikátor, ki is ment rajta, ott hagyta őket faképnél. Mikor ezt mondta édesapám, örültünk neki, hogy megszabadult. Mondta aztán édesapám, azért danolták:

Rózsa Sándor ostorának réz a csapája,
Aki aztat megkóstolja, halál annak az ára.

Egy betyárnak nagyon ügyes embernek kellett lenni, mert annak olyan terveket kellett kisütni, améket bámulni lehet. Például: Ha el akartak lopni egy lovat, aztán nem férték hozzá, ha a ló a vásárra ment, fényes nappal lopták el. Ott, ahol a ló volt, összcállott két vagy négy betyár verekedni, de azt nem tudta senki, hogy betyárok. Vágták egymást a bottal, de persze legtöbbet csak egyik a másik botját ütötte. Odacsődült az egész vásár. Addig a másik betyár ellátta a lovat, fel a hátára. Mikor a vercedők gondolták, hogy a lovat elvitték már, abbahagyták a verekedést.

Voltak azok 12, 16, meg 20-an is, ha kellett. Nemcsak úgy volt az, hogy gatyaszárban, meg lobogós ingben járt a betyár, hanem sokszor pánzdurruhában is. Na meg aztán a pásztoremberek. Mondta Hadadi Náci bácsi, hogy ahol a Striztag van, egy telefon (az emberek egymásnak adták a szót) kezdődött, amék a rétig tartott (Ecsedi-láp). Minden lépését tudták a betyárnak a gulyások. Nagyrészt velük is voltak a bandában. Azt is

¹⁷² MNGy. VI. 12, 22, 177, 178, 179., VIII. 304., Nyör. 3 : 191., Ethn. 16 : 301—2. L. még: Kálmány Lajos: A Patkó-nóta kétértelműségéről. Ethn. 22 : 380., *Tatár Péter*: Patkó Bandi híres rablóvezér élete és halála. Pest, 1868. (Bucsanszky Alajos, 102. sz.) *Fikaltér*: Patkó Bandi betyárvezér története. (M. mesék és ifj. olv. ktára 8. sz.)

¹⁷³ MNGy. I. 221, II. 53, VI. 24, VIII. 224, Nyör. 1 : 132, Ethn. 21 : 237, 38 : 244. Bogár Imre a híres haramia-vezér története vagy a zsandár-világ áldozata. Kiadja Biró A. Bp. *Csomori Béla*: Bogár Imre, a csongrádi betyár. Bp.

¹⁷⁴ MNGy. VI. 179, Ethn. 39 : 173, M. orsz. Várm. Vas vm. 377. l., *Sági Pál*: Savanyú Jóska-tól Trockijig. (Az utolsó betyár körözőlevele.) Budap. Hírl. 1929 dec. 25. Savanyú Józsi, az utolsó bakonyi betyár. Rablásai, bűnhődése, megjavulása és örökös fogságból való szabadulása. A híres haramia életének egyedüli igaz és hiteles története. Írta Ravasz Sámuel, volt zalavármegyei pandur. (M. mesék és ifj. olv. kt. 32. sz.)

mondta, hogy Kócsi Ferkó Tyukodról betyáros ember volt, azután pandur lett. Nemsokára felhagyott a pandursággal, elment Teleki grófhhoz kocsisnak, a négy lovat ellopta, Dézsnél fogták el. El is zárták aztán, mert sok volt a rováson. Mikor kiszabadult, hazament, gyűjtöttek neki pénzt, aztán vettek neki lovat, szekeret, hogy ne menjen koldulni. Mintha sohase lett volna betyár, nem vetette a szemére senki.

Ott volt Jederván. Széjjelvágtá a kocsmárost, megétette a nyájjal; az is betyár volt. De azért azt sem tartom olyannak, aki rámegy valakire, aztán altában megöli. Mert gondolom, sok pénzt adott neki pálinkáért; akkor, hogy nem volt pénze, hát nem adott neki hitelben. Ez nagyon sértette. De ez a dolog még észben sem volt, mikor gulyásfogadás volt, hogy ilyen betyáros ember Jederván. Irgétben (legelő a csengeri határban) 200 darab marha volt a kezére bízva. Pedig egy banda volt a keze alatt. Télen is kinn teleltek földkunyhóban, volt ott minden. Az ilyenek voltak aztán a Geszteny Jóska bandájába valók. Volt, amék mindig vele volt: Zöd Marci, Palatincki, Kopogó Pali. Hát mikor nagyapám kinn volt az ökörrrel a Fejjérné tagjába. Láttá egész nap, hogy a Csengeri-tóban a boglya közt van egy ember. Nagyapám este lefeküdt, egyszer hall valami mozgást, felkönyököl: hát egy nagy száraz ember fekete gubában ott van. Ahogy nagyapám felült, mondta az ember: „Aggyék ek kis kenyeret!” „Ott van a szekér oldalán, vegyen!” — mondta a nagyapám. „Aggyék, ha akar, mer én senki tarisznyájába nem nyúlok!” — mondta. Nagyapám vágott neki, ez elment. Azért nagyapám se feküdt a fölére, pedig alhatott volna nyugodtan. A betyárok nem bántották az ilyen embereket, oda mentek, ahol jutott is, maradt is.

Itt ezen a tájon nehezen halt ki az olyan ember, mint az öreg Deák volt. Tudom, egyszer hazahajtotta ősszel a marhát, hát a legjobb tinó nem jött haza. „Már három napja keressük,” — mondta. „Nem baj, — mondta édesapám — bírja a kisház.” Mert volt az öregnek egy háza. Estére itthon volt a tinó.

A betyár összeszedte minden tudományát, mikor valamit lopni akart, de a vért utoljára hagyta, igaz, hogy attól sem iszonyodott. Nagy Sándor bácsi (85 éves) beszélt, hogy mikor elfogták valamék betyárt, elővette a kulcsát, hogy megkínálja a pandúrokat, de előbb ő ivott, ne hogy azt gondolják, hogy meg akarja őket mérgezni. Mikor ivott, akkor a lobogós ingujjával megtörölgette a kulacs száját. „Ne iganak az urak ilyen ember után,” — mondta. De míg törölgette, elzárta a kulacsnak azt a részét, amékbe tiszta bor volt, mert olyan kulacs volt, hogy belül kettős volt. A pandúrok az álomporos borból ittak, el is aludtak, mint a bunda, ő meg ellépett.¹⁷⁵

Mikor aztán egy betyár félre akart állani, hogy sok volt már a rováson, akkor elment valamerre, beállott pásztorbojtárnak. Édesapám beszélt, hogy volt itt egy kis rongyember csordás, Almásinak hívták, egyszer volt egy nagyon szép, derék fiatal bojtárja. Egyszer azt kérdezte az apám tőle: „Mi az oka annak, hogy ilyen rongyembernek vagy a bojtárja?” „Ne kérdezze, gazduram: a sors,” — mondta, de már öszfelé otthagya Almásit, aztán ment Irgétbe a bandába. Mikor nagyapámék ősszel a marháért mentek, mondta neki a nagyapám: „Hát ott hagytál bennünket, hé?” Erre azt mondta: „Elfogyott a sorkoszt, az Almási kosztján nem őrzöm a nyáját.”

A betyárok nem is voltak mindig együtt, csak mikor ment a parancs. A jó fogásra összejöttek, utána volt jó áldomás.¹⁷⁶

¹⁷⁵ L. Jókai: „Új földesur”-ában.

¹⁷⁶ V. ö. a „Betyárlegendák”-kal. Sobri, Rózsa Sándor és Patkó Bandi nevééről még fákat is nevezett el a nép. *Eötvös Károly: Utazás... II. 110. l., Rapaics Raymund: Öreg fák, ősi legendák. Természettudom. Közl. 1929. 722, 726, 729. l.*

Ez a szabadságharc utáni betyárélet eredeti, népi leírása: a realitás közeledik a homályhoz, a fantáziához. *A népi romantika a valóságból a magyar nép karakterének megfelelően fejlődött.*

Ilyenféle közhangulatot teremtett Angliában a normann hódítás, hol az *onflaw-költészet* ennek az elégületlen dacnak a kifejezője lett. Ez az elégületlenség szükségszerű és természetes, valahányszor két olyan nép, vagy népréteg kerül egymással alá- és fölérendelt viszonyban, amelynek értelmi nivója különálló talajból fejlődött. „Szerbnek, románnak, bolgárnak, általában a délszlávnak népmeséi egyúttal népdalok s nemzeti hősköltemények. Üldözték, tiporták őket; küzdöttek az elnyomatás ellen, s hőssé tettek mindekit, aki egy ellenséget agyonütött. Ha rabló volt is, hőssé lett ezáltal.”¹⁷⁷ Az ilyfajta költészet spanyol, olasz és déleurópai hősei rettenetesen kegyetlen, vérszomjas alakok; az ujjörög klefták, az angol Robin Hood-szerű rablók, a magyar betyárok hetvenkedők, verekedők, vért ritkán ontanak, s így rokon alakok,¹⁷⁸ azonban a fejlődés egymással kapcsolatba nem hozható földrajzi és történelmi tényezők miatt. A rabló-romantika ebből a szempontból tekintve is, az emberi fantázia törvényszerűségét mutatja. A hibák, a fogyatkozások a kiváló jellemvonások mellé állítva eltörpülnek, a hősi vonások a hibák fölé emelkednek. Tehát ez a rablótípus nem a romanticizmus (– XVIII. században meginduló szellemi mozgalom) specialitása, hanem minden ízében a magyar élet fejleménye.

Látjuk tehát, hogy a betyárromantika a magyar nép szabadságszeretetének, elégületlenségének kifejezője volt. A betyárromantika a való életből, a néptől indult ki a törvény képviselője: a vármegye ellen, s a maga kristálytiszt, naiv tendenciájával lassankint az egész magyar közvéleményt meghódította. Mindenfelé dalolták a betyárromantika termékeit, a magyar népdalköltés gyöngyszemeit: a betyárnótákat. Ezekben a nótákban „nincs semmi részletező elbeszélés”, a nép „a drámai helyzetek és jelenetek iránt fogékony, s az előzmények, hátterek és fölvilágosító részletek ismeretét inkább föltételezi, mintsem elbeszéli. Ez az oka annak, hogy némely ballada idővel vagy elmosódik, vagy mire avul, terjengőbbé változik”. — mondja Sebestyén Károly.¹⁷⁹ Sok közöttük az alföldi balladák sémáira összeácsolt, s a leggyaralóbb epikai közhelyekkel felhígított rémhistória, melyekben mindig kiáltó a hamis népiesség. (Beöthy: i. m. II. 497.) Nem magyar búsongás, hanem idegenszerű melancholia, nem a magyar tüzes jókedv, hanem fanyar hejehujázás volt ezeknek a „divatos” nótáknak a sajátsága, a XIX. század elején a ponyvafüzetek útján terjesztett divatos dalok idegen minták hatása alatt készültek.

Mi volt az oka az aktualitások friss változásán kívül annak, hogy a nép egyszerű, primitív líraiasságába betörhetett ez az idegen, hamis, divatoskodó, fűzfa ágán termett líraiasság? ... A láthatáron égő falvak visszfénye lángolt, a távolból ágyúk dörgése morajlott, drága, ártatlan embervér friss szagát hozta a szél; egész Európa gondolathorizontján egy nagy fekete árnyék sötétlett: a Nép megszámlálhatatlannak látszó egységből álló tömege, amely jogokat követelt és erőszakolt ki magának. Jaj, ha minálunk is így lesz! A rémület felébresztette az érdeklődést a nép iránt, s az érdeklődés nem volt hiábavaló: a kíváncsiság lassanként komoly megbecsüléssé változott. A közvélemény romantika kereséséből fakadó álrészvét nemcsak exotikumot, érdekességet, furcsaságot látott a betyárban, hanem mint a

¹⁷⁷ Eötvös Károly: Utazás a Balaton körül. II. 80. l.

¹⁷⁸ Kun Mária: A Robin Hood ballada-cyklus. Bp. 1915. 60. l., Karl Dieterich: Geschichte der byzantinischen u. neugriechischen Literatur. Leipzig, 1902. 124–5, 229. l. A haldokló betyárromantika a Balkánon. Pesti Hírlap 1926. okt. 20.

¹⁷⁹ Beöthy: Képes m. irod. tört. Bp. 1896. II. 485.

bányász, már mélyre hatolt, megtalálta a nemes ércet, az értéket sok-sok hiábavaló törekvés után. A közvéleményt az irodalom eszméi fűtötték, viszont az élet realitását maga előtt látta. A kettő között levő különbséget nem értette meg mindjárt, csak hosszas keresés után találta meg a megoldás Ariadne-fonalát. A közvélemény zavarát nem értjük meg az irodalmi romantika ismerete nélkül; meg kell tehát vizsgálnunk, hogyan rajzolta meg a betyár alakját ebben az időben a magyar irodalom?

II. Az irodalom.

A magyar irodalom régi jelesei, mai reprezentálói a magyar pusztá életének gyakran ethnografikus hűségű rajzából nem felejtik ki az előbb vázolt módon hosszú avanszált pusztai rablót: a *betyárt*. Tudjuk, hogy ennek történelmi oka van; az előbbieket után minket nem elégít ki a Pallas-lexikon circulus vitiosus-szerű megállapítása, hogy a „betyár-romantika a betyárvilágnak oly szerepeltetése elbeszélésekben, versekben és színművekben, melyek a betyárokat lovagiasoknak és nemeslelkűeknek, vagy túlságosan kegyetleneknek és elvetemülteknek tüntetik fel s valószínűtlen történetek hőseivé teszik“ (III. 238.); nekünk figyelembe kell vennünk azon tényt, hogy a *betyárromantika szellemi megmozdulás jele*, amely megmozdulásnak legfontosabb alkotó eleme törvényellenes tényeknek az általános emberi jogok megérzésén keresztül való megítélhetősége.

Ez, a morállal ellenkező álláspont a XVIII. század folyamán alakult ki. Egész Európa szellemi életét lázas, forradalmi mozgalomba hozta az emberi közösségből kiemelkedő Egyén, mely döngögni kezdte a társadalom szilárdnak hitt falait: megindult a klasszicizmus és romanticizmus nagy harca. A romantika a felső osztályok ellen fordult, amelyek azért emelték a társadalom épületét, hogy tetején trónoljanak és elnyomjanak mindenkit, aki alattuk áll. A törvényes társadalmi osztályok helyett a törvénytelenek lettek a romantika kedveltjei. Azok, akik a társadalmon kívül állanak, vele, intézményeivel, tekintélyével állandó hadat viselnek. A rablót a romantika nem ítéli el, hanem mentséget talál számára: gáztetteit menti, leplezi, nemes cselekedeteit kiszínezi, mintegy rámutat a társadalom bűnére, amely a nemes lelkeket elüldözi köréből. Mert nem a tett, hanem a tett alapjául szolgáló egyéni érzés adja meg az erkölcsi értéket. Az egyénnek mindenáron szabadulnia kell a társadalom fertelméből. És az is megváltás, ha a bűn árán szabadul. A kalandos és rablóregényeket ezek a társadalmi eszmék megnemesítik. Renzo (Manzoni), Caleb William (Goldwin), Rob Roy (Scott), stb., sőt Vulpius Rinaldója az előkészítő alakok ehhez a romantikus rablótípushoz, mely először legjellemzőbben Kleist Henrik *Michael Kohlhaas*ában lép az irodalomba. Schiller *Moor Károlya*, Byron *Corsarja* és Hugo *Hernanija* ennek az idealizált rablótípusnak leghíresebb képviselői.¹⁸⁰

„A XVIII. század fordulóján a magyar kultúra kiszáradó medrébe olyan egyidejűséggel és olyan erővel ömlött be a francia klasszicizmus, a német felvilágosodás, a Sturm und Drang, a német romantika, a francia romanticizmus áradata, hogy korszakot alig lehet megkülönböztetni. A magyar irodalom rövid pár évtized alatt élt át nyugateurópai két évszázadot.“¹⁸¹ Legtermészetesebb hatása a lázadó, demokratikus irányú romantikus, ill. preromantikus eszméknek volt, hiszen egész szellemi

¹⁸⁰ Zlinszky Aladár: Klasszicizmus és romanticizmus. Bp. 1924., Szabó Dezső: A falu jegyzője. Nyugat, 1912. I. 318. l.

¹⁸¹ Farkas Gyula: Romános — romántos — romantikus. Minerva, VIII. 172 l.

életünk abban lüktetett.¹⁸² „Ha magyarokról, magyar sorsról van szó, mindenben fellelhetnők a romantikát, hiszen a magyar történelem is csupa töredékből áll, mint egy nagy romantikus költő hagyatéka.“ (Szerb: i. m.) Ezt a forradalmi szellemet fonja át nálunk a XVIII. század második felének erkölcsi irányú költészete. A romantikához pedig „megkíváncsit a hazaiság, népiesség, mint annak legelső alapja és anyaga, melyből ahhoz ahhoz képest kifejlődik a nemzeti költészet a különböző népek jelleme és idoma szerint, s a kor lelkének ihletése után.¹⁸³ Ez aztán az oka, hogy a magyar lélek „a betyárromantika népies formájában talált teljesen magyaros ízű kielégítésre.¹⁸⁴

A romantika eszméi — mint már említettük — a magyar közélet eme korbéli hangulatahoz nagyon illettek. A magyar nemes már nem harcol, de mégis minden idegszálával katona. Ideálja a német Sturm und Drang; a virtus, a bátorság nála az erkölcsi értékkel egyértelmű. (Szerb: i. h.) Innen magyarázható az a lelkesedés is, mellyel Schiller Ráuberját fogadta. Schiller első drámái egészen a Sturm und Drangban gyökereznek s Ráuberje is mint a zsarnokság elkeseredett ellenségét mutatja be. Rajongói főképen az ifjúság soraiból kerülnek ki,¹⁸⁵ aminek egyik okát abban találhatjuk, hogy ebben az időben a magyar ifjak közül sokan tanulnak Jénában és Göttingában. Göttingában magával Schillerrel is erős kapcsolatot tartottak fenn, Jénában pedig — írja Kis János superintendens Emlékirataiban — kirándulás közben is Schiller Zsiványainak ismeretes sorait harsogták a magyar fiúk: „Ein freyes Leben führen wir...“ 1790-ben egy fiatal magyar katonatiszt: Wesselényi István fordította le Moort, s közel egyidőben még három fordítása keletkezett (Darvas, Bartsai, Kováts F.). A Ráuber első magyar előadása 1794 márc. 23-án volt Kolozsvárott. A sok unalmas dráma után Schiller megrendítő szertelensége kész sikert jelentett, s darabjával „valóságos kultuszt üzött“ a magyar színészet: 1810-ben a Ráuber volt a leg többet adott darab.¹⁸⁶

Érdekes dolog, hogy akkoriban nálunk Schillert szabadon adják, Ausztriában pedig tilos az előadása. Egyik előadásának színlapján olvashatjuk: „Mennyire viheti az embert a' megromlott erkölts, a' testvéri szeretetlenség és a' gazdaságnak rendkívül való kívánása, azt ez a' Játék elevenen képzelgeti.“ A tanító elem ezen egyoldalú kiemelése a cenzorral való kijátszásnak egyik módja is lehet, valószínűbb azonban, hogy egészen

¹⁸² „A magyar kisnemesség egy ősből állapotot rögzített, melyhez a rousseauista francia vagy angol vissza szeretne térni; számára természetes az, ami annak ideál.“ (Szerb Antal: Magyar preromantika. Minerva, VIII. 48—49.) „Nálunk a társadalmi és politikai romantizmus nem az erkölcsi rend megtámadásában nyilvánkozik, hanem a haladásban és a reformban.“ (Bánóczy József: A magyar romantizmus. Bp. 1882. Ért. Ny. Szt. K. X. 12.)

¹⁸³ Erdélyi János: Tanulmányok. Bp. 1890. 502. ,

¹⁸⁴ Horváth János: A m. irod. népiesség Faluditól Petőfiig. Bp. 1927. 247—9. I. V. ö.: Dobóczy Pál: Népies alakok az irodalomban a népies irány előtt. Bp. 1912. és Héger Ferenc: A népköltészetéről. Bevezetés a betyárromantikáról írt tanulmányhoz és Képek a betyárromantika világából. I—II. Zsilvölgye, 1912. IV. évf. 30—32. sz.

¹⁸⁵ Vahot Imre is erre utal: „Ifjúkori képzeletem világában a' legelőkelőbb rajongással támadtak fel azon ábrándos eszmék, miket bennem a' részint szóbeli mesékből, részint könyvekből eltanult, regényes haramia történetek, Zöld Marci, Angyal Bandi-félc hősökdedek, s különösen Schiller „Haramiái“-nak hatása előidézt.“ Magyarf. és népei. 1848. I. 13—16. l.

¹⁸⁶ Bayer József: Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban. Bp. 1912. (Ért. Ny. Szt. K. XXII. 2.) Császár Elemér: A német költészet hatása a magyarra a XVIII. században. Bp. 1913. (Ért. Ny. Szt. K. XXII. 7.) Nem említik meg: Schiller Fridrik: Az európai híres zsiványok tüköre, melyet fordított Czövek István. I—II. Pest, 1817.

ösztönszerű. A közzsellem még nem szabadult meg a mult túltengő vallássosságától, s önkéntelenül is tiltakozik a későbbi vád ellen, hogy „valóságos bűniskolává kezdi aljasítani a' színpadot.”¹⁸⁷

A szomszédos német birodalomból színpadjaink részére importált fércdrámák közül megemlíthetjük K. Fr. Hensler: „Der Räuber aus Rache sucht” (1790) c. háromfelvonásos vígjátékát, melyet Mérey Sándor „A bosszúkivánásból lett haramia” c. fordított magyarra.¹⁸⁸ Később, hogy a rokon cím a közönséget ne tévessze meg, Schiller darabját Moor Károly c. adták.¹⁸⁹ A darab hőse, Lenno, a Moor-epigonok egyike. Nagy igazságtalanság éri. Elkeseredésében rabló lesz, de csak az uzsorásokat rabolja, s a pénzt a szegényeknek adja. Tönkretevőjén szörnyű bosszút áll. Egy nemesszívú lányt szeret, akivel a végén boldog lesz.¹⁹⁰ Valószínű, hogy ennek a darabnak az átdolgozása, az a Balog Istvánnak tulajdonított darab, melyet a Nemzeti Színjátszó Társaság 1831 márc. 20-án Debrecenben adott elő a következő címmel: „A bakonyi tolvajok, vagy: Haramia bosszúállásból. Műlatságos Víg Játék Énekkel 3 Felvonásban.”¹⁹¹ Balog István naplója szerint egy „Bakonyi Zsiványok”, „Bakonyi Tolvajok”, „Bakonyi Tolvaj” c. darab 1827-től kezdve állandóan műsordarabja volt.¹⁹²

A Honművész (1836. 8. sz.) arról tudósít, hogy „Esztergomban a' Baky úr igazgatása alatt levő színésztársaság 1835 dec. 26-án „a' mátravidéki banditák” című eredeti drámát (Balog István műve) játszá”; a darabról azonban egyebet nem sikerült megtudnom. Itt említem meg azt, hogy Nagy Ignácnak 1835 júl. 11-én Budán játszották „Mátrai rabló” c. 3 felvonásos drámáját, mely többször nem került színre. A darab nem jelent meg nyomtatásban, kézírata sem került elő, de Garaynak a Honművészbe (1835. 58. sz.) írt bírálatából egyet-mást megtudhatunk. Egy emberről van benne szó, ki a rabló életet oda akarja hagyni, s ezen célját gátló eseményekből áll a cselekmény. Garay megdicséri Nagyot, hogy művébe mindenütt, hol lehetett, beleszötte „a jelenkor szellemét.” Ekkor már a romantika diadalmaskodott minden vonalon.¹⁹³

A betyárromantika első terméke Balog István „Angyal Bandi” c. színdarabja lehetett, mely három részből állott, s egész estét betöltő darab volt. Először 1812 ápr. 22-én Pesten játszották.¹⁹⁴ Érdekes dolog, hogy habár a XIX. század első felének egyik legtöbbször játszott darabja volt,¹⁹⁵ alig tudunk róla valamit. Hatásáról elég sokat sejtet Balog naplójának az a része, mely elmondja, hogy 1820-ban Dunapatajon „Angyal Bandi kassai

¹⁸⁷ Császár Ferenc: Gondolattörödékek a divatos magyar népszínművekről. Életképek, 1844. I. 394, 434.

¹⁸⁸ Bayer: M. dr. tört. II. 417.

¹⁸⁹ Bayer: Schiller... stb.

¹⁹⁰ Adolf Hauffen: Karl Friedrich Hensler. (Deutsche National-Literatur. 138. Bd. Stuttgart, é. n. 186. l.)

¹⁹¹ Nemz. Múzeum Színlapgyűjt. A darabot 1836 febr. 14-én is játszották Debrecenben „Bosszúvágyból lett haramja” c. (Színlap és Honművész 1836. 32. sz.)

¹⁹² Balognak a Nemz. Múzeum kéziratárában Oct. Hung. 671. sz. a. levő naplója (Ujabbán sajtó alá rendezte és kiadta Barna János. Makó, 1928.) szerint: 1827 júl. 24. Nagy-Bajom; aug. 9. és 30. Kanizsa; szept. 16. Csáktornya; szept. 20. Varasd; okt. 17. Zágráb; nov. 17. Légrad; nov. 21. Csurgó; dec. 23. Árad; 1928 jún. 10. Kaposvár; stb.

¹⁹³ Szinnyei Ferenc: Nagy Ignác. Bp. 1902. (Kny. az It. K.-ból.) 12. l.

¹⁹⁴ Bayer: M. dr. t. I. 241. l.

¹⁹⁵ Szerzőjének: i. m.-ja szerint: 1820 dec. 26. Kalocsa; 1821 máj. 31. Szombathely; jún. 28. Körmen; júl. 15. Keszthely; 1827 febr. Tapoltza; márc. Sümeg; máj. 6. Szombathely; aug. 5. Nagy-Bajom; szept. 2. Kanizsa; dec. 12. Csurgó; 1830 febr. 20. Lengyel Tothi; márc. 7. Köttse; máj. 16. Iregh; máj. 31. Hőgyész; júl. 4. Szexárd; stb. Gál Mihály színész naplója szerint Ujfalu Sándor társasága is előadta Zala-Egerszegen. (Futó János „Gyámbot”-jában. Pest, 1858.)

fogságát játsztuk dalokkal és gitárral.“ Előadás után bementünk a fogadó szobájába, de a helyeket úgy elfoglalták a falu tekintélyei, akik a darabról beszélgettek, hogy nekünk alig jutott valami. „Jó volt komám uram, — mondja az egyik, — Angyal Bandi, arany rojtos gatyában, 30 fontos vassal a lábán, hogy itatta le iprikummal a kassai tömlöcztartót s ez hogy bukott el ittasságában! Akkor szépen a maga lábáról leoldozta a láncot és a tömlöcztartóéra tette, mondván: ezt érdemlik, kik részegen járnak el foglalatosságukban. Hát még a szép nótájuk! — no én olyan nótát sehol se hallottam még! És az a tambura milyen nagyon illik hozzá.“ Másnap az udvaron „egy hetven éves forma öreg pór“ így szólt: „Ez még csak semmi! csak jöjjenek meg szombaton a tanyákról a betyárok; tom, szűk lesz keteknek az a bugyogó!“ Másnap este előadás közben csend lett, hallgattak, s mikor látták, hogy ma nem Angyal Bandit játsszák, némelyik kérde: „hát Angyal Bandi hol van? meg a Csicsó csapláros? meg a porakoláb?“ — „Más história lesz ma, koma! — mondja az egyik.¹⁹⁶ Úgy látszik, a darabnak csak vidéken volt nagyobb sikere (e sikerről is azért szól bővebben); mert máshol ő maga panaszkodik: „Még akkor szűrrel, bundában, gatyában megjelenni színpadon, illetlen dolognak, a magyarság lealázó kigunyolásának tartaték, — még a színész is, ki magyaros jellemben játszott, durva pimasznak nézték.“¹⁹⁷

A romantikus rablóalak ebben a darabban már a magyar pusztá betyárja lehetett. Balog öntudatosan ragadta ki a romantika hatása alatt a népi élet eseményeit, jeleneteit; a színpad deszkáin diadalmas zengéssel szólaltatta meg a jövő hangját: a népi dalt. Szavaiból azt is kiolvashatjuk, hogy az ő darabjából sem hiányzott a morális elem, amely a rabló nemeslelkűségének gyatra eszközökkel való érzéskeltetésekor ebben az időben fokozott formában jelentkezik.

Erre igen szép példát találunk Wándza Zöld Marcijában, melyről a Hazai s Külföldi Tudósítások Könyv-Jelentése így nyilatkozott: „igen szép morális és erköltsi jelenésekkel felruházott Darab, nem mint némely minden tsinosság és érzés nélkül való haszon vehetetlen munka.“ (1817. I. 22. sz). Wándza erkölcsös célzattal a megtérő Zöld Marcit viszi a színpadra, azonban a történet hamis érzelmektől van áthatva: „Ez a Zöld Marczi nem a népies romantika Zöld Marczija, aki minden lehetett, de nem birt gyáva életvággyal.“ (Bayer: M. dr. t. I. 288.) A morális elem túltengésével magyarázható meg, hogy a piarista gimnázium tanulói több helyen is előadják 1823-ban „Szomorú és víg elegyes játék“ címmel.¹⁹⁸ Nyomtatásban is megjelenik: „Zöld Martzi, vagy az úton álló haramia. Egy mulattató játék 3 felvonásban. Szerzette Wándza Mihály. Nagyváradon Tichy János' betűivel 1817.“ A darabra teljesen áll Bayer véleménye (i. m. 290.): „A népszínmű későbbi lényeges járulékaiból itt találjuk a sipoló parasztot, aki Zöld Marczi nótáját fujja,¹⁹⁹ van lakodalmas menet, táncz, zene. Csupán egy hiányzik belőle, a későbbi népszínmű legnagyobb vonzó ereje: a népdal. Van a darabban még Vőfély-dal is, melyben csupán az a kár, hogy itt-ott csillámlik ki csak belőle a népies eredet. Ha énekelte is a Vőfély ezt a mondókát, akkor a Zöld Marcziban minden elem meg volt a későbbi népszínműből, csak hogy minden a legkezdetlegesebb formában.“

¹⁹⁶ Balogh István: Egy agg magyar színész életéből. Magyarország és a Nagyvilág, 1878: 806, 822—3. I. (Újból sajtó alá rendezte és kiadta: Dr. Barna János. Makó, 1927.)

¹⁹⁷ Balogh István: Egy agg magyar színész életéből. Vahot Imre: „Magyar Thália 1853-ra“ 155. l.

¹⁹⁸ Takáts Sándor: Benyák Bernát és a magyar oktatásügy. Bp. 1891. 126—127. I.

¹⁹⁹ „Pásztor csimpolyán fujja a' Zöld Martzi nótáját.“ II. felv.

„Csontos Istvánnak Első Eredeti munkája: Aranyosy vagy az Árvák Pártfogója. Eredeti érzékeny Játék Öt felvonásban. Kassán, 1827.“ tárgya révén szintén a betyárromantika termékei közé tartozik. Írója szerint „történt a Bakonyban“, azonban a darab elolvasása után nem lehetünk efelől bizonyosak. Arról van benne szó, hogy egy Ralcz Antal nevű hírhedt haramiakapitány álnéven és álruhában báró Antalffy várába érkezik, mint gyámleányának kérője. A báró, ki gonosz és szívtelen ember, attól félve, hogy gonoszságai kiderülnek, odaigéri a Körmendy várkapitány név alatt rejtőzködő haramiának a leány kezét, maga pedig másik gyámleányát akarja feleségül venni. A rablócsapat éjjeli támadása gróf Aranyosy közbelépése folytán megghiúsul, a kapitány Péter nevű szolgájával, ki szintén haramia, kézrekerül, a bárónak súlyos vétkei napfényre kerülnek, azonban Aranyosy mindent jóvátesz. Az alakokból hiányzik a magyar psziché életadó ereje, a vadromantika bábjai, csak „magyaros nyelvezete nyújt némi kárpótlást az érzelgős helyek után.“ (Bayer: i. m. I. 401. l.)

Miskolcon 1832 november 17-én Jánosikról, a hírhedt tót rablóról mutattak be egy „Vígssággal elegy, egészszen Uj Eredeti Nagy Néző Játék“-ot 3 felvonásban, melynek debreceni előadásáról (1836 március 17)²⁰⁰ a Honművész így ír (1836, 44. sz.): „Bár a' miskolczi színház számára vala ugyan irva egy *hazafi* által e' darab, de azt a' szerző szinpadunkra is felcsusztatta, kit figyelmes egybehasonlításunk után színműi írásmódjáról, mint harist szaváról, könnyen kiesmerénk. Egy kitétel illetné csak e' vígnek nevezett üres darabot, midőn t. i. a' játék hőse Jánosik elfogatott tolvajbanda kapitánnak a' nádas faluhoz héjazatára — álköntösben elősettenkedett czinkostársa, Tajkos, megmenekvésül e' tanácsot adja: 'Vess tüzet neki.' — Ez a' közönséget is megmentené az ásitás és unalomtól, 's reménye megcsalásától.“

Ezekhez a darabokhoz viszonyítva nagy haladást találunk Kovács Pál „A zsvány“ c. egyfelvonásos színjátékában,²⁰¹ melyet 1833 december 29-én Budán és később a győri színpadon „Katinka“ címen adtak elő.²⁰² A magyar népromantika hőse, Bolygó Laci, a betyár szereti Bodri csapáros Katinka nevű lányát, ki Foki Gergely pandúrhadnagy menyasszonya. Míg a betyár a kocsmában szundikál, a pandúrok cimboráit elfogják. Katinka a betyárt meg akarja menteni, azonban a betyár e nagylelkűség láttára bűnösségének tudatára jut, s megadja magát Gergelynek. A betyár fejére kitűzött jutalomdíj Gergelyé lesz, s elveheti Katinkát feleségül. Kovács már az „életet festi a maga alakjaival egy-egy ötlet alapján, de a romantika hatása alatt hűtelenné lesz az élethez“²⁰³ néha a lehetetlenségig nagyítja a borzalmakat.

Itt említem meg, hogy Czuczor Gergely „Czifra Laczi“ (1845) című verse,²⁰⁴ mely Zoltvány szerint „kétségtől a híres rablókról szóló pusztai dalok és népies románcok hatása alatt készült“ (i. m. 264.), Kovács „Zsvány“-ával azonos elemekből épül fel. Czifra Laci együtt táncol a kocsmáros lányával. Szerelmet vall neki, azonban a lány visszautasítja, mivel „vármegye pandúra vesz el engem“. A betyár bosszúálló szándékkal egy darabig a közelben ólálkodik, egyszer azonban eltűnik. Talán az lett a sorsa, ami minden betyárnak: az akasztófa. A költemény morális

²⁰⁰ Színlapok a Nemz. Múzeumban. A Jánosikról fennmaradt hagyományról *Matunák Mihály* ír. Ethn. 1908, 308. l.

²⁰¹ Megjelent Kovács P. „Tháliá“-jában. Pest, 1833. 53—82. l.

²⁰² Színlap a Nemz. Múzeumban. *Koltai Virgil*: Dr. Kovács Pál élete és működése. Győr, 1889. 34. l.

²⁰³ *Koltai*: i. m. 38. l.

²⁰⁴ *Czuczor*: Össz. költ. művei. Sajtó alá rendezte Zoltvány I. Bp. 1899. II. 172—178. l.

célzata kétségtelenné válik, ha elolvassuk Czuczor híres kijelentését: „Ideje már egyszer, hogy a' Senki Pál, Angyal Bandi, Zöld Marcsi, Becskereki, Czigány lakodalom 's több illyféle igen aljas könyvecskénél valamivel csinosabb népdalok is megforduljanak a' jámbor falusi ember kezei között“ (i. m. 242.). Czuczor a népdalok naiv hangján akart tanítani, s Kovács tárgya erre igen alkalmas volt. A „Csaplárosné“ (1834) c. verse az általa annyira lenézett ponyvatermékekből is reminiscál:

„Hideg szél fu Mátra felől,
A lelkem is fázik belől.“

(i. m. 26. és 244. l.)

Érdekes dolog, hogy a közvélemény általában szimpatizál a betyárokkal (pl. politikai társaság „Szegény legények társasága“nak nevezi magát, mely hallatlan megbotránkozásra ad alkalmat, mert „iszonyúan érzik rajta a proletáriátus-szag“²⁰⁵), az irodalom pedig nem akarja megérteni ezt a szellemet: „A' nagy közönség mindig szerette és szereti a' bűn irtózatosságot; de valjon ebből következik-e, hogy illy botránnyjeleneteket egész meztelenségökben vigyünk át a' színpadra?“²⁰⁶ A magyar betyárélet romantikáját hamarabb megérezte a magyar közvélemény, melynek életformája a romantikumban gyökerezett, mint az ezerfelé kapkodó, hatások zűrzavarában tévelygő magyar irodalom. A színpad igyekezett az irodalom intő szavai ellenére kielégíteni a közönség magyar romantikum után való vágyát, azonban nem tudott teljesen szakítani az irodalommal, mert félt megbélyegző ítéletétől. (L. Balog keserű szavait: „illetlen dolognak tartaték...“) Az irodalom nem is tud felmutatni ennyi magyar haramiát. Fáy Andrásnak „A' Hasznosi Kincs-ásás“ c.²⁰⁷ „Eredeti tréfá“jában Keskeny Pista és társai, akik komenciót kapnak a kocsmárostól, mellékalakok; Dobay György erdélyi földbirtokos „A bakonyi történetek“ (Pest, 1809) című munkájáról nem bizonyos, hogy haramiahistóriák vannak benne.²⁰⁸

Gaal Józsefnek, az Alföld első lelkes költőapostolának az érdeme, hogy a betyárromantika a maga hamisítatlan életszerűségében vonul be a magyar irodalomba. Már *Szirmay Ilona* c. kétkötetes történelmi regényében szerepel egy Pintye Gregor nevű oláh haramia és bandája. A szatmár-mármarosai nép szájhagyományában még Gaal korában is élt egy Pintye Gregor nevű, múlt századi rabló emléke, ki vakmerő tetteivel annyira elhíresült, hogy az anyák az ő nevével csitították síró gyermeküket.²⁰⁹ Gaalnak nagyon tetszhetett ez az alak, mert sokkal többet szerepel a színen, mint amennyire a főcselekmény megkövetelné, azonban nem sikerült neki elég reális színezetet adni, s ezért idealizmusát hazugnak érezzük. Sokkal sikerültebb alak novelláinak kedvelt hőse: Zöld Marci. A róla írt anekdotikus életképek tárgyainak egy része megvan Wándza Zöld Marciájában is, azonban Szinnyei Ferenc valószínűbbnek tartja, hogy Gaal a híres betyárra vonatkozó adomákat szájhagyományból, vagy ponyvatermékekből vette. Erre utalnak Gaal lelkes szavai is: „Mindenki tudá valamely tettét, oly kalandosat, merészet s néha lovagiast, hogy ezek-

²⁰⁵ D. Viktor: A „Szegény legények társasága“ 1848 előtt. Reform, 1871. II. évf. 18. sz.

²⁰⁶ Császár Ferenc: i. m. V. ö. Várad Antal: A népszínmű felvirágzásának okairól. Figyelő II. 1877. 368–374. l.

²⁰⁷ Megjelent a „Kedvcsapongások“-ban. Pest, 1824. II. 131–180. l.

²⁰⁸ Pintér: M. it. kk. I. 452. l. V. ö.: Szinnyei: MI.

²⁰⁹ Badics Ferenc: Gaal József élete és munkái. Bp. 1881. 42. l. — Összes M. I–II. (Abafi: Nemzeti könyvt. 23. 27. k.) Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalomunk a szabadságharcig. Bp. 1925.

nek fele elég lett volna tíz középkori lovagot egy-egy új Nibelungenlied hősévé tenni." (ÖM. II. 379.)

Gaal kedvelt alakját, a betyárt, színpadon is szerepelteti. *Peleskei nótárius*ában (II. szakasz 1—5. jel.) Sugár Laci, Szekfü Bandi és más haramják a hortobágyi csárda ivószobájában legénykednek, mikor megérkezik Zajtay uram. Alaposan ráijesztenek, azonban már-már megbékélnek, mikor Tóti Dorka, mint paraszttasszony, az ivóba jó és azt mondja, hogy Zajtay a debreceni komiszárus, ki a betyárokat akarja kikémlelni. A betyárok statáriumot tartanak felette. Mikor fel akarják akasztani, ijedten jelenti az őr, hogy nagy csapat katona közeledik. A betyárok elmenekülnek, s Zajtay ép bőrrel szabadul a kellemetlen helyzetből. A bohózatnak ez a része sikerülten van a főcselekménybe illesztve, mert Gaal a törvényes formákat gúnyoló betyárélet bemutatásával színezte az általános szatírai képet. Az első jelenet haramiadala feltűnően emlékeztet Schiller *Räuberjének* (IV. felv. 12. jel.) hasonló beállítású dalára; Badics is németesnek tartja az itt énekelt dalokat. Ez különösen feltűnő, mert van néhány sikerült betyárdala is. Az *Életképekben* (1814, I. 188.) „Alföldi dalok” címen találjuk két dalát. Az elsőben a kacér betyár beszél, ki mindegyik általa megcsókolt leány arcában hűtlen kedvese vonásait látja; a másik elgondolása is eléggé költői: ez az első költemény, mely a betyár sorsában a nemzet sorsát láttatja.

Csattog a szél ingén a betyárnak,
Versenyezve széllél fut lova,
Honnan jönnek, meddig s merre járnak,
Közelsz már czélok, vagy tova? —

Oh ne kérdezd, Ő hogy fejtené meg,
Gyorsan utat honnan s merre tesz.
Tedd e kérdést inkább nemzetének,
Tudja-e az: honnan jött s mi lesz?

Gaal néhány költeményét, mely a betyáréletéről szól, ilytárgyú novelláiban találjuk. „Maga sem sejtette — írja Badics —, hogy az a három strófás népdal, melyet a „Hortobágyi éjszaka” című elbeszélésben (1836) Zöld Marci szájába ad, többet ér összes addig írt verseinél.” Ez a vers a következő:

Hamis egy urfi vagyok én,
Hortobágyi szegénylegény,
Minden kocsi, minden szekér
Enyim meddig paripám ér.

Debreczeni országuton
Mint egy király uralkodom,
S ha akadok szép lyánkára,
Csókom csattan ajakára.

A sik pusztá az én tanyám,
Szárcsám nyerge a nyoszolyám,
A vármegye nagyon szeret,
Csak látni ohajt engemet.

(ÖM. II. 26.)

Badics értékelését az a körülmény sem változtatja meg, hogy Vörösmartynak a Koszoróban (1831) Csaba álnév alatt megjelent „Beckskerei” című versében (az asszonycsábító betyár romantikus elképzelése itt már tökéletes!) Gaal költeményének minden elemét megtaláljuk („Uralkodom Pesttől Hortobágyig”), mert a népdalforma eléggé hű utánzásának az érdeme az övé marad. Ime Vörösmarty költeményének legjobban egyező része:

Hamis huszár vagy te Beckskerei,
Rajtad még az ördög sem tenne ki;
Majd mint a szél nyargalsz a pusztákon,
Tagjaidon lobog fehér vászon,

Majd öltözől úrfiak módjára,
Kényes nyalkán sétálsz a vásárra,
S a mi szép és drága portékában,
A mi jó van s legel a pusztában,

Mihelyt szádnak szemednek megtetszik,   Gonosz kalmár vagy te Becskereki,
 Átkozott kezeid azonnal megszerzik.   A vármegye nyomodat rég lesi;
 S nem csak marha, portéka kell neked,   Nem szereti garázdálkodásodat,
 Majd megvész a szép asszonyért lelked;   Vigyázz, kötél szegi még nyakadat.

Gaal egy másik versében a katonaszökevény panasolja szomorú vég-
 gel biztató szegénylegénységét (ÖM. II. 342.), egy harmadikban újra a
 Vörösmartyó-tetet halljuk:

Egy Hortobágy pusztája,
 Egy annak a királya;
 A királya én vagyok,
 Jobbágyim az utasok.

(ÖM. II. 389.)

A betyár sorsa iránti szimpátiája legjobban „Haramia szerelme“ c.
 626 soros „alföldi beszély“-ében nyilvánul meg, melyet a Kisfaludy Tár-
 saságban olvasott fel székfoglalójaként. (Kisf. Társ. Évl. 1844. IV.)

„S mint a villám bus felhőbül,
 Mellynek pusztító keblén ül,
 Törvén mindent lángja lep;
 Ugy kiválik egy alak,“

Csonka Bandi, a híres betyár, ki üldözői elől menekülvén, étlen-szomjan
 száguld gomolygó porfelhő közepette a pusztán, s így panaszodik:

„A' mig élek, éjjel nappal
 Mindig üldözének,
 S nem vétettem az országnak,
 Sem a' vármegyének,
 Pap s az ur ott is ott aratnak,
 A' hol nem vetettek,
 Szegény ember rossz földéről
 Dézmát szedegetnek,
 Én nem bántok szegény embert,
 Csak dus ember ládájában
 Gazdálkodik markom,
 De a mit onnan szerzek is
 Magamnak nem tartom.“

Egy leánnyal találkozik, ki az apjának vitt élelemből megkínálja őt. Rózsi
 heves szerelemre gyullad a betyár iránt. Bandi viszonzza szerelmét, el-
 csábítja, aztán betyáros könnyelműséggel Sárihoz is ellátogat. A féltékeny
 Rózsi, mikor Bandi lovát Sáriék előtt meglátja, odahívja a tolvajúzó hadat,
 kik előbb lovát, majd magát a betyárt is elfogják.²¹⁰ Mikor a lány a betyár
 szemébe vágja, hogy ő volt az áruló, a betyár szomorúan mondja:

„Nem átkozlak, s ha bírod tovább az életet,
 Lásd rózsám én szeretlek, áldjon meg istened.“

Bandit felakasztják. Mikor Rózsi megtudja, zavart fejvel a pusztán kóbo-
 rol, míg a halál meg nem könyörül bánatán.²¹¹

²¹⁰ Mint népi motívumot v. ö. Ethn. 17 : 232., 18 : 153.

²¹¹ A betyár után haló leány szerepel még Szakáll Lajos: Marcsi betyár. (Pesti
 Divatlap, 1844. II. 122. l.) és Samarjay Károly: A rabló szerelme. (Életképek, 1846.
 II. 237. l.) c. versében. .

Schedel a műben kiemelkedőnek találja „az alföldi élet és természet jellemes festését”, míg a kompozícióban hézagot lát. Elragadtatását azonban ez a hiba sem hűti le, s azt kívánja, hogy „e költésnem minél több művelőket találja”. (Életképek, 1844. I. 294.) Badics csak részeiben talál szépséget: „Tárgya tisztán népies, de a velebánás már nem ilyen tiszta. Oly formán indul, mintha a piros pozsgás múzsa szép vasárnapi ruhája mellé restelné a piros csizmát felhúzni, s lakk cipőben indul, nagyon szépen jár benne, de szorítja a lábát, leveti meg újra felhúzza, tetszeleg, maga se tudja melyikben szebb, s utoljára is mezítláb szalad el. Jellemzés, beszélgetés, nyelv, verselés, mind ezt a határozatlan kettősséget tünteti fel.” (I. m. 154.)

Ebben az időben Sobri volt a leghíresebb haramia. „Nemcsak versekben, de még népszínműben is meg van dicsőítve Sobri, 's főleg a' karzati közönség országszerte nagy részvéttel fogadá őt a' színpadon.” (Vahot: i. m. 15. l.) Ez a darab Fekete Gábor „Sobri” c. darabja lehetett, melyről címen kívül egyebet alig tudunk.²¹² 1838-ban a „Részvét gyöngyei” c. zsebkönyvben Nagy Ignácnak egy kis népies vígjátéka jelent meg „A hősök” címen.²¹³ Szinnyi Ferenc szerint „Kisfaludy vígjátékainak kellemes derűje uralkodik a darabban”, melyben Sobrit mint a szerelmesek pártfogóját lépteti fel. Hasonló Szerepe van Sobrinak Szigligeti „Két pisztoly”-ában (1844. Eredeti színmű 3 szakaszban.), melyben Sobri túlidealizált alakjával éles ellentétben áll a börtönjelenet (II. szakasz) realitása.²¹⁴

Valószínűleg Gaal hatása alatt írta meg Petőfi 1845 júliusában Zöld Marci c. színművét, melyet nem ismerünk, annyi azonban kétségtelen, hogy a betyárromantika terméke volt, s hogy a Nemzeti Színház dráma-bíró bizottsága egyhangúlag elvetette.²¹⁵ Genreszerű dalaiban a betyár-élet végleteinek hű rajza mellett előadásmódja is megkap.²¹⁶ Petőfi jól ismerhette a betyáréletet, hiszen az öreg Petrovits kocsmájában gyakran megfordulhattak az „úti” betyárok.²¹⁷

Szempontunkból igen fontos Eötvös József „A falu jegyzője” (1845) című regényének „legactívabb szereplője, a 40-es évek idealizmusával festett és demophil tendenciájával bemutatott zsvány: Viola”.²¹⁸ Bizonyosan tudjuk, hogy élő alak után mintázta. „A falu jegyzőjének írásakor megjegyezte — írja Berecz Károly —, hogy az élet után híven igyekszik őket rajzolni.”²¹⁹ Szempontját ő maga is kifejti regényében: „Oh, ha valaha az oly regényesnek festett zsványéletet közelebről látnák, azon éhséget, mocskot s mindennemű nyomort, melyek között e kalandok ját-

²¹² Szuper Károly: Színészeti naplójában (1830—1850. Sajtó alá rendezte Váli Béla. Bp. 1889.) olvashatjuk: „Így léptem fel 1838-ik évben a karácsony előtti vasárnap legelőször Fekete Gábor „Sobri” című művében és pedig egy haramia szerepében.” (4. l.) „1840 május elején Varasd volt főállomásunk, hol roppant közönség előtt, szabad ég alatt adtuk Sobrit.” (10. l.)

²¹³ Megjelent Nagy Ignác Vígjátékai (Pest, 1852.) közt is Sobri címmel. (32—45. l.)

²¹⁴ Szentgyörgyi László: Szigligeti népszínművei. Bp. 1910. 22—26. l.

²¹⁵ Horváth János: Petőfi. Bp. 1922. 205, 168. l.

²¹⁶ Ilyen mű dalai: Zöld Marci, A csaplárné a betyárt szerette, Pusztai találkozás, Liliom, Peti, Gyors a madár, A zsványság vége, stb.

²¹⁷ Eötvös Károly: A Bakony rossz híre. Budapest. Hírl. 1887. VII. évf. 294. sz.

²¹⁸ Császár Elemér: Eötvös József mint regényíró. Kisf. Társ. Évl. 1914. 77. l. V. ö.: Bodnár Zsigmond: Bárány Eötvös József. Bp. 1904. 35—38. l. és U. az: Eötvös és Kemény. Bp. 1905. 37—39. l.

²¹⁹ Magyarország és a Nagyvilág. 1872. 6. sz. 62. l.: „Bizonyosan hallotta ön hírét szegény Czifra Jancsinak; én ismertem a híres betyárt s szemtanuja voltam nem egyszer a legszönyűbb vallatási jeleneteknek”, — mondta Eötvös a regény dik-tálása közben.

szatnak, e hősöknek egész aljasságát, kinck bátorsága sokszor nem más, mint a félelem az akasztófától: — a kép más volna, mint melyet adnak!" Hősét is eszerint beszélteti, mikor Peti cigány óvatosságra inti: „Nem jobb-e meghalni egyszerre, mint úgy élni, mint én? Atkozni a napot, ha fölkel, mert világot terjeszt a földön, s üldözőimet nyomomra vezetheti; remegni minden madártól, mely az ágat csöröggeti; ellenséget látni minden fatőben, ha estve az erdön átmegegyek; futni az emberektől, kiket szerettem, s az erdő vadjai közt tölteni napjaimat, hogy mind ezen kínok után éjjel akasztófáról s hóhérokról álmodjam, — ez életem: nincs rajta mit féltennem.“ Ezzel a hideg realizmussal festett alak sokkal rokonszenvesebb előttünk, „mint a vármegye nem egy hatalmaskodó ura“.²²⁰ Eötvös írói művészetét műve tendenciájának ily módon való megvilágítása a legelőnyösebb színben tünteti fel előttünk, ha meggondoljuk, hogy „nincs egyetlen szépirodalmi mű, mely oly közel hozta az irodalmat az élethez, mint a Falu jegyzője“.²²¹

Eötvös regényének leghatásosabb fejezeteit 1851-ben Szigeti József dramatizálta, s a Nemzeti Színház több ízben elő is adta, sőt 1913-ban és 1916-ban fel is újította.²²² A dráma nyomon követi a regény viharos eseményeit, éles fordulóit, merész peripetiáit, és pedig nagy színpadi érzékel és írói lelkiismeretességgel.²²³ Általában Szigeti sokkal több leleményt tanusított a regény átdolgozásában, mint az irodalmi köztudat tartja.²²⁴ Merész kézzel Violát állította a háromfelé bagozódó esemény középpontjába, mintegy kiemelte Eötvös ideális tendenciáját: Viola, az elnyomott, a betyárságba hajszolt paraszt az úrért áldozza föl magát; bűnei az úri gazságok mellett eltörpülnek.²²⁵ Szigeti a nép nyelvét és annak szépségeit nem ismeri, magyarossága egypár közmondásra, s néhány népdalból ismert közkeletűvé vált szólamra szorítkozik.²²⁶ Darabja népszerűségét inkább meséje időszerűségének és átdolgozói ügyességének köszönhette, mert a korabeli kritika igen ellentétes véleménnyel volt darabja felől.²²⁷

Szigeti Violája Bécsben is színre került a Fünfhaus-arénában *Der Betyár* címmel (1855 aug. 8.).²²⁸ Az ő átdolgozásának mintájára Farkas Lajos is színpadra vitte Violát. Művét 1851 októberében és novemberében, tehát Szigeti után félévre adták Kolozsvárott; e darabnak azonban nyoma veszett.²²⁹

Viola alakja kétségtelenül az élet talajából fakadt, s az élethez való ragaszkodás az oka annak is, hogy Violából „hiányzik a romantikus éngőgös abszolút hite: az egyén Eötvösnél még nem izmosult az új megváltás szimbolumává“. (Szabó Dezső: i. m. 319. l.) Eötvös nem azt az alakot

²²⁰ *Kozma Andor*: Báró Eötvös József a költő. Bp. é. n. 15. l. (Magyar Kt. 731. sz.)

²²¹ Idézi *Péterfy Jenő*: Összegy. M. I. 38. l. Bp. 1901.

²²² *Viola*. Eredeti népszínmű 5 felvonásban. B. Eötvös József „Falu jegyzője“ című regényéből, írta: Szigeti József. (66. sz. sugópéldány a Nemz. Színház könyvtárában.)

²²³ Sn. kritikája. Budapesti Hírlap, 1913 szept. 14.

²²⁴ Pesti Napló, 1913 szept. 14.

²²⁵ *Porzsolgt Kálmán*: Pesti Hírlap, 1913 szept. 14. Szerinte „Viola idealizált hős.“ Ez tévedés: Eötvösnek, s így Szigetinek csak tendenciája ideális, alakjai a valóságban is éltek. V. ö.: „Az idealizmus az igazságban keresi a valóságot; a realizmus a valóságban az igazságot. Így az idealisták az igazságot kívánták szolgálni.“ (*Rákosi Jenő*: Budap. Hírl. 1913 szept. 14.) Eötvös tendenciája az igazság (Viola) volt.

²²⁶ *Bayer*: M. dr. t. II. 286. l.

²²⁷ *Perényi József*: Szigeti József. Élet, 1922. XIII. 11. sz., *Bayer*: Szigeti József drámái, Bp. 1914. 20—21. l. (Kisf. Társ.Nemz. Kt. 82.)

²²⁸ *Perényi József*: Szigeti József. Irodalomtört. 1915. 295—296. l.

²²⁹ *Rakodczay Pál*: Szigeti József forrásaihoz. Irod. tört. Közl. 1916. 41—42. l.

rajzolta, mely az irodalom tudatában élt, hanem azt, amelyet a valóság, az élet termelt ki. Eötvös a meztelen életet adta, azonban nem tudta, hogy ez az élet az igazi, hamisítatlan romantikum, s hogy az ő korának romantikája, lázas romantikakeresése ügyetlen kézzel nyúlt ahhoz az élethez, melyet a törvényszerűen egységes népi fantázia minden népnél eszményien fogott fel.

*

Mivel magyarázható a szabadságharc előtti betyárromantika finnyás álerkölsiessége az irodalomban? Az irodalomnak romantikus *eszmény*, romantikus *elképzelés* kellett és nem a jelen időben mozgó, háborgó, forrongó *élet*. Ezzel magyarázható meg, hogy miért tökéletesebb, realisabb a mai magyar irodalom betyárromantikája: a betyár nekünk a *multat* jelenti, mely *tele* volt *érdekes hősökkel*, érdekes törekvésekkel. Ezt tudva, megértjük a szabadságharc előtti közvélemény kettősségét. A népnek a betyár élő hőse volt, s ezért nem is félt tőle. Az irodalom közvéleményét jelentő nagyobb műveltségű és magasabb társadalmi állású réteg a külföld hatása alatt tudomást szerzett a rablóideálról. A népnél megtalálta az élő rablóideált, de félt is tőle, mert a saját bőrén tapasztalhatta, hogy az ideális célokért küzdő rabló is rabol. Olyan volt ez a betyárromantika, mint annak a gyárosnak a helyzete, aki elismeri, hogy munkásainak kevés fizetést ad, hogy abból a csekély összegből nem él meg tisztességesen egy család, de nem ad többet, mert nincs olyan törvény, mely kényszeríthetné arra, hogy munkásainak szociális helyzetére is tekintettel legyen fizetésük megszabásánál. Bernard Shaw cinizmusa „Man and Superman” c. regényében a társadalomnak a gazdasági életben divatos törvényellenességeit állítja szembe a nemeslelkű rablók erőszakos pénzszerzésével, mely a szegények javára történik.²³⁰ Az egyik a társadalmi, a másik az erkölcsi törvénybe ütközik, tehát mind a kettő rablás. Mindezeknek figyelembevételével arra az eredményre jutunk, hogy a *betyárromantika népi szempontból naiv, szellemtörténeti* (irodalmi) *szempontból pedig tudatos negatív cinizmus a társadalmi törvények tökéletlenségéből származó, s az erkölcsi törvényekkel szembenálló szociális életjelenségek iránt*. Ennek a negatív cinizmusnak eszköze a *hamis idealizálás*: a nép ösztönszerűen, az irodalom pedig tudatosan idealizálta a rablót.

Nálunk, Magyarországon a pusztai rablóéletmód felvirágzásának és az irodalmi romantika hatásának egyidejűsége kettős betyárromantikát teremtett: egy valót és egy hamisat, egy népit és egy irodalmi. A magyar betyárromantikát az teszi különössé és egyedülállóvá, hogy hőseit nem kellett nemesíteni, idealizálni: létszerűségükben hibáik mellett bennük élt minden magyar crény, magyar életakarás. Igazán „a magyar züllés hősei voltak...”

Ez adja meg a betyárromantikának a speciálisan „magyar” jelleget.

Dömötör Sándor.

²³⁰ Az ötlet nem új. Már András anekdotagyűjteményében találunk egy hasonló felépítésű, ókori eredetű példázatot. György Lajos: András Sámuel elmés és mulatságos anekdotái. (Kny. a „Székely Nemz. Múz. Emlékkönyvéből.) Cluj—Kolozsvár, 1929. 5. l.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Nótafa, szárazfa, mesefa.

Nyelvünkben a *nótafa* összetételnek kétféle jelentése van. Jelenti 1. azt a személyt, aki sok nótát tud, jó nótás, akiből — mint mondani szokták — csak úgy dől, csak úgy szakad a nóta, aki úgy termi a nótát, mint gyümölcsét a fa, vö. Nyr XXVII, 45: Tiszadob; uo. XXX, 43: Borsod m; NyF. XVI, 51: Heves m; MNy. V, 177: Hódmezővásárhely; Magyarország várm.: Szatmár vm. 273; 2. a. m. bizonyos fajtájú húros hangszer (tambura, guzlica. Kecskemét, MTsz.).

Az első *nótafa* állítólag népnyelvi eredetű. A MTsz. ugyan nem ismeri, magam sem hallottam a néptől soha, de mindez nyilván merő véletlen és legfeljebb csak annyit bizonyít, hogy se a MTsz. gyűjtőinek, se nekem nem volt olyan szerencsénk, mint pl. Réthei Pirkel Mariánnak, aki saját állítása szerint nem egyszer hallotta, hogy nótafának neveznek olyan személyeket, akik igen sok nótát tudnak (MNy. III, 184). Népnyelvi használatáról különben teljesen megbízható tanúk kezeskednek, feljegyzésük hitelességében semmi okunk sincs kételkedni. Nagyon valószínű azonban, hogy újabban az iskola, a sajtó, sőt talán még a buzgó népdalgyűjtők is hozzájárultak szélesebb körű elterjedéséhez. Ma már a művelt köznyelvben és a szépirodalom nyelvében is gyakran előfordul, a folklorisztikában pedig valószínűleg műszó lett belőle.

Hogy a szépirodalomban és a néprajz tudományában ki használta legelőször, nem tudom megmondani. Bizonyos, hogy Mátyási, Csokonai, Vörösmarty, Petőfi, Arany, Tompa, tehát legmagyarabb lelkű és szülötte nyelvünket legmélyebben ismerő íróink munkáiban egyszer sem találkoztunk vele, pedig említett jeleseink alkalmasint kapva kapnak ezen a köl-

tói hangulatú szép kifejezésen, ha valamikor a fülükbe ötlött volna. De nem ismeri Erdélyi, Kriza, Imre Sándor és Arany László sem, holott ők a népköltészet mint gyűjtők és tudósok igen alaposan foglalkoztak és ezt a kifejezést, mint találó műszót valóban jól fel tudták volna használni. Ha tudnak róla, bizonyosan nem hagyják említetlenül.

Szépirodalmi és szaktudománybeli használata tehát csak újabb keletű. Különösen buzgó terjesztője Vikár Béla, aki tudományos és ismeretterjesztő cikkeiben, valamint műfordításaiban igen gyakran él vele. Így pl. remek Kalevala fordításában a húros hárfá feltalálóját, az énekszerző öreg Vajnamöjnt is *nótafának* nevezi: „Komoly öreg Vajnamöjnen, | Fő *nótafa* mindéiglen | Igazgatja ujját, körmét | ... Ujjával a hangszer fogja” (284). Másszor meg a *versnek fája* névvel illeti ezt az épületes éneklőt, táltossági fő küttőt: „Ott vala öreg Vajnamöjnen, | *Versnek fája* mindéiglen” (146). Egyik népköltészeti tanulmányában Vikár nemcsak *nótafákat* említ, hanem *nótabokrok*-at is. Az előbbiken a népdal teremtőit és hordozóit, forrásait és gyűjtőit érti, kiknek szívéből a népdal kipattan; az utóbbikon pedig a nótafák közelében élő műértőket, a nótafák környezetét, akik elvégzik a nótafa egy-egy új termésén az alakítás munkáját, az új dalt beleillesztik a már ismert dalkészség összhangjába. (Remek-írók Kép. Könyvt.: A magy. népkölt. remekei).

A *nótafa* 'tambura, guzlica' jelentését csak egyetlen népnyelvi adatunk igazolja (l. fent). A régi nyelvben 'hegedű' értelmű előfordulására a Nyr. XXX, 43. lapja figyelmeztet először, ahol egy K. B. jegyű érdeklődő kérdezősködik a *nótafa* jelentése felől, példáját Gvadánynak Dónits Andrással való verses levezetéséből idézve: „Szebb-is volt hall-

gadni *nótafájok* hangját (a galánthai újmagyar, azaz cigány muzsikuskoknak), [Mint a' Görömbölyi Oroszok' harangját". Jegyezzük meg, hogy ugyanabban a verses levelezésben még egyszer megtalálható: "...hogy Bagonyi Miskát | Kénszeritni fogod húzni a *nóta-fát*" (40. l.). Nyilvánvaló, hogy a kérdéses szó mind a két esetben csak hegedűt jelent, semmiesetre sem hegedű is, mint ahogy Vikár gondolta (Nyr. XXX, 44), aki a két költői hely közül csak az elsőt ismerte.

A *nótafa* 'hegedű' jelentését megerősíti még az az adat is, melyet ugyancsak Gvadányiból közölt Réthci Prikkal M. a MNy. III, 184. lapján: „A' posztó tokokból, magok *nótafáit* [Ki húzták, pókdösték hűrt húzó fácskáit" (A' most. folyó orszgyül. sat. crit. leírása 1791, 179). Gvadányinak, úgy látszik, kedvelt szava volt, mert az említetteken kívül még két helyen föllelhetjük nála és mindannyiszor hegedűt kell rajta értenünk. Így megvan pl. a legutóbb idézett munkájában is még egyszer: „Első Muzsikushoz szállottam Zsigához, | ...Hogy nyúllyanak frissen ők a' *Nótafához*. [...Mingyárt a' *Hegedük húrjait pengették*, | Ujokkal, fogokkal, fácskáit tekerték" stb. (190. l.). Vagy az 1788 telén esett szánkázásnak leírásában, mely azonban csak 1795-ben jelent meg az Unalmas órákban való időtöltésben. Itt azt olvassuk a vízbe fordult cigányokról, hogy: „Azok' *Nóta fáji* épen meg nem áztak, | Mert mint két szemekre azokra vigyáztak" (96. l.).

Tudtommal ez a szó egyetlen nevezebb írónknál sincs meg a Gvadányi használta jelentésben. Népryelvi előfordulását is csak a fentebb idézett kecskeméti adat tanúsítja. Nem tartom lehetetlennek, hogy a 'húros hangszer' jelentésű *nótafa* Gvadányi eredeti szava és az ő műveiből származott át a kecskeméti népryelvbe. Mellékesen megjegyzem, hogy Gvadányinak valamennyi műve ott szerepel a NySz. forrásai között. A forrásjegyzék szerint Kunos Ignác és Simonyi Zsigmond foglalkoztak velük. És hogyan, hogyan sem, a *nótafa* Gvadányinak számos érdekesnél érdekesebb szavával együtt mégis kimaradt régi nyelvünk szókészletének ebből a gyűjteményéből.

Gvadányiban megtaláljuk a hegedűnek egy másik, az előbbinél mind a köznyelvben, mind az irodalomban sokkal használatosabb nevét is, a *szárazfát*, melyet szintén nem ismernek nyelvtörténeti szótáraink. Vikár azt állítja róla, hogy csak az újabb „irodalmi“ népdalok nyelvében fordul elő. Ez természetesen tévedés. Én úgy tudom, hogy megvan már az Egy falusi nót, budai utazásának utolsó részében is: „Hiripi Sűgárral* húzták a *száraz fát*, [Ámbár ezek Pártest [= szolámot vő. Nyr. XXX, 43] nem tudnak, sem kótát, [De még is olly rendin meg vonnyák a' Nótát, | Hogy ki őket hallja, el felejtí hótát" (136. l.). Időrendben utána az Unalmas órákban való időtöltésben akadunk rá: „Hallya ked, Putyunak már szól *száraz fája*, | De még jobban mondja a' nótát a' szája" [t. i. ha vonta, danolt is] (7. l.). Ismeretes, hogy Csokonai is használja a Dorottyában: „Megpendül egyszerre Izsák *száraz fája*, | Zengő szerszámokkal kíséri bandája" (II. könyv). Idézhetem egy prózabeli adatát is 1845-ből: „...a' fiatalabbak a' kocsmába mennék, hol szívha(sí)tólag szól Gudri *száraz fája*" (Életképek III, 183). A Vikár említette újabb irodalmi népdal nyelvbe alighanem Arany vonultatta be 1851-ben: „A hegedű *száraz fája*, | Beh szomorú a nótája" (Dal). Lisznyai Kálmán egyik versében is előfordul: „Ah! hadd csókolgassalak meg [Te kis üres *száraz fa* [= hegedű] (Dalzongora 1858, 212).

Érdekes, hogy jelzőtlen alakjában sokkal régebbi használatú: a lantosok és hegedűsök muzsikaszerszámaikat jelentette Tinódinál:

Lantosok és hegedűsök, kiknek bor lel
[kök,
Csak borért is elzörgetnek néha szegés
[nyök.
Gyorsan köppent, még idején békeni
[magát,
Szunnyad, vétí ő nótáját, vonszja az
[fáját.
(Sokféle részegősről 1548. RMKT III, 268.)

* Gvadányi jegyzete szerint: „Hiripi és Sűgár Szathmár várossába jeles két tzigány Muzsikuskok“.

Ezt a szót: *fa 'hegedű'* értelemben Arany is használja, mondván: „Hirdesse szózatot *fád* a világnak, | Hogy újra érez, újra él a hon“ (Reményinek, 1859).

Ahogy a jó nótázót *nótafá-nak*, úgy nevezik a sok mesét tudó ügyes mesélőt *mesefá-nak*. Ez az utóbbi már egész bizonyosan nem népnyelvi alkotás, hanem az újabb irodalmi nyelvben termett, alkalmasint az előbbi mintájára. Ámbár a *mesefa* mint franciából való fordítás megvan irodalmunkban már a XVIII. század utolsó évtizedében is, de mégsem hiszem, hogy Péczeli Mindenes Gyűjteményének a nagy francia mesefíróról, Lafontaine-ról szóló következő adata élne tovább a mai *mesefá-ban*: „Ez az írásban való könnyűség és maga kedvetöltés tselekedte, hogy amaz elmes [így!] Bouillion Grófné okosan nevezte őtet *Mesefának*, akarván ezzel előadni, hogy *olly természettel származnak az ő fejéből a' kész Mesék, mint a' gyümölcsök az élőfákból*“ (V, 378. 1791). Csefkó Gyula.

Bábabokor.*

Tudjuk, hogy a szívárvány neve a Palócföldön *bábabokor*, *bábabukor*, *bábabuk*, *bábabukra*, *bábabukra*, *buábabukra* (Tud. Gyűjt. 1819: VI, 38, 1835: II, 29, Tsz., MTsz., Nyr. XXVIII, 495). Van egy adatunk a Székelyföldről is (MTsz.), ez azonban aligha hiteles (l. Horger: MNy. X, 144). A szó jelentése *Ipolyi* szerint (Magyar Myth. 64, 275) 'tündér szalagja, csokra', s ezzel szerinte egy ősi mitikus elem nyomára bukkantunk.

Eddigélé szívesen-nem-szívesen mindeki ezt a magyarázatot fogadta el (CzF., *Katona*: Pallas Lex. II, 405, Horger: MNy. VII, 117, EtSz.). A *bokor* szónak sem *bukor*, *bukra* (és nyilván rövidüléssel *buk*) változata, sem 'szalag, csokor' jelentése ellen nem lehet kifogásunk, mert *bukor* alak előfordul a palóc-ság nyelvében is (MTsz., Nyr. XLIII, 141), s csakugyan van 'csokor, szalag-csokor' jelentése is, nemcsak úgyszólván egész nyelvterületünkön (NySz.,

MTsz., EtSz., Népk. Gyűjt. XIV, 108, Nyr. XLVIII, 41, MNy. X, 141), hanem éppen a Palócföldön is (Nyr. XLIII, 141). De a megfejtésnek így is két nehézsége van: nincs olyan magyar népmese, mely szerint a szívárvány a tündér szalagja, szalagsokra volna; arra sincsen adatunk, hogy a kétségkívül szláv eredetű *bábanak* akár a magyarban, akár a szomszédos nyelvekben 'tündér' jelentése is volna. Teljesen indokolt tehát az EtSz.-nak az a megállapítása, hogy a *bábabokor* szónak nincsen kielégítő magyarázata. Megpróbálom a kérdést más oldalról megvilágítani, s talán sikerül megfelelő magyarázatot lelnünk.

A *bába* főbb jelentései nyelvünkben: 'öregasszony; szülésznő; kuruzslóasszony; boszorkány' (l. EtSz.). A jelentésfejlődés természetes: öregasszonyok szoktak segédkezni a szülésnél, de ezenkívül egyébként is gyógyítással, kuruzslással is foglalkoztak, s ebből természetes a 'boszorkány' jelentésfejlődés.

Régi és mai népnyelvünkben nagy számmal vannak olyan összetételek, melyeknek előtagja a *bába*: *bábabéles* 'papsajt' (Nyr. XXX, 173) | *bábacinege* 'egy cinkefaj' (MTsz.) | *bábafánk* 'kuglóf' (NySz., CzF., Nyr. IX, 71, XXX, 151) | *bábafergeteg*, *bába* (*bábák*) *fergetege* 'tavaszi hófergeteg' (MTsz., MNy. I, 282) | *bábafog* 'bukta' (MTsz.) | *bábaforgó* 'egy labdajáték neve' (MNy. I, 282) | *bábafű* jelentés nélkül (MTsz.) | *bábagebecs* 'gébics' (*Kassai* I, 213, II, 266) | *bábaguzsaly*, *bábáguzsaly*, *bábaguzsal* 'zsurló' (MTsz., Nyr. XXII, 528, ? XXV, 287) | *bábaire-fű* 'pimpinella' (NySz.) | *bábakakas*, *bábákákás* 1. 'termékenyítésre alkalmatlan kakas' (*Sl.*, Tzs. 1835. *spieszhahn* a., 1838., *Bugát*, Szóh., CzF., MTsz., Nyr. XXII, 528, XXXVIII, 375, LV, 111, LVI, 76, MNy. III, 237); 2. 'legyeskedő, nők után járó ember' (MTsz.) | *bábakalács* 1. disznótövís; *carlina acaulis* (NySz., *Bugát*, Szóh., Nyr. XL, 108); 2. 'kuglóf' (CzF., MTsz., Nyr. LV, 112) | *bábakása* 'oryza lacte cocta' (*Bugát*, Szóh., CzF.) | *bábakenyér* 'kuglóf' (MTsz., ? Nyr. IX, 71) | *bábaseprű* v. *boszorkányseprű* 'fák ágavégeinek bokrosodása' (MNy. XVII, 53) | *bábaszarka* 1. 'örgébics' (*Kassai* IV, 372, *Márt.* 1800., *Sl.*, *Bugát*, Szóh., MNy. III, 237, Nyr.

* L. még a *Bába* szó régi jelentéséről a „Vasorrú bába és mitikus rokonai“ értekezés 232–35. lapjait (Ethnogr. 1927. évf.).

XLII, 258); 2. 'havasi szarka' (MTsz.)] *bábaszék*, *báboszék* 1. 'szülészék' (MTsz.); 2. 'kerek karos szék' (NyF. XXXIV, 53)] *bábaszilva* 'prunum uredine vitiatum' (NySz., Sl.; Kr., de l. MNy. X, 331; Tzs. 1838, *Bugát*, Szóh., MTsz., Nyr. XXVII, 95, XXXVIII, 375)] *bábatyúk* 'kukorékoló tyúk' (Nyr. XLII, 258)] *bábazile* = *bábafergeteg* MTsz.

Ha ez összetételeket vizsgáljuk, azt látjuk, hogy ezekben *bába* szavunknak szinte valamennyi jelentésáryalata megvan. 'Öregasszony'-t jelent a *bába* a 'kuglóf' jelentésű *bábfánk*, *bábakalács*, *bábakenyér* szókban, mert népünk e jó puha ennivalók elnevezésénél csak általában a fogatlan öreg asszonyokra gondolhatott; bizonyára ide tartozik a *bábakása* 'oryza lacte cocta' ételnév is; a *bábafog* 'bukta' is valószínűleg azt fejezi ki, hogy az a vénasszonyok gyenge fogának velő. 'Szülésznő-bába' jelentés van a *bábaszék* szóban, mert jelentése 'kerek karosszék' ugyan, de alapjelentése 'szülészék' (l. MTsz.), 'Gyógyító, kuruzsló bába'-ról van szó a *bábabéles* 'papsajt', *bábaguzsaly* 'zsurló', *bábaire-fű* 'pimpinella' és a 'disznótövis, carlina acaulis' jelentésű *bábakalács* növénynevekben, mert e növényeket gyógyításra használják. 'Boszorkány'-t jelent a *bábaseprű*, másképp *boszorkányseprű* 'fák ágavégeinek bokrosodása', a *bábafergeteg*, *bábazile* 'tavaszi hófergeteg' szókban, bár megjegyzem, hogy a két utóbbi oláh hatás alatt keletkezett kifejezés (l. EtSz. 210), épp így a *bábaforgó* 'egy labdajáték neve' is (EtSz. 209). 'Boszorkány' jelentés lehet a *bábakakas* 'termékenyítésre alkalmatlan kakas', *bábaszilva* 'prunum uredine vitiatum', *bábatyúk* 'kukorékoló tyúk' szókban is, mert bele képzelve magunkat a nép lelki világába, úgy foghatjuk fel e növény- és állatrendellenességeket, betegségeket, hogy = 'bába-rontotta kakas, bába-rontotta szilva, bába-rontotta tyúk'.

Már nehezebb a 'boszorkány' jelentést keresnünk a *bábagebecs* és *bábaszarka* szókban. A *bábagebecs* a gébics, mely merev nézésével és testtartásával *gebednek*, holtnak tettet magát (a *gebed* igét csak a *gebecs* szóval akarom összefüggésbe hozni, s nem a *gebicscsel* is!), hogy a gyanútlan madarakat elfoghassa. A *bábaszarka* az ör-

gebics, mely annyira hasonlít a szarkához, hogy *szürkieszarkának* is nevezhetnők (l. Csefkó, *Szóri szarka*. MNy. XXIV, 276). E két madárnevet csak akkor tarthatnók boszorkány gebecsének, szarkájának, ha valami rendellenesség, betegség volna bennük, mint a *bábakakasban* és a *bábatyúkban*. Azonban a gébicsnél a merevség csak tetetés, az örgébics csupán hasonlít a szarkához. Nem tudjuk összefüggésbe hozni a 'kuruzsló asszony' jelentésű *bábával* sem, mert ez, amint láttuk, csak gyógyító hatású növények nevében fordul elő, a gébicsnek pedig semminő részét sem használják gyógyításra, azonkívül, hogy nem is növény. S ha a 'szülésznő' meg az 'öregasszony' jelentést vesszük, akkor is érthetetlen, hogy miért neveznék szülésznő vagy öregasszony gebecsének, szarkájának. Nem tudjuk egyik *bábával* sem összekapcsolni a *bábacinege* 'egy cinketáj', pontosabban 'őszapó, aegithalus caudatus L.' (Brehm, *Az állatok világa* [1902.] I, 186) madárnevet sem. Az őszapó legkisebb madaraink közé tartozik, nálunk sokféle korcs fajtája van, s mégsem mondhatjuk cinegéjének, 'boszorkány' mert szervezetükben nincsen rendellenesség vagy betegség; azért sem lehet a boszorkánnyal összefüggésbe hozni, mert, különösen megszeliélve, egy madár sem olyan kedves és vonzó, mint éppen az őszapó. Az őszapóról tehát csak annyit mondhatunk, hogy egy cinegefaj, sok eltérés ellenére is hasonlít a cinegéhez.

E három madárnévben a *bábanak* egy eddig fel nem ismert jelentésére akadtunk. Mi ez a jelentés? A NySz. ban *bába* főcím alatt a következő adatokat találjuk: Harmad tanwsagwnk minemew állapotban aal meg mecnny föld, kiről sok *baba hyr bezeed* vagyon (Érdy.k.). Ne szaporeitsatoc ebbe szot. Az régi *bába beszéd* mennyen ki (Melius). Nykorgo *bába fecsegés* (Bá-lásfi). Tovabba az eektelen es *babai hitsagos besedeket* twled clucees, el tauoztas (Komjáthi). Ez adatokban a *bába* kétségkívül 'öregasszony'-t, 'vénasszony'-t jelent, de a szónak egyúttal mellékjelentése is van: 'üres, alaptalan, nem igaz'. Tehát a *bába-beszéd*, *bába-*

fecsegés 'vénesszony-beszéd, vénasz-szony-fecsegés', de egyszersmind 'alap-talan, nem igaz beszéd, fecsegés' is. Ez a jelentés van meg a *bábagebecs*, *bábaszarka* és *bábacinege* szókban is: a *bábagebecs* 'nem igazi gebecs, azaz nem igazi holt', a *bábaszarka* 'nem igazi szarka', a *bábacinege* 'nem igazi cinege'. De ide sorozhatunk más szókat is. A *bábaguzsaly* a zsurló, melynek termőszára nagy spóratartójával hasonlít a csepű-csomós guzsalyhoz. A zsurlót gyógyításhoz is használják, tehát a *bábaguzsaly* 'kuruzsló asszony guzsalya', de éppen azért, mert guzsalynak nevezik, mellékjelentése: 'nem igazi, csak látszólagos guzsaly'. A *bábakakas*, amint láttuk, bizonyára 'bábarontotta kakas', de mellékjelentése is van: 'nem igazi kakas'. Éppígy lehet a *bábaszilva*, *bábatyúk* 'nem igazi szilva, tyúk' is. A *bábakalács* 'carlina acaulis' gyógynövény, tehát 'kuruzsló asszony kalácsa', de mert termése hasonlít a domború, kerék kalácshoz, jelentése 'nem igazi kalács' is lehet. Lehet, hogy a 'kuglóf' jelentésű *bábafánk*, *bábakalács*, *bábakenyér*, amely 'öregasszony fánkja, kalácsa, kenyere', egyúttal 'nem igazi fánk, kalács, kenyér' is. A *bábafog* nevű szegedi süteményt nem láttam, de ha alakjára a foghoz hasonlít, akkor 'nem igazi, csak látszólagos fog'-at is jelenthet. Éppígy lehet még a *bábaseprű* is 'nem igazi, látszatos seprő', a *bábabéles* (csángó növénynév) 'nem igazi béles'.

A *bábának* tehát ilyen jelentése is van: 'nem igazi, csak látszatos'. S ez a jelentés rendszerint egy főjelentés mellé lett szerepel, mint mellékjelentés. Csúpan a *bábacinege*, *bábagebecs* és *bábaszarka* nevekben van egy jelentése: 'nem igazi, csak látszatos'.

Említettük már, hogy a *bábabokor* 'szívárvány' szóban a *bokor* jelentése 'szalag, szalagcsokor', s így most már könnyű megállapítanunk, hogy *bábabokor* = 'nem igazi, látszatos szalag, szalagcsokor'. De vizsgáljuk meg, hogy nem lesz-e ez is csak mellékjelentés. A szónak van *bábabukra* változata is, világos tehát, hogy valamilyen 'bábának szalagja, szalagcsokra', s most csak az a kérdés, melyik az a *bába*. Tündér, ahogyan *Ipolyi* gondolja, nem lehet, mert a *bábának* nincsen 'tündér' jelen-

tése. Boszorkány sem lehet, mert a szívárvány nem rendellenesség, betegség, s különben is hihetetlen, hogy népünk ezt a kedves, szép tüneményt a rontó boszorkánnyal hozná összefüggésbe. Gyógyító, kuruzsló asszonyhoz sem, szülésznőhöz sem lehet semmi köze, marad tehát az 'öregasszony, vénasszony' jelentés. Tudjuk, hogy a fiatal parasztleányok öltöhetnek, sőt sokkal több szalagot viselnek hajukban, ruhájukon; e szalagok különböző színűek, s a legtöbb népviseletben a szívárványnak jóformán minden színe képviselve van velük. A vénasszonyok azonban nem hordanak színes szalagokat, s most így képzeljük el a nép humorának megnyilatkozását: a leányok szépek, de még szebbek sokszínű szalagjaikkal; a vénasszonyok már nem szépek, de nem is lesznek szebbek, mert az ő szalagjuk csak a szívárvány, amely a valóságban nincs meg. A szívárvány ugyanis 'nem igazi, csak látszatos szalag, szalagcsokor'. A *bábabokor* tehát eredetileg tréfás elnevezés, főjelentése 'vénesszony szalagja, szalagcsokra', mellékjelentése 'nem igazi, látszatos szalag, szalagcsokor'. Az ősszel visszatérő meleg napokat *vénesszonyok nyarának* nevezik; ennek is 'nem igazi, csak látszatos nyár' a mellékjelentése.

Most már talán a *délibáb* szónak is elfogadható magyarázatát adhatjuk. Az EtSz.-ban azt olvassuk róla, hogy eredeti alakja *délibába* volt (l. még Csefkó: MNy. XIII. 56), de a szótár szerkesztői nincsenek megelégedve a *bába* = *boszorkány* = *tündér* értelmezéssel. A *délibáb* feltűnésének időpontja rendszerint a dél; a *bába* itt már nem főnévi jelző, mint az előbbi szókban, hanem jelzett főnév, tehát jelentése most már nem 'nem igazi, látszatos', hanem 'nem igazi valami, látszatos valami, látszat, realitás nélküli tünemény'. A *délibáb(a)* jelentése tehát: 'déli látszat, déli tünemény'. Lehetetlen, hogy ez csak mellékjelentés, s eredetileg főjelentése is volt legyen. 'Tündér' nem lehet, mert ilyen jelentés nincsen, 'boszorkány' sem igen lehet, mert hihetetlen, hogy népünk ezt a káprázatosan szép, ártalmatlan tüneményt a rontó boszorkány mesterkedésének tulajdonítaná. 'Vénasszony'-ról sem lehet szó, mint a *bábabokor*-ban, mert *délibáb(a)* 'déli vénasszony' magyarázatnak

semmi értelme sincsen. A *délibáb(a)* tehát csak ezt jelenti: 'déli látszat, déli tünemény'. Éppen így a *hajnali bába* 'egy kora-hajnali tünemény' (MNY. VII, 429) szót is 'hajnali látszat, hajnali tünemény'-nek kell értelmeznünk.

Juhász Jenő.

A Nagydai Cigányokhoz.

Arany János 1851-ben írt vig eposzáinak előzményeire érdekes adalékul szolgál Pesty Frigyes, a bánsági hadi kormányzóknál irodai segéd, Temesvárott 1846 nyárhó 2-án kelt, s Erdélyi Jánoshoz, a nép szellemi termékeinek buzgó gyűjtőjéhez intézett leveléből (M. Tud. Akadémia levéltára, „M. Népkölt. 8° 119. sz. kézirat) a következő rész:

„Hazánkban a cigányok életéből anynyi anekdota kering, és oly elmés jelek tudva vannak, hogy ezek alkalmazást már több mások figyelmét is felidézték, mint én magamét. A cigányok köznépünk életében nem kis szerepet játszanak; — e faj szinte Keletről ez országba vándorolt; hegedüjének hatalma ismeretes nemzeti vigalmainkban, és egyáltalában e faj legtöbb helyen sokkal inkább magyarosodott, mint mások, de nyelvünknek kiejtési modora ismét olyasmi, mi cigányaink szoros tulajdona, nekünk azonban csak hallásakor mosolyt ajkainkra csal. Ide-oda csapdosott életének tehát oly cigánynak számtalan neveléses oldalai, de szint'anyi talpra

esett ötletei is vannak. Mint lókupecsek, szolgálkból lett uraságok, gémeskutaknál, vásárokon stb. elég csint elkövetnek, és véleményem az, hogy ezen sok *cigány-meséket, melyekből az ország minden vidékén tán mást tudnak, összeszedni nem volna érdemetlen, és ha akadna ügyes humoristicus, vagy satyricus íróink közül egy, ki nem sajnálná valamenyi oly egyes meséket egy egészre olvasgatni, bizony oly hazai regényünk lenne, mely — ha kivált az adatokat ügyes korszerű célzásra tudja használni — a spanyol manchai hős mellett kudarcot nem vallana. Ha szerény véleményem minden alapot nem nélkülöz, örömmel kész lennék fenn értett anekdotákból közleni anyit, menyit emlékezetemben még megmaradt.“**

Pesty levelének ezen része etnográfiai szempontból is felkelti érdeklődésünket. Érdekesebb azonban az a megjegyzése, hogy a sok érdekes történetét a Don Quijote hőbortos kalandjait szatirikus formában leíró Cervantes-regény mintájára, korszerű célzásokkal megtűzdelve szeretné művészi egységbe formáltatni. 1846-ban *Az elveszett alkotmány*-nyal már feltűnt az az író, akire Pesty várt, s nemsokára elkövetkezett az a kétségbeesett küzdelem is, melyre oly „korszerű” és „kétségbeesett kacaj lón Nagy-Ida“.

Dömötör Sándor.

* A fontosabb részeket én emeltem ki.

I.

Lovas népek voltak-e az ugorok?

(Válasz Mészöly Gedeonnak.)

Nem vagyok nyelvész, de a magyar nyelvtudománynak mesterségembe vágó szövegtörzsei szép megállapításait természetesen figyelemmel kísérem és magam is felhasználom. (L. pl. „A magyar ház eredetéhez” című cikkemet az *Értesítő* jelen füzetében.) Számból vette ki a szót Mészöly, (*Ethn.* 1930, 60—61.: „Nem lovas nép volt-e az ugorokori magyar?”) mikor azt mondta, hogy ezeknek a műveltségi szavaknak (ez esetben az ostornak és társainak) *történetük van*. De én, aki vele együtt a „szavak és tárgyak” álláspontján vagyok, ezt azzal pó-

tolnám meg, hogy nemcsak a *szavaknak*, hanem a *tárgyaknak* is van *történetük*. Mielőtt tehát ezekből műveltségtörténetet csinálnánk, mint a szóbanforgó esetben történik, a szókülső alaktanához a tárgyak belső bonctanát és fejlődéstörténetét is, a lehetőség szerint föl kell tárni. Mészöly számára nem kell hivatkoznom a „Wörter und Sachen” ilyen irányú tanulmányaira. De éppen ezek figyelmeztetnek bennünket, hogy bizonyos esetekben, s ilyennek látom én az övét is, (elsősorban t. i. a tárgyi szóanyagét) „felette óvatosnak” kell lennünk.

De még egyéb tekintetekből is. Ennek bizonyosságul összcállítottam egy pár idevonatkozó példát következő szavainkról: *juh*, *üsző*, *méh=méz* és *nyereg*, de hosszú voltuk és más okok miatt most elhagyom őket, s áttérek arra, amit fent idézett válaszában *Mészöly* számonkér tőlem, t. i. a *fék*re, *kengyel*re és *ostor*ra. Ezekről azt írtam, hogy *Kannisto* szerint a vogulban egészen fiatal tatár credetük, vagyis bizonyítékul az osztják-vogul-magyar régi ló kultúrára (*nagy* ló kultúrára), vagy lovas multra, nem hozzátók fel. Igaza van *Mészöly*-nek, hogy — rövidsége törekedvén — helytelenül fejeztem ki magamat, s mást lehet belőle kiolvasni, mint amit mondani akartam. Semmiképen sem azt akartam e hivatkozással állítani, hogy ez a három magyar szó török eredetű, bár arra lehet érteni, hanem azt, hogy a három közös és élő ugor szó mellé, a vogulok három új szót vettek kölcsön a tatároktól, azaz föltehetőleg három új, a régiektől eltérő tárgyat, újfajta féket, kengyelt és ostort. (E mellett a tény mellett nem lehet elmenni azzal a rövid kijelentéssel, hogy a tatár-vogul *хамси* szónak annyi köze van az ösvogul ostor szóhoz, mint a magyarban a *suszter*nek a *varga* szóhoz.)

Hogy pedig ezek az ősi szók és tárgyak, szerintem, miért nem használhatók fel elsősorban a vogul-osztják *népi* lovas mult bizonyítékául, azt itt adom elő, kiindulván abból a föltevésből, hogy ezek is, mint a *ló*, megvannak mind a három nyelvben, mégpedig tárgyilag a mai értelemben.

Meg kell mondanom, hogy ebbeli álfoglalásomban *Wiklund* cikke is befolyásolt (*Ebert: Reallexicon* III. 377), aki csak a *lóról* és *nyeregről* szól, mondván, hogy „ezek alapján a lónak paripaúl való használata már az ugor korban is ismeretes volt”. (Cikkének persze nem hivatása, hogy részletekre kiterjedjen!)

A *fék*ről azt mondja *Mészöly*, hogy mind alapszava, mind képzője finn-ugor, (tehát nem ugor!), s így azt várhatjuk, hogy a szót megtaláljuk a finn, vagy ugor nyelvekben, holott csak az utóbbiakban kellene megtalálnunk, mert a lovat a többiek nem ismerik, tehát a féket sem kell ismerniök, mivel ez *Mészöly* szerint a lófelszerelés tárgya.

Szinnyei-ben már most (*Nyhas*) azt találtam, hogy a magyar *fék* megfelelője csak a finnben van meg, míg a két obi nyelvben nincs. De mit keres a finnben és miért nincs meg a másik kettőben, vagy esetleg a még többiben? Erre megnyugtató választ nem tudtam adni magának, még analógiák segítségül hívásával sem. De nem időzöm nála tovább, mert a lovas mult, vagy éppen nagy lovas mult szempontjából nem látom nagyon fontos tételnek. Elég az hozzá, hogy alkalmas obi ugor lovas érvnek e hiánya miatt nem tartottam a *féket*. A kérdés tisztázandó a hősi énekekben szereplő *vaszablával* (!) és *gyeplőszárral* együtt. (*Munkácsi*: 0621—2.)

A *kengyel* elhomályosult összetétel, mondja *Mészöly*. Ez a szó már megvan a vogulban és osztjákban is, s viszont, amint várhatjuk, nincs meg a többi finn nyelvben. Tárgyi jelentése e két népnél *börharisnya*, belső, puha, sarkatlan lábbeli. (*Szinnyei* és *Munkácsi*, „AKE”). Ezzel a szóval *Zichy* se foglalkozik („A magy. nyelvtud. könyve” 5.), csupán egy jegyzetben mondja, hogy „etimológiája kétesnek látszik, de ha megállhat is, akkor sem bizonyítható, hogy az összetétel a magyar-ugor korszakból való.” Ezekon felül én még tárgytörténeti nehézségeket is látok, s ezért véltem — bővebb indokolás bevértáig — mellőzned. Különben ez se döntően fontos tétel, mert kengyel nélkül még lehettek akár nagy lovasok is, az összes ugorok.

A harmadik, az *ostor* se döntő, mely *Munkácsi* szerint („AKE”) nemcsak a vogulban van meg, hanem a zürjénben, votjákban és talán a cseremiszen is. Az utóbbiban azonban ágat, vesszőt jelent, tehát szerinte tisztázandó, hogy a volgai és obi ugor szó jelentésileg össze-függ-e. (A szerző felől összefügghet.)

Az osztjákban úgy látszik nincs meg az ostor, de megvan helyette a fiatal tatár szó: *n'ur-kamčif* = szijostor, „melylyel a lovat hajtják”. (*Gombocz: Nyf. K. XXVIII, 157.*)

A bökkenő szerintem már most az, hogy tegyük fel, a vogulok közvetítették az ostor szót a zürjénnek és votjakok közé, de kérdés milyenfajta ostort, milyen állattal együtt és mikor? (Talán együttélésük korában?) Mert az ostor egymagában nem vándorol. *Simonyi* pl.

nem akadt fenn azon, hogy a vogul *ostor* szó megvan — „ha igaz a csukcsok“ között is, jóllehet ez itt „ein krummer Stecken um die Hunde zu lenken“ (Nyr. 31. 38.). Pedig a dolog nem ilyen egyszerű. (A csukcs ú. n. rênostor leírását l.: Mitt. der Geogr. Ges. Hamburg. 1928, 117. l.). Ha, tegyük fel, a lovagló ostort kölcsönözték nekik, akkor azt kell kérdeznünk, miért vették át ők maguk és az osztjákok a tatár kancsuka szíjostor-féleséget, a *kamčit*? Egyszerűen mi volt és milyen volt az ősi ugor ostor? Mert az, hogy a szó ugyanaz a vogulban is, magyarban is, még nem bizonyítja arra, hogy lovagló ostor volt, s e népek lovasnépek voltak.

A dny. szibériai bronzkori kurgánokból is előkerülnek pl. lócsontokkal együtt kengyelek, zabláok, csattok, aztán fokosok, török, nyíl és lándzsacsúcsok stb., mégse tartják ezt az ismeretlen eredetű népet harcos lovas népnek, (sőt megtelepültnék tartják), míg a korai és kései vaskori lakosságot már kétségtelenül lovas nomádnak és töröknek mondják, mert ezt történeti források is támogatják.

Addig, míg ez a pont tisztázva nincs, komoly érvnek ezt se tudtam tekinteni, s ezért gondoltam elhagyandónak.¹

¹ Hogy ezekben a kérdésekben rendet kellene teremteni, a következőkre hivatkozom: *Kannisto*-ban (F. U. F. XVII. 232) azt olvasom, hogy az osztjákok és vogulok a török *iner* (= nyereg) szót kétségtelenül a zürjénektől kölcsönözték. Mások (neveket nem említek), azt mondják, hogy alkalmasint a csuvasoktól, ismét mások, hogy a szamojédektől. Itt is meg kell hát kérdeznünk, vajjon magát a pusztá szót vették-e át akár melyik néptől, vagy magát a tárgyat is, talán zürjén kereskedők vagy betelepítők útján (*Patkanov*: „Die Irtisch Ostjaken“) vagy valami háziállattal, vagy igazán félével, és milyennel együtt? stb. Azt gondoljuk, hogy a tárgyi kutatás hamarabb eldöntené e kérdést, mint a hangalakok vizsgálata. Jól esik itt hivatkoznom *Kannisto*-ra (i. m.), aki azt mondja, hogy a kölcsönszók elterjedése néha nagyobb világosságot vet eredetükre, mint a szók hangalakja.

Az egyik bűvár azt mondja, hogy az osztjákok és vogulok a szamojédektől tanulták el a réntartást 5—600 évvel azelőtt s így került az *iner* hozzájuk. Egy

Egy különös jelenség van előttünk. Legalább is kétezeréves szónak mondja *Mészöly* a nyergut, kengyelt, ostort és féket, s ebből a három nép nagy lótarására következett. A magyarság esetében megértjük ezt, mert a történet szerint legalább másfélezer év óta igazi lovas („harcos, nomád“) nép vagyunk.

De ugyanezek a szók megvannak az osztjákokban, vagy vogulban is, holott ezek a történet szerint legalább ugyanannyi idő óta nem lovas népek. Ezt már nehezebb megérteni. *Munkácsi* szerint (i. m. 0433) még „a déli voguloknál sem tapasztalható különös gyakorlottság a lóval való bánásmódban“. Mi tartotta hát fenn köztük e szókat több mint kétezer év óta? Bizonyára fenntarthatta egy szerényebb, békés lótarás is.

Ha *Mészöly* azt írja (N. és Ny. 211.): hogy „a szegény voguloknál most már igazán csodaszámba mehet egy-egy ló“, ezzel bizonyára túloz, vagy nem eléggé ismeri az obi ugorok gazdálkodását (v. ö. pl. *Patkanov* 31—33). Tartanak azok délen lovat, de keveset.

Nyelvük anyagát aprólékos vizsgálódások alá fogták a tudósok, de tárgyi vagyosuk összehasonlító és történeti (néprajzi és régészeti) vizsgálata még elmaradt. E nélkül pedig ilyen kérdéseket nem lehet,

másik azt bizonyítja, hogy a zürjének még sokkal később ismerkedtek meg a rénnel. Innen hát bajosan kaphatták az osztjákvogulok a rénnel együtt az *iner*-t. A lóval együtt nem kaphatták tőlük. De az irtisi osztjákok a zürjénektől vették a *sěrmát* (*Zügel*) szót. (*Patkanov* I. 16. l. Nyf. K. XXX. k. *Szilasi*) viszont a kondai osztjákok a *sutěx* (= Gebiss) és *těskən* (= Zügel, Zaum) szót a tatároktól kölcsönözték (*FUF* II. 131—3) stb. Szóval, mint e kis mutatóból is látjuk, kapkodhat majd a fejéhez, aki ezekből kultúrtörténetet fog csinálni. Ki és miért adta már most a zürjéneknek a vogul *ostor* szót?

Mielőtt tehát *Mészöly* esetleg figyelemztetne, sietek kijelenteni, hogy teljes tudatában vagyok annak, hogy a kultúrkölcsönszavak problémája, (amit *Kannisto* is hangoztat, i. m. 237) korántsem olyan egyszerű, mint amilyennek ezekből az általam itt fölvetett kérdésekből valaki rám olvashatná. De vajjon nem áll-e ez a genuinus szavakra is. A magam mesterségében tapasztalom, hogy igen.

illetőleg csakis így lehet megoldani. (L. pl. *Sirelius* nagy munkáját a finnugorok re-
kesztő halászatáról, ism. *Ethn.-Ért.* 1906,
és kezdetleges építkezéséről *FUF* 1906—
1911).

De bármiként álljon nyelvi tekintet-
ben a kérdés, vagyis még ha igaza van
is *Mészöly*-nek, a lényeg szerintem, mint
hozzászólásomban mondtam, azon van,
hogy az *osztjások* és *vogulok* nagy *lovas*
multját kellene igazolni, amit cikke vé-
gén is nyomatékosan hangoztat. Hogy
az előmagyarok persze inkább tartottak
lovat, mint ők, ezzel a kíváncsisággal te-
hát semmiképen sem vonom és vontam
kétségbe, de azt is mondtam, hogy még
a magyarok törökkelőtti nagy lovas multja
bővebb bizonyítékaira is várnunk kell.

Az én hozzászólásomnak csupán az

volt a célja, hogy a kérdés megfejtésé-
hez ellenvetések formájában néhány
gondolatot szolgáltatson, s ezáltal *Mé-
szölyt* a *bővebb kifejtésre serkentse*.

Igazán őszintén örülök, hogy ezt a
szándékomat így fogta fel. Bár minél
többen szólnának hozzá nyelvész és törté-
ténész oldalról is.² *Bátky Zsigmond.*

² *Mészöly* válaszában ez a címe: „Nem
lovas nép volt-e az ugor-kori magyar?“
ezek szerint nem egészen fedi cikkének
tartalmát. A *M. Ny.* ismertetője (XXVI.
74) sem híven adja vissza *Mészöly* fel-
fogását, mikor azt mondja, hogy „őseink
jóval a török hatás kezdete előtt már
lovas nép voltak“. *Mészöly* ugyanis azt
mondja, hogy 1. *nagy lovas nép* voltak,
s 2. nemcsak ők, hanem az *osztjások* és
vogulok is azok voltak.

II.

Ugorok lovas voltáról, vogulok őstöréről.

(*Bátky Zsigmond* cikkeire.)

„Mióta lovas nép a magyar?“ című
egyetemi évfűző előadásomban (*Népünk*
és *Ny.* I., 205.) történeti kérdést fejte-
gettem nyelvtudományi eszközökkel s
azzal az igyekezettel, hogy csak annyit
mondjak, amennyire kutatásom eszköze,
a nyelvtudomány, följogosít. Fejtegeté-
seim összefoglalásául azért fejeztem úgy
ki magamat: „a török hatás kezdete
előtt, időszámításunk legkezdetén, már
lovas nép volt a magyar. A török ha-
tás kezdete előtt — ez a fölvetett
kérdésre nyelvészeti úton adható vá-
lasz veleje“. (214.) Azt pedig, hogy a
történelemnek erre a kérdésére illeté-
kes-e a nyelvtudomány, vagy nem, nem
magam döntöttem el, az illetékesség
kérdésében nem is nyelvtudósok véle-
ményét néztem, hanem meghallgattam
történettudósnak ítéletét. A történet-
tudós azt mondta: „Az előmagyarok
primitív kultúrája csak valamely maga-
sabb színvonalon álló, idegen kultúra
tartós és intenzív hatása alatt mehetett
át ily nagyarányú és minden tekintet-
ben bámulatos fejlődésen. E művelődés-
átalakító idegen hatás forrására nyelv-
vünk altáji, vagyis török eredetű jöve-
vényszavai vetnek világot, amelyek szá-
zadokkal a honfoglalás előtt rakódtak le

a nyelv finnugor alaprétégebe.“ (206.)
Tehát történetíró állapította meg azt,
hogy nyelvi jelenségek „vetnek olyan
világot“, melynél megláthatjuk, hogy
volt-e már „lovas harcos“ nép a magyar
az első török hatás előtt, vagy nem.
Történetíró, a nyelvtudomány javára
nem elfogult, nem nyelvész tudós vetett
hát ebben a kérdésben olyan széles ha-
tárt a történettudománnyal szemben a
nyelvtudomány illetékességének, hogy én
a nyelvtudomány mezejéről merhettem
átnyúlni a török keveredés előtti ma-
gyarság lovas harcos mivoltának ügyé-
hez. Ez a melegségem *Bátky*-nak arra a
vadjára, hogy én „bizonyító buzgalmam-
ban többet találtam mondani, mint
amennyire »a legdöntőbb« nyelvi anyag
feljogosít.“

Bátky amaz őstörténeti kérdésben sú-
lyosabbnak tartja a történettudomány
szavazatát, mint a nyelvtudományét. Az
„előmagyarok“ nagy lótenyésztőkké és
igazi lovasokká vált a kérdésben, *Bátky*
szerint, „egészen legyszerűsítve a nagy-
és mondjuk kisméretű lótenyésztés kö-
rül forog a kérdés“ s a nyelvész inkább
csak azt intézhetné el, hogy az ugorok-
nak mi volt a „nagy lótenyésztés“-e, de
már inkább a történetész feladata „lovas

nép" voltakat megállapítani. „A törté-
nész helyzete ebben az esetben (!)¹
könnyebb, mert őt véleménye megalko-
tásában események támogatják vagy
nem támogatják.” (NÉ. 119.) *Bátky*
azonban ezt írtakor — úgy látszik —
megfelelkezett arról, hogy a törté-
nész bizony semmi olyan „események”-ről
nem tud, melyek az ugor nyelvegység
korabeli ugor nép lovon vagy nem lo-
von harcoltáról szólnának. Csakis így
érthető, hogy *Bátky* ebben a lovas har-
cos kérdésben többet vár a történet-
tudománytól, mint maga a történettudós.
Nagyon helyesen jegyezte meg *Eckhardt*
Sándor Németh Gyula-nak a magyarok
őstörténetét tárgyaló kiváló művéről,
hogy: „ez a könyv újra azt bizonyítja,
hogy a magyar őstörténethez igazában
csak az orientalista nyúlhat, mert ott,
ahol a történeti források hiányzanak
vagy nagyon hiányosak, csak a nyelvés-
zet segítheti tovább a kutatót.” (Nap-
kelet, VII., 700.)

Hogy a történetíróknak és *Eckhardt*
Sándor-nak is (vö. *Napkelet*, VII., 789.)
az ő ugor nép lovas harcos voltáról
való véleményével mégis *Bátky*-é egye-
zik meg, nem az enyém, ennek oka az,
hogy a történetíróktól illetékesnek meg-
állapított nyelvtudomány a hozzá inté-
zett kérdésre mást felelt a történettudós-
nak, mint nekem (pl. a *csikó*, *gyermekló*,
lófi szavak esetében, a szláv és török
jövevényszavak párhuzamának tanulsá-
gában). Mármost azonban annak, aki
nem nekem ad igazat, kötelessége ki-
mutatni azt, hogy én nem hallom jól a
nyelvtudomány intő szavait, én nem ma-
gyarázom helyesen a nyelvnek azon je-
lenségeit, melyek „világot vetnek” a ma-
gyarság lovas harcos néppé váltának ko-
rára. Ha azonban tisztelt ellenfeleim
nem ezt cselekszik, hanem most meg
már azt mondják, hogy a nyelvtudo-
mány mégsem illetékes a lovas harcos
mult dolgában, akkor ez olyan eljárás,
mint mikor a felperes tanút hív maga
mellett azzal az erősködéssel, hogy a
tanu mindent jól tud, de aztán, ha a
tanu nem az ő kedve szerint vall, föl-
háborodva jelenti ki a felperes, hogy a
tanu nem tud semmit.

¹ A fölkiáltójel és dőlten szedetés
Bátky-é.

Nem is elégedett meg *Bátky* azzal,
hogy a nyelvtudomány illetékességét
szűkebb körre szabta, hanem nyelvés-
zeti fejtegetésekkel is igyekezett nyelv-
vészeti fejtegetéseimet ellenőrizni, he-
lyesbíteni. Legyen szabad ezekre vála-
szolnom. A legfontosabb, de legalapta-
lanabb ellenvetést, azt nevezetesen, hogy
a nyelvész azt mondja, hogy az *ostor*,
fék, *kengyel* ugor szó, „ámde *Kannisto*
szerint” ez a három „egészen fiatal tá-
r eredetű”, ezt a nem finn-ugor sza-
kos olvasónak akaratlan félrevezetésére
alkalmas állítást bizonyos formában már
maga *Bátky* is visszavonta mostani cik-
kében. Tett azonban helyett újabb té-
ves nyelvészeti kijelentéseket. Abból
nevezetesen, hogy a *fék* szónak mind
alapszava, mind képzője finn-ugor, azt
következteti, hogy a *fék* szó megvolt a
finn-ugorkorban. Hogy ez a következtet-
és mennyire helytelen, azt hiszem, leg-
jobban úgy világíthatom meg *Bátky*
előtt, ki a tárgyak történetét méltá-
nyolni tudja, hogy utalok a *töltike*
nevű tárgyra, melyen keresztül a bort
eregetik a hordóba. Ennek mind alap-
szava, mind valamennyi képzője finn-
ugor, de ebből mégsem szabad azt kö-
vetkeztetni, hogy ama szó és tárgy finn-
ugorkorbeli. A *fék* sem finn-ugorkorbeli
szó és tárgy. Nem is állítottam én a
fék-ről többet, mint ennyit: „török ha-
tás előtti, eredeti magyar szó a *fék* és
kengyel is.” (211.) A *kengyel* szóról is
mond *Bátky* éppoly újat, mint téveset.
Azt mondja, hogy megvan ez a szó a
vogulban és osztjákban is. *Bátky*-nak
azonban olyan ez az állítása, mintha
valaki azzal lepne meg (igyekszem is-
mét tárgytörténeti nyelven szólni), hogy
a *fejel* 'cervical' szó is megvan a vogul-
ban és osztjákban. Mivel pedig a *ken-
gyel* szó nincsen meg a vogulban és
osztjákban, természetesen tévedés *Bátky*-
nak az az állítása is, hogy az a szó,
illetőleg a mi *kengyel* szavunk vogul és
osztják megfelelője jelent abban a két
nyelvben 'bőrharisnya'-t.

A nyelvtörténeti hozzászólások után
lássuk *Bátky*-nak tárgytörténeti tanítá-
sait.

„Számból vette ki a szót *Mészöly*
(*Ethn.* 1930, 60—61.) ..., mikor azt
mondta, hogy ezeknek a műveltségi sza-
vaknak (ez esetben az ostornak és tár-

sainak) történetük van. De én ... ezt azzal pótolnám meg, hogy nemcsak a szavaknak, hanem a tárgyaknak is van történetük." Erre csak azt felelhetem, nézze meg a nyájas olvasó azt a helyet, ahonnan *Bátky* azt az „ő szájából kivett” mondásomat idézi s meg fogja látni a nyájas olvasó, hogy én azt, amit *Bátky* mondat velem, éppúgy nem mondtam, mint nem mondta *Kannisto* sem azt, amit *Bátky* mondatott vele, „rövidsége törekedném.” Én *Bátky* szájából nem akartam kivenni semmit, tehát nem is felelhettem benne semmit; nem melőzés jele az, ha nem hangoztattam azt az igazságot, hogy „a tárgyaknak is van történetük.” Hiszen azt sem mondtam, hogy a fű zöld, pedig ebben sem kétkedem. Köszönöm, hogy föl hívja a figyelmet *Bátky* a *Wörter und Sachen*-re, de megjegyzem, hogy a *Wörter und Sachen* nem született meg még akkor, mikor én már a *wörter und sachen* elvének nemcsak plátói tisztelője, hanem szerény munkásságomban alázatos gyakorlója is voltam (I. MNy. VII., 337., 385., X., 1.) s az is maradok (I. MNy. XI., 15., Népünk és Ny. II., 157.). Természetes tehát, hogy nagy hálával veszem, mikor a tárgyi néprajz tudománya segítségemre jön nyelvészeti kutatásaimban. Nagyon örülök, ha *Bátky* olyan tárgytörténeti fejtegetésekkel vagy megjegyzésekkel ajándékoz meg, melyek az én érveimet gyöngítik, de az igazságot erősítik. Sajnos, azonban ilyeneket nem kaptam.

Az ugorokori magyar lovas harcost én elláttam *tegez*-szel is, ijából nem hagytam ki az *ideg*-et s azt mondtam, hogy *lő* (t. i. az ellenségére). *Bátky* ezzel szemben azt hangoztatja, hogy: „a *tegez*, *lő* és *ideg* meg a vadászat körébe való.” (NÉ. XXI., 121.) Erre a tárgytörténeti érvre legyen szabad annyit megjegyezni, hogy csak az újabb időkben van külön vadászfegyver és külön katonapuska. Csak újabb korban születhetett az a közmondás, hogy 'verébre nem való ágyúval löni'. A nálunk egyszerűbb élet élő ugor ősök ugyanazzal a tárggyal, amellyel vadat öltek, öltek bizony embert is, ellenséget is. Mint valamely véres hadra, fegyverkeztek könnyű vadra — és megfordítva. A *nyereg*-hez is hozzászól *Bátky* tárgytörténeti szem-

pontból. Azt mondja nevezetesen, hogy amit erről tud, azt a juhval, üszövel, méhvel, mézzel együtt „most elhagyja”. A *fék* tárgytörténetét illetőleg a már szóvá tettem téves nyelvtörténeti megjegyzés után azt mondja, hogy „nem időzik nála”. Őszintén megvallva, ennyi tárgytörténettel még nem látom cáfolva azt, amit én állítottam, hogy a török hatás előtti, ugorokori magyar harcos a lovának *feket* vont a fejébe, *nyeret* tett a hátára, úgy *ellet* a lóra. Amennyit itt mond a *fék*-ről és *nyereg*-ről *Bátky*, az nem elég meggyőzőni arról, hogy az ugorok nyerge nem lovaglónyereg volt, fékük nem lóra való fék volt. Ennek bizonyítására valószínűleg csak az lenne elég, amit *Bátky* nem mond, csak gondol. Igazán rossz néven veszem tőle, hogy ő, a tárgytörténész, az „elhagyás” és „nála nem időzés” vékaja alá rejti előlem azt a tárgytörténeti gyertyát, melyre az őstörténet sötétjében olyan nagy szükségem volna.

Az *ostor*-ról annyit említettem meg előadásomban, hogy az „az osztjávogul-magyar-korszak idejéből való. (211.) Mikor a hadba induló lovas harcos képet megrajzoltam, nem is adtam kezébe *ostor*-t. (214.) Természetes azonban, hogy mivel az ugorokori *ostor*-t lovas nép eszközének tartom, azt gondolom, hogy az ugorok az *ostor*-t nem éppen „um die Hunde zu lenken” használták, hanem bizony lóra is rácsaptak vele, ha kellett. *Bátky* azonban példás óvatossággal megbökken azon, hogy az öreg *ostor* szót ismerő vogul nép átvette a lóhajtásra alkalmas fiatal tatár *jámsi*-t. A bökkenő szerinte az hogy miért vették volna át a vogulok idegenből a lóhajtó *jámsi*-t, ha már a maguk *ostor*-a is lóhajtó lett volna? Erre a megbökkenő tárgytörténésznek csak azt a tárgytörténeti párhuzamot állíthatom szeme elé, hogy van sok magyar, aki szereti a sok szószt, pedig a magyarnak *mártás* szava is „szószféleségű” ennivaló tárgyat jelöl. Azért igaza van *Bátky*-nak, hogy megütközik a tatár *jámsi* átvételén, mert vogul atyáinkfiainak ez a purizmus iránti érzéketlensége valóban nagy bűn. Különb, ha én tárgytörténész volnék és meg akarnám tanítani a szegény szótörténész társamat arra, hogy a fiatal tatár *jámsi* lóhajtó „szíjostorféleség”,

az öreg vogul *östär* pedig nem lóhajtó ostor, akkor egyszerűen belenyúlnék a vogul tárgytörténeti anyagba, kimarkolnám belőle a lóhajtó *χāmsi* és lóhajtólan *östär* tárgyi mivoltára vonatkozó adatsomót s azzal *östär*-oznék a vakmerő nyelvész szemébe, hogy máskor óvatosabb legyen. Csak attól tartok, hogy ha nem „hagynánk el” ezt a tárgytörténeti anyagot, hanem „időznénk nála” efféle találánknak benne:

khum lūnə toāli	férfinak lóra ellés-
jāməs āštārən ōn	kor használt jó
mājälñ!	ostorodat add ide!

Tehát nem kutyapöcögtetőféleség, sem nem rénbökődőféleség ez az *āštär* ~ *ostor* szóval jelölt tárgy. (L. Munkácsi: VNGy. IV., I., 15. és 115.) Hogy pedig ne mondja *Bátky* „tény mellett való elmenés”-nek azt a „rövid kijelentés”-emet, hogy a „tatár eredetű vogul *χχōmsi* szónak az ősvogul *östär* szóhoz annyi köze

van, mint a magyarban a *suszter* szónak a *varga* szóhoz” (Ethn. XLI: 61.), imé, megtoldom most ezzel: a tatár eredetű *χχōmsi* szónak annyi köze van az ősvogul *östär* szóhoz, mint a magyarban a *korbács* szónak az *ostor* szóhoz. Azt hiszem, a *suszter-varga* példa is „sat” volt már másoknak; a *korbács-ostor* példa pedig, remélem, a tárgytörténész *Bátky*-nak is elég lesz már.

No meg aki „Mióta lovas nép a magyar?” című, *Munkácsi* vágta, *Szinnyei* nyeste úton járó kisdéd értekezésemet megnézi (Népünk és Ny. I: 210—11.), az láthatja, hogy az ugorkori magyarnak lovas harcos volta döntő bizonyítékául a *ló, föld, harmadfü ló, gyermeklő, löfi, lóra elleni, nyerég* szavak nem török, nem finnugor, hanem ugor voltát tartom s a török és szláv jövevényszavak közti „tárgytörténeti” párhuzamot. Ezek a szavakon, ezeken a tárgyakon, dolgokon lovagoljon *Bátky*, ha gyaloggá akarja ejteni az ugorkori magyar vitézt!

Mészöly Gedeon.

Kisdédre vonatkozó babonák.

(Tunyog, Szatmár m.)

1. Az első gyermek ruháskáit nem ajándékozzák el, mert akkor a másodikat nem tudná szoptatni az asszony; elapadna a teje.

2. Aki a halott gyerkeke koporsójába beleteszi a gyerekruhát, annak is elapad a teje mindörökre.

3. Újszülött gyermekre nem szabad ócska inget adni, mert ha fiú, akkor özvegyasszony lesz a felesége, ha lány, úgy meg özvegyember lesz az ura.

4. Nagyon foglalkoztatja őket, hogy mikorra szólal meg a gyerek. Azért erre sok babona vonatkozik:

a) Macskát nem jó a gyerek kezébe adni, mert későn szólal meg.

b) Nem szabad tükör elé vinni, mert attól is nehezen fog megszólalni.

c) Ha nem szólal meg idejére a gyerek, akkor bizonyosan megrontották. Tehát kezelésbe kell venni szegényt. Szemes vízzel szokták meghinteni.

d) Ha ez nem használ, akkor a seprűből kihúzott 9 szál cirokkal megfűstölik.

e) Ha ez sem használ, akkor annak, aki legutóbb látta a gyereket, kihúznak a hajából egy szálát, azt a gyerek karjára, illetve csuklójára kötik.

5. A gyereket minden, de legfőképpen a *szemmel való rontástól* óvják. Ezért ha aludni teszik, akár napközben is, valamelyik háromszor kinyalja a szemejét. Nem kell éppen, hogy ez a jótét lélek az anyja legyen, lehet a néneje, a nagymama, vagy valaki más gondos asszonynép is. Minden lenyalás után köpnek egyet. Először jobbra, azután balra, hátra is. Közben mondják: „Mind aki látott: Borcsa néni, Sári néni stb. meg ne rontson.” Fontos, hogy mindenkit felsoroljanak.

6. Rontás szempontjából főként veszedelmes az összenőtt szemöldökű ember.

7. Ha a kisgyerek párnájába „dugott” liba vagy kacska tollát teszik, akkor a gyerek „rettegős” lesz.

8. Gyereket, ha kiviszik a mezőre, sosem szabad mesgyéjére fektetni. A mesgyén fordul meg minden „rosszfélé” s könnyen ártalmára lehet a gyereknek.

Luby Margit.

NÉPI SZÖVEGEK.

Acsádi (Vas m.) népdalok.

1.

Zöld sejemből van a nyári napernyőm,
Kisacsádon, nem találok szeretőt,
El kell menni, más faluba keresni,
Kisacsádi legényt, nem érdemes szeretni.

2.

Hazafelé áll a kocsim rúdja,
Haza megyek, az Isten is tudja,
Gyere babám, ülj fel a kocsira,
Hadd öleljek a gyöngé karjaimba.

3.

Kis kertemben regvirálják a tököket
Hát a disznók vályújába mit öntök?
Öntök bele úri tököket cleget,
Amitől a disznó gyomra megreped.

Kis kertemben hármat fordult a kocsin
Édes anyám, kufferomat adja ki,
Adja ki a nyári keresetemet,
Kisacsádon felejtsek a nevemet.

Kis kertemben van egy válú és egy kút,
Abba fürdik három kacsa meg egy lúd,
Mindig fürdik, mégis sáros a tolla,
El vagyok a szeretőmnek árulva.

4.

Sejhaj! minek is menjek a templomba,
Nem látom a babámat a sorba,
Sem a sorba, sem a sor szélébe sejhaj!
Sem a sűrű erdő közepébe.

5.

Tiszán innen, Tiszán túl van egy csárda,
Oda jár a kisangyalom ebéd-vacsorára.
Húzzátok cigányok, az én legkedvesebb
[nőtámat,
Mert nem tudom, hogy hová lett szívem
[vemből a búbánat.

6.

Feleségem okleveles bába,
Gyűjti a pénzt láda fiókjába,
Gyűjtse, gyűjtse, majd én elmulatom,
Beteg vagyok, ha bort nem ihatom.
Sejhaj! igyunk egyet rája!

7.

Kubikusnak azért nincsen háza,
Amit keres [: a kocsmárba szánja, :]
A kocsmába meg a billiárdra,
[: Meg arra a barna piros lányra. :]

8.

(Házaló dal.)

Fejér edényt rongyért,
Rossz csizmaszárért!
Fejér edényt rossz vasért!
Muki szekeren!
Muki felesége ül a tetején.

Mikor a század felvonul, dob peregni
[kezd,
Csaplárosné látja, mosolyogni kezd,
Elfogyott a krumpli, csuszpájz, ott ma-
[radt a tál,
Kantinosné lánya! asztal alatt áll.

Fejér edényt rossz vasért,
Muki szekeren,
Muki felesége ül a tetején.

9.

Szépen úszik a nagy harscsa a vízben,
Száron legel az én lovam a réten,
Száron szól a csengettyű a nyakába,
Leszerелеk én babám nemsokára.

Szombathelyi lány mikor hozzád jártam,
Azt a barna legényt nálad ott láttam,
De én azért nem vetem a szemedre,
Él még anyád, juttassa az eszedbe.

10.

Dunában úszik egy hal,
Az összes fiaival,
Mulatunk reggelig,
Míg a nap felkelik,
Hollári, hollári, hollári haj!¹

Dunában úszik egy pék,
Zsemléstől bele lökték,
A zsemle elázott,
A pék meg kimászott,
Hollári, hollári, hollári haj!

11.

Szombathelyi nagy harangok
Jaj de szépen szólnak,
A lányok is csak azt mondják,
Hogy az nekem szólna,
Bárcsak igaz volna,
Bárcsak nekem szólna.

Lányok visznek temetőbe,
Babám tesz a sírba,
Babám tesz a sírba
A gyászos koporsóba.
Én a tied, te az enyém
Ugysem leszünk soha!

12.

Rózsa nyílik, piros rózsa nyílik a babám
[ablakába,
Mikor jössz már újra vissza, szívem szép
[szerelme?
Mikor jössz már újra vissza, meddig kell
[még várni,
Meddig kell még szép szerelmed a szívembe
[zárni?

Horthy Miklós most egy éve kiment a
[harcérré,
Negyvenkettes rézágyúját most ássa a
[földbe,²
Negyvenkettes rézágyúja szórja rám a
[földet,
Igy hát csárdás kis angyalom, nem lesz
[szek a tied.

Horthy Miklós most egy éve kiment a
[harcérré,
Utána megy nótaszóval összes legény-
[sége.
Az ellenség, hogyha támad, levágjuk egy
[szálig.
Elesik egy magyar legény, száz csillag
[elválik.

Szűles a Pihora vize, keskeny a híd rajta,
Ne menj arra kis angyalom, mert lecsel
[róla,
Engedj babám, hadd essem a Pihora
[vizébe,
Mert tán soha nem lesz már a háború-
[nak vége.

13.

Ez a kislány fehér ágát magasra vetette,
Horthy-baka a sapkáját rajta felejtette,
Hozd ki babám a csákómat, tegyed a
[fejembe,
Hogy ne süssön a fényes nap csalfa sze-
[meimbe.¹

14.

Addig iszom, míg erszényem bírja,
Ha nem bírja, csaplárosné felírja,
Írja fel a rézfokosom rozsdás nyelére,
Hány liter bort ittam nála hitelbe.

Addig megyek, míg két szememre látok,
Míg egy sűrű erdőre nem találok,
Sűrű erdő közepébe kaszárnya,
Oda leszek öt-hat évre bezárva.

15.

Az a kislány mit gondolt magába,
Jön a gőzös, lefekszik alája,
Kettőt-hármat sippantott a masiniszta,
Kelj fel kislány, mert elvág a masina.

Nem kelck én, itt az én halálom,
Itt hagyott el engemet a párom,
Ha elhagyott, megvár engem a babám,
Kisacsádi temető nagy kapuján.

A dalokat Róka Rózsi diktálta.

Közli: Relković Davorka.

¹ Német befolyás.

² A háborús benyomások népies össze-
vegyítése.

¹ Limbay: Magyar Daltár I. rész 28.,
29. l. három változatát közli, a „Horthy-
baka” természetesen a legújabb alakítás.

Népballada.

Jónapot, jónapot, sági bírónénak!
 Itthon van-e lánya, Tambori Boriska?
 Itthon van, itthon van, bent van a szobába.
 Talán bizony alszik gombos nyoszolyába?
 Menjen oszt kőcse föl, menjen el a bálba.
 Küldje el a bálba, félórahosszára.

Piros kis csizmáját húzza fel lábára.
 Három aranygyűrűt húzza az ujjára.
 Húzzad cigány, húzzad, estétől regelig!
 Csorda kihajtástól hazahajtásáig.

Hadd el cigány, hadd el, hagy menjek
 [pihenni.

Piros pruszlikomból a vért kiönteni.
 Húzd rá cigány, húzzad, nem lehet el-
 [hagyni.

Sági bírónénának nem szabad pihenni.
 Hadd el, cigány, hadd el, hagy menjek
 [pihenni.

Piros kis csizmából a vért kiönteni.
 Nem lehet pihenni, nem lehet elhagyni.
 Sági bírónénának nem lehet (elhagyni)
 [pihenni.

Atkozott az apa, kétszerte az anya,
 Aki a lányát bálba elbocsájtja.
 Este elbocsájtja, reggelig nem látja,
 Reggel hét órakor halva viszik haza.

Nyisd kiányám, nyisd ki, rácsos kis
 [kapudat.

Hagy vigyék be rajta Boriska lányodat!
 Meghuzatod-e anyám a hármass harangot?
 Meghuzatom Ináym mind a tizenhatot.
 Eltemetsz-e hát majd az utca szélére?
 Eltemetlek lányom templom közepére.

Jó napot, jó napot sági bírónénak,
 Itthon van-e lánya, Tambori Boriska?
 Itthon van, itthon van, bent van a szobába.
 Talán bizony alszik gombos nyoszolyába.
 Ott is összejártam, seholse találtam,
 Hol vagyon, hol vagyon, szívemnek szép
 [párja?

Bent van a szobában tányért törülgetni,
 Gyöngyvári úrfinak abba tálalgatni.
 Ott is összejártam, seholse találtam,
 Hol vagyon, hol vagyon, szívemnek szép
 [párja?

Bent van a szobában virágokat szedni,
 Gyöngyvári úrfinak azzal kedveskedni.
 Ott is összejártam, seholse találtam,
 Hol vagyon, hol vagyon, szívemnek szép
 [párja?

Lent van a patakon zsebkendőket mosni.
 Gyöngyvári úrfinak azzal kedveskedni.
 Mit tűröm, tagadom, ha be kell vallanom,

Ott fekszik meghalva gombos nyoszoly-
 [lyába.

Ezzel a vőlegény kivette a nagykest.
 Szívenszúrta magát, kiadta a lelkét.
 Vérem a véreddel egy patakot folyjon,
 Testem a testeddel egy sírba omoljon.*

* Vavrik N. pásztói származású gyári munkás kézírása szerint. — Sajátságos összepárosítása két balladatípusnak: 1. a *halálra táncoltatott lány* (Sági bíróné lánya), 2. az *elhalt mátkáját kereső és utána haló vőlegényé*. Utóbbi változataiban máshol a lányt hívják *Gyöngyvári Katicának*. Az azonos versforma és közös dallam kapcsolhatta a kettőt együvé. Szerk.

Nagygéci lakodalom.*

(Főbb mozzanataiban.)

Két „csküdtember“ megy el megkérni a lányt, aki ilyenkor elmegy otthonról.

Az eljegyzés ma is gyakran „jegyzkendővel“ történik. A vőlegény meg „fejre való kendőt“ ad. Ezt a kendőt később még asszonykorában is csak ünnepre veszi fel az asszony. „Nem szabad elviselni.“

A menyasszony a vőlegénynek ad két maga varrott zsebkendőt és egy inget (vagy négy zsebkendőt). Csak páros számát szabad adni kendőben, nehogy az elhagyja.

A lakodalomban két vőfély van: a „nagy- és kisvőfély“, utóbbi a „segítő társ“.

Menyasszony és vőlegény részéről a vőfélyek egyenlő számú nyoszolyó lányt és asszonyt hívnak meg.

Lakodalom előtt a két vőfély sorra járja a meghívottakat; versben hívja meg őket, amely többféle, de a vége mindeniknek ez:

„Nem jó az embernek egyedül magába, Meg vagyon ez írva a szent bibliába.“

A menyasszony vendégei a menyasszonyi, a vőlegényé a vőlegényes háznál gyűl össze.

A menyasszonyos házhoz a vőlegényt két nyoszolyó lány vezeti; elől megy a nagyvőfély, a vendégek kísérik. A kisvőfély fogadja őket a menyasszonyos háznál.

* Nagygec kisközség Szatmár megye Csengeri járásában van. Lakossága református, csak 10–12 család katolikus.

A nagyvőfély versben „kéri” a lányt, akit eldugnak a szomszédba. Helyette először cigánylányt vezetnek eléje, másodszor zsidólányt (vagy ha ez nincs, az egyik nyoszolyó lányt), a cigányzsidó t. i. szerencsét hoz. Csak harmadszorra kerül elő a menyasszony. „Ez az, akit én kerestem”, mondja a vőlegény és megcsókolja.

Ekkor a nagyvőfély, aki „csak legényember lehet”, elbúcsúztatja a menyasszonyt: 1. anyjától, 2. apjától, 3. testvérjeitől, 4. rokonaitól, 5. a nyoszolyó lányoktól (lánypajtásaitól) és 6. a háztól.

Templomba menetelkor elől megy a nagyvőfély bottal, amely csinált virággal és szalagokkal van díszítve, ezeket a nyoszolyók adják. Azután a kisvőfély vezeti karon a menyasszonyt. A vőlegény két nyoszolyó lány közt halad, utánuk a nyoszolyók, asszonyok, násznép, legvégül a cigányok muzsikálva.

Kiinduláskor viszik pár lépést a menyasszony előtt a guzsalyt, „hogy jó szövő-fonó legyen”.

A templomból a vőlegényes házhoz mennek; a házba belépve, a menyasszon megcsókolja a vőlegény szüleit.

A vőfély verssel hívja a násznépet vacsorára, mert a lakodalom mindig délután 3-kor kezdődik.

A menyasszonyt a házba lépve, „szemközt öntik egy marék búzával”, hogy jó termés legyen.

Vacsora után éjfélig tánc.

Éjfél után a vőlegény a jegykendővel beköti a menyasszony fejét egy küllőn szobában, ahol csak a lány szülei lehetnek jelen. Ha a lánynak nincsenek szülei, akkor a vőlegénye, ha az is árva, akkor egy „asszonynéje”. A fejbekötés jelentése: „megkötik egymáshoz az életüket”.

A jegykendőt a menyasszony az este nem teszi le, míg csak a lakodalom tart.

A koszorút és a fátyolt a vőlegény anyja a lakodalom után „elégeti, hogy ne legyen harag köztük”.

A bekötöttfejű menyasszonyt először a vőlegény táncoltatja meg, attól aztán „elveszi a nagyvőfély”, majd a többi férfi, de mind csak egyet fordul vele.

Aki megtáncoltatta, annak valamit adni kell, rendesen pénzt s ezen vesznek pár konyhaedényt.

Lakodalom után egy hétig a fiatalok a vőlegény szüleinél laknak. A fiatal asszony látja el a konyhát, a mezőre is kimehet dolgozni, de a kútra vízárt már nem mehet; édesanyját sem látogathatja meg. Ez azért van, hogy „szokja meg és ne kívánczozék el”.

Ugyanitt a *katholikusok* „nagy komát” hívnak. Ez is, a két kísérő társa is idősebb emberek. Ezek a végén, másod-harmadnap elmennek a fiatal asszonyhoz, aki kétszer-háromszor körüljárja a szobát s megnézik, hogy nem sánta-e.

Luby Margit.

Váltott gyermek.

(Bácsmegyei hiedelmek róla.)

Azt hiszik, hogy a nem sikerült gyermek „váltott” gyermek, azaz a boszorkány cserélte ki. Azért az újdonszültekre nagyon kell vigyázni és nem szabad magukra hagyni, hogy a boszorkány egy őrizetlen pillanatban hozzájuk ne férjen. Különösen éjjel leskelődnek a boszorkányok és nem ritkán a mélyen alvó anyától is elcserélik a gyermekét.

A váltott gyermekkel jól kell bánni, mert ha rosszul bánnak vele, a boszorkány is rosszul bánik az ő igazi gyermekével. A váltott gyermeknek adnak kis bögrébe tejet és hozzá nagy kanalat, azután kimennek és magára hagyják, mert azt tartják, hogy ilyenkor magára hagyva megszólal. A váltott gyermek ugyanis próbál a kis bögréből a nagy kanállal enni, de nem tud, mert a kanál nem fér bele. Ekkor megszólal a váltott gyermek: „Ilyent sem láttam, kis bögréből nagy kanállal, hogy kell ebből enni?!”

A váltott gyermeket az ahhoz értő asszony vissza tudja váltani. E végből erősen befűtik a kemencét és bevető laptra teszik a gyermeket. Ha a gyermek csakugyan váltott, akkor a boszorkány elkapja az ő gyermekét és az igazi gyermeket a kéményen át visszadobja.

Karavukován van egy asszony, annak is volt váltott gyermeke, iszonyú nagy

volt a feje. Akkor hívtak hozzá egy egy apatini asszonyt, aki visszaváltotta. Ennek a gyermeknek már rendes feje volt.

Egy itteni fiatal asszonymak volt egy nagyon szép kis gyermeke. De egyszer a házuk előtt ment el egy lakodalom. A fiatal asszonyt is hívták nézni és kizváncsiságból kiment és sokáig kint maradt. Azalatt bement a boszorkány és kicserélte a gyermeket. Mire a fiatal asszony bement, az ott talált gyermeknek olyan nagy volt a feje, mint a kút szája. Az anya átment a szomszédba és elbeszélte, mi történt az ő gyermekével. Itt egy asszony azt tanácsolta neki, hogy mondja a gyermeknek: „Te akasztófa, te vén betyár!” akkor megszólal. Az anya csakugyan mondta a gyermeknek és azt mondta: „he” és „sicz”.

A volt bíró menyének, az unokatestvérének volt egy lánya, aki szintén váltott volt. A kis Menera már 9 éves volt és mégsem tudott beszélni. Az anyja egyszer a lakodalomba vitt egy finom tálban süteményt (ez szokás!); miután visszajött, letette a tálát az asztalra és aztán kiment. A 'Menera meglátta a tálát, hozzá nyúlt és összetörte. Az anya bejött, rákiált a lányra: „Te Menera, ha még egyszer hozzányúlsz valamihez, agyonütlek!” A leány, aki azelőtt egy szót se szólt, most utána mondta az anyjának: „Te 'Menera, ha még egyszer hozzányúlsz valamihez, agyonütlek!” Az anyja erre nagyon megverte a Menerát és azt mondta neki: „Ha máskor szólok hozzád, nem tudsz felelni?” A verés után meg azt felelte a kis lány: „Aho-gyan te én velem bánsz, úgy bán majd veled a te gyereked is.

Ha valakinek van váltott gyermeke, azt kell neki mondani: „Te százesztendőös jövendőmondó”. Ha erre nevet, akkor élve marad, ha nem nevet, akkor rövidesen meghal. A váltott gyermeknek hajfűrtjeit körül le kell vágni és postával el kell küldeni Duna-Földvárra, ahol egy ügyes orvos van. Ez megnézi a haját és ha talál piszkot a hajfűrtön, akkor viszaírja, hogy a gyermek meghal. Ha nem talál piszkot, akkor a gyermek egy évig mindig beteg lesz, aztán másfél évig nem lesz semmi baja, de öt éves korában meghal.

Nagy József.

Jászberényi néphit, szokások és babonák.

Régi néphit, de még most is sokan igaznak tartják, hogy Jászberény Attila városa volt. A város helyét a barátok klastroma körül keresik. Temetkezési helye pedig, ahol a hármaskoporsót elszüllesztették, a Zagyva folyó úgynevezett „barátok örvénye”. Másik verzió szerint Attila városa Berény mellett, Kerekudvar pusztán volt. — A Jász-múzeumban őrzött Lehel-kürt mondájára nem is térek ki, hisz az egész országban ismeretes.

A hajdani török várból (barátok klastroma) állítólag Hatvanig alagút vezetett a várnép egérútjával. Bejárata a jelenlegi kriptából indult volna ki, de idők folyamán beomlott.

Térjünk át a népszokásokra, ott több mondani valónk van.

Bakfázék-dobás: Húshagyó kedden este a lányosházak udvarára üres fazekat (vagy mindenféle szeméttel és trágyával megtöltött rozsdás kondért) dobznak a legények. Ez az úgynevezett bakfázék. Leginkább a csalogódott szerelmes bosszúja ez, vagy pedig a lány megréflálása. Szokás volt még a pártában maradt vénlányok udvarára is dobni.

Kántálás: Disznóöléskor, névnapok vagy lakzik után megmegjelenik egy gyerekesoport és rákezd az éneklést, hogy:

„Eljöttem én kántálni-kántálni
Ablak alatt fát vágni.
Én is fogtam fülöt, farkát
Adjanak egy darab hurkát.”

amelyet rendszerint meg is kapnak.

Legényjáró napok a tanyák között vannak szokásban, mikor is az udvarló legénynek szabad ellátogatni a kiszemelt lányosházhoz. Itt a pitvarban vagy a konyhában elbeszélgethet a lánnyal. Rendszerint hetenként két ilyen napra szól az engedély.

Halottas szokások: A halottat szépen megmosdatva, megfésülve és ünneplőbe öltöztetve ravatalozzák fel. Kezét mellén összekulcsolják, melybe rendszerint vagy az olvasót, vagy a keresztet teszik. A ravatal körül gyer-

tyát gyujtanak. A holttestet a sirató- vagy virrasztóasszonyok őrzik nagy könnyhullatások és imádkozások mellett, természetesen illő díjazásért. A halott lezárt szemére egy-egy krajcárt tesznek, nehogy felnyíljon a szeme, mert akkor a család közül vár valakit maga után. Mikor a koporsót leeresztik a sírba, rögtön dobnak utána a jelenlévők, hogy a holtnak könnyebb legyen a pihenése. Temetés után rendszerint tor következik. Itt esznek, isznak, de úgy két-három óra múlva csendben elszélednek.

Babonák általában. Természetesen a boszorkányokkal kell kezdeni, mert a nép hite szerint még ma is van elég, kik embereket, állatokat megrohathatnak, esőt és szelet támaszthatnak.

A forgó szélbe kést kell dobni, amittől az megszűnik, mert a szelet csináló boszorkányt eltalálja.

Luca székét december 13-án kell elkezdeni és december 24-ig minden nap dolgoztatni rajta. Az éjféle misén, aki ráül, meglátja a boszorkányokat.

Szerelmi babonák. András nap estéjén az eladó lányok a párnájuk alá férfinadrágot vagy gatyát tesznek; akik vel álmodnak, az lesz a férjük.

Szokásos a szilveszteri ölomöntés is, amikor az öntvény formájából és alakjából találgatják a jövőző férj foglalkozását.

Ha a lány szilveszter éjjel megrúgja a disznóolat és a disznó erre röfögni kezd, úgy még az évben férjhez megy.

Asztalsarkára nem szabad a lánynak ülni, mert akkor nem megy férjhez.

Lányosháznál nem szabad a férfivel látogatónak az asztalra letenni a kalapját, mert a lány akkor nem megy férjhez.

Ha a menyasszony esküvőre menet hátra néz, akkor a házasság nem lesz szerencsés.

Sötét ruhába (fekete, kék, sötétkék) nem szabad a menyasszonynak eszküdni, mert ez szerencsétlenséget jelent.

A hajtű, ha kiáll a lány hajából, akkor a kedvese rá gondol.

Az új házások közül, aki az esketés alatt rálép a másiknak a lábára, az lesz az úr a házasságban.

Aki a nászéjszakán előbb alszik el, az hal meg majd hamarabb.

Anyaság. Ha a másállapotú asszonynak bokájában vastag a lába, akkor a születendő gyerek meghal.

Ha a kisgyerek a fürdővízben elalszik, akkor nemsokára meghal.

Ha a pelenkát elhagyják, akkor a gyerek nyugtalanul alszik.

Minél később jön a gyerek fogja, annál később születik utána a testvérkéje.

Ha a gyerek először apát mond, úgy fiú, ha anyát, úgy lány lesz az utána következő.

Babakelengyét nem szabad elajándékozni, hanem csak kölcsön adni, mert különben hamarosan másik születik.

Gyógyítás: Orvosságot nem szabad megköszönni különben nem használ.

Szent György előtti napon fogott gyíkkal a torkot meg kell dörzsölni, akkor az évben nem lesz torokfájása.

Sárgaság elmúlik, ha a beteg egy vasat sárgarépat vesz, melynek belét kivájja és belevizel, azután ezt felakasztja a kéménybe a füstre és ott hagyja három napig lógni.

Fájós fogra a harangozótól kért tömjént kell tenni.

Időjárás: Szél lesz, ha piros az ég alja, valamint, ha a holdnak udvara van.

Asszony hajtja a lovat, eső lesz. Ezt jelenti az is, ha a füst lecsapódik, ha a szamár ordít, ha a fecske alacsonyan repül, vagy ha a vonat zakatolása már messziről hallható. Halottal álmodni szintén esőt jelent.

Kedden, ha a nap felhő alá nyugszik, úgy azon a héten esni fog.

József nap előtt, ha dörög az ég, jó bortermés lesz.

A szivárvány színéből a termés eredményére következtetnek.

Medárd napján (június 8.), ha esik az eső, akkor negyven napig fog esni, viszont ha szárazság van, úgy ez is negyven napig tart.

Télen, ha nagyon fényesen ragyognak a csillagok, nagy fagy és nagyon hideg idő lesz.

Állattenyésztéssel kapcsolatos babonák: Luca napján nem szabad azoknak varrni, akiknek baromfiuk van, mert különben megdöglik az apró jóság.

Luca napján kukoricát kell pattogatni, akkor sok lesz a tojás.

Újév napján, ha az első látogató férfi, úgy akkor bikaborja lesz a tehenének, ha nő, úgy üszőborja.

A tyúkot pénteken kell megüldetni, mert akkor jók lesznek a tojások.

Ha a —tyúk kukorékol, rögtön le kell vágni, különben szerencsétlenség éri a háziakat.

A fecske fészket nem szabad bántani, mert véres lesz a tej.

Más egyéb babonák: Újév napján nem szabad pénzt kiadni, mert akkor egész évben sok lesz a kiadás, de diót sem szabad törni, mert akkor az év folyamán sok edényt összetörnek.

Ha valahol először alszik valaki, a szoba gerendáit meg kell számolni elalvás előtt, mert amit ezután álmodik, az teljesülni fog. Más változatban: ha első ízben megy be egy templomba imádkozni, úgy amit ott kér, az teljesül.

Ha az estéli harangozást egyszerre kezdik az összes tornyokban, úgy azon a héten tűz lesz a városban.

A kutya megérzi, ha valaki meghal a háznép közül és vonyít. A csillaghullás is valaki halálát jelenti.

Pappal találkozni szerencsétlenség, viszont apácával találkozni szerencse.

Kéményseprővel való találkozás szerencsét jelent, de csak abban az esetben, ha az illető a ruháján lévő harmadik gombot megfogja és a következő mondja: „kéményseprőt látok, szerencsét találok“.

Aki az útjából visszafordul valamiért, annak nem lesz szerencséje.

Ha a szoba falán pók mászik, az szerencse.

Ha a balszem viszket az örömet, ha jobb, sirást, az orr viszketés pedig boszúságot jelent.

Aki a tükröt eltöri, hét évig nem lesz szerencséje, ha nő, úgy hét évig nem megy férjhez.

Ha a só kidől, veszekedés lesz, de bekövetkezik ez akkor is, ha az asztalt papírral törlik le.

Ha a lány ruhavarrás közben megszurja az ujját, úgy abban a ruhában nagyon fog tetszeni.

Tűt vagy kést nem szabad elajándékozni mert azzal elszúrják vagy elvágják a barátságot.

Könyököket véletlenül a falba ütni, vendéget jelent, a szarka csörgése is ezt jelenti.

Tarka lóval találkozni szerencse.

A körmön lévő kis fehér foltok ajándékot jelentenek.

Ha a balkéz viszket, pénz áll a házhoz. Márciusi hóval mosakodni a szeplő ellen jó.

Nagypénteken, aki megmossa a haját, annak hosszúra nő.

Költözködés alkalmával a macskát zsákba kell vinni az új lakásba és ott a tükröbe kell nézetni, hogy vissza ne szökjék a régi helyre.

A tűz, ha nagyon sistereg, veszekedés lesz, de ez elkerülhető, ha beleköpnék és utána azt mondják, credj más hova.

A holdba Szent Dávid hegedül.

A vízbe fultat kívájt tökhéjra, vagy kenyérdarabra crósított égő gyertyával keresik, ahol a vízen ez a szerkezet megáll, ott van a hulla.

(Budapest.)

Prückler József.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGNAK 1930. ÉVI MÁJUS HÓ 28-ÁN
TARTOTT XLII. ÉVI RENDES KÖZGYÜLÉSE.

I.

Dr. Hóman Bálint elnöki megnyitó beszéde.

Tisztelt Közgyűlés!

Évekkel ezelőtt, mikor a Magyar Néprajzi Társaság megtisztelő bizalma az elnöki székbe készült emelni, igen nagy aggodalmaim voltak, elfogadhatom-e ezt a fontos pozíciót oly társulat élén, melynek hivatáskörétől munkásságom meglehetősen távol áll. Aggodalmaim voltak, hogy mint a történettudomány művelője, kit a néptudományhoz a néprajzi gyűjteményeket is magában foglaló Magyar Nemzeti Múzeum élén elfoglalt állásomon kívül igen kevés szál fűz, vállalhatom-e ezt a megtiszteltetést.

Barátaim akkor oly férfiak példájára hivatkoztak, kik más tudományok területéről jöttek a Társaságba s másirányú hivatásuk ellenére is buzgó és lelkes munkásai lettek a Társaság ügyének és a néprajzi tudománynak. Három név ragadta meg különösen a figyelmet: Tagányi Károlyé, Herman Ottóé és Munkácsi Bernáté, kiknek élete és munkássága mindig követendő példaképen állt előttem s akiknek tudományos egyéniségem kialakításában is részük volt. Tagányi Károly egyik mesterem, buzdítóm, mentorom volt ifjúkori kutatásaimban és tudományos munkálkodásomban. Herman Ottó könyvei adtak ösztönzést a magyar őstörténet új szempontjainak felismeréséhez, népi emlékek történeti értékeléséhez és felhasználásához. Munkácsi Bernáttól kaptam az első komoly elismerő bírálatot, mikor az őstörténet köréből készült első tanulmányomat olvasva, azt tőlem ismeretlenül elkérte, hogy lapjában a külföldi olvasóközönség számára idegen nyelven kiadja.

Tagányi Károlyról, az elnöki székben elődömről, halála után tartott közgyűlésünkön volt módomban megelékezni. Ma a sors különös játéka következtében a másik két tudós munkásságát méltathatom.

Herman Ottó kőbe faragott képét holnap leplezzük le nagy ünnepség keretében a Magyar Nemzeti Múzeum kertjében. Társaságunkat megfelelő formában fogjuk ott képviselni, de úgy érzem, mai közgyűlésünkön sem haladhatunk el szó nélkül ez ünnep mellett. Mély megatottsággal és nem múlt tisztelettel hódolunk a nagy autodidakta emlékének, aki Néprajzi Múzeumunk nagyszerű halászati és pásztoranyagának összegyűjtésével az utolsó órában mentette meg tudományunk javára a magyar nép életének ezer meg ezer jellemző emlékét s aki a magyar ősfoglalkozásokról és pász-

torkodásról írt műveiben és számos tanulmányában úttörő munkát végzett az etnológia terén. Sem idő, sem alkalom nincs most rá, hogy Herman Ottó polihisztori méretű munkásságát teljes egészében méltassam. Csupán néhány rövid szóval kívántam megemlékezni Társulatunk s a magyar néprajzi tudomány egyik nagy alapítójáról.

Sajátos játéka a véletlennek, hogy mikor Társaságunk nagy-érdemű elnökének és újjáalakítójának emlékét ünnepeljük, egyik leglelkesebb munkatársa, az alapítógárda egyik legfiatalabb tagja, később a Társaságnak hosszú időn át érdemes alelnöke és szerkesztője is kivételes évfordulót ünnepel. Munkácsi Bernát tagtársunk a közeli napokban töltötte be életének 70. évét. Amidőn ez alkalomból a Társaság színe előtt nyilvánosan is kifejezem előljáróban már említett buzdításaiért személyes hálámat és köszönetemet, úgy érzem, mint a Magyar Néprajzi Társaság ezidőszerinti elnöke sem haladhatok el szó nélkül ez évforduló mellett.

Munkácsi Bernát egyike a keveseknek, akik még köztünk élnek és dolgoznak azok közül, akik 41 év előtt ott álltak Társaságunk bölcsőjénél, akik nemcsak felismerték az etnológia művelésének fontosságát, de munkásságukkal magas színvonalra is emelték a fiatal Néprajzi Társaság előadó üléseit, folyóiratát s velük a magyar néptudományt. Szerkesztőségének két évtizede virágkora volt az Ethnographiának s tapasztalásból mondhatom, ma is az ő szerkesztésében megjelent évfolyamok folyóiratunk legtöbbet forgatott kötetei. E kötetekben található az etnológia határterületén dolgozó tudósok, különösen a historikusok, legtöbb ösztönzést és tanulságot. Kiváltképen sok tanulságot meríthetünk magának Munkácsi Bernátnak a nyelvtudomány, történelem és etnológia határterületén mozgó őstörténeti tanulmányaiból. Nem akarom itt részletesen ismertetni és értékelni ezeket a maguk korában többször kedvezőtlen bírálatban is részesült alapvető dolgozatokat. Nem akarok példákat felsorolni Munkácsi cikkeit jellemző alapos tudásra és néha merész, de mindig indokolt intuíciora. Csupán azt kívánom kiemelni, hogy abban az időben, mikor a nyelvtudomány művelői s nyomukban a történettudósok is, szinte kivétel nélkül, teljesen szakítottak a krónikákban fenntartott ősi hagyománnyal és a hún-török-magyar rokonság gondolatával, kevesedmagával Munkácsi Bernát bátran hirdetett oly tényeket és elveket, melyeket akkor a bölcsek megmosolyogtak, de az utódok az újabb kutatások világánál igazoltnak látnak. A történeti és etnológiai tények és jelenségek mellőzésével pusztán nyelvtudományi tényekre építő ortodox finn-ugor iskola tanítása évtizedeken át kizárólagos igazságként uralkodott nyelv-tudósaink lelkén s a történészek nagy többségének ítéletét is megtevesztette, de az etnológus Munkácsi szemét nem tudta elkápráztatni. Történeti források és népi hagyományok kalauzolásával mellett hamar elérkezett az ősi hagyomány megbecsüléséhez, a nyelvtudományi eredmények látszatra ellentmondó történeti tények felismeréséhez.

Az egyetemen nekünk fiatalabbaknak e század elején egyik tanárunk előadásában igen lesújtóan nyilatkozott Munkácsi Ber-

nát — szerinte — délibábos östörténeti elméleteiről. Későbbi tanulmányaink meggyőztek ez ítélet helytelenségéről. Felismertük megállapításainak és meglátásainak igazi értékét s az általa tört csapáson továbbhaladva hordtuk és hordjuk az új köveket östörténetünknek már-már teljes pompájában kibontakozó épületéhez. S ha Munkácsi Bernát most az aggkor küszöbén az ifjabb generációk más úton, más eszközökkel elért eredményeiben meglevenedni látja a maga évtizedeken át hasztalanul hangoztatott igazságait, ezt elsősorban etnológus műveltségének, a népi értékeket, a néphagyományt megbecsülni tudó etnológus szempontjainak köszönheti. Illő, hogy ezekért a ma már általánosan elismert tudományos igazságokért s az érettük hosszú időn át vívott küzdelemért a magyar néptudomány művelői ünnepélyesen köszönetet mondjanak. Adja Isten, hogy a késő aggkorig, minden hanyatlás és elkedvetlenedés nélkül folytathassa érdemes munkáját.

Abban a reményben, hogy Társaságunk jövőben is hű marad a most méltatott alapítók magas célkitűzéséhez és fiatalabb tagjai teljes eredménnyel fogják a tőlük megkezdett munkát folytatni, szerencsém van a Magyar Néprajzi Társaság negyvenkettedik évi közgyűlését megnyitni.

*

Dr. Munkácsi Bernát válasza az elnöki megnyitó beszédre.

Méltóságos Elnök Úr! Igen tisztelt Közgyűlés!

Mélységes hálával köszönöm a jóindulatot, mellyel az Elnök Úr Ö Méltósága most elhangzott megnyitó beszédében igénytelen személyemről megemlékezett s e társaság feladataihoz tartozó munkásságomat érdemén felül méltatta.

Kora ifjúságom óta lelkes érdeklődéssel foglalkozom a magyar néptudomány két fontosságával: Az egyik a magyarral rokonnépek hitvilága és népköltése, mely szakban dicsőemlékü *Reguly Antal* utazótudósunk volt elődöm és mintaképem. A másik a magyar ethnológia, illetve östörténet, melynek bűvárlatára *Hunfalvy Pál* nagyszerű mesterünk s első elnökünk tanulmányai buzdítottak.

A rokonnépek lelki életének tanulmányához nyelvi kutatással kapcsolatban a múlt század nyolcvanas éveiben végzett Káma- és Ural-vidéki tanulmányútjaimban, s utóbb itthon a hadifoglyok útján volt alkalmam bő anyagot gyűjteni. A magyar ősiségre vonatkozólag első közleményem a „Földkisasszony násza“ címen a Pesti Napló 1886-ik évfolyamában jelent meg s a „fehér ló regéjének“ adatait és néphitbeli alapjait mutatja ki a volga-urali rokonnépek közt.

Hogy a magyar östörténet iránt való érdeklődésemből nagyobb arányú irodalmi munkásság fejlődhetett, abban főrése van a Magyar Néprajzi Társaságnak, mely reám bízta folyóiratának szerkesztését és alkalmat adott tanulmányaim közlésére. Ezenkívül támogatásával lehetővé tette a Keleti Szemle folyóirat megindítását, hol a magyar érdekű keleti tanulmányok németül is megjelenhettek s e tárgy iránt a külföldi tudósok figyelmét is fölkelthették.

Hálás megemlékezéssel gondolok mindezekre a mai napon s biztosíthatom a mélt. Elnök Urat, hogy a magyar néptudománynak ugyanaz a szeretete, mely lelkemet ifjúságomban, egy félszázaddal ezelőtt hevítette, él bennem ezidőszerint is. Bizonyosság erre éppen most sajtó alatt levő munkám is, mely a magyar ősiségben nagy szerepű *alánok* mai ivadékainak, a Kaukázusban lakó *oszét* népnek tőlem gyűjtött népköltési mutatványait közli fordítás és magyarázatok kíséretében. — Boldog leszek, ha éltem alkonyán is meg fogok felelhetni a Magyar Néprajzi Társaság, az *επιμοι εταμοι*, a kedves szaktársak hozzám fűzött várakozásának.

II.

Dr. Madarassy László főtítkári jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Társulati életünk, az utolsó évi jelentésem óta eltelt 371 nap alatt a népzenei gyűjtés jegyében folyt. Már a múlt évi jelentésemben is érintett szentgáli, továbbá a június 22—23-án rendezett kisgyőri, a szeptember 15-i püspökbogádi és az október 20-i cserépváraljai népzenei gyűjtések eredményéről január 29-én tartott nyilvános ülésünkön számoltunk be, a legnagyobb sikerrel. Ezen a beszámolón nemcsak a tagtársak fölmentvényét kaptuk meg abban a tekintetben, hogy a gyűjtésre megszavazott összegeket jól használtuk föl, hanem egy következő népzenei gyűjtésnek anyagi forrásait is megfakasztottuk. Egyik, a beszámolón jelen volt régi, lelkes tagtársunk, *Balabán Imre* ugyanis vállalkozott a további gyűjtés pénzügyi kérdéseinek megoldására. S a mai napon már jelenthetem, hogy 1930. évi népzenei gyűjtésünk céljára készpénzben eddig 350 pengőnyi adomány folyt be. A népzenei gyűjtés *Lajtha László* választmányi tagtársunk szakértő programja alapján és személyes vezetése mellett, továbbá *Veress Sándor* és *Volly István* tagtársaink közreműködésével már folyik is. Éltet a remény, különösen, ha időközben a dallamok fölvételére szolgáló és fogatékán levő viaszhengerekkel is ellát valaki bennünket, hogy az 1930. évi népzenei gyűjtéseinkről is gazdag eredménnyel számolhatunk be. A gyűjtés céljaira eddig 150 pengővel áldozott a Trieszti Általános Biztosító Társulat, Budapestről, 100 pengővel az Első Magyar Általános Biztosító Társaság, Budapestről és 100 pengővel *Kovács Frigyes* tagtársunk, Budapestről. *Herman Géza* községi főjegyző, Mikófalván, továbbá *Magyar Kázmér* választmányi tagtársunk pedig igaz magyar vendéglátással tették lehetővé, hogy a mikófalvi, illetve nagykőrösi népzenei gyűjtést végrehajthassuk. Fogadják érte mind-mind e helyütt a Társaság hálás köszönetét!

Nem tartozik ugyan szorosan e jelentés keretébe, de kötelességem mégis jelenteni, hogy jelentésttevő főtítkárr, *Ébner Sándor* választmányi tagtársunk közreműködésével, magánszorgalomból és magánköltegen közel egy év óta járja a magyar vidéket a már szintén utolsó óráit élő régi népszokások leírása, fényképezése céljából. Eddig a nógrádmegyei Homokterenyén az *aratást végzőt*, a pestmegyei Monoron a *szüreti ünnepet*, a pestmegyei Boldogon a *háromkirályok járását*, a borsodmegyei Szentistvánon a *tüzelősőlban való tanyázást*, a hevesmegyei Mikófalván a *juhászok kampóstáncát* és a hevesmegyei Maconkán a *búzaszentelést* vette föl. Ezekről a néprajzi kirándulásokról jelentésttevő főtítkárr esetről-esetre a Budapesti Hirlap hasábjain számolt be, hogy vele a néprajzi propagandát is erősítse. De az a szándéka, hogy népszokásgyűjtő akciójáról a jövő társulati év folyamán felolvasóülés keretében is beszámol.

Egyébként a lefolyt társulati évben is felolvasóüléseink megtartására és folyóirataink kiadására helyeztük a fősúlyt. A múlt évi rendes közgyűlés óta, a maival együtt hét ízben adtunk alkalmat a nagy nyilvánosságnak, hogy tanulmányainkat meghallgassa. Október 30-án *Richter M. István* választmányi tagtársunk az egykori céhek életének feldolgozása során együtt a céhmesterválasztásról beszélt, *Marót Károly* tagtársunk pedig a lundi V. nemzetközi vallástörténeti kongresszusról számolt be, ahol is a Társaság képviselőjében jelent meg. — November 27-én jelentésttevő főtitkár mutatta be, vetített képekkel illusztrált tanulmányát az aratókoszorúról. Ugyanakkor *Viski Károly* választmányi tagtársunk a székelykapuról értekezett vetített képek kíséretében. — December 18-án *Erdélyi Lajos* választmányi tagtársunk olvasott föl „Adatok fajtörténetünkhöz a nyelvjárások alapján” címmel, *Schwartz Elemér* választmányi tagtársunk pedig a német néprajzi társaságok által a berlini nagygyűlésen elhatározott néprajzi atlasz ügyét ösmertette. Végül *Szendrey Zsigmond* választmányi tagtársunk nevével fejfák cím alatt mutatott be egy csokorra valót a magyar temetők folklorjából. — Január 29-én jelentésttevő főtitkár mondotta el az 1929. évi népzenei gyűjtések történetét, vetített képekkel, *Lajtha László* választmányi tagtársunk pedig a gyűjtés népzenei eredményeit mutatta be *Molnár Imre* választmányi tagtársunknak, továbbá a M. Kir. Operaház egy zeneművészeinek és a Nemzeti Zenede 9 növendékének közreműködésével. Az ülést *Major Ervin* tagtársunknak „A népies magyar műzene s a népzene kapcsolatairól” c. előadása zárta be. — Február 26-án *Eckhardt Sándor* tagtársunk tartott előadást az utolsó virágénekről, *Molnár Imre* választmányi tagtársunk közreműködésével. Ugyanekkor *Páldeák Áron* vendégünk a moldvai csángók között a legutolsó esztendőben végzett néprajzi gyűjtésének eredményeit mutatta be vetített képek és eredeti dallamok kíséretében. — Március 26-án báró *Nyáry Albert* választmányi tagtársunk a palóc anyáról és gyermekéről mondott el eredeti megfigyeléseket, *Kiss Géza* (baranyai) tagtársunk pedig az ormánysági népviseletről beszélt tárgyi bemutatásokkal. — Végül mai évi rendes közgyűlésünkön *Szilády Zoltán* választmányi tagtársunk vetített képekkel és zenei bemutatásokkal kísért előadásban fejtegette a bolgár-magyar néprajzi kapcsolatokat. Önzenélő fűtő előadóinknak, az előadásainknak otthont adó Magyar Tudományos Akadémiának és Országos Magyar Iparművészeti Múzeumnak, a vetítést ellátó Erdélyi Mór-féle fényképészeti műintézetnek, valamint az üléseinket hirdető és azokról beszámoló fővárosi napisajtónak a Társaság hálás köszönetét nyilvánítom!

Hivatalos folyóiratunkat, az „Ethnographia—Népelet”-et, társlapjával, a „Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője”-vel közös borítékban, a lefolyt társulati évben csupán kétszer tudtuk tagtársaink kezébe adni, aminek egyetlen oka hivatalos folyóiratunk egyik szerkesztőjének, *Solymossy Sándor*-nak a szegedi egyetem néprajzi tanszékére egyetemi nyilvános rendes tanárrá történt kineveztetése és ennek következtében Szegedre való távozása. Utolsó közgyűlésünk óta megjelent a XL. évf. 2. és 3/4. száma, mindkét rész számos hangjeggyel, szövegképpel és műmelléklettel, amelyeknek tetemes költsége miatt folyóiratunk ívszámát ez évben is redukálnunk kellett. Amint a zárszámadásból kitűnik, folyóiratunknak és társlapjának kiadására ez évben is tetemes összegeket fordítottunk, amelyeknek végösszege semmiképen sincsen arányban a tag- és előfizetési díjakkal. Hogy mindennek dacára ez évben sem kellett gondolnunk a tag- és előfizetési díjak emelésére, azt részben a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr államsegélyének, részben a Budapest Székesfővárosi Köznevelési Rt., főképen pedig a Magyar—Holland Kultúrgazdasági Rt. nagy adományának köszönhetjük, melyekért e helyütt tolmácsolom a Társaság hálás köszönetét!

Egyéb kiadványaink közül az Emberföldrajzi Szakosztály kiadta a „Föld és Ember” IX. évf. 3/4., 5. és 6., továbbá X. évf. 1. és 2. számát. — „A Magyar Néprajzi Társaság Könyvtára” 2. köteteként megjelenő „A magyarság szokásai” c. mű anyaggyűjtési és szerkesztési munkálatai tovább folytak; a műből az „Ethnographia—Népélet” XL. évfolyamában további mutatóvány jelent meg és pedig jelentéstartó *főtitkár* földolgozásában a „Magyar szüreti szokások”. A gyűjtés munkája és a mutatóványok közzlése egyelőre tovább folyik mindaddig, amíg a tervezett 2. kötetre való anyag a szükséges képekkel együtt nem lesz. — Tudományszakunk népszerűsítése céljából, mint propagandakiadványaink újabb sorozatának második számát, folyóiratunk XL. évf. 3/4. számával a tagoknak és előfizetőknek megküldöttük jelentéstartó *főtitkár*-nak „Mikor az uralmat megfordították” c. cikkét, mely különnyomatként jelent meg a „Budapesti Hírlap” 1929. évf. 294. számából. — A tudományszakunk gyakorlati művelése céljából a költségvetésbe fölvetett összegből eddig 200 pengő gyűjtési segítyt adtunk *Páldeák Áron*-nak moldvai csángó-tanulmányokra; a fennmaradó 200 pengő fölhasználását illetőleg, választmányunk később fog határozni.

Társadalmi téren ez évben is megragadtunk minden kínálkozó alkalmat, hogy régi összeköttetéseinket ápoljuk és újakat teremtsünk. Így jelentéstartó *főtitkár* a Társaság képviselőjében a következő alkalmakkor jelent meg: a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók Sopronban, augusztus 28—31-ig tartott XL. vándorgyűlésén, ahol „Herman Ottó útinaplója” címmel előadást is tartott; a Magyar Ornithologusok Szövetségének Lillafüreden, október 10—11-én Herman Ottó emlékére tartott vándorgyűlésén, ahol Herman Ottóról, mint etnográfusról tartott előadást. — Csatlakozott Társaságunk ahhoz a magyar társadalmi mozgalomhoz, mely a vilnai Báthory István-Egyetemet megalapításának 350. évfordulója alkalmából üdvözölte. Atíratban üdvözöltük továbbá az Országos Magyar Régészeti Társulatot fennállásának 50. évfordulója alkalmából. Megbíztuk *Bartucz Lajos* titkárt, hogy a Szabad-Egyetem további kiépítése céljából tartandó megbeszéléseken a Társaság képviselőjében részt vegyen. Fölkértük *Marót Károly* tagtársunkat, hogy a lundi V. nemzetközi vallástörténeti kongresszuson Társaságunkat képviselje. Megemlítené tartom végül, hogy az „Ethnographia—Népélet” 1905—1928. évfolyamának egy teljes sorozatát ingyen átengedtük a római vatikáni könyvtárnak, hogy folyóiratunk egy példányát tiszteletpéldányként megindítottuk a m. kir. Mezőgazdasági Múzeum könyvtárának, hogy a „Studi e Materiali di Storia delle Religioni” című római és az „Erdélyi Irodalmi Szemle” című kolozsvári folyóiratokkal csereviszonyba léptünk.

Attérve anyagi ügyeinkre, hivatkozom a közgyűlésen kiosztott pénztári kimutatásainkra, melyek elég tiszta képét mutatják gazdálkodásunknak. Az adományok tételéhez azonban kedves kötelességemnek tartom néhány kiegészítő megjegyzést fűzni. Nevezetesen: utolsó jelentésem óta adomány (segély, felülfizetés) címén befolyt összesen 11.809 pengő; ebből 1000 pengőt a vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr, 6400 pengőt a Magyar-Holland Kultúrgazdasági R. T., 4000 pengőt a Budapest Székesfővárosi Közlekedési R. T. adott, 409 pengőt pedig, jobbára kisebb tételekben, tagtársaink küldtek be. Nevüket hivatalos folyóiratunk hasábjain esetről-esetre közzöltük; hálás köszönetünket fogadják ez alkalommal!

A Herman Ottó-szoboralap múltévi jelentésem óta 205 pengővel 521 pengőre szaporodott. Minthogy időközben a Magyar Ornithologusok Szövetsége is mozgalmat indított egy Herman Ottó-émlékmű érdekében s minthogy választmányunk belátta, hogy a mai nehéz gazdasági viszonyok között Társaságunk egymaga nem tud megbirkózni az országos gyűjtés nehéz feladataival, a Magyar Ornithologusok Szövetségének a gyűjtött összeget azzal a kikötéssel ajánlotta föl, hogy az emlékművön a Magyar

Néprajzi Társaság anyagi hozzájárulása is föltüntetve legyen. A Szövetség az ajánlatot elfogadta s minthogy időközben más tudományos alakulatok is, mint pl. a Kir. Magyar Természettudományi Társulat nagy adománnyal csatlakoztak a Szövetség mozgalmához, az emlékmű ügyét sikerült annyira vinni, hogy annak leleplezése a Nemzeti Múzeum kertjében néhány nap múlva megtörténhet.

Tagtársaink sorából utolsó jelentésem óta elvesztettünk 17-et és pedig elhalálozás miatt 4-et, kilépés címén 13-at. Ezzel szemben fölvettünk 1 alapítótagot, nevezetesen a Magyar Általános Köszénbánya R.-T.-ot 400 pengővel és 35 évdíjas rendes tagot. Minthogy a több év óta hátralékos tagtársaknak mult évi közgyűlésünk alkalmával bejelentett törlése megtörtént, taglétszámunk a mai közgyűlés napján = 526. (Ebből védnök 1, tiszteleti tag 14, alapítótag 156, évdíjas tag 355.) — Elhunyt tagtársaink közül öszinte kegyelettel emlékezem meg Uuno Taavi *Sirelius* tiszteleti tagunkról, a helsingforsi tudományegyetem kiváló tanáráról, a finn nemzeti múzeum néprajzi osztályának igazgatójáról, a világhírű tárgyi etnográfusról és *Kovách Aladár* évdíjas és választmányi tagtársunkról, nyug. vár. megyei főlevéltárnokról, a szekszárdi Tolnavármegyei Múzeum igazgatójáról, a tolnavármegyei Sárköz magyar népének tudós kutatójáról. Emléküket kegyelettel őrizzük!

*

Tisztelt Közgyűlés! Mult évi jelentésemben beszámoltam arról a szűk körű, de annál melegebb házi ünnepünkről, melyet Társaságunk megalapításának negyvenedik évfordulója alkalmából rendeztünk. Megragadom az alkalmat, hogy mai jelentésem alkalmával egy másik évfordulóról emlékezzen, ami mellett csöndben, ünneplés nélkül haladtunk el, mert a kort, amelyben élünk, nem tartjuk alkalmasnak a gyakorta jubileumozásra. Március 31-én mult 10 éve annak, hogy Társaságunk alapjait újból leraktuk. Az ú. n. kilences intézőbizottság, mely 1919 március 26-tól, egy éven át közgyűlési megbízásból vitte az ügyeket, ez napon adta vissza mandátumát a közgyűlésnek. A nagy világégés üszkös romjai még mindenfelé füstölögtek, még senki sem tudta, hogy mi lesz hazánk sorsa. De éreztük, akik azon a közgyűlésen jelen voltunk, hogy Társaságunknak is mielőbb talpra kell állania, mert a világ ítélszéke előtt mennél több bizonyosságát kell adni a nemzet élni akarásának. És talpra állottunk.

És másfél esztendő múlva a világhírű uppsalai svéd egyetem egyik kiválósága, *Wiklund* professor, indítatva érezte magát, hogy hosszú levelet küldjön hozzánk. Levelében többek között ezt írja: ... *öszinte csodálattal adózom annak a törhetetlen energiának, amellyel a magyarok tudományos kutatásaikat folytatják* ... Ennek a törhetetlen energiának, amit íme, egy idegen tudós is észrevesz, credménye minden, amit tíz esztendő alatt elértünk s ami társulati életünk kereteit ma kitölti. Örömmel gondolok arra, hogy tíz éven át, mint főtitkár, ennek a nagy munkának középpontjában állhattam. Abban a reményben, hogy Társaságunk a jövőben is meg fogja találni a fennmaradáshoz és működéséhez szükséges energiaforrássokat, zárom tizedik főtitkári jelentésemet, kérve annak szíves tudomásulvételét.

III.

A számvizsgálóbizottság jelentése.

Tisztelt Közgyűlés! Alulírottak, mint a Magyar Néprajzi Társaság XLI. évi rendes közgyűlése által kiküldött számvizsgálók, tisztelettel jelentjük, hogy a Magyar Néprajzi Társaság pénztári ügyvitelét, a bemutatott okmányok alapján, a mai napon megvizsgáltuk és miután az ügykezelést, valamint a pénztár állapotát

minden tekintetben rendbenlevőnek találtuk, javasoljuk, hogy a pénztárnok úrnak a felmentvényt a szokásos fenntartással megadni és lelkiismeretes munkájáért neki köszönetet szavazni méltóztassék.

Budapest, 1930 március hó 7.

Koch Károly s. k., Czákó István s. k.,
számvizsgálók.

IV.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság 1929. évi bevételeiről és kiadásairól.

I. Bevételek:

1. Rendes tagsági díj	2.136 P 35 fill.
2. Alapító tagsági díj	98 „ — „
3. Adomány (segély, felülfizetés):	
a) Vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter államsegélye az „Ethnographia—Népélet” kiadására	1.000 „ — „
b) Ugyanannak államsegélye „A magyarság szokásai” című mű szerkesztésére	400 „ — „
c) Magyar-Holland Kultúrgazdasági R.T.-től	6.400 „ — „
d) Budapest Székesfővárosi Közlekedési R.T.-től	4.000 „ — „
e) Egyéb adomány és felülfizetés	349 „ 60 „
4. Kamat (osztalék, visszatérítés)	960 „ 98 „
5. Előfizetés	628 „ 08 „
6. Kiadványeladás	301 „ 20 „
7. Vegyes (átfutó):	
a) Pénztári maradvány az 1928. évről	582 „ 04 „
b) Pénzadományok a Herman Ottó-emlékszoborra	216 „ — „
c) Átfutó tétel	7 „ 50 „

Bevételek összege: 17.079 P 75 fill.

II. Kiadások:

1. Ügyvitel:	
a) Személyi járandóságok	736 P — fill.
b) Dologi kiadások	1.417 „ 48 „
2. Folyóirat:	
a) Szerkesztői és írói tiszteletdíjak	685 „ 55 „
b) Nyomdai kiadások	6.271 „ 91 „
3. Melléklet (segély a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Társaságának az „Értesítő” kiadására)	4.200 „ — „
4. Egyéb kiadvány:	
a) Segély „A magyarság szokásai” c. mű szerkesztésére	800 „ — „
b) Segély az Embertani Szakosztálynak az „Antropológiai Füzetek” kiadására	800 „ — „
5. Gyűjtési segély	400 „ — „
6. Tökésítés (a Herman Ottó-emlékszobor javára)	305 „ — „
7. Vegyes (átfutó)	7 „ 50 „

Kiadások összege: 15.623 P 44 fill.

I. Bevételek összege ..... 17.079 P 75 fill.

II. Kiadások összege ..... 15.623 P 44 fill.

Maradvány: 1.456 P 31 fill.

azaz: Egyezernégyszázötvenhat pengő 31 fillér.

Czákó István s. k., számvizsgáló.
Koch Károly s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.,
pénztárnok.

V.

Pénztári kimutatás a Magyar Néprajzi Társaság vagyonáról 1929. évi december hó 31-én.

a) 3 drb, egyenként 2.000 K névértékű 4%-os „Budapest székesfővárosi kölcsönkötvény”	— P — fill.
b) 1 drb, 100 K névértékű 4%-os „Magyar koronajáradékkötvény”	— „ — „
c) 19 drb, egyenként 200 K névértékű 4%-os „Magyar koronajáradékkötvény”	— „ — „
d) 16 drb, egyenként 1.000 K névértékű, úgynevezett „Hadi-kölcsönkötvény”	— „ — „
e) A „Herman Ottó-emlékalap” 3.175 K készpénzvagyona a Magyar Leszámitoló és Pénzváltó-Bank 30.685. sz. betétkönyvében	— „ — „
f) 70 drb, egyenként 14 P névértékű „Magyar Tudományos Társulatok Sajtóvállalata R.T.” részvény	980 „ — „
g) A „Herman Ottó-emlékszobor” készpénzvagyona a Pesti Hazai Első Takarékpénztáregyesület betétkönyvében	305 „ — „
h) M. kir. postatakarékpénztárban a 3.019. sz. csekkszámlán	480 „ 45 „
i) Kézipénztárban	975 „ 86 „

Összesen: 2.741 P 31 fill.

azaz: Kettőezerhétszáznegyvenegy pengő 31 fillér.

Czakó István s. k., számvizsgáló.
Koch Károly s. k., számvizsgáló.

Puchász Károly s. k.,
pénztárnok.

VI.

A Magyar Néprajzi Társaság költségelőirányzata az 1930. évre.**I. Bevételek:**

1. Rendes tagsági díj	2.000 P — fill.
2. Alapító tagsági díj	— „ — „
3. Adomány (segély, felülfizetés)	8.000 „ — „
4. Kamat (osztalék, visszatérítés)	600 „ — „
5. Előfizetés	400 „ — „
6. Kiadványeladás	— „ — „
7. Vegyes (átfutó)	1.456 „ 31 „

Bevételek összege: 12.456 P 31 fill.

II. Kiadások:

1. Ügyvitel	2.240 P 31 fill.
2. Folyóirat	8.000 „ — „
3. Melléklet	3.200 „ — „
4. Egyéb kiadvány	400 „ — „
5. Gyűjtési segély	400 „ — „
6. Tőkésítés (Herman Ottó-emlékszoborra)	216 „ — „
7. Vegyes (átfutó)	— „ — „

Kiadások összege: 14.456 P 31 fill.

I. Bevételek összege ..... 12.456 P 31 fill.
II. Kiadások összege ..... 14.456 P 31 fill.

Hiány: 2.000 P — fill.

Jegyzőkönyv

a Magyar Néprajzi Társaságnak 1930. évi május hó 28-án, délután 6 órakor az Országos Magyar Iparművészeti Múzeum dísztermében tartott XLII. évi rendes közgyűléséről.

Jelen vannak: *Dr. Hóman Bálint* elnök, *Dr. Czako Elemér* társelnök, *Dr. Bátky Zsigmond* és *Dr. Solymossy Sándor* alelnökök; *Dr. Madarassy László* főtitkár, *Dr. Bartucz Lajos* titkár és *Puchász K. Tibor* pénztárnok; *Dr. Bíró Lajos*, *Husza József* és *Dr. Munkácsi Bernát* tiszteleti tagok; *Dr. Bán Aladár*, *Dr. Bibó István*, *Binder Jenő*, *Dr. Bodor Antal*, *Ernyey József*, *Dr. Ebner Sándor*, *Dr. Györffy István*, *Magyar Kázmér*, *Dr. Makoldy Sándor*, *Dr. báró Nyáry Albert*, *Relkovič Davorka*, *Szabó Imre*, *Dr. Szabó Kálmán*, *Szendrey Zsigmond*, *Dr. Szilády Zoltán* és *Dr. Viski Károly* választmányi tagok; *Balabán Imre*, *Benyovszky István*, *Dr. Borzák István*, *Csete Balázs*, *Czako István*, *Dr. Eckhardt Sándor*, *M. Kiss Lajos*, *Dr. Krepuska Gyula*, *Dr. Móricz Károly*, *Nagy Lajos*, *Nagy Sándor* és *Dr. Teszák K. Ágost* alapító-, illetve évdíjas tagok.

Tárgysorozat:

1. *Dr. Hóman Bálint* elnöki megnyitóbeszédét — *Dr. Munkácsi Bernát* tiszteleti tagnak arra adott válaszával — a közgyűlés nagy lelkesedéssel és általános helyesléssel fogadja. — Elnök ezután megállapítja, hogy a közgyűlés szabályszerűen hívatott egybe és hogy a közgyűlés határozatképes, mert húsznál több tag van jelen; a jegyzőkönyv írására *Dr. Bartucz Lajos* titkárt, hitelesítésére pedig *Binder Jenő*-t és *Dr. Viski Károly*-t kéri föl.

2. *Dr. Szilády Zoltán* választmányi tagnak „Bolgár-magyar néprajzi kapcsolatok” című, vetített képekkel és zenei bemutatásokkal kísért előadását a közgyűlés tetszéssel fogadja.

3. *Dr. Madarassy László* főtitkári jelentését a közgyűlés egyhangúlag és köszönettel tudomásul veszi.

4—6. *Puchász Károly Tibor* pénztárnok bemutatja: a) az 1929. év zárószámadására, b) az 1929. évi december 31-i vagyonkimutatásra és c) az 1930. évi költségelőirányzatra vonatkozó, választmányilag letárgyalt jelentéseit. Ezután — *Czako István* számvizsgáló mutatja be a számvizsgálóbizottság jelentését az 1929. évi pénztári ügyvitel megvizsgálásáról. — A pénztári jelentéseket a számvizsgálóbizottság jelentése, a költségelőirányzatot a főtitkár felvilágosításai alapján a közgyűlés egyhangúlag elfogadja, a pénztárnoknak a felmentvényt, a szokásos fenntartással megadja s úgy neki, mint a számvizsgálóbizottság tagjainak köszönetet szavaz; számvizsgálókul pedig az 1930. évre, egyhangú felkiáltással újból *Czako István*-t és *Koch Károly*-t választja meg.

7. Elnök bemutatja a jelen közgyűlés alkalmával alapszabály szerint kilépő, de újra választható fővárosi és vidéki választmányi tagok névsorát, valamint a választmány javaslatát 15 fővárosi és 10 vidéki választmányi tagsági helynek az 1930—1932. évkörre való betöltésére. Miután — elnök föltett kérdésére a közgyűlés egyhangú fölkiáltással a választmány javaslata mellett döntött, — elnök kihirdeti, hogy az 1930—1932. évkörre választmányi taggá szabályszerűen megválasztottak: I. a fővárosi választmányba: 1. *Barátosi Balogh Benedek*, 2. *Bartók Béla*, 3. *Dr. Heller Bernát*, 4. *Dr. Kemény György*, 5. *Dr. Kovács Alajos*, 6. *Dr. Lambrecht Kálmán*, 7. *Dr. Magyary Zoltán*, 8. *Dr. Melich János*, 9. *Dr. Róheim Géza*, 10. *Szendrey Zsigmond*, 11. *Dr. Thirring Gusztáv*, 12. *Dr. Trocsányi Zoltán*, 13. *Dr. Viski Károly*, 14. *Balabán Imre* (új!), 15. *Dr. Eckhardt Sándor* (új!); II. a vidéki választmányba: 1. *Dr. Berze Nagy János*, 2. *Dr. Bibó István*, 3. *Dr. Gálos Rezső*, 4. *Gönczi Ferenc*, 5. *Dr. Imre Sándor*, 6. *Dr. Kogutowicz Károly*, 7. *Dr. Prinz Gyula*, 8. *Szabó Imre*, 9. *Dr. Zolnai Gyula*, 10. *Dr. Nyárády Mihály* (új!).

8. Minthogy indítvány nem érkezett — elnök a közgyűlést bezárja.

K. m. f. *Dr. Hóman Bálint* s. k., elnök. *Dr. Bartucz Lajos* s. k., jegyzőkönyvíró. Hitelesítjük: *Binder Jenő* s. k. *Dr. Viski Károly* s. k.

A Herman Ottó-emlékszobor leleplezése a Nemzeti Múzeum kertjében. A Magyar Néprajzi Társaság és a Kir. Magyar Természettudományi Társulat tete-
mes anyagi hozzájárulásával a Magyar Ornithologusok Szövetsége által emelt Her-
man Ottó-emlékszobrot május hó 29-én leplezte le *dr. gróf Klebelsberg Kuno* vall.
és közoktatásügyi m. kir. miniszter, több tudományos társulat és intézmény kép-
viselőinek, valamint néhai Herman Ottó nagyszámú tisztelőinek jelenlétében. Az
emlékszobor a Nemzeti Múzeum kertjének egyik legszebb pontján áll. Hatalmas,
természetesen hagyott sziklatömb oldalában van elhelyezve Herman Ottó márvány-
ból faragott képmása, mely *Horvay János* szobrászművész alkotása. A Magyar
Néprajzi Társaság koszorúját — melynek szalagjain ez a fölírás volt: „Második
megalapítójának, Herman Ottónak hálás emlékezettel a Magyar Néprajzi Társaság”
— a Nemzeti Múzeum koszorújával együtt, beszéd kíséretében *dr. Hóman Bálint*
elnök, a Nemzeti Múzeum főigazgatója helyezte el.

Tagfelvétel 1930. év II. negyedében. Alapító tagul: *Magyar Általános Köz-
szénbánya R. T.*, Budapest. — Évdíjas tagul: 1. *Szegedy Maszák Pálma*, Buda-
pest. — 2. *Radnóti István*, a Falu-Szövetség titkára, Budapest. — 3. *Dr. Kunvari
Bella*, orvos, Budapest. — 4. *Nagy Sándor*, a Falu-Szövetség igazgatója, Budapest. —
5. *Dr. Fábián Dániel*, orvos, Budapest.

Alapítványbefizetés 1930. év II. negyedében. *Magyar Általános Köszén-
bánya R. T.* 400 P.

Adomány (segély, felülfizetés) 1930. év II. negyedében. *Kovács Frigyes*
100 P. — *Rózsa Irén* 8 P. — *Dr. Kornis Gyula* 8 P. — *Spolarich Károly* 8 P. —
Zoltány Gizella 15 P. — *Dr. Szinnyei József* 8 P. — *Veszprémi Takarékpénztár*
8 P. — *Spolarich József* 8 P. — *Magyar-Holland Kultúrgazdasági R. T.* Budapest,
3200 P. — *Első Magyar Általános Biztosító Társaság Budapest*, 100 P. — *Somogy-
vármegye közönsége, Kaposvár*, 9 P.

**Beérkezett folyóirat-cserepéldányok, tiszteletpéldányok 1930. év II. ne-
gyedében.** *A Falu*. XI. évf. 3—6. száma. Budapest, 1930 márc.—jún. — *A Tenger*.
XX. évf. 4—5. száma. Budapest, 1930. — *Athenaeum*. Új Folyam. XVI. kötet, 1—2.
füzete. Budapest, 1930. — *Erdély*. XXVII. évf. 1. száma. Cluj-Kolozsvár, 1930.
jan.—febr. — *Erdélyi Túrista*, II. évf. 1. száma. Brasov—Brassó, 1930. máj. —
Film és Művelődés. 5. évf. 1—4. száma. Bpest, 1930. jan.—ápr. — *Föld és Ember*.
X. évf. 2—3. száma. Bpest, 1930. — *Földrajzi Közlemények*. LVIII. évf. 1—6. száma.
Bpest, 1930. — *Györi Szemle*. I. évf. 4—6. száma. Győr, 1930. ápr.—jún. — *Katholi-
kus Szemle*. XLIV. kötet, 4—6. száma. Bpest, 1930. ápr.—jún. — *Magyar Statisztikai
Szemle*. VIII. évf. 3—5. száma. Bpest, 1930. márc.—máj. — *Magyar-Zsidó Szemle*.
XLVII. évf. 3—6. száma. Bpest, 1930. ápr.—jún. — *Muzsika*. II. évf. 3—5. száma.
Bpest, 1930. márc.—máj. — *Napkelet*. VIII. évf. 4—6. száma. Bpest, 1930. ápr.—jún.
— *Népünk És Nyelvünk*. II. évf., 3—5. száma. Szeged, 1930. márc.—máj. — *Proles-
táns Szemle*. XXXIX. évf. 4—6. száma. Bpest, ápr.—jún. — *Technika*. XI. évf. 2—4.
Bpest, 1930. febr.—ápr. — *Természettudományi Közlöny*. LXII. köt. 8—12. száma.
Bpest, 1930. ápr. 15—jún. 15. — *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft
in Wien*. Band LX. Heft 2—3. Wien. 1930. — *Sitzungsberichte der Bayerischen
Akademie der Wissenschaften*. Philosophisch-historische Abteilung. Jahrg. 1929.
Heft. 3. — *Schlussheft*. Jahrg. 1930. Heft. 1. — *Bulletin of the New York Public
Library*. Vol. 34. Nr. 4—6. New York, April—June. — *Bjuletény Etnograficnoj
Komiszii Ukranszkoj Akademii Nauk*. No. 1—11. Kijev, 1926—1929. — *Etnografia*.
3. évf. 5—6. száma. Moszkva—Leningrád, 1928.

INHALT DER SELBSTÄNDIGEN MITTEILUNGEN.

Alex. Solymossy: Eine uralte Grabmalform bei unserem Volke.

In ungar. Dörfern kommen im allgemeinen zweierlei Formen von Grabzeichen aus Holz vor: 1. das Grabkreuz (katholisch) u. 2. die sog. „Speerstange“, ein dünner hoher Stock (1½ mtr.) mit künstlichen Schnitzereien (calvinistisch). Vereinzelt findet man aber daneben (ebenfalls bei Calvinisten) einen dritten Typus: es ist ein wuchtiger Holzstamm, oben dachartig gestaltet, der Kopf dick und bischen nach vorne geneigt; der mittlere Teil zurücktretend, flach für die Inschrift, die sich weisz vom schwarzen Hintergrunde abhebt. Die einzelnen Exemplare weichen vielfach von einander ab (Bild 1—7.), was auf ein hohes Alter hinweist. Die prägnanteste u. offenbar älteste Form hat sich im Dorfe Cseke (am oberen Theiss-Fluss) erhalten. Unter dem dachförmigen Kopfe sind drei tiefe Einschnitte angebracht, die in groben Zügen ein menschliches Antlitz darstellen sollen. Das Ganze ist offensichtlich ein aufgerichteter halber Kahn mit darinliegendem Toten (Bild 8. u. 9.). Cseke ist ein mit Morasten umgebener Ort, dessen Einwohner jahrhundertlang sich mit Fischerei befassten.

Nun haben die Götzenbilder der Wogulen und Ostjaken, welche die engsten Verwandten der Ungarn sind, dieselbe Form. (Bild 10. u. 11.) Diese Götzenstandbilder waren bezeugtermassen frühere Grabmäler. Es war für den grossen Volkstamm der Ural-Altajer charakteristisch, dass sie nach dem Ableben eines Stammesgenossen aus Holz eine „Seelenpuppe“ für ihn verfertigten, die sie solange im Hause behielten, bis die Körperteile draussen im Grab verwest waren. Bis dahin besuchte die Seele (als Gespenst) das Hausgesinde; als dann die Seele ihre Körperhülle verlor und sich zu den früher Hingegangenen (ins Jenseits) begeben musste, wurde ein zweites Abschiedsmahl, das getreue Abbild des ersten Begräbnisses, veranstaltet, wo die Rolle des Toten das Götzenbild (die Puppe) übernehmen musste. Zu Grabe getragen, wurde es dort als Grabzeichen aufgestellt. Wogulen und Ostjaken waren seit urchenzeitlichen Zeiten Fischervölker, die ihre Toten in Kähnen (als Särge) bestatteten, welche Form dann auf ihre Götzenbilder übertragen wurde. Unser Grabpfahl scheint demnach eine uralte Form bewahrt zu haben, die anderswo in Europa nirgends vorkommt.

Aladár Köhler: Die Sage von Peter v. Szápár (Der Mann im Pflug). (I.)

Peter von Szápár, ein ungar. Edelmann und Freiheitskämpfer, lebte in der 2. Hälfte des XVII. Jahrhunderts. Damals hielten die Türken den dritten Teil von Ungarn mit der Hauptstadt Buda in ihrem Besitz. Ein beständiger Plänklerkrieg tobte zwischen fremden Eroberern u. einzelnen ungar. Grundherren; P. v. Sz. war unter ihnen einer der gefürchtetsten Kämpfer. In Hinterhalt gelockt, fiel er in die Hände des Türken: Hamza Beg; wurde von ihm unmenschlich gequält, musste längere Zeit den Pflug ziehen. Bei Austausch hoher Gefangener erhielt er die Freiheit wieder. Später (1686) bei der Rückeroberung Buda's, wo sich P. v. Sz. abermals auszeichnete, schenkte ihm der Heerführer den gefangenen Hamza, als Sklaven, um Rache an ihn zu nehmen. Der Türke, über sein Los benachrichtigt, nahm Gift. Der christliche Held, ohne davon zu wissen, begnadigte ihn u. setzte ihn in Freiheit. Hamza starb, nachdem er in seiner letzten Stunde zur christlichen Religion übertrat.

Alexander Dömötör: Die Räuberromantik in der ungarischen Volkspoesie. (II.)

In der Vorstellung des ungar. Volkes lebten einzelne berühmte Pusztensöhne, wie auch Räuberhauptleute als ritterlich gesinnte, unerschrockene Helden fort, die nur wohlhabende Leute, besonders staatliches Gut angriffen und ihre Beute unter den Armen austeilten. Historische Tatsachen bezeugen wirklich, dass es unter ihnen solche Leute gab. Die österreichische Fremdenherrschaft und rücksichtslose Unterdrückung trieb nicht selten rechtshaffene Leute in die Tiefebene hinaus und zwang sie zum freien Leben; diese mehr politisch Verfolgten gaben der ganzen Kaste ein sympathisches Gepräge. Daraus entstand eine speziell folkloristische Romantik, mit welcher die literarische, besonders im Anfang nichts gemein hatte. Die Kunstromantik in Ungarn entsprang aus fremden Einflüssen, besonders aus deutschen literarischen Quellen. Es war eine unverfälschte, grausige Ritterromantik, die erst später auf Helden aus dem Volke aufmerksam wurde und ihren Charakter diesen anpasste.

A szerkesztésért felelős: Dr. Solymossy Sándor.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1930. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (F.: Czákó Elemér dr.)

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG

VÉDNÖKE, ELNÖKSÉGE, TISZTIKARA ÉS VÁLASZTMÁNYA

A XLII. ÉVI RENDES KÖZGYÜLÉS UTÁN.

VÉDNÖK: *Dr. gróf Klebelsberg Kuno* v. b. t. t., vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter.

ELNÖK: *Dr. Hóman Bálint*, egyetemi ny. r. tanár, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója. TÁRSELNÖK: *Dr. Czákó Elemér*, nyug. h. államtitkár, a Kir. Magyar Egyetemi Nyomda főigazgatója. ALELNÖKÖK: *Dr. Bátky Zsigmond*, múzeumi igazgató, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának igazgatója és *Dr. Solymossy Sándor*, egyetemi ny. r. tanár.

FŐTITKAR: *Dr. Madarassy László*, múzeumi igazgatóőr. TITKAR: *Dr. Bartucz Lajos*, múzeumi őr, egyetemi m. tanár. PÉNZTARNOK: *Puchász Károly Tibor*, múzeumi gazdasági hivatali ellenőr.

VÁLASZTMÁNY: a) fővárosi: I. az 1928—1930. évkörre: 1. *Ballai Károly*, a Gyermektanulmányi Múzeum igazgatója; 2. *Dr. Bán Aladár*, főgimn. igazgató; 3. *Binder Jenő*, nyug. főgimn. igazgató; 4. *Dr. Bodor Antal*, m. kir. gazdasági főtanácsos, egyetemi m. tanár; 5. *Dr. Czettler Jenő*, egyetemi ny. r. tanár, a képviselőház alelnöke; 6. *Fekete József*, áll. tanítóképzőintézeti tanár; 7. *Magyar Kázmér*, m. kir. gazdasági főtanácsos; 8. *Dr. Mahler Ede*, nyug. egyetemi ny. r. tanár; 9. *Dr. Makoldy Sándor*, áll. főreálisk. tanár; 10. *Dr. Molnár Imre*, főiskolai tanár; 11. *Dr. báró Nyáry Albert*, író; 12. *Dr. Schwartz Elemér*, főgimn. tanár, egyetemi m. tanár; 13. *Dr. gróf Teleki Pál*, nyug. m. kir. miniszterelnök, egyetemi ny. r. tanár; 14. (Be- töltetlen!); 15. (Betöltetlen!); II. az 1929—1931. évkörre: 1. *Dr. Erdélyi Lajos*, főiskolai tanár, egyetemi rk. tanár; 2. *Ernyey József* múzeumi őr; 3. *Dr. Ébner Sándor*, múzeumi főtiszt; 4. *Garay Akos*, festőművész; 5. *Dr. Gombocz Zoltán*, egyetemi ny. r. tanár; 6. *Dr. szigethi Győrffy István*, múzeumi igazgatóőr, egyetemi m. tanár; 7. *Dr. Kodály Zoltán*, főiskolai tanár; 8. *Dr. Lajtha László*, nyug. múzeumi igazgatóőr, zenetanár; 9. *Mader Béla*, nyug. min. s. hiv. főigazgató; 10. *Dr. Németh Gyula*, egyetemi ny. r. tanár; 11. *Dr. báró Nopcsa Ferenc*, a M. Kir. Földtani Intézet v. igazgatója; 12. *Relkovič Davorka*, polgári iskolai tanár; 13. *Dr. Szilády Zoltán*, főgimn. tanár, egyetemi m. tanár; 14. *Toroczkoí Wigand Ede*, m. kir. kormányfőtanácsos; 15. *Gróf Zichy István*, földbirtokos, az Orsz. Magyar Szép- művészeti Múzeum tb. öre; III. az 1930—1932. évkörre: 1. *Balabán Imre*, r. t. igazgató; 2. *Barátosi Balogh Benedek*, sz. főv. polgáriiskolai igazgató; 3. *Bartók Béla*, főiskolai tanár; 4. *Dr. Eckhardt Sándor*, egyetemi ny. r. tanár; 5. *Dr. Heller Bernát*, főiskolai tanár; 6. *Dr. Kemény György*, múzeumi könyvtárnok; 7. *Dr. Kovács Alajos*, h. államtitkár, a M. Kir. Központi Statisztikai Hivatal igazgatója; 8. *Dr. Lambrecht Kálmán*, egyetemi m. tanár; 9. *Dr. Magyary Zoltán*, min. tanácsos, egyetemi ny. r. tanár; 10. *Dr. Melich János*, egyetemi ny. r. tanár; 11. *Dr. Róheim Géza*, író; 12. *Szendrey Zsigmond*, reálgimn. tanár; 13. *Dr. Thirring Gusztáv*, m. kir. kormányfőtanácsos, a sz. főv. Statisztikai Hivatal nyug. igazgatója, egyetemi ny. rk. tanár; 14. *Dr. Trocsányi Zoltán*, író, lapszerkesztő; 15. *Dr. Viski Károly*, múzeumi őr; b) vidéki: I. az 1928—1930. évkörre: 1. *Dr. Baróti Lajos*, nyug. áll. főreálisk. tanár, Balatonalmádi; 2. *Szentmártoni Darnay Kajetán*, kereskedelmi tanácsos, Kaposvár; 3. *Dr. Ecsedi István*, múzeumigazgató, egyetemi m. tanár, Debrecen; 4. *Kiss Lajos*, múzeumigazgató, Nyíregyháza; 5. † *Kovách Aladár*, nyug. vm. főlevéltárnok, múzeumigazgató, Szekszárd; 6. *Dr. Milleker Rezső*, egyetemi ny. r. tanár, Debrecen; 7. *Dr. Pap Károly*, egyetemi ny. r. tanár, Debrecen; 8. *Dr. Tolnai Vilmos*, egyetemi ny. r. tanár, Pécs; 9. *Dr. Tonelli Sándor*, keresk. és iparkamarai főtítkár, Szeged; 10. *Dr. Zoltai Lajos*, nyug. múzeumigazgató, Debrecen; II. az 1929—1931. évkörre: 1. *Szentmártoni Darnay Kálmán*, m. kir. kormányfőtanácsos, múzeumigazgató, Sümeg; 2. *Deák Geyza*, főgimn. tanár, Sáropatak; 3. *Dr. Gulyás József*, főgimn.

tanár, egyetemi m. tanár, Sárospatak; 4. *Dr. Littke Aurél*, főiskolai tanár, Szeged; 5. *Móra Ferenc*, könyvtár- és múzeumigazgató, Szeged; 6. *Dr. Pápay József*, egyetemi ny. r. tanár, Debrecen; 7. *Richter M. István*, főgimn. tanár, Székesfehérvár; 8. *Dr. cs. Sebestyén Károly*, múzeumi igazgatóőr, Szeged; 9. *Dr. Szabó Kálmán*, múzeumigazgató, Kecskemét; 10. *Dr. Szalay József*, m. kir. rendőrkerületi főkapitány, Szeged; III. az 1930—1932. évkörre: 1. *Dr. Berze-Nagy János*, vezető kir. tanfelügyelő, Pécs; 2. *Dr. Bibó István*, min. tanácsos, egyetemi könyvtárigazgató; 3. *Dr. Gálos Rezső*, felsőkeresk. isk. igazgató, egyetemi m. tanár, Győr; 4. *Gönczi Ferenc*, nyug. kir. tanfelügyelő, múzeumegyesületi ügyv. elnök, Kaposvár; 5. *Dr. Imre Sándor*, nyug. államtitkár, egyetemi ny. r. tanár, Szeged; 6. *Dr. Kogutowicz Károly*, egyetemi ny. r. tanár, Szeged; 7. *Dr. Nyárády Mihály*, földbirtokos, Kék; 8. *Dr. Prinz Gyula*, egyetemi ny. r. tanár, Pécs; 9. *Szabó Imre*, nyug. m. kir. pénzügyi főtiszt, Székesfehérvár; 10. *Dr. Zolnai Gyula*, egyetemi ny. r. tanár, Pécs.

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG HAZAI ÉLŐ TISZTELETBELI TAGJAI.

Dr. Biró Lajos, a Magyar Nemzeti Múzeum tb. öre; *Dr. Csánki Dezső*, államtitkár, az Országos Levéltár főigazgatója, felsőházi tag; *Huszka József*, nyug. főgimn. igazgató; *Dr. Jankovich Béla*, v. b. t. t., nyug. miniszter; *Dr. Munkácsi Bernát*, tanfelügyelő; *Dr. Sebestyén Gyula*, m. kir. udvari tanácsos, nyug. múzeumi igazgató; *Strausz Adolf*, főiskolai tanár; *Dr. Szinnyi József*, nyug. egyetemi ny. r. tanár, a M. T. Akadémia főkönyvtárnoka, felsőházi tag; *Vikár Béla*, nyug. nemzeti gyűlési gyorsíró elnöki főtanácsos; *Dr. báró Wlassics Gyula*, v. b. t. t., a m. kir. közigazgatási bíróság és a felsőház elnöke.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM!

Kéziratokat, ismertetésre szánt könyveket szíveskedjék közvetlenül a szerkesztők valamelyikének — *dr. Solymossy Sándor* egyetemi ny. r. tanár, Szeged, Szukováthy-tér 1. Néprajzi Szeminárium, vagy *dr. Bátky Zsigmond* nemzeti múzeumi igazgató, Budapest X. ker., Tisztviselőtelep, Néprajzi Múzeum — címére küldeni! Cserepéldányok, tudakozódások, bejelentések, valamint a folyóirat szétküldésére vonatkozó felszólamlások a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala, Budapest X, Tisztviselőtelep, Néprajzi Múzeum, tagsági díjak, előfizetések és minden a Társaságnak szánt pénzküldemény pedig a Magyar Néprajzi Társaság Pénztára, Budapest VIII, Múzeum-körút 14—16. Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala címére küldendők. A Magyar Néprajzi Társaság Emberföldrajzi Szakosztályát (Föld és Ember), vagy Embertani Szakosztályát (Antropológiai Füzetek), továbbá a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárát illető pénzeket a Társaság nem vesz át; azok mindig az illető Szakosztályok, illetve Tár címére küldendők!

Pénzküldeményeknél használjuk a postatakarékpénztár befizetőlapjait! A Magyar Néprajzi Társaság postatakarékpénztári csekk számlájának száma: 3019.

ETHNOGRAPHIA

NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG
FOLYÓIRATA
ÉS A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM
NÉPRAJZI TÁRÁNAK

ÉRTESÍTŐJE

SZERKESZTI:

SOLYMOSSY SÁNDOR ÉS BÁTKY ZSIGMOND

XLI. ÉVF.

BUDAPEST, 1930

3-4. SZÁM

MEGJELENIK NEGYEDÉVENKÉNT

Jelen füzet bolti ára 6 pengő.

NÉPÉLET 1930. évf. 3-4. SZ. TARTALMA:

	Oldal
Kerényi Károly: A csodaszarvas az „1001 nap”-ban	145—152
Heller Bernát: Mikszáth, Babrios: a mese és a legenda	153—157
Madarassy László: Palócföldi búzaszentelés (3 képpel)	158—160
Köhler Aladár: Szápáry Péter mondája (II. bef. r.)	161—176
Richter M. István: A mesterlegények a céh világában (II. bef. r.)	177—199
Népi szövegek: Népdalok: I. <i>Schrieffert</i> György közl. Halasról 1853-ból. — II. <i>Pencz Ilona</i> : Csór faluból. — III. <i>Bálint Sándor</i> : Szeged alsó- tanyákról. — <i>Varga Bálint</i> : Bábabukra és délibáb. — <i>Tolnai Vilmos</i> : A faragószék nótája (rajzokkal). — <i>Szilády Zoltán</i> : Suhancok játéka 1—5. sz. (rajzokkal). — <i>Munkácsy Mihály</i> : Szamojéd sámánok és a samanizmus (Starcev után oroszából)	200—215
Irodalom: <i>Honti János</i> : Bolte-Polivka: Anmerkungen IV. — <i>Marót</i> <i>Károly</i> : Dansel: Gefüge u. Fundamente der Kultur. — <i>H. J.</i> : Sveins- son: Verzeichnis isländischer Märchenvarianten. — <i>U. Ó.</i> : O. Koenig: Das Volk erzählt. — <i>U. Ó.</i> : L. Mackensen: Handwörterbuch des deutschen Märchens	216—222
Társasági ügyek: 222—23. — Német kivonatok	223—224

ÉRTESÍTŐ 3-4. SZ. TARTALMA:

	Oldal
<i>Bátky Zsigmond</i> : Magyar tűzhelyek és háztípusok (11 ábra)	113—137
<i>Palotay Gertrúd</i> : Egy nógrádmegyei palóc falú ruházata (9 ábra)	137—142
Kisebb közlemények: <i>Kiss Lajos</i> : A karikásostor (1 ábra)	142—145
<i>Domokos Pál Péter</i> : A kender feldolgozása és eszközei Menaságon (2 t.)	145—149
<i>Orosz Endre</i> : Egy érdekes erdélyi edénysorozat (1 ábra)	149—150
<i>Bátky Zsigmond</i> : Volt-e tűzhely a magyar parasztház előtt?	150—153
<i>V.</i> : Székely világító-eszközök	153—154
<i>Györffy I.</i> : Adatok a régi palóc építkezéshez	154—155
Irodalmi szemle: 155—162. <i>Bátky Zs.</i> : Ugorok lovas multjáról 162—164. <i>Huszká I.</i> : Válasz Gy. úrnak 164—167. — Beérkezett könyvek: 168—169. — Múzeumi hírek	169
Anzeiger (Deutscher Auszug)	170—172

INHALT DES »NÉPÉLET« (VOLKSLEBEN) 1930 Nr. 3-4.

	Seite
<i>Karl Kerényi</i> : Die Sage von der verfolgten Hinde im 1001 Tag	145—152
<i>Bernhardt Heller</i> : Mikszáth, Babrios: das Märchen u. die Legende	153—157
<i>Lad. Madarassy</i> : Die Flurweihe bei den Palócen in Ungarn	158—160
<i>Aladár Köhler</i> : Die Sage vom Peter von Szápáry (II. Schluss)	161—176
<i>Stephan M. Richter</i> : Die Handwerksgesellen zur Zeit der Zünfte (II. Schluss)	177—199
Volksdichtung: 200—15. — Literatur: 216—222. — Gesellschaftsleben: 223. — Deutsche Inhaltsangaben.	223—224

INHALT DES ÉRTESÍTŐ (ANZEIGER). JAHRG. XX. Nr. 3-4.

	Seite
<i>Bátky Zs.</i> : Magyarische Feuerstätten und Haustypen (11 Fig.)	113—137
<i>Palotay G.</i> : Die Tracht eines Palowzendorfes aus dem Kom. Nógrád (9 Fig.)	137—142
Kleinere Mitteilungen: <i>Kiss, L.</i> : Aus Werg geflochtene Treibpeitschen (1 Fig.)	142—145
<i>Domokos, P. P.</i> : Die Bearbeitung des Hanfes in Menaság (Kom. Csik, 2 Taf.)	145—149
<i>Orosz, E.</i> : Topftypen aus Alsó-jára (Kom. Torda-Ar. 1 Fig.)	149—150
<i>Bátky, Zs.</i> : Gab es früher vor dem Giebel des magy. Hauses eine off. Feuerstätte?	150—153
<i>V.</i> : Beleuchtungsgeräte im Seklerlande	153—154
<i>Györffy, I.</i> : Beiträge z. alten Bauwesen der Palowzen (Kom. Hont.)	154—155
Literarische Besprechungen: 152—167. — Eingelaufene Bücher: 168—169. — Musealnachrichten:	169
Anzeiger (Deutscher Auszug)	170—172

ETHNOGRAPHIA-NÉPÉLET

A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG KÖZLEMÉNYEI

1930

A CSODASZARVAS AZ EZEREGYNAPBAN.

(1. A mondakutatás eredményei. — 2. Az Ezeregynap szarvasmeséje. — 3. Ennek általános irodalomtörténeti jelentősége. — 4. A görög regénnyel való összehasonlításból eredő tanulságok. — 5. A szarvasmonda kütfőinkben.)

1. Még nem is oly régen — egy ma már elavult módszerű, bár széles látókörű mitologizálás kísérletei után — a forráskutató filológus azt hihette, hogy történeti alapon maradvá, a hún monda csodaszarvasában görög talajon keletkezett, antik irodalmi emlékekből táplálkozó kitalálást kell látnia. E felfogás tarthatatlanságára rámutatott Berze Nagy János e folyóirat 1927-i kötetében megjelent összefoglaló tanulmányában (70. l.). A közzétett érdemlő összefoglalásnak módszerével együtt járó hiányossága az, hogy mindazokat a mondákat, meséket, regényes elbeszéléseket, amelyekben csodaszarvas szerepel, nem tekinti úgy, mint irodalmi alkotásokat a hozzájuk tartozó szűkebb világ összefüggésében, s nem teszi kritikai vizsgált tárgyává a kölcsönzés és függés lehetőségeit. Pusztán a csodálatos vezető motívumát keresi bennük, s így sok olyan adatot hoz össze egy síkon, amelyeket valóban csak esetleges hasonlóság kapcsol össze, s felosztásában viszont szétválaszt olyan változatokat, amelyek tartalmilag is, történetileg is összetartoznak. Ilyenek azok, amelyeket a vezetésen kívül a szarvasnak még egy csodálatos tulajdonsága összeköt: az, hogy üldözője *hölgyévé* változik át. Ennek a tulajdonságnak a jelentőségére már Róheim Géza úttörő tanulmánya „A kazár nagyfejedelem és a turulmonda” (e folyóiratban 1917) fel kellett, hogy hívja a figyelmet. Róheim fölismerte a hún és magyar monda üldözött szarvasában azt a totemállatot, amelytől a húnok és magyarok hitük szerint származtak. Sebestyén Gyula egy észrevételét az obi ugor, s különböző török és mongol népek totemizmusának nyomaival kapcsolta össze, s a Hunor és Magyar leányrablásának háttérében totemisztikus endogámia emlékét vélte fölfedezni (nász a szarvasünő anyával). Anélkül, hogy következtetéseit egészen eddig a pontig magunkékvá tennék, meg kell állapítanunk, hogy ily leszármazási monda a vezető szarvas átváltozásképpességét egy csapásra érthetővé tenné. Ha tehát volna ilyen átváltozási elbeszelés, amely a hún és magyar szarvasmondával történeti kapcsolatba hozható, akkor az egy totemisztikus leszármazási mondat — magyarázatul — igen valószínűvé tenne. (Mivel, mint látni fogjuk, egy ilyen elbeszelés a magyar szarvasmonda forráskritikájának negatív eredményét is módosítja, egyelőre a krónikák előadásában ránk maradt történet ismeretes analizisét nem veszem figyelembe.)

Róheim megjegyzéseitől függetlenül Alföldi Andrást archaeológiai és történeti-filológiai módszerű kutatásai vezették a hún szarvasmonda vallási háttérének fölfedezéséhez. Eredményeit a Régészeti Társaság 1930-i közgyűlésén hozta nyilvánosságra. Minthogy az Ethnographia olvasói is hamarosan megismerkednek velük,* az élesszemű és rendkívül szerencsés kezű

* Sajnos, a hivatkozott tanulmány nem készülhetett el időre. Reméljük azonban, hogy legközelebb folyóiratunkban láthat napvilágot. Szerk.

kutató szíves engedelmeivel csupán annyit közlök belőlük, amennyi az átváltozási motívum jelentőségét még jobban megérteti. 1. Alföldi a húnok és magyarok, s a velük rokon vagy a honfoglalás előtt érintkező népek szarvasmondái közt egy olyan genetikus összefüggést ismert fel, amelynek legősibb fokát az obi ugor szarvasüldözés mondája őrizte meg (Berze Nagynál 72. l. D.). Ennek a szereplői mind állatok (a két vadász egy vérengző menyétfajtához tartozik) s a néphagyományból totemisztikus törzsalapító szerepük is kétségtelenül kiviláglik. Alföldi adatai Róheimnek azt a következtetését is külön megerősítik, hogy a monda a tiszta állatalakúság ősfarmájában a szarvas nászát is ismerte. 2. Alföldi nagy gondot fordított olyan keleti mondaváltozatok összeállítására, amelyek a fejlődés-összefüggésében egy második fokot képviselnek: az emberréváltozás képességét. Adatai e fokozat létezését igazolják, s egy olyan mondaváltozatot is egyenesen posztulálnak, amelyben a leánnyá változott szarvas üldözőjének felesége lesz. Róheim hivatkozott is — Pschmadt, „Die Sage von der verfolgten Hinde“, 73—87. l-ra való utalással — olyan párhuzamokra, „amelyekben az üldözött vad leveti állati bőrét, és a hőst szerelmével boldogító tündérleánnyá változik“. Ezzel, sajnos, nem tudtuk meg azt, hogy ezek közül valamelyik (vagy az egész csoport) a hún és magyar csodaszarvas-mondával történeti kapcsolatban is állhat-e? Róheimnek másik utalása (J. G. Schmidt: Die Taten Bogda Ghesser Chans, 154. l.), mint Alfölditől tudom, csak általában az átváltozási fokozat létét bizonyítja. 3. A tisztán racionális változatban följegyzett hún és magyar szarvas-mondára vonatkozólag Alföldi kutatásaiból kiderül, hogy egy ősi totemisztikus eredetmondának teljesen humanizált, valószínű elbeszéléssé alakított formáját mutatják. Azt a fokot képviselik, amelyen a mitosz bevonulhatott a görög típusú európai történetírásba. E fokozatosság fölismerése az európai elbeszélőirodalom történetének megítélésénél általában is rendkívül nagyjelentőségű. Éppen ezért sietek rámutatni, hogy a még keregett láncszem megvan, és pedig klasszikus keleti meseformában, bár a Berze Nagytól idézett változatok tömegében nem található.¹

2. Az arab Ezeregyéjjel versenyez, ha nem is gazdagságban, közvetlen emberi érdekességben a perzsa Ezeregynap. Tartalmából Turandot kínai hercegnő ismeretes történetére kell csak emlékeztetnem. Érdekessé teszik a gyűjteményt egyes elbeszéléseknek — mint éppen a Turandotról szólóknak — közép- és keletázsiai vonatkozásai, török és mongol khánok és khánfiak szereplése. Ezt mintha általában nem vennék eléggé figyelembe a kézirat fölfedezőjének, Pétis de la Croix-nak nem éppen kritikus híradásával szemben. Neki a kézirat tulajdonosa, egy Mokles nevű dervis azt vallotta, hogy a mesegyűjteményt ő maga egy ind vígjátékgyűjtemény perzsa átdolgozásából szerkesztette meg. Pétis de la Croix a perzsanyelvű kéziratot lemásolta, s a másolatot Ispahánból hazahozta Párizsba. Egy negyedét franciára fordította, az irodalmi nyelv szempontjából Lesage-zsal a híres elbeszélővel dolgoztatta át s „Les mille et un jours“ címen adta ki (1710—12). A perzsa szöveg nem maradt ránk. A francia kiadáson alapul Felix Paul Greve német fordítása, amely 1925-ben a lipcsei Insel-Verlagnál jelent meg (Paul Ernst bevezetésével, amelyben a legfontosabb adatok megtalálhatók). E kiadás 81. s következő lapjain olvasható Ruszvansad király és Sahriztani hercegnő története, amelyből itt csak a bennünket érdeklő bevezető részt közlöm vázlatosan.

Kína ifjú királya Ruszvansad vadászat közben egy fehér szarvasünőre akad. Ennek kék és fekete foltjai is vannak, aranypereccei a lábain, a hátán

¹ Épp ily kevésbé Pschmadtnál, ki téves mitológiai nézetei mellett ezért is ítéli meg a nyugati anyag legnagyobb részét teljesen hamisan.

díszes nyeregtakaró. A király üldözi, míg el nem tűnik előle. Mikor már lemondott róla, megpillantja, amint egy forrás mellett pihen. Mire oda-vágtat, a szarvas a forrásba ugrik s a vízben nyoma vész. Ruszvansad rájön arra, hogy a szarvas csakis leány lehet, aki a vadászokat bolonddá tartja. Elküldi kíséretét s vezírével kettesben a forrás mellett éjtszakázik. Egyszerre gyönyörű dallam hangjára ébrednek. Csodálatos palotát látnak maguk előtt. Behatolnak, s a trónteremben megpillantják a gyönyörű leányt, ki a szarvas alakját már levetette magáról s 50—60 zenélő és éneklő társnőjének körében mulat. A leány Menudzsarnak, Sahrisztan-sziget szellemkirályának leánya. Csak azért változott szarvassá, hogy Ruszvansadot meghódítsa. Megszeretik egymást. Egyelőre ugyan a szellemkirály halála megzavarja őket, a palota reggelre eltűnik, de később mégis egymásra találhatnak, egybekelnek, fiuk és leányuk születik.

3. Semmi sincs ebben az elbeszélésben, ami okot adna modern európai kitalálás vagy átdolgozás gyanújára. Európai hamisító nemhogy kitalálta, de eltüntette volna azt a vonást, hogy Ruszvansad magától rájön a szarvas igazi kilétére. Az előadás minden részletében hamisítatlanul keleti.² Ezenkívül az elbeszélésben mint betét szerepel Tibet ifjú királyának s a naimanok hercegnőjének története. A *naiman* török népnév sem Keleten, sem Nyugaton nem közismert. Mint Németh Gyula könyvében, A honfoglaló magyarság kialakulása 30. l. látom, a telcutóknál és az öjtöröknél nemzetiségek neve, tehát a középpázsiai kapcsolat szála itt is megvan. Alföldi ugyanerre figyelmeztet, s ő bizonyára bővebben ki fog térni e vonatkozás mellett. Fontos számunkra az a megjegyzése, hogy naimanok a kereszties hadjáratokkal kb. egyidőben jelennek meg a muhammedán Előázsia látókörében. Ismeretes ugyanis, hogy a szarvas alakját levető leány története (l. Berze Nagy 77. kk. és 148. l. A.; Róheim utalása nagy általánosságban szintén erre vonatkozik) a XII—XIV. század lovagi irodalmában bukkan fel, s a szélső Nyugatról kiindulva terjed el Európában. Ebből a körülményből a naiman vonatkozástól függetlenül is arra kellett következtetnünk, hogy a változat a muhammedán meseirodalomból a kereszties hadjáratok idejében került a lovagi elbeszéléstárgyak közé. Muhammedán mesealakjának egy képviselője most kezünkben van, s ezzel a keleti eredetmonda s a nyugati regényes elbeszélés összekötő kapcsa. Az állatalaktól való megváltás ind ezméje az Ezeregynapban még nem egyesült történetünkkel. Ez biztos jele annak, hogy nem Indiából került a perzsa gyűjteménybe. A muhammedán elbeszélő irodalomban jött létre az a formája, amelyben a XII. század breton lovagi költészete s a belőle merítő francia és német lovagi eposz és regényirodalom feldolgozza.³ Az viszont nem kétséges, hogy az európai népmesébe ebből az irodalomból került belé (l. Bolte—Polivka, Anmerkungen II. 340. kk.).

Hangsúlyozom, hogy itt csak arról a típusról van szó, amelyben a szarvas leánnyá változik. Az Ezeregynap szarvasmeséje lehetővé tette, hogy ennek az útját kövessük Középpáziából Nyugateurópába. Mellékesen megjegyzem, hogy ezzel talán fény derül egy másik mítikus mese-motívum vándorlására is, amelyet a magyarság ósvallásával hozott magával Keletről, s amely ugyancsak eljutott a szélső nyugati lovagepika körébe. Solymossy Sándor a madárlábon forgó kastélyról kimutatta e folyó

² Németh Gyula professzor úr szíves felvilágosítása alapján jegyzem meg, hogy a *Ruszvansad* név *ruszvan*-cleme iráni, *sad* ellenben török méltóságnév lehet: v. ö. F. W. K. Müller, *Ostasiat*: Ztschr. VIII., 314. l. 1. j. A szarvasmesében előforduló többi nevek irániak.

³ Ez vonatkozik a XII. századi Dolopathos-ra is. Ennek keleties jellegét általában eddig is elismerték, csak a szarvasmesét tekintették benne kiütközően nyugati, népi eredetűnek. (Pschmidt, 83. l. 2. j.)

iratban (1929), hogy ősvallási eredetű meseelemünk, s felsorolta azokat a francia és német lovagi költeményeket is, amelyekben ez a motívum tőlünk nyugatra még elszigetelten előfordul. „A véletlen ellenőrizhetetlen játéka juttatta el ily messzire” — fűzi hozzá találóan megfogalmazott ítéletéhez (138. l.). Itt figyelembe kell vennünk, hogy a szarvasleány regényes története sem a népi meseterjedésnek mindenfelé nyomokat hagyó útján jutott el Nyugateurópába, hanem irodalmi színvonalon, ahol a feldolgozások sok nem szükségképpen gyakoriak, sőt az újságra való törekvés is megvan. Igen tanulságos Solymossynak az a megállapítása, hogy ez a motívum azért nem jutott a nyugati és déleurópai folklórba, mert a lovageposzok nyomtatásra került népszerű kivonataiból kimaradt. Irodalmi szövegben, az „Öszvéres leány” vagy „A kantártalan öszvér” történetében a szarvas-mese és a forgó kastély motívuma bizonyos módon talán érintkezik is. Pschmadtnak és Berze Nagynak bizonyára igazuk van, amikor a kantártalan öszvérben a szarvasünöt helyettesítő állatot látnak. Az Ezeregynapban a szarvas erre a hiányos fölszerszámozásra emlékeztető módon, pusztán nyercgtakaróval jelenik meg. De anélkül, hogy részletegyezésekre építenénk, ha a breton lovagi költészetben szoros szomszédságban bukkan fel ősvallásunkkal összefüggő két meselem, magában véve is valószínű, hogy mindkettőnek útja Keletről kelta földre az volt, amelyet az egyik esetben pontosan kimutathattunk.

Ezzel az Ezeregynap meséjének általános jelentőségére csak egy oldalról világítottunk rá. Egyetemes irodalomtörténeti szempontból nemcsak a kölcsönzések útja fontos, hanem egy elbeszéléstárgy fejlődésének az a meselete is tanulságos, amelynek átmeneti fokozatát — a mítikus állatalakúság és az emberi valószínűség közt — a keleti és nyugati szarvasleány-mese most már adatszerűen képviseli. Értéke abban van, hogy példa s nem pusztán következtetés útján nyert áthidalás. Használhatósága, mint példarögtön kitűnik, ha rámutatok arra, hogy a világirodalomnak egyik leghíresebb elbeszélése, a számrára változott és ismét visszaváltozó ifjú története, Apuleius klasszikus Aranyszamara, hasonló fokozatot képvisel hasonló összefüggésben. Ezt az antik regényirodalmról szóló könyvemben igyekeztem kimutatni (*Die griechisch-orientalische Romanliteratur*, Tübingen 1927). Azonban — s itt jelentkezik a szarvasleány példájának megbecsülhetetlen tanulsága — a számarifjú történetének esetében a helyzet nem volt ily világos. A mítikus állatalakúság fokát a számaralakú Set-Typhon isten egyiptomi mondáiban csak általánosságban lehetett megjelölni. A teljes humanizálódást pedig csak az emberi valószínűség fokán álló görög regényekre tett hatásának nyomaiban lehetett megmutatni. Bár áll rendelkezésünkre görög fordításban is olyan szórakoztató célú egyiptomi elbeszélés (az ú. n. Tefnut-legenda; kiadta R. Reitzenstein, Sitzungsber. Heidelberg 1923), amelynek szereplői állatalakú istenek, merésznék feltűnő következtetéseim az antik regények naiv olvasójának álláspontjáról kétségbevonhatók voltak mindaddig, míg hasonló mesefejlődés példájára nem utalhattam. Aki a hún vagy magyar szarvasmondát áltörténeti változataiban olvassa, nem következtet szükségképpen az Ezeregynap meséjének típusára, sem ennek élvezője nem a háttérben rejlő totemisztikus mítoszra. Más a helyzet, ha e három típus nyilvánvaló történeti összefüggésben áll előttünk. És pedig nemcsak erre az elbeszélésre vonatkozólag más, hanem más azokra nézve is, amelyeknél ugyanerre az összefüggésre következtetni lehetett, s eddig csak más ilyen eset hiányzott. Ez az eset itt van. A számreregény mítikus előzményeit s humanizálódásának az útját illető következtetések egészen váratlan oldalról nyertek igazolást.

4. Másfelől a görög-római regényirodalom, amelynek szülőföldje az antik világ közeli Kelete, a csodaszarvas mondájának történeti megértése szem-

pontjából is gyümölcsöző összehasonlításra kínálkozik. Mielőtt ennek kifejtésére rátérhetnék, félreértések elhárítása céljából néhány tájékoztató megjegyzést kell előrebocsátanom. Amikor görög *regény*-ről, vagy *szamár-regény*-ről beszélünk, ezt csak jobb szó híján tesszük, mivel a régi görögöknek és rómaiaknak nem volt külön elnevezésük arra, ha egy „elbeszélés” vagy „mese” (μῦθος, *fabula*) hosszúra sikerült. Legfőképpen a történeti mű nevét (ιστορία, *historia*) bitorolhatta az ilyen „történet”. Ugyanennyi joggal nevezhetjük regénynek pl. Turandot, vagy a szarvasleány meséjét, vagy az Ezeregyéj és Ezeregyéjszaka bármelyik hosszabb elbeszélését. A különbség csak az, hogy az ú. n. görög regények elviszere inkább a Turandot, mint a szarvas-mese: az emberi valószínűség s nem a csodáság színvonalán mozognak. (A *szamár-regény*nek nem is mertek előttem a görög regény történetében helyet adni; csodás volt ezen kívül Antonius Diogenes regénye is.) Megjegyzendő még, hogy amikor görög-római regényirodalomról van szó, pusztán a reánk maradt kevés számú munkáról beszélhetünk mindannak kizárásával, amit nem ismerünk: tehát Chariton, Heliodoros és társaik műveiről, s nem Balzac és Tolsztoj mustármagban előreképződött műfajáról általában. A meglevő antik regények jellemző sajátosságait kell szem előtt tartanunk, nem azt, aminek elvonására a modern „regény”-szó kénytelen-kelletlen használata csábít. Ha a szarvasmese tudományos méltatására csak azt fejtettük volna ki, hogy szórakoztató szerelmi történet, esetleg a csodáság kiemelésevel általában, éppoly kevésbé mondtunk volna tanulságosat, mintha a görög regényekről tudományos megállapításunk arra szorítkoznék, hogy csodálatos vagy valószínű, szórakoztató szerelmi történetek. Általában vett szerelmi tárgyú, szórakoztató elbeszélés voltukkal regény-könyvben nem is tartottam szükségesnek foglalkozni: ez a tulajdonságuk kézenfekvő és közismert. Tudományos érdeklődést keltő jellemző sajátossága a szarvasmesének, hogy tárgya szarvasalakkal megindított szerelme, a *szamár-regény*é, hogy *szamár*alakkal bonyolódó szerelmekről és üldöztetésről szól, a többi görög regényeké pedig kivétel nélkül, hogy halállal és feltámadással át meg átszövődő szerelmi történetet adnak elő. Aki a görög regényeket ismeri, nem láthat ebben erőszakos belemagyarázást. Ezzel azonban adva van az irodalomtörténetben a vallástörténeti probléma. Allatalakúság és halál-feltámadás általában a vallás körére utalnak. Ezzel még nem állítjuk azt, hogy a szórakoztató mesélés hajlama a vallásosságból fakad. Ellenben tény az, hogy a szórakoztató elbeszéléseknek sokkal nagyobb tömege nyeri magyarázatát vallási képzetek világából, mint az egész ismeretes görög-római regényirodalom, amely a töredékek és kivonatok belészámításával az Ezeregyéj tartalmának alig éri el egy-harmadát. Ezt mesecismerőknek fölösleges bővebben fejtegetnem.

A szarvasmonda fejlődésének összevetése azzal, amit a görög-római regényirodalomról most már jelentékenyen megnövekedett biztossággal föltehetünk, éppen ezt a fejlődést magyarázza meg közelebbről. Szarvas-üldözés és szarvasnász tisztán állati szereplőkkel, melyektől azonban emberek származnak; a *szamár*alakú Set-Typhon kalandjai; s az Osiris-mitosz, amely a görög regények halál-feltámadásainak előképe: ezek a témák egy mindenütt a földön felbukkanó sajátosságos világszemléletbe tartoznak belé. Jelölésére legegyszerűbben a „primitív” szót használhatjuk. Jellemző e világszemléletre bizonyos fogalmi elhatárolások teljes hiánya: állat és ember egymásba folynak, a holttest életet folytat. Ismertebb dolgok ezek, sem hogy részletekre ki kellene terjeszkednem. Az utóbbira vonatkozólag (élő holttest) utalok H. Naumann „Primitive Gemeinschaftskultur”-jának (Jena, 1921) 18. s következő lapjaira. Az előbb említett fogalomzavarnak rendkívül tanulságos példáját olvasom a „The Times” c. lap Literary Supplement-jében (1930, 725. l.). Rattray kapitány „Akan-Ashanti Folk Tales”-kiadásának ismertetője kiemeli, hogy a könyv bennszülött illusztrátorai a

mesék középponti alakját, a pókot, hol állatnak, hol embernek rajzolják. Hősüknek állati vagy emberi külseje számukra nyilván nem lényeges sajátosság. A primitív világszemlélet e tényeivel vallásos magatartás jár együtt: egyfelől állatkultusz, másfelől halottkultusz. A vallásos magatartást vallási cselekmények juttatják kifejezésre. Másféle szellemi tevékenykedés az, amely ugyanezeket a világszemléleti elemeket szórakoztató elbeszélések tárgyául választja. De egy észszerűbb világszemlélet uralomra jutása eredeti vallási kapcsolatukat csak annál szorosabbá, s még szembetűnőbbé teszi. Az egyiptomi Tefnut-legenda görög fordítója az eredeti szöveg „kis páviánja” helyett „Hermest”, „etíópai macskája” helyett „istennőt” mond, mert érzése szerint elbeszélése számára az biztosít költői illúziót, hogy a szereplő állatok tulajdonképpen istenek, akiknek templomaik vannak. Erre a görög olvasókat figyelmeztetni kellett.

Igy gyökeredzik egy csupa állatszereplőjű elbeszélés költői hitele egyiptomi viszonyok közt természetes módon a vallásban. A pusztán tanulságos állatmesének már nincs költői hitele: erről lemondott, mert nem történést akarja elhitetni, hanem csak tanulságát. Amennyiben azonban mégis illúziót kelt, ez végső elemzésben az ember és állatvilág elhatárolatlanságának primitív élményéből táplálkozik. Ez azonban tárgyunktól már elvezet. A szarvasmonda fejlődésének megértése szempontjából az egyiptomi viszonyok azért tanulságosak, mert ott e fejlődés két tényezőjének, a primitív s egy észszerűbb világnézetnek a találkozása a történelem teljes világosságában, és két különböző nép sajátosságait is jellemezve megy végbe. Az állat- és holttestkultuszt odaadással üző egyiptomival szemben áll a mi világszemléletünk atyja: a görög, és pedig a hellenisztikus kultúrerő sajátosságosan összetett típusában. Semmit sem lehet a hellenisztikus műveltségről kevesebb joggal állítani, mint azt, hogy kiegyenlített életű. Találkozunk benne sok igaz vallásossággal, s emellett a primitív világszemlélet izgalmaira való vágyakozással, amely az előbbinél nem kevésbé szomjúhozik a csodálatosra még akkor is, ha teljes hitetlenséggel párosult. Azonban ezt az igényt is tulajdonképpen az észszerű fogalmi elhatárolások követelménye határozza meg. Aki csodát akar, azt kívánja, hogy a szigorú válaszfalak ember és állat, élő és holttest között legyenek meg — de legye nek áttörve. Egy-egy ilyen áttörés vallási szempontból döntő jelentőségű, mint elbeszéléstárgy izgató.

Íme a helyzet, amely az itt szóbanforgó tárgyak fejlődésében szükség-szerűen jelenti a második fokozatot. A számár azért azonos Lucius-szal, mert a könnyelmű ifjú számárra varázsolta magát. Antonius Diogenes regényének szereplőit egy gonosz egyiptomi pap bűbájossága teszi napra holtta, éjtszaka újra élővé. Ez az állati és emberi élmények összekeverésének s az élő holttest történetének fogalmazása a *principium contradictionis* (a nem lehet egyszerre a is, és nem a is) alapján álló világszemléletben. Ez elégíti ki a csodahívó és csodaélvező olvasmányigényét. A természetfölötti erővel szarvassá változott (vagy változtatott) leány meséje ugyanennek az igénynek felel meg. Másfelől azonban ott áll — s ez a hellenizmus kiegyenlítetlen kultúrájára, mely nemcsak vallásos, hanem tudományos is, épp olyan jellemző — az igazság rajongó tisztelete, a klasszikus görög lelki típus szellemi tisztaságérzéke, amely esztétikai természetű is, és ez minden történetmondástól emberi valószínűséget követel. Szak-kifejezése az olyan elbeszélésre, amely ez ellen vét: *ψευδος*, „hazugság”. A harmadik fokozat tehát, amint látjuk, kultúrtörténeti szempontból nézve egy síkon lehet a másodikkal (amint az első is előfordulhat még közvetlen szomszédságukban); logikailag azonban utána következik. Nemcsak újra fogalmazza a mítoszt — ez önkéntelenül történik meg —, hanem bizonyos megtisztítási igénnyel is fellép vele szemben: kiirt belőle mindent, ami nem emberi és nem valószínű. Ennek az igénynek igyekeznek megfelelni a görög

regények, amikor hőseik s hősnőik halálát tetszhalállá, ájulássá, vélt halállá, s feltámadásukat is ezzel összehangzóan alakítják, állatalakúságot pedig csak az álmokban engednek meg. Ennek felel meg a komoly történetírásba bekerült áltörténeti elbeszélések tömege, köztük a hún szarvasmonda, úgy, ahogy bizánci írók, minden csodálatos alkatrész elhagyásával feljegyezték.

5. A magyar szarvasmonda alakulásánál figyelembe kell venni azt, hogy a hellenizmus vallásos-tudományos kettősségét a nyugati kereszténység is örökölte. Állásfoglalása történeti igényekkel fellelő mítikus mondákkal szemben töle telhetően „tudományos”: kritikus és humanizáló. De vallásos és csodakedvelő akkor, ha ugyanezeket a mondákat magáévá teheti. Bizonyítékai ennek a szépszájú keresztény szarvaslegendák (Berze Nagynál 70. l. C s 73. kk.). Ezeknek eredetével itt külön-külön nem foglalkozhatunk s nem is volna szükséges foglalkoznunk. De, mint látni fogjuk, van olyan magyar legenda is, amely bebizonyíthatóan a pogány eredetmonda kereszténnyé alakított mása.

A magyar szarvasmondában első pillantásra zavaróan hat az öt év beékelődése a szarvaskaland s a leánytalálás közé. A szarvas és az ivadékok között való összefüggésre az olvasó emiatt nem is gondolhat. Lehet, hogy a beékelés célja éppen ez volt. A megegyezés az Ezeregynap meséjével még így is szembetűnő: 1. a kalandnak a kíséretén kívül itt is, ott is két főrésztvevője van (Hunor és Magyar — a király és a vezír); 2. a szarvas eltűnik; 3. a leányokat zene és ének hangján találják meg (*ad sonitum symphoniae* — „als dicht neben ihnen eine herrliche Melodie erklang”: Sahrisztani szellem-királyleány 50—60 szolgálója zenél és énekel. Ehhez a vonáshoz találóan figyelmeztet Alföldi arra, hogy az altáji török epikában a hős leendő párja, a királyleány rendszerint 40 éneklő-zenélő társnőjével játszik együtt.) A második pontban való egyezés kizárja a csodaszarvas-mondának levezetését a Bors vezér váralapításáról szóló szarvaslegendából (Anonymus 34. c.): az ugyanis szarvasölő változat (erről bővebben szól Alföldi). Ellenben éppen ezen a ponton döntően egyezik az Ezeregynap meséje és a váci egyház alapításának szarvaslegendája (Bécsi Képeskrónika 59. c.): a szarvas a forrásba ugrik és úgy tűnik el — a szarvas a Dunába ugrik, *et eum ultra non viderunt*. Az egyezés megvan ezen kívül még az első pontban is: a váci legendának is, mint a szarvasmondával kapcsolatban már hangsúlyozták, két hőse van, Géza és Szt. László. Világos azonban, hogy az Ezeregynap szarvasmeséje sem a magyar legendából, sem kútfőink húnmonda-szövegéből nem származik. Azt sem tehetjük fel, hogy az Ezeregynapból most megismert pogány elbeszélést előbb a keresztény legenda vette át, s csak annak alapján lett eredetmondánkká, hanem megfordítva: hogy a pogány elbeszélés eredetmondánk volt, amely nálunk keresztény legendává is lett, s valamelyik ázsiai változatában eljutott a muhammedán mesevilágba is. Egy pillanatra sem tekinthetjük a szarvasmondát kizárólagosan magyar eredetmondának. Bizonyára nem egy nép vallotta magáénak éppen Iran északi tőszomszédságában,⁴ ahonnan az út mindig nyitva állt Perzsiába. A keresztény-magyar elbeszélés pogány eredete kitérül abból is, hogy a harmadik ponton csak az Ezeregynap és az eredetmonda egyeznek, a legenda természetesen nem.

Az Ezeregynap szarvasmeséjével való összehasonlításból eszerint az következik, hogy a magyar szarvasmonda — az 5 évi tartózkodás s a nőrablás nélkül tekintve — nem irodalmi kompiláció eredménye, hanem csak ezekkel egyesítve lett azzá. Ennek a kompilációnak a célja is nyilvánvaló: a totemisztikus leszármazás helyett a tisztán emberi néprokonságok szem-

⁴ A lehetőség általában ural-altáji és indogermán nyelvet beszélő népekre nézve egyformán fennáll.

pontjait viszi be a nőrablás motívumával az eredetmondába. A két hős szerepeltetésének hátterében Alföldi megállapítása szerint a török kettős királyság s a nép kétfelé osztásának szokása áll. A kettős nász totemisztikus lehetősége még tisztázásra vár. Egyelőre úgy látszik, nem véletlen az, hogy valamennyi néprokonsági szempont a nőrablás motívumával kapcsolatos. Hóman Bálint szerint („A magyar hún-hagyomány és hún-monda“ 82—88. l.) éppen a nőrablás a hún-magyar testvériségnek biztosan élő hagyományban gyökeredző mondai kifejezése. Kétségtelen, hogy e kifejezés a valószínű történetmondás színvonalán áll, s nem lehetetlen, hogy a totemisztikus eredetmonda mellett régen megvolt már.⁵ Bevonulása a magyar történetírásba ugyancsak Hóman szerint a XI. századi *Gesta Ungarorum*-ban történt meg. Ha ez igaz, igen nagy valószínűséggel jelölhetjük meg e *Gesta* írójában azt, aki a totemisztikus eredetmondát keresztény szempontból megtisztította, s a nőrablás tisztán emberi motívumával egyesítette. Ezzel a szarvasmonda magyar változatában is elérte a teljes humanizálódás fokát. Mindez összeegyeztethető azzal, amit Hóman „A Szent László-kori *Gesta Ungarorum*“ c. munkája 102—106. lapjain jellemzésül e *Gesta* írójáról mond. Tudjuk, hogy a totemisztikus turulmonda ekkor még élt, s hasonló sorstól bizonyára csak az mentette még, hogy álmhoz fűződött. Keresztény szempontból — s az emberi valószínűség szempontjából is, mint a görög regényekben előforduló állatalakú álmok mutatják, — ennyi megengedhető volt. Hozzájárult ehhez a turulatyának az uralkodóhoz való, régen megmerevedett hivatalos jellegű kapcsolata (l. erről Árpád nevére szóló dolgozatomat a Magyar Nyelv 1931-i folyamában). A kereszténység rokon csodáinak jótékony szomszédságában az ős totemszarvas természetfölötti lényében való hit is csorbitatlanul fennmaradt, mint a váci alapítás legendája mutatja. A nyugati legendairodalom hatása ez esetben egy pogány magyar hagyomány emlékéét a naiv csodahitnek megfelelő fokon is megőrizte.

Kerényi Károly.

⁵ Ugyanígy meglehetett (eredetileg más kapcsolatban) az ötévi tartózkodás hagyománya is. Hasonló vonatkozású *kis* számok eredetiségének kétségbevonásától s még inkább az ilyesmit tartalmazó források 'javításától' óvakodnunk kell. V. ö. Hóman i. m. 101. l. (Budai Krónika, 54. l.)

MIKSZÁTH, BABRIOS: A MESE ÉS A LEGENDA.*

I. Mikszáth meséje.

„Mert ez csak egy régi mese. És okos mese... Isten megharagudta Ádámra, amiért az almából evett... Isten lecsapta földre embert, hogy halálának halálával haljon meg. De egy még hátramaradt, hogy mikor haljon meg Ádám meg Éva. A terminus volt kérdéses. Az Úr gondolta, hadd éljenek 24 évig. Addig éri élet valamit. Az ember azonban keveselt eztet, eljött Istenhez panaszkodni. Isten mondja neki: „Nye mozem, Ádámko, daj mi pokoj! Nem tehetek Ádámko, hagyjál nekem békét, éveket mind elosztogattam, teremtmények között. Az ember addig nyöszörögte, hogy így, úgy, nem igazság, hiszen 20 éves koráig nő, hát mire való az a nagy készülődés azért a potom négy esztendőért? Isten belátta és szólt: habes rectum, de már most honnan vegyem éveket? Ejh, ha magamnak nincs: kérek kölcsön. (Ebből tanulta meg dzscentri adósságszinálást.) Elhívta hát az Isten az ott közelálló állatokat, először a kecskebakot és ettől kölcsönözte ember számára öt esztendőt, aztán odaszólitotta a rókát, az is átadott az éveiből tíz esztendőt, már akkor volt az embernek 40 éve. Isten ráhunyorított Ádámra: „Elég-e Ádám?“ Az rázta az övé fejét: Nem elég, dehogy elég. Ekkor az ökörtől kért kölcsön az Úr tíz esztendőt. Az is adott (hiszen azért ökör). „Ezekben az években — mondta az Úr Ádámhoz — épp úgy fogod vonni az igát, mint az ökör. Hát kell-e még több?“ Ádám mondta, hogy kell. Most már a számartól vett el tíz esztendőt az Úr. Az ember még mindig többet kívánt, de már nem volt ott a közelben más állat, csak a majom, hát attól kellett elkölcsönözni a többi.”

II. Babrios.

Így oktatja ki Mikszáthnál Szlámcsik homonnai fiskális Kozsibrovsky grófot az emberi élet szakairól. Aki néphagyományismerő olvassa, tisztában van vele, hogy ez a tréfás aitiológia (aitiologia, mert megokolja az emberi természetnek elváltozásait) több pusztá regényírói ötletnél, hogy valamelyes néphagyományban gyökeredzik. Efelől egyébként Szlámcsik nem hagy minket kétségben: maga is régi, Kozsibrovsky szilvóriumánál régibb, okos mesének mondja. Bizony velejében régibb annál, kimutathatólag közel két évezreddel.

Babrios 74. meséje Ἄνθρωπος, ἵππος, βοῦς καὶ κύων beszéli, hogy egyszer ló, ökör, kutya, fagytól dideregve, ember házában találnak menedéket. Az ember a tűzhelynél melegíti őket, majd a ló clé árpát, az ökör elé hüvelyes veteményt ad, a kutyát maga mellé ülteti asztalához. Halából átengednek éltök éveiből az embernek. Kezdi az ajándékot a ló. Ezért az ember életének első idejében büszke. Folytatja az ökör: Ezért az élet

* Felolvasásra került a Magyar Néprajzi Társaság 1930 okt. 29-i ülésén. — Itt a dolgozat már azokkal a kiegészítésekkel jelenik meg, melyeket Dr. Viski Károly úr és Dr. Waldapfel József kedves kollégám szíves figyelmeztetésének köszönök.

derekán fáradozik az ember, hogy munkával vagyont gyarapítson. Az utolsó ajándékot a kutya adja: Ezért az aggastyán mindig morgó kedvében van; csak azok iránt kedves, akik őt ellátják s nem fogadja szívesen a vendégeket.

Szembeszövik az egyező alapvonás: Az ember életét megtoldják állatoktól átengedett évek. Mikszáthnál némiképp elhalványul a másik lényeges vonás, hogy az ember az állatoktól nemcsak a nekik szánt évek egy részét veszi át, hanem az átengedett időre egyúttal az átengedő állatoknak természetét is: ifjúságában a paripának büszkeségét, férfikorában az ökörnek vagyonszerző dologtevéseit, öregségében a kutyaának morgó-morduló indulatát. Szlámesik meséje csak az ökör ajándékánál emeli ki az embernek hasorlóságát az igavonóhoz. De Szlámesik, azaz Mikszáth, ismerte a tüzetesebb egyezést: a 70 felé tartó birtokvásárló bárót majomkorbelinek, ennek 25 éves titkárát kecskebakkorbelinek, önmagát rókakorbelinek tekinti.

Mikszáthnál gazdagabb az esztendőajándékozók sora: kecskebak, róka, ökör, szamár, majom. Babriónál viszont az ökör is szerepel. Továbbá, Babriótól eltérően, Mikszáth erősen érezteti, hogy az ember elégedetlen a neki kiszabott élet szűk korlátaival.

III. Újabb mesék.

2000 év óta mutatható ki tehát az a motívumkapcsolás, hogy az ember átveszi bizonyos állatoknak éveit és az évekkel együtt jellemző tulajdonságait is. Ez a mese mint néphagyomány napjainkig él. El széles körben Európában és Ázsiában. Él magyar nyelvterületen is. A moldvai csángók ajkáról Szabófalván jegyezte föl Rubinyi Mózes a következő változatot:

Isten megalkotta a földet. Hogy ez pusztá ne legyen, sorra teremti az élő lényeket s mindegyikküknek megszabja, meddig éljen. Legelőbb maga el hívja az embert: legyen ő gazdája, ura a földnek, vigadjon rajta 30 évig. Az ember rimánkodik Istenhez, hosszabbítsa meg életét. Isten még hallgat. Előhívja a szamarat: Éljen 90 évig, húzzon, hordjon nehéz terheket. A szamár könyörög, vegyen le Isten életének súlyából. Isten elvesz 20 évet. Az ember nyomban magának kéri. Isten odaadja. Majd maga elé idézi a kutyát: Legyen az embernek barátja, őrizze őt s éljen 70 évig. A kutya ordít, mit csináljon 70 évvel. Isten elvesz tőle is huszat és odaadja a rimánkodó embernek. Ekkor maga elé hívja a majmot: Legyen övé embernek képe, gyermeknek esze 50 évig. A majon sír, ez sok. Isten elvesz tőle is 20 évet, s odaadja az embernek. Megkezdődik az élet. Moldvában, Nagy-Magyarországon, később Amerikában. Az ember első 30 évét úgy éli, akár a császár, 35–50-ig a szamár éveiben, dolgozik gyermekeiért, hordja a nehéz terhet; 50–70-ig él mint a kutya, őrizi a vagyont s aki ehhez közeledik, arra ráfordul, mint kutya a holdra; 70–90-ig él mint a majom, nevet, mint a gyermek, másokat utánoz. A 90. éven túl következőnek az ördögnek és más lényeknek évei. (Magyar Nyelvőr, 31, 143. Simonyi Zsigmond: Tréfás népmesék és adomák. Nyelvjárási olvasókönyv, Nyelvészeti füzetek, 4, Budapest, 1902, 88, 89.)

Ez a csángó néphagyomány némiképp híjával van a mese kerekded szerkezetének és belső egységének. Megokolatlan marad, miért szánt az Isten az embernek csak 30, viszont a szamárnak 90, a kutyának 70, a majomnak 50 évet. Hiányzik a kerek befejezettsége is, mert a végén kitetszik, hogy még az ördögtől is, valamint „másmódú lelkektől” is átvett az ember esztendőket.

Amde ez a csángó mese korántsem áll egyedül: Csak egyik változata egy Európa-szerte elterjedt néphagyománynak. Teljesen ugyanezekből az

elemekből (ember, számár, kutya, majom) alakult ki az a gondosan kikerekített mese, melyet a Grimm testvérek 176-nak vettek föl gyűjteményükbe „Die Lebenszeit” címén.

Isten a sorban föllépő teremtmények mindegyikének 30 évet ajánl föl. A számár elszörnyülködik: 30 éven át cipelje a malomba a nehéz gabonás zsákokat? 30 éven át tűrjön bántalmat, ütleget? Isten megszanja, — elenged neki 18 évet. A kutya is elégedetlenkedik: 30 évig nem bírja hangja a csaholást, foga a harapást. Isten elenged neki 12 évet. Harmadiknak sorra kerül a majom. Azt hihetnők, ez csak igazán szívesen élélhet 30 évig. Hisz nem kell dolgoznia, bajlódnia, mint a szárnak, kutyanak, aztán meg mindég jó a kedve. De panaszából kitetszik, hogy az ő élete sem fenékig tejföl; gyakran az emberekre vig arcot kell vágnia, amikor semmi kedve hozzá s ha almát adnak, nem ritkán savanyú; a tréfa mögött ott ólálkodik a szomorúság. Isten neki is elenged 10 esztendő. Végül üdén, bizakodó kedvvel az ember lép oda Isten színe elé. Isten neki is 30 évet ajánl föl. Az ember zúgolódik: Alig gyujtotta meg saját tűzhelyének lángját, alig építette föl a házában, ültette el a fáit, máris meg kelljen halnia. Isten odaadja neki sorjában a szárnak 18, a kutyanak 12, a majomnak 10 esztendőt, úgyhogy mindössze 70 év jut neki. Az első 30 év a voltaképi emberi kor, amikor egészséges, vidáman dolgozik és életének örül. A rákövetkező 18 évben terhet raknak rá, akár a szárnak, szolgálataért megannyagatják. Következik a kutya 12 esztendő, morog, már foga sincs, hogy harapjon. Végül a majomi 10 esztendőben gyengül az elméje, bohóskodik, nevetsége a gyermekeknek.

Ez az 1838-ban Kassel mellett följegyzett mese, valamint csángó változata megegyezik Babriosnak közel két évezredes fabulájával abban, hogy az esztendők az ajándékozó állatnak a sajátosságait tüntetik fel. De közelebb áll a Mikszáth feldolgozta változathoz: három állatja számár, kutya, majom. A számár és a majom megvan Mikszáthnál is. De közös kivált, hogy Grimmék meséjében úgy, mint Mikszáthnál, Isten intézi az évek elosztását s hogy Ádámot, ámbár megkettőzi és megháromszorozza a ráadást, alig bírja kielégíteni.

Bolte—Polivka összeállította a mesének egyéb német, továbbá közép-kori latin, valamint francia, olasz, szerb-horvát, bolgár, cseh, kisorosz, litván változatait, melyek egyikében-másikában a számár helyébe ökor vagy ló lép; az átengedett éveknek száma is hullámzik.

A mese annyira elterjedhetett, hogy a találós kérdésnek alakját is öltötte. Az okos lányról szóló mesének délmagyarországi szerb változatában az okos kisbírótól 25 éves pávát, 30 éves farkast, 60 éves birkát kérnek, mert az ember 25 éves korában páva, 30 éves korában farkas, 60 éves korában birka. (Bolte—Polivka, II, 153.) Radloff tatár meséjében az a kérdés: Mi az, ami 10 éves korában gödölye, 20 évvel róka, 30 évvel farkas, 40 évvel tigris? Mindannyiszor a felelet: Az ember. (Bolte—Polivka, II, 358.) Szerb-horvát mesében az ember 20 évvel ártatlan, mint bárány, 30 évvel vad, mint farkas, 40 évvel okos, mint a róka, 60 évvel szelid, mint a juh, 100 évvel törekeny, mint a tojás. (Bolte—Polivka, III, 293.)

IV. *A legenda.*

Az embert mintázó állatoknak sorát jelentékenyen bővíti egy közép-kori aggáda (zsidó legenda) az ember fejlődéséről, mely az emberi egész létet három korra osztja: Először születése előtti, 2. születésétől haláláig terjedő, 3. halála utáni korra. Fantasztikus embryológiája és még fantasztikusabb eschatológiája közé ékel a földi létnek hét világát: 1. Első világ, az újszülött olyan, mint a király, kit körülvisznek, ünnepelnek. 2. A csecsemő olyan, mint a sertés, mely szennyben hemperg. 3. A gyermek olyan, mint

a gödölye, mely kövér legelőn vígan fickándozik. 4. Az ifjú olyan, mint a paripa, büszkén jár. 5. A munkás férfiú olyan, mint a számár, melyre a nyeret rakják. Így az ember kénytelen feleségről, gyermekről gondoskodni, mindenféle eledel után járni. 6. Férfikorának hanyatlásával olyan, mint a kutya, kap-vesz, innen-onnan, szegyenkezés nélkül. 7. Hetedik világ: az öreg ember olyan, mint a majom, újra úgy eszik, iszik, mint a kisgyermek, elváltozik, eltorzul.¹

Ehhez hasonló rajz már egy évezreddel régebben is kimutatható. Ki indul abból, hogy a prédikátor a vanitatum vanitasnak hét hívságát hirdeti. Ennek megfelel a hét világ, melyet az ember átél: 1. Egyéves korában hasonlít királyhoz, kit pályában körülhordoznak. 2. Kéthároméves korában hasonlít sertéshez, minden szenny után kap. 3. Tízéves gyermek szökdel, mint a gödölye. 4. Húsz évvel az ifjú, mint a paripa, büszkén hánnyáveti magát s szerelemre vágyik. 5. Ha megházasodott, teherhordóvá lesz, mint a számár. 6. Ha családja van, arcátlankodik, mint a kutya, hogy eledelt szerezzen. 7. Ha megöregedett, olyan, mint a majom. (Kohleth rabba ad. I, 2 ed. Wilna 1c.) Ez a hasonlat Simon ben Elcázár tannától (tanítótól) való, aki épp Babriosnak a kortársa. S ne feledjük, hogy maga Babrios is Syriában élt és hogy ő a mesének eredetét általában keleten, a babylonoknál keresi.

V. Rokon legendák.

Feltűnik, hogy az aggáában hiányzik az a vonás, mely már Babriosnál kiemelkedik: Fejlődésének változó szakáiban az ember azért hasonlít különböző állatokhoz, mert átvette az ő éveiket.

Az évek átengedésének motívuma nem ismeretlen a legenda előtt. De itt Ádám nem az évátvevő, hanem az évátengedő. A bibliaolvasók régóta fönnekadnak azon, miért nem teljesedett az a fenyegetés, hogy az ember, amely napon eszik a tiltott gyümölcsből, halálnak-halálával hal, holott Ádámról olvasni, hogy 930 évet ért. A legendai írásfejtegetés elmagyarázza a fenyegetésnek egy napját. Ezt egy *isteni* napra kell érteni, márpedig a zsoltár azt tanítja, hogy Isten előtt ezer esztendő olyan, mint egy nap. Eszerint Ádámot egy isteni nap, tehát ezer év illette volna meg. Ámde Isten elvonultatja Ádám előtt a jövőendő nemzedékeket. Az ember tragédiájának ez a kerete az aggáában nagyon népszerű. (IMIT-Evkönyv, 1896, 118—127, és 230—238.) Mármost ezt az elképzelést sajátoskép a *muszlim* legenda szövi tovább. Ádámnak szemébe ötlük, hogy utódai közül az egyiket fény övezi, megtudja, hogy ez Dávid, de megtudja azt is, hogy Dávidnak csak 60 év van szánva. Könyörög Istenhez, toldja meg. Azonban az évek már el vannak osztva: Dávid élete csak úgy hosszabbítható meg, ha másvalakié megrövidül. Ádám a maga 1000 esztendejéből 40-nel 100-ra kerekíti Dávid éveit. (René Basset, Mille et un Contes, Récits & Légendes Arabes, III, 18.) Az iszlám után és némiképen a muszlim legenda hatása alatt keletkezett aggáda pontosabb bibliaismerettel úgy beszél, hogy Ádám a maga 1000 évéből 70-et engedett át Dávidnak. (Numeri Rabba, XIV, 12, ed Wilna, 62c, Pirké Rabbi Eliezer, XIX. M. Grünbaum: Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde, 63, 64.)²

Babrios meséjének és az aggáának az a motívuma, hogy az ember átveszi egyes állatoknak sajátosságait, átvezet egy másik legenda és mesetárgyra, mely mireánk közelebből már azért is tartozik, mert Temesvári Pelbárt (Sermones Quadragesimales, II., Dominica IV., Sermo XXX.) és

¹ Utólagos betoldás a késő középkori Tanchuma Midrásba, Pekudé szakaszhoz, hasonlóan Jellinek Bet-ha Midrasch I, 153—155.

² L. Ginzberg, The Legends of the Jews V, 82, 28, VI, 246, 121.

a magyar néphagyomány is ismeri, Tinódi Sebestyén pedig bőséges részletezéssel földolgozta. A tárgynak veleje az, hogy mikor Noé a szőlőt plántálja, a sátán a szőlő tövét megöntözi különböző állatok vérével s ezért az ember a borivás különböző fokain ezekhez az állatokhoz hasonlít. A Midrásban a borivó eleinte szelid mint a bárány, aztán hős, mint az oroszlán, majd mocskolódó, mint a disznó, végül nevetséges, illetlen, mint a majom. Temesvári Pelbártnál: eleinte bátor, mint oroszlán, majd szelid, mint bárány, majd szennyben ténfereg, mint disznó, majd, mint a kakas, mindent, titkot is, kikukorékol, végül dühös, mint a medve. A Kálmány (Szeged népe, III. 180.) följegyezte magyar hagyományban a borivó felölti oroszlánnak, tigrisnek, medvének, disznónak, majomnak, galambnak természetét.

Tinódi Sebestyén a tárgyat kiszélesítette, előlről is, hátulról is. Isten a paradicsomban teremtette a szőlőt. (Az aggáda, az egyházi és a muszlim legenda sokat vitatkozik azon, vajjon ugyan melyik fáról szakasztotta Éva a tiltott gyümölcsöt; igen elterjedt az a legendai felfogás, hogy szőlőről.) A vízözön, folytatja Tinódi, elsodorta a szőlőt a paradicsomból, magas hegy tetejére. Ott kihajtott. Kecsebak ráakadt a gyümölcsére, harapdált belőle s felvidult tőle. Erre Noé átplántálta a szőlőt a maga kis kertjébe s itt megöntözte oroszlánnak, majomnak, disznónak, kecskének vérével. Ezért hasonlítanak a részgösök, ki oroszlánhoz (mint Sámson menne neki a bajviadalnak), ki majomhoz, ki disznóhoz, ki kecskéhez. Tinódi azután még húsféle részgöst számlál el. (Régi magyar költők tára, II, 263—269, hozzá Szilády Áron tartalmas jegyzete, 453. lap.)

Ez a mesetárgy az aggárában, az iszlám legendájában, az európai exemplumirodalomban, a nép- és műköltésben otthonos. Falusi történetekben Tolsztoj is feldolgozta.³ Így tehát Mikszáth-mesénknek két főmotívuma: Az éveknek átengedése és az állatok sajátosságainak átvétele a legendában külön életet is élt.

Mikszáth forrása.

Az a jelenség, hogy tárgyunk már a második században görögül is, héberül is föllép, Babriosnál világosabban, Simon ben Eleázárnál gazdagabban, ez a nevezetes jelenség a mesének még régibb eredetére vall. Már most tárgyunknak százados változatai közül melyiket ismerhette Mikszáth? Vajjon olvasmányból, vagy élő hagyományból merítette? Babriosból nem meríthette, mert annál jóval gazdagabb, Grimmek meséjéből sem, mert annál egyrészt szintén gazdagabb, másrészt kevésbé fordulatos. Szintúgy eltér alkotó elemeiben a csángó néphagyománytól. Kivált felötlík Mikszáth állatjainak sorában a róka, melyet Bolte—Polivka csak a tatár és szerb-horvát hagyományban jelez. Az is sajátos vonás, hogy Szlámcsik meséjében az embernek eredetileg csak 24 év volt száva. A kecskebak, mellyel Mikszáth a maga állatjainak sorát megindítja, megfelel az aggáda gödölyéjének. Vajjon a legendának valamelyes elváltozását hallotta-e Mikszáth? Talán nem véletlen, hogy Szlámcsikkal tótosan adatja elő. Talán ő is tótol hallotta? A cseh néphagyomány ismeri a tárgynak egy változatát. (Bolte—Polivka III. 292.) Ismerheti a tót is. Annyi kétségtelen, Szlámcsik jókedvű rajza az emberi élet változó szakairól nem a Mikszáthi gazdag jókedvének egyéni tréfája, hanem két évezred óta kimutatható, Babrios és Simon ben Eleázár történelmi szerzői nevéhez is fűződő, mindkettejüknél valószínűleg jóval régebbi hagyományban gyökerezik.

Heller Bernát.

³ A tárgynak igen gazdag feldolgozását adja Dähnhardt, *Natursagen* I. 265, 266 és 298—314. L. még Bolte jegyzetét Pauli, Schimpf und Ernst, 244. darabjához, II. 318, 319, és R. Basset, 1001 Contes etc. III. 31—33. Löw, *Flora der Juden*, I. 156.

PALÓCFÖLDI BÚZASZENTELÉS.

(Ide tartozik az I. tábla!)

A katolikus egyháznak Márk evangelista napjához fűződő *vetés* *v.* *búzaszentelését* a hazai néprajz eddig kevés figyelemre méltatta. Nyilván, mert etnológiai tekintetben csekély kibányászásra érdemes anyagot vélt benne föltalálni. Az „Ethnographia” hasábjain, vagy néprajzi monográfiákban a magyar falu búzaszentelésének egyetlen leírása sem olvasható. Ez a körülmény indított arra, hogy a folyó év április havának 27-ét Maconkán töltssem el, ahol *Tóth István* kántortanító úr volt szíves úgy rendezni a dolgokat, hogy az egész szertartást, minden mozzanatában megfigyelhessem. Velem volt *dr. Ébner Sándor* kollégám, a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tára fotoosztályának vezetője, aki is a búzaszentelés nevezetesebb mozzanatait fényképen megörökítette. Az itt közölt képek az ő fölvételeiből valók.

Mindenekelőtt Maconkáról annyit, hogy Heves vármegyének pétervásári járásában, Nagybátonytól északra, a Zagyva mentén, egy völgykötőben fekszik. *Pesty Frigyesnek* a kéziratot helységnévtár számára 1864-ben azt jelenti a község előljárósága, hogy „Maconka világ közepének is mondatik lenni, mi onnan magyarázható, mert hegyekkel van körítve”. *Pintér Sándor* a palócokról írott népismertető tanulmányában (Budapest, 1880.) Maconkát a 150 palóc község között sorolja fel. Az bizonyos, hogy a lakosság az ú. n. palóc-tájszólást beszéli, ha palóc voltát nem is vállalja. A közel 600 főnyi lakosság 104 lakóházban él; a falu kis temploma XV. századi jellegű építmény. Az asszonynépség ünnepnapokon még régi, mutatós viseletében jár. Általában, a lakosság lélekben is sok régi vonást őriz, amiért Maconka a néprajzi gyűjtőnek ma is hálás terület.

Maconkán nincsen plébánia; misét mondani, halottat temetni, búzát szentelni a nagybátonyi plébános jár át. Minthogy a plébános a bátonyi búzaszentelést Márk-napján (április 25-én) végezte, a maconkai búzaszentelés a Márk-napját követő vasárnapon (27-én) volt. Erről a napról álljon itt beszámolóm egy része, mely a „Budapesti Hírlap” május 11-i számában jelent meg.

*

Búzaszentelésre készülődik a falu apraja, nagyja. A készülődés egyelőre abban nyilvánul, hogy az asszonynépség felsőpri azt az útvonalat, amerre majd a körmenet elhalad. A férfiak pedig az *ámbiton* a csizmákat *subickolják*. Mire aztán kilenc óra lesz, az udvarokról innen is, onnan is kilibben egy-egy takaros, ingvállas, tarkakendős leányka, aranyos-csipkefőkötős menyecske, piros vagy feketefejkendős asszonyság. (A ruhaviseletről itt még szépen le lehet olvasni a fehérnép életkorát!) Sietnek a templomba, nehogy *kiharangozzák* őket. Tíz órára megérkezik a bátonyi plébános, *Lang János* főtisztelendő úr is és a parányi, középkori építésű templomban megkezdődik a csendes mise.

Félóráig tart a mise, azután a nép kor és nem szerint csoportokba verődik és a templomot megkerülve körmenetté alakul. Legelől halad az

Ethnographia (Népélet).
Jahrg. 1930. évf.

Búzaszentelés Maconka, Heves megye.
Die Flurweihe in Maconka, Com. Heves.

Tafel I. tábla.

1. ábra. A körmenet elindul a mezőre.

2. ábra. A körmenet fölvonulás közben.

egyházi a búcsús feszülettel, tőle jobbra és balra egy-egy levente templomi zászlót emel a magasba. Utánuk jönnek párosával az iskolások, majd a legények és házasemberek. Azután az eladósorban levő lányok — kettejük kezében templomi lobogó —, kezükben frissen fonott zöld búzaszálkoszorúval. Majd a menyecskék tarka és végül az asszonyok fekete csoportja. (A „menyecske“ név csak „két gyerekig“ jár ki az asszonynak!) A menyecskék előtt halad a plébános fehér karingben, lila paláttal, a kántortanító, négy minisztránsfiú a misekönyvvel, a kézi feszülettel, a tömjénfüstölővel és a szenteltvízhintővel, meg a bíró a dicsőségesen feltámadt húsvéti Úr Jézus szobrával. A menet a *mindenszentek litániáját* mondja és gyors ütemben félóra alatt halad föl a temetőhegyre, ahol megáll, fősorakozik Orosz Andris Kele búzavetésén.

Az egyházi szertartás közben a lányok a magukkal hozott friss búzaszálkoszorúkkal a templomi zászlókat, a búcsús feszületet és az Úr Jézus szobrát megkoszorúzzák. A szertartás végén a megszentelt búzavetésből mindenki tép egy-egy szálát. A férfiak kalapjuk mellé tűzik, a nők imakönyvükbe préselik. Vannak, akik egész marékkal visznek haza. Ezek a babonások, akik a szentelt búzaszálat otthon belevágják a kislibák eledelebe, vagy elteszik a *sublót* fiókjába és ha a *gyereknek* meredekje (= nyilalása) támad, belefőzik abba a *herbatébe*, amivel a fájós részeket mosogatják.

Félóra alatt vége a változatos, lélekemelő szertartásnak. A menetet megint összeáll s amilyen gyorsan jött, olyan gyorsan megy vissza a templomba. Néhány perc múlva már a temető alól hallik a *Jézus szent nevének litániája*...

*

Ennyit a beszámolóból, mely valóban csekély etnológiai anyagot nyújt. De egészen bizonyos, hogy egy kitartóbb, a helyi viszonyokkal ismerős gyűjtő többet is felszínre hozhatott volna. Az is föltehető, hogy minden vidéknek megvan a maga, helyi színezetű szokása a búzaszentelésnél, amiért a népszokásgyűjtésnek ki kell terjeszkednie a búzaszentelésnek, de egyéb egyházi szertartásoknak is gondos megfigyelésére.

Madarassy László.

SZÁPÁRY PÉTER MONDÁJA.

(A Szápáry-monda keletkezése, irodalma és történelmi háttere.)

II.

Valóság, hagyomány és költészet.

Az eddig ismertetett irodalmi hagyatékon túl a tankönyvirodalom is felszínén tartja a Szápáry-mondát, melynek eredetére és gyökerére nézve csak néhány odavetett, de teljesen ellentétes vélekedés ismeretes. Talán éppen ez a körülmény teszi indokolttá annak felderítését, hogy mit igazol a mondából a történelem, mennyi benne a szájhagyományi elem és e két tényező birtokában mit fűzött ezekhez báró Mednyánszky Alajos költői képzelete.

A Szápáry-monda *történelmi keretét* a török hódoltság utolsó évtizedeinek eseményei képezik. A történelem feladata annak magyarázata, hogy mik voltak a félhold hanyatlásának külső és belső okai, csak röviden említsük itt meg annak a kereszteshadjáratnak mozzanatait, mely hazánk felszabadítására vezetett.

A diadal a különben gyenge és határozatlan I. Lipót császár és király, valamint a győztes vezér, Lotharingiai Károly herceg nevéhez fűződik. Európa célja, melyet I. Lipótnak a lengyelekkel és Velencével 1684-ben a török ellen kötött véd- és dacsövetségi szerződése világított meg, a török hatalom megtörése és Ázsiába való visszaszorítása volt. Az egész keresztény világ valósággal ontotta a seregeket Károly zászlói alá. XI. Ince pápa erkölcsi és anyagi segítsége, XIV. Lajos francia király politikája egyaránt az oszmán hatalom megsemmisítésének céljait szolgálták.

A győzelmi sorozat már 1683-ban kezdődött Bécs és Győr megvívásával. IV. Mohamed szultán Musztafát Belgrádba rendelte s mikor az új budai basa, Kara Mohamed Párkánynál csatát veszített és elesett, dűhében megfojtatta Musztafát és Thököly Imrét is elfogatta, mert késett a császáriak megtámadásával. Thököly pártja a vezér elfogatását szöszegésnek vette és Lipót amnesztiája folytán a császári sereghez csatlakozott. Petneházy maga 7000 főnyi sereggel átpártolt Caprara seregéhez. Ez a török balfogás egyik főok volt a magyarság haderejének összefogására, a belbéke megőrzésére és enélkül nem vívták volna meg Budát. Csupán harcosokban 16—17.000 ember csatlakozott a császáriakhoz Thököly elfogása miatt, kinek serege nem züllött tehát szét, hanem két télen át, sokszor zsold nélkül, csodás harcokban verték a törököt s a tiszai és tiszántúli vidék felszabadítása ezeknek a kurucoknak az érdeme.

A porta bízott a békében, elhanyagolta hadi előkészületeit s ez alatt XI. Ince pápa kezdeményezése folytán a török elleni szövetség megalakulása sikerre vezetett. A törökség helyzete mindenütt rosszabbodott. Sobiesky Moldvában és a Fekete-tengernél, az oroszok az Azovi tengernél fenyegették a birodalmat, Dalmácia és Velence is veszni indultak. Schultz és Caprara elfoglalták egész Felső-Magyarországot, csak Munkács maradt még Thökölyné Zrinyi Ilona kezén.

Buda visszavételének első kísérlete 1684-ben nem sikerült. Az 1686. év feladata volt és állítólag Károly herceg birta rá Lipótot. A szövetséges keresztény zsoldosok serege 100—110.000 főre szaporodott. A törökök elcsüggedtek, Sztambulban és Budán is nyilvános könyörgésektől, búcsújárásoktól várták a szerencse fordulását. Az 1686. év júniusában Károly

seregei Buda alatt táboroztak, melyet az utolsó budai basa, Abdurrahman 16.000 harcossal védett. Június 24-én elesett az alsóváros és a védők felszorultak a várerődbe. Gonzales és Tüzcs Gábor barát ágyúi oly sikerrel dolgoztak, hogy Károly július 13-án rohamot rendelt el, de ez nem sikerült. Július 22-én felrobbant a löporraktár és ekkor megadásra hívták fel a basát, aki elutasította a felhívást. Augusztus 12-én Solimán nagyvezér 8000 főnyi felszabadító haddal érkezett Buda alá, de a várba bejutni már nem tudott. Augusztus 20-án 2000 emberrel megkísérelte az áttörést, de csak 300 janicsár jutott át a védők gyűrűjén s a nagyvezér majdnem tétlenül nézte végig az egész ostromot. Szeptember 2-án délután 4 órakor 6 ágyú jelére általános rohammal indult meg az ostrom, melynek eredményeképpen Buda elesett és Abdurrahman is hősi halált halt. Másnap Károly hálaadó misét mondott s Buda — mely 1541 szept. 2-án került török kézre — éppen 145 évi rabság után felszabadult. Még ez évben visszafoglalták Simontornyát, Pécsét, Siklóst és Szegedet is. Buda visszafoglalása kihúzta a talajt a törökök lábai alól, a dinasztia pedig — mint Károlyi Árpád megállapítja — a magyar királyságban olyan támaszt nyert, mely európai nagyhatalommá emelte.

Ez a történelmi háttér ad keretet hősünk *családtörténeti* adataihoz. A probléma megvilágításában tisztán a levéltári kutatások során felbukkant anyagra voltam utalva, melyeket, amennyiben hozzáférhetők voltak, törekedtem teljesen kimeríteni.

Szapáry Péter valóban élő alak volt, a család közéleti és vagyoni előkelőségét ő alapította meg. A név több alakban is előfordul. Állítólag Szapáry a magyaros, Szápáry a németes, Czápár a tótos kiejtése, de ismeretes még Zabar, Zapar, Zapari, Czapari, Czápári, Czapary, Czápáry alakokban is.

A család a Bakony északkeleti részében fekvő veszprémmegyei Szápár községtől vette a nevét. A magyar lakosság közé már a XIV. században német és tót telepesek keveredtek. A „Zabar“ név előfordul a XV. század egykorú irataiban is, sőt állítólag a XIII–XIV. századbéli Zabar (ha ugyan nem Zobor = Czobor) személynév a Szápáry-ősökhöz vezetne vissza. Azt se lehet már eldönteni, hogy a községtől kapott-e nevet a család vagy pedig egyik Szápáry-ös volt a keresztapja a néhány viskóból és erődítésromokból álló községnek; arra sincs nyom, hogy ez Szápáry-birtok lett volna a keletkezés időpontjában.

A Szápáry-elnevezés — amit már elégszer vitattak — azért látszik helytállóbbnak, mert a grófi rangot adományozó királyi leirat is Szápárynak írja a családnevet. A család a XIX. század közepén fiágon már kihalt, a női ág beolvadt a báró Sina-, majd a gróf Wimpfen-családba.

Családtörténeti adatokkal találkozunk több helyen: Nagy Ivánnál és „királyi könyvek”-ben is, valamint a „Főrangú családok” c. kiadványban.³⁵ Az innen ismert anyagot azonban ki kell egészítenünk néhány adattal.

Csánki említi,³⁶ hogy a veszprémi káptalan házi levéltárának (1452. Cap. 3.) adatai szerint volt a megyének egy Szápáry Péter nevű szolgabírája, utal továbbá még néhány XV. századbéli adatra. Minden valószínűség szerint a XIV. és XV., XVI. századok levéltári anyagában sokkal több családtörténeti adatot találhatnánk a kizárólag erre irányuló kutatómunka során, de ez most kívülesik a kitűzött célon és ezért nem bukkant fel közelebbi adat Szápáry Györgyről, az első ismert³⁷ ősről sem, aki 1560 körül élt. Valószínűleg ő volt hősünk dédapja és az ő leszármazottja a sorrend-

³⁵ „Magyar Nemzetiségi Zsebkönyv”, 1888.

³⁶ Magyarország történelmi földrajza. III. 286.

³⁷ Nagy Iván: Magyarország családai.

ben következő Szapary István, akinek leágazó családfájára nézve már van kétségtelen okirati bizonyítékunk.

Van egy magyar udvari kancelláriai leirat-fogalmazvány 1621-ből,³⁸ mely szerint II. Ferdinánd király „kétségtelen bizonyítékok” alapján *meg-erősíti Szapary István és leszármazottainak* (Pál, András, Mihály, Eufrosina, Katalin és Zsuzsanna) *régi nemességét*. Fel van sorolva Szápáry érdemként a 10 esztendő (?) háborús érdeme és a török elleni harcai, melyek jutalmául *címet adományoz* neki. A címer leírása azonos a későbbi időkből ismert Szápáry-címerrel. Szápáry András már hivatalt viselt, 1640-ben kamarai tanácsos volt³⁹ és a Csáth Annával kötött házasságából születtek: Péter és testvérei. Szápáry Péter születési évének pontos adat hiányában az 1630 körüli esztendőket tekinthetjük. Egész életéről alig maradt fenn néhány kétségtelenül hiteles adat, ezek is csak közvetett bizonyító erejűek.

Sorrend mellőzésével, mint legbővebb adat, a Szápáry Péter fiainak grófi méltóságot adományozó okirat érdemel figyelmet, melynek „placet Carolus” királyi kézjeggyel ellátott eredetije, mint a magyar udvari kancellária 1722 október 17-én Bécsben kelt felterjesztése, az Országos Levéltárban olvasható.⁴⁰ A báró Szápáry-fiúk érdemei helyett a leirat az apának „életrajzát” adja, tartalma röviden a következő:

A család őse a néhai „Andreas quondam Szápáry de Szápár”, az új grófok atyja pedig „Petrus quondam Szápáry”, aki fegyelemben és gondos nevelésben részesült, ékeskedett a tudományokban és vitézségben egyaránt. *Önkéntesként szolgált Mansfeld Fülöp generális seregében* és megsebesült Győrnél, majd Komárom alatt is. Csikvár mellett a törökkel vívott nehéz ütközetben három sebet kapott, fogságba jutott, Budán 4 évig és 4 hónapig raboskodott, ahol kegyetlen bánásmódban és kínzatásban volt része és 22.000 császári tallér váltságdíj ellenében kiszabadult. Ezek és más hőstettei, egyéb érdemei vagyoni és hivatali jutalommal jártak, 1681-ben alországbíró, 1682-ben mosoni alispán, 1684-ben aranysarkantyús lovag lett és különös királyi kegy jeleként aranyláncot kapott, sőt az eddig szegény, hivatalnok, armális-nemes megkapta még Muray-Szombathot is.⁴¹ Résztvett a Thököly-török-császári harcokban Győr és Magyaróvár alatt, de mikor a török támadás heve erősödött, alig tudott a támadók gyűrűjéből menekülni és családjával, háznépével Guthor (?) szigeten rejtőzött el, ott várta be a bécsi ostrom harcait, de királyhűségét végig megőrizte. Mindezen érdemei jutalmául muraszombati predikátummal bárói méltóságra emelte a király 1690-ben.

A történelem mitsem tud Szápáry haditetteiről, amelyeket a grófi ki-nevezés felemlít és kiszínez. A magyar csapatok és seregek történetében nincs róla adat sehol. Győrben hivataloskodott és baronátusát a szokásos módon ki se hirdettette, okirat erre nézve nem maradt fenn. Se Montecuccoli harcaiban, se Bécs alatt, de Budánál sem vitézkedett, mindazáltal *kedvelt embere volt a királynak.*

A család *ősvagyonáról* nincs adat, nem is lehetett számottévvó nagyobb birtokuk. Atyja esetleges vagyonáról nem tudunk, de ennek közbenjárására a Bécsben, 1650 szeptember 9-én kelt *adománylevéllel* egész fiatal korában megkapta *Ercsít* és még néhány községet.⁴² Neje Egresdy Zsófia volt, házasságából két fia és két leánya származott.

³⁸ Orsz. Levélt. Conc. exped. 1621. repert. No. 292.

³⁹ Nemz. Múzeum kézirat gyűjtem. Liber Rajcsányi, Mednyánszky-hagyaték ajándéka, 3703.

⁴⁰ Kanc. lev. Origin. Referend. Anno 1722. No. 13.

⁴¹ Orsz. Levélt. Donációs könyvek, 13. könyv. 148. Valójában ez sem volt tiszta adomány, mert igen sok fizetség járt vele. Az adománylevél Bécsben kelt, 1688. febr. 24-én.

⁴² Turul, VI. 31.

Apja a hivataloskodás mellett zálogbirtokon gazdálkodott, fia is követte a példát; egyéb vagyon hiányában — az ercsii birtokból a török kivetette és csak a jobbágyok adója volt a jövedelme — 1661-ben 160 császári tallérért 8 évre zálogba vette Lindvay Zsigmondtól Szent-Ivánt és Almást.⁴³

Bizonyos, hogy kicsinyben kezdte tehát, de hatalmas vagyont gyűjtött. Ebben a korban királyi adományozásról komolyan nem lehet beszélni. A donatio csak a vagyonátruházási ügylet jogcíme volt, legtöbbször jelentékeny pénzbeli ellenérték volt a juttatáshoz kötve. Az eladósodott király nem adott ingyen semmit; a birtokok, ha fel is szabadultak, vagy elkobás alá estek, alaposan meg voltak terhelve, tehát Szápárynak minden szerzeményért fizetnie kellett. Egyik szerzeménye volt Csep birtoka, melyet 500 talléron vett 1661-ben a Káposztás-testvérektől.⁴⁴ Gazdagodása 1687-től kezdődött. Visszavásárolta őseinek leányára jutott vagyonát és újakat szerzett hozzá.

Birtokába jutott Felsőlendva, Széchi-Sziget, megvette Kollonics pártfogása mellett Vágh-Besztercét 87.000 forinton,⁴⁵ visszakapta Ercsít és gróf Draskovich Adámtól 110.000 forintért vette Sárvart,⁴⁶ vásárlásai legfelsőbb jóváhagyást nyertek. Csakúgy, mint atyja, ő is a perek egész légiójában vett részt (Vitnyédy, Kéry, Draskovich, Heissler, kincstári stb. perek). Mikor az ország a legnagyobb nyomorban volt, a nagy szegénység és pénzhány közepette óriás vagyont gyűjtött össze, melynek megszerzésére közelebbi magyarázatot a szerencséskezű gazdálkodáson, túlerélyes adóbekívánáson, pénzügyleteken,⁴⁷ szállításokon, kereskedésen túl néhány egykorú adat nyújthat csak, mert ezidőkben a magas hivatalok se jövedelmeztek az ilyen nagyarányú birtokügyletekhez elegendő tőkét.

A fiainak adománylevele elég bizonyíték arra, hogy az egyéb forrásokban ismertetett magas méltóságokat tényleg elnyerte és viselte s hogy ezen zavaros, háborús, Thököly-forradalmas, törökhadjáratos időkben a császár és király híve volt és maradt, akit Vágh-Beszterce megszerzésében Kollonics is támogatott. Nemcsak születési, de elhalálozási idejére sincs közvetlen erejű bizonyíték. Egyes források szerint 1699-ben halt volna el, bár a birtokvásárlásait jóváhagyó 1703 és 1710-beli leiratok nem bizonyítják ezt; mások szerint 1707-ben halt meg a németújvári Batthyányi-várban, ahova állítólag a kurucok elől menekült volna.

A bécsi udvari kamarai levéltár anyagában is van néhány családtörténeti adat, de inkább csak vagyonjogi vonatkozású adatokat tartalmaz⁴⁸ és a vághbesztercei adományt, helyesen a vétel jóváhagyását ismerteti.

Néhány kamarai leirat foglalkozik egy uzsoraperrrel is, melyet Szápáry ellen ismeretlen fél az alsóausztriai kamara előtt indított s az ügygel foglalkozott a magyar kancellária is. A tulajdonképeni periratok nem voltak feltalálhatók se az alsóausztriai kamarai, se a császári udvari kamarai akták között.

A perbeli uzsoravádnak azonban aligha lettek komolyabb következményei Szápáryra nézve; mert a magyar származású referens, gróf Kéry János szerint az osztrák hatóságoknak Szápáry felett nem volt se hatás-

⁴³ Orsz. Levélt. Neoregest, Act. Tom. XV. Fasc. 290. No. 25.

⁴⁴ Orsz. Levélt. Donációs 9. könyv, 184.

⁴⁵ Orsz. Levélt. Neoreg. Act. Fasc. 351. No. 43. Fasc. 351. No. 44. Fasc. 1710. No. 27.

⁴⁶ Orsz. Levélt. Conc. Exped. Anno 1690. okt. No. 59., 1696. szept. No. 19.

⁴⁷ Orsz. Levélt. Donációs 15. könyv. 611. Gróf Csáky Lászlótól 21.000 frt. kölcsön ellenében zálogban bírta Dobra várát és a Rajcsányi kastélyt. Csáky ekkor (1694. július 26.) még Szápáryt „tekintetes uramnak” említi, noha már báró volt.

⁴⁸ Hof-Finzen Ungarn és Gedenkbücher, 1695, 1696. Wien.

köre, se illetékessége és az 1695 október 7-én⁴⁹ Kobelsdorfbán kelt emlékirat fogalmazata szerint Kollonitsch kardinális is beleszólt a dologba és szerinte is magyar hatóságok elé tartozott a per. Nem érdektelen azt megemlíteni, hogy az ügyre vonatkozó⁵⁰ és 1695 augusztus 27-én a magyar kancelláriához intézett leiratban még egyszerűen csak Herr Szápáry-ról van szó, az 1695 október 27-i és 1696 május 8-i leiratok már szápári és muraszombati báró, aransarkantyús vitéz, alországbíró címekkel illetik az adományos nemest, aki pedig főbenjáró uzsoravétéssel van vádolva. Kézenfekvő a feltevés, hogy Szápáry, aki ifjúkorában belekóstolt a harcokba és a fogságba is, inkább hivataloskodott és tőzsérkedett s Ausztriában is kötött üzleteket. Nem tudjuk, hogy kit károsított meg, a lényeg az volt, hogy háromévi kamatot előre levont és ezzel okot adott volna arra, hogy „ob commissam a Domino Petro Szapary per certum quemdam viginti mille florenorum mutui contractum in Austria celebratum, usurariam pravitatem adversus Eundem Fiscum Sacratissimum Suae Majestatis Austriacum legitimum processum et actionem instituissé” perbe fogassék.

A befolyásos és gazdag Szápárynak, aki egymásután szerezte birtokait, aligha okozott ez a per nagyobb fejtörést. A nagyhatalmú Kollonics érsek is pártfogolta, ami azt jelenti, hogy nem vett részt a kuruc-labanc politikában. Az udvar előtt se lett kegyvesztett, sőt megkapta Vágbesztercét is (igaz, hogy fizetett érte), rangban is emelkedett, de bárósítását itthon még ki sem hirdettette. A bécsi udvar anyagi gondokkal küzdött, a folytonos háború sok pénzbe került, a kancellárok hűtlenül gazdálkodtak, de Lipót szemethúnyt a korrupció felett. A perből csak azt láthatjuk, hogy nagyvagyonú ember volt, aki külföldre is köthetett üzleteket, hiszen idehaza nem volt hitel s olyan szegénység dúlt, akár a tatárjárás után. Szállítója lehetett a nagy zsoldos seregeknek s magának a kincstárnak; talán az uralkodónak is hitelezője volt.

Ha kissé elmélyedünk e kor bécsi udvari, politikai és gazdasági viszonyainak szemléletében, akkor se a Szápáry-peren, se a bárósításon nem találunk semmi csodálni valót.

Azzal sehol sem találkozunk, hogy Szápáry Péter, mint nagyvagyonú főúr, a kor szokásaihoz híven akár a császári csapatok közvetlen kötelékében, akár az együttműködő magyar hadak élén magasabb katonai rangban hadi érdemeket, vagy rangot szerzett volna, pedig erre 1660–1690 között elég bőséges alkalom kínálkozott.

Ifjúkori katonáskodásának hivatalos — bár e részben talán nem egész hiteles — bizonyítéka a fiainak grófságára nézve már ismertetett adománylevél, amely szerint egész ifjú korában a császári sereg önkéntese volt (ismeretlen rangban) és harcolt, sebesült, raboskodott is, de már a bécsi ostrom idején biztonságba helyezkedett Guthor (?) szigeten és mindössze azt az érdemet szerezte, hogy a császár- királyhoz hű maradt ekkor is.

Minthogy a török járom lerázásáért folytatott nagyobb hadműveletekben való részvételének nyomát tehát keresni se érdemes, meg kell világítani a fiatalkori vitézkedés történetét, amelyhez a monda — legalább a rabság idejére nézve — fűződik.

*Török raboskodásának valódiságára bizonyíték a győri káptalan előtt 1660 március 22-én felvett osztálylevél,*⁵¹ melyben testvérei egy 100 forintos követelést a váltságdíj gyűjtésének céljaira engedményeztek. Ez elég komoly bizonyíték a raboskodás megtörténte mellett!

Ez alapon arra a feltevésre jutunk, hogy a fiatal Szápáry — kinek atyja zálogbirtoklás címén egyik ura volt Ercsinek, amit aztán adomány-

⁴⁹ Gedenkbücher. 1695. 172. old.

⁵⁰ Gedenkbücher. 1695. 140. old.

⁵¹ Turul, VI. évf. 35. Dr. Szombathy Ignác.

birtok címén fia kapott meg — a környék nemes ifjaival együtt a szokásos határvillongásokban, portyákon résztvett és az akkor divatos végvári harcokban vitézkedett az éppen szomszédos Érd, akkori nevén Hamzabég községet megszálló törökség ellen. Allítólag ilyesmi miatt valamelyik budai basa keményen rá is írt volna. Lehet, hogy az ifjúságában heveskedő Szápárynak lest vetettek s így került fogságba.

A mondával foglalkozik *Kereskényi Gyula* érdi plébános⁵² és igen helyesen említi, hogy a mohácsi vész után az Érdet megszálló törökök bégjének Hamza volt a neve, róla keresztelték el a községet, és pedig németesen *Hanzelpe*-nek. Kereskényi szerint Szápáry elfogatásakor is (?) egy Hamza nevű bég volt az érdi parancsnok, aki megkínozta Szápáryt és szántatott vele. Óvatosan megjegyzi azonban, hogy a „*hagyomány szerint*“ ez a hely a község fölötti földeken, a római út és a húnalmok közepében keresendő. Kereskényi is úgy adja tovább a mondát, hogy Szápáryt Batthyány közbejöttével egy bégért kicserélték és Hamza Buda ostrománál került fogságba, majd Szápáry kezére, aki megbocsájtott neki és a nagylelkűségein megindult bég kikeresztelkedett s úgy halt meg. Hozzáfűzi a szerző, hogy Szápáryt a törökök kivetették Érd birtokából, mely Hamza alá került, de még Buda eleste előtt, 1684-ben július 21-én Károly herceg 1000 gyalogos és 1500 lovas magyar harcossal megtámadta a 6000 gyalogos és 14.000 lovas török védőrséget és bevette a várat. Ez a győzelem is a monda világába tartozik, mert 1686 nyarán Ercsi, Érd és Adony török kézen volt még, az érdi védősereg pedig az Abdurrahman felszabadítására küldött Solimán-féle török sereggel való összetévesztés kitalálása.

Megemlékezik a mondáról *Károly János* nagyprépost⁵³ monográfiája is. Utal a Paksyaknak, Érd akkori urainak idejéből. 1580—81-ből maradt feljegyzésre, hogy Érd a bégtől kapta a „Hamzabég szeráj“ nevet s forrásként *Hammer-Purgstahl*-ra⁵⁴ hivatkozik. Írja, hogy Érd a fehérvári béghez tartozott és volt egy külön része „Hamzabég majorsága“ néven.

Károly János is közli a mondát, mint *szájhagyományt*, a fogságbaesés, kínzatás, eke elé fogatás, megbocsájtás elemcivel együtt azzal, hogy a méreggel öngyilkos béget keresztapja, Szápáry nagy pompával eltemettette. Károly János már utal Pichler Karolinára és Majláth grófra, a mondát a Mednyánszky-nál ismert tartalommal adja vissza. Megemlíti, hogy a Batthyány által elfogott futár agáért való kicserélést nem tartja valószínűnek, mert a muraszombati családi levéltár *okmányai* szerint Szápáryt négyévi rabság után 22.000 talléron váltják ki és írja, hogy *saját kezében* volt egy okmány, mely szerint Szápárynak Judith nevű huga bátyjának váltságához, vagy annak törléséhez 500 forinttal járul. Ezen okiratban, mely a testvérek (Miklós, Péter, Katalin és Judit) közötti anyai örökség osztálylevelé, az 500 forint, mint a leánytestvérek részéről adott szabadsági költség felerésze van említve. Érd eredetileg a Paksyaké, a Rákóczi-felkelés idején már Szápáry-birtok volt. Károly János szerint Ercsi mezőváros jobbágysai igen szomorú helyzetben éltek. Ercsi ura volt Dombay Pál, aki zálogbaadta Torkos Péternek és Dallos Jánosnak. végre 1644-ben Szápáry András bírta, de hogy milyen jogon, ezt nem tudja. A Dombay-család kihalt s vitézi tettei jutalmául Szápáry Péter kapta meg Ercsit adománylevellel, ami kitűnik a győri káptalan előtt felvett Szápáry-testvérek osztályleveléből, melyet Károly János ismertet is. Szerző megemlékezik e kor jobbágysáinak sorsáról. A végeken mindenütt sanvarú volt az életük. Hol a török ütött rajtuk, hol a magyar, mindenik sarcolta és földesuruk is követelte az adókat. Panaszkodnak is ezek miatt erősen. Közli a

⁵² Érd és Batta községek történelmi vázlata. Székesfehérvár, 1871.

⁵³ Fejér vármegye története. Székesfehérvár, 1901. IV. 117.

⁵⁴ Geschichte des Osmanischen Reiches. VI. 436.

jobbágyok által Szentpéteriben írt, 1642 január 10-én kelt s a Győrben lakó földesurakhoz, Szápáry Andráshez és Torkos Péterhez intézett levelet, mely igazán szomorú képet tár elénk. A jobbágyok itt felvilágosítást kérnek uraiktól, hogy miért adtak csak 28 talléros nyugtát, mikor ők 40 tallér adót küldtek be nekik s kéri, hogy ne tegyenek ilyesmit velük, mert ők még a beküldött 40 tallért is a törököktől vették fel kölcsön uzsorára.

Egyesek szerint a török urak megtudták volna ezt a letagadott nyugtát és piszkolódo levelet írtak a földesurakhoz, akik ezt árulkodásnak minősítették és szigorú fenytésben részesítették alattvalóikat. Hogy Szápáry András sok terhet rótt jobbágyaira, arra mutat a Károly János által közölt másik levél, melyben Szápáry András és birtokostársai 1642 március 11-én Szápáry András útján az ercsii jobbágyság adóját 100 tallerra emelik fel; indokul Szápáry azt írja, hogy a jobbágyok már eléggé összeszedhették magukat, tehát fizcessenek, sőt késedelem esetére meg is fenyegeti őket.

Károly János egy helyen összekeveri a neveket és évszámokat, mikor azt írja, hogy Péter már 20 éves korában harcolt a török ellen s „1621-ben csatlakozott Batthyány Adám főkapitány seregeihez“ és vele együtt vett részt több csatában. Szápáry Péter ekkor még a világon se volt, atyja pedig kamarai tanácsos volt és legjobb esetben őse, Szápáry András szolgálhattott együtt Adám gróf egyik hasonnevű őseivel.

Az osztálylevél és az engedményezés valóságos cseményei bizonyítottak lévén, előttünk áll tehát az a *történelmi tény*, hogy Szápáry Péter *tényleg harcolt* a török ellen és *raboskodott is* hadifogságban. A raboskodás *színhelye* aligha volt Érd, ott jelentősebb fogoly nem élhetett négy évig rabságban. Érd kisjelentőségű, karókkal erősített palánk volt, ahol nem is mertek volna nagy-sareos rabot tartani, hanem be kellett szolgáltatni Budára a basának. Érd kisebb jelentőségét bizonyítja dr. Velics Antal,⁵⁵ szerinte a hamzsabégi párkány őrsége csak 75 fő volt.

Érd a végeken volt, állandó csete-paték színhelye. Az emberséges Veyz basa⁵⁶ 1579 július 1-én Ernő főherceghez írott levelében panaszkodik, hogy a tataiak és komáromiak rárontottak Hamzsabég szerájra, néhány törököt megölték és állatokat hurcoltak el.

Érd községgel kapcsolatban a Hamzsa név többször előfordul a hódolt-ság történetében. A wieni „Kriegsarchiv“ Kartenabteilung gyűjteményében van egy kézifestésű 24 rajzos térképsorozat a XVII. századból,⁵⁷ melynek Plan 2. számú rajza Érd község és palánk térképe. A rajz a következő feliratot viseli: Hamsavec, Hanselbek, Hamsee Beeg Pascha und Commandant zu Ofen. Hiteles adatok szerint azonban Budának nem volt Hamzsa nevű basája s Érd csak a fehérvári Hamzsa bég majorsága és kisebb palánk, erősített hely volt, melven rajtmaradt a bég neve. *Karács*on szerint⁵⁸ 1590-ben Érd, ahol egy Divane Ibrahim nevű odsabasi volt a szakasziparancsnok, csak kisebb jelentőségű hely lehetett.

Evlija Cselebi (Hevljiah ibn Dervis Muhammed Zilli), a híres török utazó útleírásában a VI. kötet 188. levelén ismerteti az általa látott Magyarországot és Erdélyt, megírja az 1661—1664-beli hadi eseményeket is. Szerzőt *Székfi Gyula* elfogadhatónak és eléggé őszintének mondja,⁵⁹ bár azt is megemlíti, hogy igen sok valótlan-ságot állít, különösen ott, hol a török nemzeti nagyságról esik szó. Tőle tudjuk meg, hogy *Ercsi* palánka

⁵⁵ Magyarországi török kincstári defterek. I. 425. CCXIX. okmány.

⁵⁶ Takáts, Eckhardt. Székfi: A budai basák magyarnyelvű levelezése. I. 170

⁵⁷ Oberndorf H.: Der Weg von Ofen. K. VII. k. 1. Fasc. VIII. b. 1.

⁵⁸ Török-magyar oklevéltár. 170. old. 226. okmány.

⁵⁹ Török történetírók. Bevezetés.

kis erődített hely volt, melyet a török vesz adózás alá, a budai elajتهز helyesebben a budai basaság budai szandsákjához tartozott, egy ízben leégett. Kis váracska volt, deszkából épített 80 katonaházzal és szertárral, egy kapuval, a dombfelőli oldalon meredek árokkal. Helyőrsége volt 1660 körül 200 katoná, ágyú nélkül. Innét *Hamzabég*re érni — írja Evlia Cselebi —, melyet Szulejmán szultán parancsára Simontornya vár bégje, Hamza bég építtetett: Zrinyi felégette, de Izmail basa újra felépíttette. Van várbeli és városi része. A várban 20 deszkaház van és egy templom. A védőrség száma 300 ember. Ebből arra kell következtetni, hogy *Hamza bég valóban 100 évvel előbb élt Szápárynál*, a mohácsi vész után felszívódott megszálló török csapatok egyik főtisztje volt, kit ugyan Istvánffy szerint nem simontornyai, hanem fehérvári bégnek neveztek ki. Természetesen abban valótlant állít jó Evlia Cselebi, hogy Érdet Hamza bég építtette, csupán majorsága, kastélya, gazdasága volt Érden, mert Kereskényi Gyula kimutatta, hogy Érd már létezett a rómaiak és a húnok idejében is. Evlia Cselebi adataiból is kétségtelen, hogy Érd sokkal kisebb és jelentéktelenebb hely volt, semhogy oda egy béget tettek volna. Lehet, hogy a török hódoltság első idejében a fehérvári, vagy a simontornyai béghez tartozott és annak javadalmazása, de katonai hatáskörének tárgya is volt, későbbi hovatarozása már fel van derítve. Károly János és Kereskényi Gyula szerint is a budai szandsákhoz tartozott, amit azután megerősített *Gévay Antal*,⁶⁰ aki ismertet egy térképet azzal, hogy az adatokat 1650-ből Hadzsi Chalfa nyomán állította össze. A térképből is kitűnik, hogy Érd a budai szandsák egy kisebb egysége volt, ahol bég nem lehetett, legfeljebb egy cseribasi, vagy szürüdzsibasi, azaz kapitány, vagy hadnagy, tehát azt is lehet következtetni, hogy itt olyan magasrangú foglyot, akiért 30.000 forintot, vagy 22.000 taller sarcot követeltek, olyan vagyon, melyen egy nagy uradalmat lehetett akkoriban venni, Érden aligha tartottak.

Az okirati források és a következtetések tehát amellet döntenek, hogy a fogoly Szápáry Budán töltötte ki rabsága éveit. *Ami a raboskodás tényét Erddel, az ottani börtönnel, az egykori szántás helyének mutogatásával összekapcsolja: az a helyi hagyomány* mondabeli szerepének számlájára irandó. A váltságdíjra akkori szokások szerint a családtagok, barátok, jobbágyok és rabtársaik vagy más személyek, hatóságok által vállalt kezesség ellenében a feltételes szabadságra bocsájtott rabok végigkoldulták a rabtartó gazda által kiadott koldulólevéllel az országot és talán az ercsi-beli jobbágyok által uruk fogságáról tódított rémképek lesznek az erdi helyi hagyomány csirái.

Az országos gyűjtésből gondolni lehet, hogy Szápáry akkor nem volt nagyvagyonú ember. Családja nem tudta a hihetetlen magas váltságdíjat összeszedni, melynek gyűjtésére szokás szerint a család is vállalkozott. A kicserélés, mely egy Batthyány által elfogott aga ellenében történt volna, már némi tápot nyer abból, hogy kiszabadulása után egyre-másra veszi a birtokokat. Mednyánszky a „Hesperus”-beli novella végén írja, hogy a gyűjtött összeg megmaradt és Szápáry birtokot vett rajta. Vagy kisebb volt a váltságdíj, vagy a gyűjtésnek volt nagy eredménye — ami ugyan az akkori pénztelen időkben nem valószínű —, vagy az agával való kicserélés folytán megmaradt az egész gyűjtés eredménye és ezen vásárolta vagyona alapjait. Ez mind csak találgatás, bár nem tartom valószínűnek, hogy a gyűjtés alatt, esetleg annak sikere érdekében keletkezett a monda azon része, mely a kínoztatásra és az ekébe fogásra vonatkozik.

A monda másik alakja, *Hamza bég* sincs — nem is lehet — névszerint megemlítve a budai védősereg harcaiban és eltekintve XVI. századbeli valóságos erdi elődjétől, ebben a vonatkozásban egészen költött alak.

⁶⁰ Budai pasák. Bécs, 1841. Nemz. Múz. Kvt. Hung. h. 2231.

Fogságbaesésének és kikeresztelkedésének mondaelemei valószínűleg a nógrádi parancsnok, a félkarú Csonka bég történetéből keletkeztek átültetés útján. Buda ostromának befejezésekor csak két nevesebb vezér maradt életben a törökök közt: az ismeretlen nevű janicsár aga és Csonka bég. Az aga a bajor fejedelemnek jutott, míg Csonka bég, aki állítólag a magyaroknak adta meg magát, Lipóthoz került, kereszténnyé lett nejével és fiával együtt s a császári hadseregben Zungenberg József Lipót néven tábornok lett. Ezrede a híres magyar Zungenberg-huszárczred. Mások szerint Lipót az elfogott Csonka bégnek magyar nemességet és kapitányi rangot s birtokot is adományozott. Azt is mondják, hogy tőle származott a Seckenberg grófi család. Ismét mások szerint Lipót seregében harcolt és 1706-ban a franciák fogságába esett, akik kiszolgáltatták a portának. A renegát tábornokot aztán a törökök zsákba varrták és a Boszporusnál vízbefulladásztották.

Minthogy a védők közt nem találjuk Hamzsa bég nevét, valószínűleg Csonka bég példájára költötte az ő alakját Mednyánszky, majd később Majláth, aki a Taschenbuch-ban Hamzsa béget is említi és hozzáfűzi a monda kínzási, megbocsájtási jeleneteit. Majláth is tudta, hogy az ő Hamzsa bégjük a XVI. századbeli Hamza bég neve után költött alak⁶¹ és megemlíti, hogy: Eine Meile vor Ertsi liegt harkt an der Donau das Dorf Hanzsabék.

Takáts Sándor dr.: Rajzok a török világból c. könyvében is van több utalás Hamzsa bégre, aki a XVI. század második felében élt nálunk. Ormándy Péter, palotai vicefőkapitány fivére Hamzsabég foglya Fehérváron s maga megy helyette tömlöcbe önként, hogy testvérét kiszabadítsa (I. 216.). Takáts szerint Hamza pribék volt (szolgasorban lévő renegát), nem tudni, milyen nemzetiségű. Nádasdy Kristóf írja 1561-ben, hogy a császártól csaszok jönnek a bégre, aki pusztítja a császár földjét, nem is török s törvény szerint meg akarják ölni. Hamzsa szerette volna Palotát elfoglalni és meg akarta mérgeztetni a vitézek borait, de felfedezték árulását. Takaró Mihály tihanyi kapitány írja Miksa királynak, hogy emberei a deveseriekkel és győrieikkel együtt Tolna felé menvén, Paksnál lesbe állottak, de a váci Velicsán bég és Hamza bég szétverték őket s a les nem sikerült.

Istvánffy Miklós latinnyelvű történelmi könyvében⁶² találunk nyomot arra, hogy 1551-ben a trák eredetű Hamza, akit Solimán a fehérvári kerületbe bégnek kinevezett, a veszprémi várból kirohanó magyarok fogságába esett. Ez a Hamza bég is renegát volt, mert ugyancsak Istvánffynál találjuk írva, hogy annyira járatlan volt az izlám vallásban és szertartásaiban, hogy a mufti kitiltotta a templomból és csak Solimán rendeletére oldották fel a tilalmat, jutalomképen Fülek elfoglalásáért.

A sokféle Hamzsa közt volt 1565-ben egy Hamzsa mohácsi bég, 1564-ben hasonló nevű pécsi szandzsákbég, egy Hamzsa nevű fehérvári bég ugyanczen időben, azután ugyanilyen nevű lippai mir i liva és néhány timárbirtokos, vagyis hűbéres. Az a Hamzsa bég, akiről Érdet elkeresztelték, csak a fehérvári Hamzsa bég lehetett, akiről Istvánffy is megemlékezik s 1550–1570 közt élt, hírhedt vitéz, álnok, ravasz és kegyetlen a leírások szerint, aki azonban több mint 100 esztendővel korábban élt, mint Szápáry Péter.

⁶¹ Taschenbuch, 1824, IX. fejezet, 325. old.

⁶² Múz. Kvt. Hung. h. 260. Regni Hungarici Historia a Nicolao Isthuanffio, Pest, 1724. XVIII. könyv. 198. oldalon. Szélgjegyzetím: Hamza Turcus ab Hungariis captus 1551. és alább a XIX. könyvben, 218. oldalon, 1553. évben: Sacris Interdictibus absolutus c. bekezdésben.

Karácson munkája után⁶³ megállapítható, hogy Szápárynak volt ugyan egy Hamzsa nevű kortársa, a borosjenői Hamzsa bég ibn Bekir, ottani mir i liva, aki a Maros hídjának tatarozására 400 rája részére letelepedés céljaira lakóhelyet jelölt ki, erre azonban aligha fogható Szápáry kínzása, mert ez sohasem járt a Dunántúlon.

Minthogyan a mondában és a körüle keletkezett irodalomban többször találkozunk gróf Batthyány Ádám névvel, helyénvalónak látom ezt a kérdést is a rendelkezésre álló adatokkal megvilágítani és főleg a monda-beli vonatkozásaiban tisztázni.

Szapárynak két Batthyány gróf kortársa is volt. Nagy Iván szerint Batthyányi I. Ádám gróf, kamarás, főasztalnok, dunáninneni főhadvezér, Németújvár alapítója 49 éves korában, 1659 március 15-én halt el, tehát 1610-ben született.

Szapáry 1657-ben, 27 éves korában esett fogságba, mikor Batthyány 47 éves volt és mint birtokszomszédok — de sem sógorok, sem rokonok — barátságban élhettek, együtt résztvehettek a hódoltsági végek villongásaiban és portyázásaiban, melyek az akkori hadiszokás jog szerint, ha ágyú nélkül folytak le, nem voltak casus belli-szerű, szerződésszegő tények, csak vitézi kalandok. Ez a Batthyány gróf még Szápáry fogsága alatt halt el s így nem is szerepelhetett a későbbi időkben. A monda idevonatkozó része azonban mégis ezzel a Batthyányval lenne csak összefüggésbe hozható, mert másik Ádám gróf még ebből az ágból nem volt és mert bár 20 évvel idősebb volt Szápárynál, mégis kor- és fegyvertársak voltak. Szegény Szápáryt a török kiűzte a neki adományozott Ercsiből és így érthető, hogy a nekibúsult köznemes összeszedett néhány jeles verekedő szabadlegényt, lovat adott alájuk és felfegyverezte őket s ott okozott kárt a töröknek, ahol csak tehette. Az ilyen vitézi kalandok zsákmányolással és harácsolással jártak, tehát jövedelmeztek, talán ez volt a céljuk is, de ebből aligha lehetne arra következtetni, hogy az előkelő és gazdag Batthyány, a magas tisztségeket viselő főúr ezeken résztvevett volna és Szápárral, a szegény, vagyontalan köznemessel éppen ezen a téren kötött volna barátságot.

A II. Ádám gróf 1662 szeptember 13-án született, amikor már Szápáry 32 éves volt és kiszabadult rabságából. Ádám gróf is gyorsan emelkedett a tisztségek sorozatában. Országbíró, horvát bán, titkos tanácsos, főispán, magyar ezredes és dunáninneni főkapitány, tehát nagy úr volt. Róla sem tehető fel, koránál fogva sem, hogy résztvevett volna Szápáry kirándulásain. Ez a II. Ádám gróf Bécs védelmétől kezdve végig jelen volt a török elleni minden táborozásban, a császári hadak között s 1688-ban Fehérvárt, 1690-ben Kanizsát vette vissza a töröktől. Buda visszavívásakor Károlyi Árpád szerint 28 éves — helyesen csak 26 — és a kanizsai végek főkapitánya volt, aki 1500 főnyi magyar sereget szedett össze Buda alá. köztük „jó paripás, jó fegyveres” szabadlegényeket és július közepe táján csatlakozott az ostromló seregekhez, ahol Miksa bajor választófejedelem hadtestébe osztották be. Szápáry Péter nevének sem itt, sem más egykorú történelmi műben, sem az ostromnaplókban nyomára nem lehet akadni, noha ekkor még csak 55—56 esztendő, tehát javakorbéli férfi, császárhű katona, donációs nemes és kedvelt ember volt.

A „Gedenkbücher”⁶⁴ adatai szerint az egyik gróf Batthyány Ádám 1655-ben vícegénéralisként van említve, Kristóf gróf 1676—1685 közt határőrvidéki generális és ugyanezt a tisztséget viselte a későbbi Ádám gróf 1683-ban.

⁶³ Török-magyar oklevéltár 239. oldal. 270. okmány 1661-ből a Defter Khane levéltárából.

⁶⁴ Hof-Kammer Archiv, Wien.

Egyébként a teljesen rendezett Batthyány levéltárakban a Szápáry-féle barátkozás vagy bármiféle hasonló összeköttetésnek nyomát se találni. A *bécsi levéltárak* anyagában sincs a monda történeti elemeire nézve bizonyíték. A *hadilevéltárnak* a török hódoltsági harcokra vonatkozó egész anyagában (1640—1690) sem találni nyomot arra, hogy Szápáry részt vett volna valamelyik hadjáratban. Nevét nem találni sem a jelentések, sem a naplók, se más feljegyzések között. Az *állami levéltár* Hungarica, Turcica, Kriegsakten gyűjteményei (1640—1690) sem tartottak fenn bizonyítékot Szápáry katonai szereplésére.

Természetesen nem tartható kizártnak, hogy valahonnét felbukkanik még Szápáry hőstetteire valamelyes adat. Az a kis történelmi valóság, melyet hősünk ifjúkori harcaira és raboskodására nézve igazoltnak lehet tekinteni, *elegendő talajnak bizonyul a mondai mag táplálására*. Ha sem a hivatalos történelem, sem a szövetséges seregek vezetősége, sem a hadjáratokban résztvevő magyar csapatok parancsnokló főurainak feljegyzései nem őriztek meg Szápáryról haditényekre vonatkozó híreket: pár évi török rabság szenvedései alatt olyan élményekben is lehetett része, melyekből kiszökött a mondai anyag, főleg pedig a helyi hagyományban gyökeret vertek az átélte, nagyított, rémhírekre duzzasztott rabság kínjai.

Takáts Sándor dr. sem hisz a monda történeti elemiben. Fantasztikusnak tartja a váltságdíjat, az ekébe fogást. Szápáry egyszerű köznemes és szegény ember volt, akiért a törökök ilyen nagy összeget se nem kértek, se nem kaptak. Szerinte Szápáry erőszakos és kegyetlen volt jobbagyaival, akik panaszt emeltek a királynál is, ennek nyomai vannak a bécsi levéltárakban. Kétségbevonja a nagynevezetességű fogságot is, mert bár a rabmagyarokról, még a közkatonasorbeliékről is pontos feljegyzések maradtak a törökök után, Szápárynak még a nevére sem lehet akadni. A váltságdíjra való gyűjtés engedélyezésének sincs semmi nyoma és Szápáry tettei hiányzanak eddig a magyar történelem lapjairól. Szerinte a törökök minden olyan fogollyal jól bántak, akiért váltságdíjat remélhettek és igyekeztek foglyaikkal olyan leveleket íratni a hozzátartozókhoz, melyben azok panaszkodtak a mielőbbi kiszabadulás érdekében a rossz bánásmódról és megcsonkítás kilátásbahelyezéséről. Itt a panasz csak cél volt a sarc növelésére és mielőbbi megfizetésére.

Ha az idők távlatában és azon kor hadvészes eseményeinek szemléletében a hadifogoly élete különös érdeklődést kelt fel és sötétnek mutatná a rabok sorsát, bizonyos megnyugvással olvassuk a hódoltsági idők hiteles adataival bizonyított végvári harcok, a raboskodás, a váltságdíjak pompás leírását: *Dr. Takáts Sándor „Budai basák emlékezete”* c. munkájában.

A rabokkal való bánásmód tekintetében szerző a törökök javára írja az embersegesebb magatartás tanusítását. Még Pálffy Miklós és Batthyány Adám is kegyetlenkedtek a foglyokkal. Megesett gyakrabban, hogy a rabtartó magyar urak levágott füleket, kiszakított ujjakat, fogakat küldöttek a budai basákhoz megtorlás vagy egyéb okokból. A kínzás célja volt a váltságdíj kicőrszokolása. A török végházakban nem akadni kínzószerszámok nyomára, minőket a magyar urak kastélyaikban gyakran találni. Gregoróczy Vince győri főkapitány is kínoztatta a török rabokat. Veli bég szemrehányást tesz Veracsics egri püspöknek a kegyetlen bánásmód miatt. Természetesen a török nemcsak a jóbánást viszonzta, hanem a kegyetlenkedést is. A sarcok, váltságdíjak gyakran nagy összegben voltak megállapítva, de nemcsak a törökök, hanem a magyarok és császáriak részéről is. Volt olyan rab, akit 30.000 aranyért váltottak ki. Batthyány Adám 1657-ben négy török urat bocsátott el Bocskay Jánosért és Örsy Jánosért cserében. A csere foganatosítását 57 török rab biztosította kezességével és pedig fülük, orruk és fogaik lekötésével. A feltétel azzal volt megtoldva, hogy amennyiben a két magyar urat ki nem adják, akkor a többiekre 10.000 tallér sarcot vetnek ki fejenként. Izmail agáért a következő

sarcot rótták ki: 10.000 tallért, egy vezérnek való sátrat, lovat szerszámmal, szőnyegeket és szöveteket. Hogy Batthyánynál igen sok fogoly fordult meg, azt bizonyítja a családi levéltárban lévő sok kezességi okirat. A rabok panaszos leveleire nézve megemlíti a szerző, hogy a törökök ösztökölték foglyaikat panaszzkodásra, egyébként azonban jól bántak velük, legalább is azokkal, akiktől sarcot reméltek elérni. Gyakori volt az is, hogy a foglyok letagadták származásukat és személyüket, hogy kisebb váltsággal szabadulhassanak. Ismeretes volt a feltételes szabadonbocsátás, amely vagy a sarc részleges lefizetése után, vagy a többi fogoly, vagy más személyek kezességvállalása után vált lehetővé. Ilyenkor a szabadult összeszedte valamiképpen a hiányzó váltságdíjat koldulás, gyűjtés, zálogadás vagy adósságcsinálás útján. Ha nem sikerült a fáradozás, visszament fogságába rabtartó gazdájához, amit ha nem tett volna, úgy kezesi rabtársait megcsonkították, vagy az ő ki nem fizetett váltságát ezekéhez hozzászámították volna. A sarc összege és a bánásmód változó esetek voltak.

A budai Csonkatoronyban lévő rabok 1660-ban megírták Batthyánynak, hogy mivel a magyarok felemelték a foglyaik váltságdíját, a törökök is hasonlóval feleltek. A kanizsai hadifoglyok kérik 1676-ban Batthyányt, hogy ne veresse a török rabokat, mert ezzel csak a magyar foglyok sorsát nehezíti. Természetesen az ostrom és harcok alatt megnehezült a foglyok sorsa és Kanizsa ostroma idején a törökök is kegyetlenkedtek a foglyokkal. Számolni kell azzal is, hogy a foglyok a mielőbbi szabadulás végett s kiváltásuk gyorsítása érdekében maguk is sötétebbre festették sorsukat. A bécsi udvar 1587-ben Hasszán és Mahmut bégekért fejenként 100.000 forint sarcot követelt, de igényét a felére szállította le. Nádasdy és Zrinyi 1584-ben az elfogott Kalender pozsonyi alajbégért 12.000 forint sarcot kérték.

A sarc gyűjtése, összekoldulása egyformán szokásos volt a törököknél és a magyaroknál is. Nem egy török fogoly ment el távoli hazájába a sarcot összekoldulni és meghozta a váltságdíjat.

Az ilyen nagy váltságdíj természetesen legtöbbször anyagilag tönkretette a hadifoglyot. A budai vár tömlőce a Csonkatorony volt, melyhez a hódoltság idején több épület, kert és udvar tartozott, ahol a foglyok szabadon mozoghattak és járhattak a váltságdíj után. koldultak, leveleztek. Itt a rabok külön közületet alkottak, sőt pecsétjük is volt. Az ismertebb fogolygyűjtőhelyek voltak: Kanizsa, Esztergom, Pécs, Szigetvár, Eger és Buda. A szegény rabokkal senki nem törődött, csere, adásvétel tárgyai voltak s dolgoztak uraiknak. A rabtartással, megváltással járó végbeli szokások, kezesség stb. a nagy háború után (XVII. század végével) megszűntek és helyükbe jött a rabszolgakereskedés. Sarcon csak a gazdag és főúri törökök szabadultak, a többi eladták 20–30 forintjával tömegesen az olasz rabszolgakereskedőknek.

Természetesen nem állhat meg az az állítás, hogy a török *mindig* nobilisabb, uribb és emberségesebb rabtartó volt a magyarnál. Ami emberséget tanúsított, annak az ára benne volt a sarcban, tehát inkább a nyereségvágy vezette, mint az emberségesség. A török hitetlennek tartotta a keresztényeket, megvetette őket s így már a vallási ellentétek se kedveztek a foglyok sorsának. A portyázás, ragadozás, emberrablás náluk se hiányzott, hiszen ismeretes, hogy még a gyermekeket is elrabolták és katonát neveltek belőlük. Maga Takáts Sándor említi, hogy Batthyány Ferencnél volt rabságban 1607-ben Bayrám bég, aki hadisarcáért visszament Törökországba, hogy eleget tehessen vállalt kötelezettségének. Írja, hogy 15.000 forint ára jószágot már beszolgáltatott váltságdíjára és még csak 2 lóval adós, de a szultán kiviteli tilalma miatt ezt nem kezden tudja megadni, máris 3000 forint kára van, mert Batthyány nem fogadta el a felkínált lovakat és kéri, hogy a kezését bántalom ne érje, egyúttal elismeri, hogy nem rabságban, hanem vendégségben volt gazdájánál.

A hódoltsági korszak hadifogságbeli rajzára való kitéréssel csak azért foglalkoztam, hogy az elfogultságnak még az árnyékát is elkerüljem.

Mikor a Szápáry-monda az irodalomban megjelent, a magyar nép addig már elfeledte a hódoltság szenvedéseit s mikor Kelet felé már csak menekéket keresett, Nyugat felé öklöt mutatott s nemzeti létéért reszketett. A kutató kezét azonban nem vezethetik indulatok s azért igyekeztem a mondát lehetőleg minden oldalról megvilágításba helyezni. Ha Szápárynak a legkisebb harci tettét sikerült kimutatni, igazítsuk meg fején a monda-adta, költő-felrakta babért büszkén, mert ez is egyik nemzeti értékünk. Történetíróink (Horváth, Károlyi, Bubits stb.) nagyon jól tudják és fáj-lalják is, hogy a hódoltsági idők, főként a felszabadítás nagy harcai közül igen sok magyar név kimaradt; a magyar természet nem dicsekszik hőstetteivel, de a magyar urakat a szövetségesek nem is igen ismerték, neveiket sok helyen elírták; elfoglaltságból vagy elbizakodottságból nem is igen adtak rájuk. Sokkal több magyar hős vett részt a felszabadítás munkájában, mint amennyiről egykorú forrásművekben említést találunk.

A Szápáry-monda magjának tehát a raboskodás kicsi, de valóságban megtörtént ténye tekintendő, amelyhez a kínzatás, de inkább az ekébe fogás kapcsolódott és pedig a *maig is élő helyi hagyomány* alakjában. Az ekemotívum, mint fentebb már ismertettük, idetapadhatott akár a mondaközvetítés (Der Mann im Pflug), akár hasonló magyar, sőt dunántúli (Somogy megye, Csököl községében lévő igadülő) népmondából való átültetés útján, de a Szápáry-mondába való beiktatása lehet a költői képzet terméke is.

Ha figyelemre méltatjuk a monda anyagából azt, hogy Érden ma is mutogatják a jezsuita atyák a kastélyt, mint amelynek pincéjében, illetve annak ablak nélküli, 3 méter széles, ugyanolyan hosszú börtönében sýnlódott volna évekig Szápáry Péter; továbbá azt, hogy az ekébe fogott rab szántásának helyét is tudni véli a hagyomány, akkor előttünk áll a monda azon része, melyre semmi igazoló adat nincs. Hogy Szápáry török rabságban volt, azt igazolja az osztálylevél és az engedményokirat s csak ez a két adat képezi a monda történeti elemének bizonyítékát. Hamzsa bég, az ekébe fogatás és a megbocsátás elemzésénél nyugodtan mondhatjuk, hogy az elsőt átültette az írói képzelet a 100 év előtti személy létéből, a másik germán vagy más magyar mondából való közvetítés, a harmadik pedig tiszta képzeleti alkotás, melynek példái előfordulnak a keleti regékben is. Mednyánszky költői tehetségét megcsillogtatta a raboskodás és a megbocsátás nagyszerű megírásában.

Felmerül a kérdés: a szájhagyomány érdi elemeinek helyi vonatkozásai (Szápáry börtöne, a szántás helye stb.) adtak-e tápot Mednyánszky novellájának megírására vagy ellenkezőleg, az ő nyomán keletkezett-e Érden a ráfogás Szápáry kínzásáról és így a novellák, regények és folyóiratok „könyv-mondája” ragasztotta talán csak a XIX. század elején Hamzsa bég és községe nevéhez a mai Szápáry-monda szájhagyomány elemeit?

Az utóbbi felfogás is valószínűnek látszik, mert 1. Szápáry Péterről a Mednyánszkyt megelőző időkben nincs se kimutatható korú szájhagyomány, se vers, ének vagy bármiféle egyéb mondabeli adat rögzítve. 2. A német és magyar irodalom csak Mednyánszky után részesíti elég tetemes feldolgozásban a mondát, a Tatár Péter népkönyve pedig tiszta germán átültetés, az is későbbi időből. 3. A monda egész irodalmában Buda van megjelölve Szápáry raboskodásának színhelyül, de Pichler Carolina regényében már Érden tölti fogságát, melynek szenvedéseit a cselekmény szerint Hamzsa bég leánya enyhítette.

Ezen megállapításokból kínálkozik az a feltevés, hogy az érdi helyi hagyomány csak a könyv-monda alapján később ragadt oda a helységhez, mely a jóval korábbi Hamzsa bégtől kapta a nevét s a népképzelet egy századot átugorván Érdet tette meg Szápáry kínzásának színhelyül.

A monda magyar és külföldi vonatkozású forrásanyaga bár elég terjedelmesnek mondható, a kutatás eredménye mégis csak Mednyánszky 1816-beli novellájáig visz, pedig nem kétséges, hogy a Cugny—Olivier epizód kivételével mutatkozó magyar történeti jellegű mondaelemeket legalább részben valahonnét vette Mednyánszky. Mint ezen a téren újabb feltevést, alább ismertetem Zay Lőrinc török rabságának valódi történetét s a feltevés támogatására egymás mellé állítom a Szápáry-monda és a Zay Lőrinc története közt mutatkozó *párhuzamos* elemeket. Céлом igazolni azt, hogy a Zay Lőrinc történetével a zay=ugróci levéltár adataival ismerős, oda bejáratos Mednyánszky az itteni kéziratok anyagából írta a Szápáry-monda alapjául szolgált novelláját. A nemes vitézek hadifogsága romantikában bővelkedő tárgyul kínálkozik s ha hozzátesszük azt, hogy a nagyműveltségű Mednyánszky báró ismerhette a germán mondákból az eke elé fogás több változatát, rögtön készen áll előttünk a fogoly kalandjaiból készített váz, melyet csak magyarosítani kellett.

Nem tudtam azonban kutatás nélkül egyszerűen adottként elfogadni azt, hogy Mednyánszky az Archiv-ban ismertett és vallott céllal csak úgy magától nekiül az írásnak és addig rágja a tollát, míg teljesen a képezet köréből felépíti a Szápáry-monda alapjául szolgált éposztervezetet vagy novellát. Abban a feltevésben voltam, hogy az ő korában a Szápáry Péterre vonatkozó hagyományi és történeti anyag hiányában valahol kellett lennie valamelyes írott anyagnak, régi leveleknek, írásoknak, melyek valamely ős rabságbeli szenvedéséről szólnak.

Nem volt nehéz találni ilyen szálakat. Takáts Sándor⁶⁵ említett s *Rajzok a török világból* c. munkájában olvasható a *Török és magyar raboskodás* c. fejezetben a Zay Lőrinc fogságának és szabadulásának története, amelynek adatait szerző a zay=ugróci levéltár részletes felhívásával igazolja. A történet a következő:

Az 1590. évben Pálffy Miklós egyik szerencsétlen végű portyázásánál Zay Lőrinc több más fővitézzel együtt török rabságba került. Rabtartó gazdája egy Ali nevű bezlia=aga volt. Elvitték Konstantinápolyba is rabságba és onnét került vissza a budai Csonka=toronyba. Thallóczy Lajosnak a Csömöry Zay Ferencről írt életrajzi munkája végén van egy kép Dörre rajza után, mely Lőrinc bilincsét ábrázolja, két csuklópántot egy közös karikára fűzve. Rabsága elején semmit sem hallani róla, csak később kezdett irogatni Budáról. Ide került nonsokára András nevű öccse is, aki Egernél vitézkedett s ott került fogságba. András még 1590-ben írja Péter nevű bátyjuknak, hogy gondoskodjék Lőrinc kiszabadításáról, de aztán 1592-ben maga is fogoly lett. A Zay=családra nagy bánat szakadt. Magdolna nővérük 1592 augusztus 1-én Péter bátyjukhoz írt levelében kér híradást fogoly fivéreiről. András szabadult ki előbb, mert barátai és az egri vitézek keményen dolgoztak érte. Sarcát a törökök 7000 forintban szabták meg, melyből 2000 forint lefizetése után szabadult, a többiért jótállottak a szabadítók.

Lőrinc sorsa már nehezebb volt. Eleinte könnyebben kiszabadulhatott volna, de nem bírta összehozni a váltságdíjat és a sarcot Ali aga mindig magasabbra emelte. Nagy baj volt ez is, hogy megkezdődött a nagy háború, a pénz egyre ritkább lett és a bécsi udvar is emelte az előkelő rabok sarcát, mire a törökök is hasonlóval feleltek. A pénzszerzés lehetetlennek látszott, még birtokot sem fogadtak el zálogul és Lőrincnek nem voltak fizetőképesei emberei. Zayt a törökök akkori szokás szerint feltételesan kiengedték, hogy maga fáradozzék sarca összegyűjtésében. Misniczky Fruzsina levele szerint Zay Lőrinc 1590 nyarán Érsekújváron volt, hogy pénzt szerezzen, de hiába fáradozott és visszament börtönébe. Innét írta azután keserű leveleit. Testi szenvedésről és lelki kínokról panaszkodott, hogy rémítgesse hozzátartozóit. Panaszait elhitték, különösen Magda nővére mozgatott meg mindent, de

⁶⁵ I. köt. 261.

nem tudta a pénzt előteremteni. Barátai: Bajnaky István, Monaky János, Sándorffy Miklós és Topos Ferenc újbíró huszártisztek egy előkelő rabot akartak szerezni, akiért kicserélhetnék Zayt. De ez sem sikerült, mert akinek értékes török rabja volt, az is csak készpénzért akarta odaadni. Zay tehát tovább írta kesergő leveleit a Csonka-toronyból, néhanapján hármat is egyszerre.

Végre 1597 január 11-én írja András öccsének, hogy az úr (Pálffy Miklós) kész őt megszabadítani, be is küldte érte a rab Haydín agát cserébe, de Pálffy is kezességet kér a rab áráért s ezért öccsét kéri, hogy ennek céljaira kösse le valakinek a birtokát. Könyörgőlevele nagyon megható. Ezen a napon anyjának is írt és 4000—5000 forintot kér tőle a maga birtokára. Március 5-én Péter bátyjának is írja, hogy a sarca 3000 arany és 3000 forint. Egyelőre csak 3000 forint kell és hitlevél a budai és pesti bírának, hogy a tömlőcből 40—50 napra kivegyék. De ez sem ment olyan gyorsan. Április 1-én újra két levelet ír sógorához és öccséhez. Írja, hogy Ali aga a begler bégnél hagyta őt, aki 3000 aranyat kér s a többi előteremtésére 3 hónapi időt ad, ha a budaiak és pestiek kezeskedenek érte. Keserű hangon sürgeti a segítséget.

Ezek az utolsó fogságbeli levelei, tehát valószínű, hogy övéi kiszabadították. Mivel a sarc egy részével adós maradt, a bilincset, akkori végvári szokás szerint, a lábára forrasztották. Úgy a budai basa, mint Pálffy Miklós koldulólevelet állítottak ki neki, hogy azzal szabadlábban összeszedje a sarc többi részét. A koldulólevél szerint 8 évnél tovább raboskodott és 12.000 talér volt a váltságdíja. Zay Lőrinc később, 1599 március 27-én írja, hogy mindenét eladta, feleségének jószágait is elzálogosította, hogy sarcát megfizethesse és kezeit felszabadíthassa, — de nem maradt senkinek adósa. Eddig van Zay Lőrinc fogságának története.

Összevetésül a következők kínálkoznak: Zay Lőrinc a Pálffy Miklós csapataival portyázott: a mondában ilyen a Szápáry—Batthyány-összeköttetés. Cserébe adta Pálffy a fogolyért a saját török rabját, Haydín agát: Batthyány elfog egy futár agát és azért cseréli ki Szápáryt. A sarc előteremtésére Szápáryné is elad mindent, rokonai is adakoznak, gyűjtés indul érte: Zay nővére és rokonai összeszedik a pénzt, Zay javai is zálogba jutnak. Szápáryért is koldulás, gyűjtés folyik: Zaynak is koldulólevelet ad a basa és Pálffy.

Hozzá kell tenni ezen megállapításokhoz még azt a fontos tényt, hogy *Mednyánszky bejáratos volt Zayékhoz*, gyakran megfordult náluk, hallgatott is Lőrinc ösük fogságáról, rendelkezésére állottak a *családi levéltárak adatai*, régi történeti iratokban szenvedéllyel búvárkodó természete is ismeretes. Így önként kínálkoztak a történeti novella és a romantizmus felé hajló írónak a felvetett célhoz szükséges események. Az eposztervezet a *tanuja*, hogy már ekkor beleszótta a Cugny—Abdurrahman regényt epizódul a mondába és kölcsönözte hozzá a germán ekemotívumot, melynek magyar változatai sem lehettek előtte ismeretlenek.

Mednyánszky vagy tudott a győri káptalannál felvett osztálylevélből Szápáry fogságáról annyit, mint mi manapság tudunk róla, vagy valamely erősen aláhúzott szájhagyományról értesült, melyről a helyszínén hallott, mert teljesen alap nélkül talán mégsem ragadott volna ki egy főúri nevet novellája hősének; hozzájárult ehhez Zay Lőrinc fogságának kéznél lévő adathalmaza, magának Mednyánszkynek nagy olvasottsága, erős képzelőereje és megalkotta mondává erősödött novelláját, melynek mélyebb történeti titkait azonban felderíthetetlenül magával vitte.

Arra kell még csak feleletet adni, hogy miért nem választotta az író eposza vagy novellája hősül Zay Lőrincet? Mednyánszky ismerte a zay-ugróczi levéltárból Zay Lőrinc levelezését, tudta, hogy Zay fogságában nyoma sem volt kínzatásnak, hiszen a váltságdíj összegyűjtése céljából meg is szakította a raboskodást.

Magyaráztatul most ide kívánczik az a feltevés, hogy talán mégis keringhetett az ekébe fogásra nézve Erd—Ercsi körül valamelyes szájhagyomány, ha nem is éppen Szápáry Péterrel, hanem a XVI. századbeli Hamzsa bég más rabjának élményeivel kapcsolatban. Akárhogyan forgatjuk az ekemotívumot Szápáry sorsának mondai anyagában, egyaránt kétséges marad, hogy azt szájhagyomány őrizte-e meg, vagy a novella tapasztotta a helyszíni lakosság ajakára. Szápáry Péter fogságáról Mednyánszky is talán csak annyit tudott, amennyit a grófi méltóságot adományozó levélből olvashatott, de alig ismerhette az osztálylevelet vagy az engedményokiratot és így Szápáry személye jobban belefért az eposzi anyagba már a köréje burkolódott történelmi homálynál fogva is, míg Zay Lőrinc illetén szerepeltetése kézenfekvő cáfolati anyaggal megtámadható lett volna.

Még röviddel ezelőtt is foglalkoztak néhányan napilapok tárcarovatában a monda kritikájával s vita folyt arra nézve, hogy a monda *tendenciózus Mednyánszky-találmány osztrák érdekek szolgálatában törökgyalázó céllal*. Ha igaz is az, hogy a jobbágyság sokat szenvedett egyes főurak túlkapásai miatt s a török rabtartók sem voltak kegyetlenebbek a magyaroknál, vagy a császáriaknál: mindez nem változtat azon, hogy elmaradtakunk egyik legfőbb oka a 160 éves török uralom, mely alatt a magyarság háromfelé is szakadt. A török gyökeresen irtott kultúrát és embert, de nem épített, csak mecsetet és fürdőt. Ennek a megállapításnak semmi köze sincs a török „testvériséghez“, vagy a bécsi kamarillához. A monda „gyártásában“ nem lehet Mednyánszkyt vádolni tárgyi alapon a Metternich-politika kiszolgálásával, erre nincs bizonyíték. Ismert dolog, hogy sem ő, de maga Hormayr se volt grata persona Metternichék előtt. Mindketten megfigyelés alatt állottak, sok feljelentés volt ellenük, többször volt náluk házkutatás és Hormayr internálva is volt Munkács várában.

Az osztrák nem ismerte a magyart s Buda visszavétele után Bécs kedves témája, vágya volt a „Gesamtmmonarchie“ eszméje. Lehet, hogy báró Hormayr is híve volt ennek a gondolatnak, amit erőltetés nélkül Mednyánszkyról már nem lehet elmondani, bár erős aulikus felfogása kétségtelen.

Azt is lehetne kérdezni, hogy miért adta át a Szápáry-témát az osztrák irodalomnak, mikor azt idehaza is elhelyezhette volna? Kézirati hagyatékában találhatunk szép magyar nyelven, latinul, sőt görögül is, de túlnyomóan németül írt dolgozatokat. Kétségtelen magyar érzületében talán azt hitte, hogy a nagy nyilvánosságú osztrák irodalomban messzebbre jut el a magyar vitézség és nemeslelkűség híre.

A Szápáry-monda alapjában magyar tárgyú alkotás és irodalmi megjelenésében a németnyelvű magyar irodalom egyik legszebb novellája. Ki állíthatja azt, hogy Szápáryval nem bántak kegyetlenül? A török egyik legenyhébb eszköze az ostor volt, melyből neki is juthatott, mert egy nép barbárságának első bizonyítéka a testi fenyítés alkalmazása, ez pedig akkor szerte a világon alkalmazásban volt, de a művelt népeknél csak legális büntetésképpen.

Ha a Szápáry-mondában nem is található fel az oknyomozó történész szempontjából megkívánt szigorú történeti valóság, akkor is megérdemli a fenttartást és terjesztést, mert: magyar és a magyar úr vallásosságát, keresztényi türelmét és nemes nagylelkűségét híresztelte és dicsőítette nemzedékről-nemzedékre.

Köhler Aladár.

A MESTERLEGÉNYEK A CÉHVILÁGBAN.

II.

A mesterlegények az elhunyt céhtagok temetésén.

Ha a legény meghalt, legénytársai tartoztak őt tisztességesen eltemetni.¹⁰⁷ Ha a szükség úgy kívánta, még a koporsóját is maguk a legények készítették, a sírját is megásták, meg minden szükségéről gondoskodtak.¹⁰⁸

Mikor kiterítve feküdt, akkor Németprónán összes legénytársai elmentek este a ravatalához és lelke üdvéért közös imát mondtak.

A temetésen résztvett az egész céh. Aki ok nélkül elmaradt, 1 font viaszt fizetett.¹⁰⁹ A legények ünneplőruhában és övben jelentek meg, különben büntetés érte őket.¹¹⁰ A koporsót nemcsak kísérték a temetőbe, hanem vitték is, ahol aztán a beszentelés után elhantolták. Aki nem rótta le elhunyt társa iránt a kegyelet adóját, 50 pénz birságot fizetett.¹¹¹

A szegény mesterlegény temetési költségeit az ifjú társaság ládájából, vagy a céhládából fedezték,¹¹² de az összeg megtérült az elhunytnak a hagyatékából.¹¹³ Holmijából ugyanis eladtak s a betegsége alatti segélyt és a temetésére fordított költséget visszatették a ládába.¹¹⁴

Ruháit elküldték szüleinek vagy hozzátartozóinak. Ha senkije sem volt, eladták holmiját és a befolyt összeg a ládába került.¹¹⁵

Az elhunyt legényért a mosonmegyei juhászok három gyászmisét mondatnak.¹¹⁶

Ha a legények legfőbb előjárója, az atyamester halt meg, a németprónai legények azáltal mutatták ki iránta szeretetüket, hálájukat és igaz, őszinte részvétüket, hogy ravatalánál díszruhában éjjel-nappal őrt álltak. A posztós- és a varga céhnél négyen őrködtek, a szűcs- és a kovács céhnél ketten. Minden két órában váltakoztak. Ha két ór volt, akkor a fejnél jobbra és balra állt egy-egy; ha négyen érkeztek, akkor a fejnél is, meg a lábnál is kettő-kettő állt komolyan, mozdulatlanul.

Általános céhszokás volt minden időben, ha mester vagy mesterné, vagy valamelyik hozzátartozójuk (a cseléd is) halt meg, az illető céhnek, ahová az elhunyt tartozott, minden mestere és legénye köteles volt meg-

¹⁰⁷ L. az előbb idézett artikulusokat!

¹⁰⁸ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 5. art.

¹⁰⁹ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 20. art. — Pozsonyi takácsok céhl. 20. art. — Csákvári takácsok céhl. 26. art. — Váli csizm. céhl. 17. ar.

¹¹⁰ Szf. csapóleg. alapszab. 31. art.

¹¹¹ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 5. art.

¹¹² Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 9. art. — A beteg legények segélyezésénél említett artikulusok.

¹¹³ Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 21. art.

¹¹⁴ U. ott. — Szf. asztalosleg. alapszab. 14. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 13. art.

¹¹⁵ U. ott.

¹¹⁶ Mosonmegyei juhászok céhl. 18. art.

jelenni a temetésen, aki nem ment el, bűnhődött; egyik-másik céh 2 font viaszra büntette az illetőt.¹¹⁷

Németprónán az atyamester temetése alkalmával a kiéneklés alatt 6–6 díszruhába öltözött legény állt égő gyertyával vagy szurokfáklával a koporsó mindkét oldalán s így kísérték az elhunytat egészen a sírig.

A legények a koporsó vivésében is tartoztak segídekezni;¹¹⁸ aki nem tette, bűnhődött.¹¹⁹

Egyes céheknél az elhunyt mesterek koporsóját a legények tették sírba és hantolták el,¹²⁰ Németprónán csak az atyamester temetésén végezte ezt a szomorú ténykedést 6 legény.

Ha nem céhbeli ember temetésére hívták a céhet és a céh az ifjú társaságot is kirendelte, akkor arra a legényre, aki kellő ok nélkül elmaradt, 35 pénz bírságot róttak.¹²¹

Ha valaki azt kívánta, hogy halottjának a temetésén a nemes céh is résztvegyen s abban az időben a mester nem lett volna otthon, a legénynek kellett mesterét helyettesítenie a temetésen, különben 50 pénz volt a büntetése.¹²²

A mesterlegények a műhelyben.

A mesterlegény lakása, tartózkodásának helye, dolgozószobája a műhely volt. Amilyen műhelyt a városba érkezett legény a dékán utánjárására és az atyamester ajánlatára kapott, azt el kellett fogadnia, akár tetszett az, akár nem. Nem válogathatott, mert az alapszabály kimondta: „Műhelyben a legény ne választhasson”. A kétheti próbaidőre ott kellett maradnia.¹²³

A jövevényt a mester és a családja barátságosan és illendően fogadták s mindent elkövettek, hogy otthonosan érezze magát náluk. A mester jóindulatáról biztosította őt, ha rendszerető és kötelességtudó lesz. A legény megígérte.

Hogy a rendet megtarthassa, ismernie kellett a házban uralkodó szokásokat. Azért figyelmeztette az alapszabály a legényeket, hogy mihelyt valamelyik mesternél alkalmazást nyernek, első dolguk legyen a házi szokások után tudakozódni¹²⁴ s azokhoz szigorúan ragaszkodni. A legénynek tehát vigyáznia kellett, hogy a házirendet meg ne zavarja. Hogy a gyanútól ment legyen, a ládát, amelyben ruháját őrizte, mestere házában kellett tartania.¹²⁵

Ami a legény és a mester közti viszonyt illeti, az alapszabályok kötelességévé tették a legénynek, hogy kellő tisztelettel viseltesse munkaadója iránt, tekintse urának és engedelmeskedjék neki. Se felettte közönségessé, se bizalmassá ne tegye magát mesterével szemben.¹²⁶ Mesterét nem tegezhetette, akár idősebb volt mesterénél, akár pedig azelőtt tegezte volna, amikor az még nem volt nő, mert az senkinek sem vált volna díszére. Ha

¹¹⁷ Szf. kádárleg. alapszab. 22. art. — Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 14. art. — Mészárosok céhl. 24. art.

¹¹⁸ Np. vargaleg. alapszab. 19. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 9. art.

¹¹⁹ A np. vargáknál 12, a szűcsöknél 6 dénárt fizetett.

¹²⁰ Szf. csapóleg. alapszab. 14. art.

¹²¹ Ráckevei ifjú molnár céhl. okl. 5 art.

¹²² Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 7. art.

¹²³ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 11. art.

¹²⁴ Szf. csizm. leg. alapszab. 17. art.

¹²⁵ Mészárosok céhl. 4. art.

¹²⁶ Váli csizm. céhl. 9. art. — Mészárosok céhl. 33.

pedig a mester ezt türte, és nem tiltakozott ellene, mindkettőt megbüntették.¹²⁷

A céhszabályok a legényt nemcsak a rend megtartására kötelezték a mester házában, hanem szerénységet és tisztességet is kívántak tőle.¹²⁸ Mihelyt megfeledezett az illemlről és tisztességről, mestere feljelentésére a céh szigorú büntetésben részesítette.¹²⁹

Ami a legények napirendjét illeti, arra is adnak a céhszabályok kellő felvilágosítást. Általában azt kell mondanunk, hogy a céhvilágban a mesterlegény kora reggeltől késő estig tartozott dolgozni. Munkaideje ugyan céhek szerint változott, de azért mindenütt hosszúra szabták. Egyes céhek-nél, pl. a kalocsaiaknál, télen-nyáron, a csizmadiáknál és a kovácsoknál pedig sok helyütt télen a legény csak 6 órát pihenhetett, még pedig este 9-től reggel 3-ig,¹³⁰ sőt a kassai könyvkötőknél télen csak 10-től 3-ig,¹³¹ a többi céheknél ugyan a munkaidő valamivel rövidebb volt, pl. reggel 3-tól este 8-ig, vagy 4-től vagy 5-től este 7-ig vagy 8-ig, de azért ez is rendkívül igénybe vette erejét és egészen kifárasztotta. Aki az előírt időben nem kelt fel, azt a reggeli megvonásával büntethették.¹³²

A csizmadialegények sz. Mihálykor (szept. 29.) kezdték a gyertyázást (a gyertyavilágnál való munkát) és gyertyáztak husvétig.¹³³ Ebben az időben reggel 3-kor kellett felkelniök. Mivel eleinte nehezeére esett a legénynek jó meleg fekvőhelyétől oly korán megválnia, a budai és ráckevei mesterek, hogy valamikép megvigasztalják, jó áldomással lepték meg. Egy sült kappannal meg egy pint borral kedveskedtek neki. Nagy örömmel fogadta és még nagyobb élvezettel fogyasztotta az ízletes ételt, italt. Utána azonban, ha hűsvétra gondolt, amikor a gyertyázást abbahagyja, nem valami jóleső érzés fogta el, mert hát az alapszabály szerint akkor neki viszonznia kellett a gazda ajándékát.¹³⁴ Csak Mária Terézia rövidítette meg némileg a legények munkaidejét, midőn elrendelte, hogy reggel 5 órától este 8-ig tartoznak dolgozni.¹³⁵

Ősztől tavaszig a legény nem várhatta, hogy mestere felkeltse és gyertyát gyújtson neki, hanem magának kellett azt megtennie, ha inas nem volt.¹³⁶

Öltözködés után, mivel „minden becsületes ifjú lelke üdvösségére és munkájában való előmenetelére tartozik törekedni“, el kellett végeznie reggeli imáját, amelyben „az Úr Istennek sz. malasztját kérte, aki a hozzá folyamodókat és a benne bízókat mind egészségében, mind munkájában megsegíti“. ¹³⁷ Ha a legény nem tette, a mestere megbüntettette a dékán-legénnyel 1 pint bornak az árára (1 pint, azaz 2 itce, körülbelül másfél liter, 1.415 l), ha többször előfordult, egyheti bér volt a büntetése.¹³⁸

¹²⁷ Mészárosok céhl. 31. art.

¹²⁸ U. ott 4. és 11. art.

¹²⁹ Szf. kovács- és bogárnleg. alapszab. 5. art. — Csákvári takácsok céhl. 10. art. — Győri és szf. fazekas céhl. 2. art.

¹³⁰ *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 52. l. — Budai és bicskei csizm. mesterek céhl. 9. art. — Budai és ráckevei csizmad. céh alapszab. 12. art. — Szf. csizmadiamesterek céhl. 22. art. — Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 25. art. — Bajmóci és németprónai csizmadiák céhl. 25. art.

¹³¹ *Dr. Szádeczky Lajos*: A céhek történetéről Magyarországon, 49. l.

¹³² U. ott.

¹³³ Budai és bicskei csizmad. mesterek céhl. 9. art.

¹³⁴ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 12. art.

¹³⁵ *Dr. Szádeczky Lajos*: A céhek történetéről Magyarországon, 49. l.

¹³⁶ Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 3. art.

¹³⁷ Szf. csizmad. legények alapszab. 7. art.

¹³⁸ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 12. art.

De nemcsak a legény tartozott imádkozni, hanem az inas is erre kellett ösztönöznie, valamint egyéb keresztény kötelességre is, mindenekelőtt azonban ő tartozott jó példát mutatni. Ha az inas nem akart imádkozni, lábszíjjal vagy nyakonveréssel kényszeríthette rá.¹³⁹ Az inas tartozott a legénynek engedelmeskedni.¹⁴⁰

Ima után az inas befűtött és megvetette az ágyat,¹⁴¹ a legény pedig dologhoz látott, hogy kiszabott napi munkáját elvégezhesse.¹⁴²

Mezítláb dolgoznia nem volt szabad, mert a csizmadiák egyheti bérre,¹⁴³ a vargák 12 dénárra büntették azt a legényt, aki megtette.¹⁴⁴ A dohányzás is tilos volt.¹⁴⁵

Reggelijét mindig idejében kapta. Ha azonban megtörtént, hogy mestere megfeledkezett róla, az inas figyelmeztette rá.¹⁴⁶

Reggelire, vagy mint az alapszabályok mondják: „fölstökömré“ jó szívvel kellett fogadnia azt, amit mestere a munkának folytatására és erejének megújítására adott.¹⁴⁷ A reggelije elég szerény volt. Kapott kenyeret, amelyet a megszegett kenyérből ő maga vágott, de az csak szelet lehetett, karéj soha, mert a kenyérnek az ára lett volna a bírság.¹⁴⁸ A kenyérhez adtak neki tejet vagy túrót, vagy sajtot, vagy az idénynek megfelelőleg gyümölcsöt, retket vagy hagymát, vagy szép hasáb káposztát (egy szelet nyers káposztát).¹⁴⁹

A reggeli elköltése után a műhely kitakarításáról gondoskodott. Az alapszabályok megkövetelték tőle, hogy műhelyét tisztán tartsa, különben büntetés érte.¹⁵⁰

A délelőttöt munkában töltötte. Jól és szorgalmasan kellett dolgoznia. Kötelessége volt mestere javát előmozdítani, annak minden jószágára úgy vigyázni, mintha a sajátja lett volna és neki semmiféle kárt nem okozni.¹⁵¹ Aki a mesterségben hibát vagy csalárdságot követett el, nem került el a büntetést.¹⁵² Ha a legény munkája ellen panasz érkezett a dékánhoz, ez úgy büntette, hogy 50 pénzt tartozott az ifjú társaság, 1 frt-ot a főcéh ládája részére fizetni.¹⁵³

Az ebédet a családdal egy asztalnál költötte el. Tisztán kellett ebédre, vacsorára megjelennie. A mészárosok céhlevele kötelezte a legényt, hogy piszkos fehérneműben, késekkel vagy más szerszámokkal ne merjen asztalhoz ülni, hanem ha munkájából megérkezik, mosakodjék tisztára és lehetőleg tiszta ruhát öltön.¹⁵⁴

A legénynek meg kellett elégednie azzal az étellel, amely az asztalra került. Mestere ételét nem ócsárolhatta, mert megbüntették.¹⁵⁵ A mester

¹³⁹ U. ott. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 7. art.

¹⁴⁰ Szf. molnármenterek céhl.: A molnár mesterlegények rendi.

¹⁴¹ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 9. art.

¹⁴² Np. szűcsleg. alapszab. 24. 25. art.

¹⁴³ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 19. art.

¹⁴⁴ Np. vargaleg. alapszab. utóirata.

¹⁴⁵ „Rendtartások“ 4. p. a szf. csapóleg. artikulusai után.

¹⁴⁶ L.¹⁴¹ alatt.

¹⁴⁷ Szf. csizmad. leg. alapszab. 7. art.

¹⁴⁸ L.¹⁴³ alatt.

¹⁴⁹ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 9. art.

¹⁵⁰ Szf. csapóleg. alapszab. 32. art.

¹⁵¹ Np. kovácsleg. alapszab. 23. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 11. 25. art.

¹⁵² Szf. csapóleg. alapsz. 21. art.

¹⁵³ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 11. art.

¹⁵⁴ Nyitra, Bars, Komárom, Esztergom, Fejér vm. mészárosainak céhl. 35. art.

¹⁵⁵ Np. posztósleg. alapszab. 22. art. (2 font viaszt fizetett). — Np. vargaleg. alapszab. 16. art. (24 dénárt). — Np. szűcsleg. alapszab. 12. art. (12 dénárt).

mindig tudta, mivel tartozik munkásának. Tudta az alapszabályt, hogy legényét jól kell tartania. Mindig azt adta, ami tőle telt és ami illett.¹⁵⁶

A pozsonyi és székesfehérvári kovácsmesterek céhl. 25. art. arra kötelezte a mestereket, hogy ünnepnapon 11 órakor adjanak ebédet a legénynek.

Minthogy étkezés közben borivásról csak egy céhlevélben történik említés, ebből következik, hogy a céheknél ez nem volt szokásban. Csak a győri és székesfehérvári fazekas céhlevélben akadunk nyomára annak, hogy a legény bort is kapott. Csakhogy hétköznap itt sem természetben adták azt neki, hanem megváltották pénzen, még pedig 1—1 napra egy pénzt számítva, heti boráért hat pénzt kapott. Vasár- és ünnepnap azonban „asztal fölött“ egy ital (pohár) bor járt neki.¹⁵⁷

Az illemlről étkezés alatt sem feledkezhetett meg. Aki mestere házában túlsok evéssel-ivással illetlenül viselkedett, büntetés alá esett, aki nem jelentette fel, hasonlókép bűnhődött.¹⁵⁸

Ebéd után semmiféle sziesztát, pihenést nem ismertek az alapszabályok. Délután is csak mestere munkájával foglalatoskodott. Egyik-másik alapszabályt azt ajánlotta a legénynek, hogyha mestere valami tisztességes munkában, dologban, főképp a gazdaságban, vetés, behordás idején, segítő kézre szorulna, tegye meg készségesen a tőle kért munkát,¹⁵⁹ azonban a pozsonyi és székesfehérvári kőfaragók és kőművesek céhlevele (11. art.) megtiltja a legénynek, hogy a szőlőben vagy otthon más munkát vállaljon, mint ami a kötelessége. A székesfehérvári csapók is 1742 január 21-én azt a határozatot hozták, hogy a mesterlegénynek tilos mesterségén kívül, mestere engedélye nélkül, bármily napszámos munkát végezni, aki ez ellen vét, 4 frt büntetést fizet.¹⁶⁰

A vacsora 6 vagy 7 óra tájban volt, a pozsonyi és székesfehérvári kovácsoknál 5 órakor, amelyre éppúgy, mint az ebédre, a legénynek még vasár- és ünnepnap is meg kellett jelennie. Nem voltak kötelesek rá várni, főképp ünnepnapon nem. Ha nem jelent meg, a mestere semmiféle vacsorát nem tartozott neki adni,¹⁶¹ sőt a székesfehérvári csapóknál 3 garas büntetést kellett fizetnie,¹⁶² a németprónai szűcsök is megbüntették.¹⁶³

A munka még vacsora után is tovább folyt azoknál a céheknél, ahol 8-ig vagy 9-ig dolgoztak.

Ha a németprónai szűcslegény megszabott napi munkáját jól végezte, egy pint sört kapott.¹⁶⁴

Ha a nőtlen legény napi munkája után valahová ment, nyugalomra való harangozás után (9-kor), még vasárnap is, haza kellett térnie.¹⁶⁵ A csizmadia- meg a kalaposlegény télen 9, nyáron 10 óráig maradhatott künn. Aki tovább időzött, bűnhődött. A csapólegény 5 garas, a kalapos először 15, másodszor 30 krajcár bírságot fizetett.¹⁶⁶ A kimenő mindig mestere engedélyével történt. Titkon se nappal, se éjjel nem mehetett el a háztól. Ha a mészároslegény megtette és a figyelmeztetésre nem hallgat

¹⁵⁶ Mosonmegyei juhászok céhl. 15. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 29. art.

¹⁵⁷ Győri és szf. fazekas céhl. 5. art.

¹⁵⁸ Szf. asztalosleg. alapszab. 8. art.

¹⁵⁹ Np. szűcsleg. alapszab. 22. art. — Mészárosok céhl. 33. art.

¹⁶⁰ A szf. csapóleg. artikulusai után következő „Rendtartások“ 4. p.

¹⁶¹ Csákvári takácsok céhl. 12. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 10. art. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 17. art. — Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 25. art.

¹⁶² Szf. csapóleg. alapszab. 33. art.

¹⁶³ Np. szűcsleg. alapszab. 14. art.

¹⁶⁴ U. ott 24. art.

¹⁶⁵ Szf. csapóleg. alapszab. 34. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 14. art.

¹⁶⁶ Szf. csizmad. leg. alapszab. 17. art. — Szf. kalaposmesterek és leg. céhl. 6. art.

tott, a mestere köteles volt azt a céhgyűlés elé terjeszteni, amely aztán a legényt méltóképp megbüntette.¹⁶⁷

Esti ima után nyugovóra tért a legény.¹⁶⁸ Ágyról és ágyneműről (vánkos, lepedő, takaró) mestere gondoskodott.¹⁶⁹ Éjjel semmiféle kellemetlenséget nem okozhatott.¹⁷⁰

Aki az éjjelt mestere házában vagy a szállóhelyen kívül töltötte, azt megbüntették;¹⁷¹ egyik-másik céh érzékeny bírsággal sújtotta. Így a csizmadiaéknál egyheti bérébe került,¹⁷² a kalocsai céheknél, a veszprémi és székesfehérvári tobakoknál, a ráckevei molnároknál, a lévai borbélyoknál 1 frt-ot kellett fizetnie, ismétlődés esetén a kétszeresét, sőt a háromszorosát is.¹⁷³

Aki pedig este a korcsmába ment korhelykedni és nem hált otthon, hozzá még kurjongatott is, azt első alkalommal 1 frt-ra, másodszor 2 frt-ra büntették.¹⁷⁴

A mesterlegények fizetése.

A mai kor embere előtt bizonyára hihetetlennek és nevetségesnek fog látszani az a bér, amit a céhvilágban a munkásnak fizettek. A mesterlegény fáadságos és lelkiismeretes munkájáért tulajdonképpen csak teljes ellátásban részesült, fizetése édeskevés volt.

A céhlevelekben ugyanis azt olvassuk, hogy a legénynek heti munkájáért egy mester sem adhatott többet 32 pénznél.¹⁷⁵ A körmöcbányai kőfaragólegény hetibére 1 frt 25 dénár volt, a szíjgyártólegényé 25 dénár, a szűcslegényé 20 dénár,¹⁷⁶ a székesfehérvári kovácslegényé 8 garas, vagyis abban az időben 24 krajcár, a bognárlegényé 10 garas,¹⁷⁷ a kezdő szűcslegényé 15 dénár, a gyakorlottabbé 20 dénár, ha jól végezte napi munkáját, 25 dénár.¹⁷⁸ Abban az időben ez nagy pénz volt, de a mai pénzértékben egy pengőnek sem felel meg.

Egyik mester sem fizethetett többet a legénynek, mint a másik.¹⁷⁹ De ezt a hetibért, az úgynevezett „egész fizetést” sem kapta meg minden mesterlegény. Egész fizetést csak az kapott, aki „mindenképpen jól viselte magát”, azaz aki a céhszabályzat ellen nem vétett s a „jó rendtartás” ellen semmiféle kihágást nem követett el.¹⁸⁰

¹⁶⁷ Mészárosok céhl. 37. art.

¹⁶⁸ Szf. csizmad. leg. alapszab. 7. art.

¹⁶⁹ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 20. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 29. art.

¹⁷⁰ Np. szűcsleg. alapszab. 29. art.

¹⁷¹ Szf. asztalosleg. alapszab. 10. art. — Mészárosok céhl. 37. art. — Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 5. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 27. art.

¹⁷² Szf. csizmad. leg. alapszab. 17. art. — Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 15. art.

¹⁷³ Dehény József: A kalocsai céhek története, 95. l. — Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 20. art. — Ráckevei ifjú molnár céh okl. 14. art. — Dr. Szádeczky Lajos: A céhek történetéről Magyarországon, 48. l.

¹⁷⁴ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 24. art.

¹⁷⁵ Szf. csizmadiamesterek céhl. 13. art. — Pozsonyi és szf. kőművesek és kőfaragók céhl. 20. art. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 11. art. — Budai és bicskei csizm. mesterek céhl. 10. art. — Bajmóci és németprónai csizm. céhl. 16. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 7. art. — Dehény József: A kalocsai céhek története, 53. l.

¹⁷⁶ Hlatky József: Céhtestületek és iparos élet Körmöcbányán a XV., XVI. és XVII. században, 9. l.

¹⁷⁷ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 11., 13. art.

¹⁷⁸ Np. szűcsleg. alapszab. 25. art.

¹⁷⁹ Mosonmegyei juhászok céhl. 20. art.

¹⁸⁰ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 7. art.

A dékának kötelessége volt kipuhatolni, hogy a legények megkapják-e méltó fizetésüket. Ha olyan legény találkozott, aki a „jó rendtartás” szerint az egész fizetést nem érdemelte meg, a dékán tartozott a legény fizetését megállapítani. E megállapítás alku tárgyát képezte. Az alkut megkötni, a mester és a legény között az egyességet létrehozni, a dékán dolga volt.¹⁸¹ Nem tartozott a ritkaságok közé, hogy egyik-másik legény bizony csak félfizetést kapott.¹⁸²

Mihelyt azonban az ilyen ifjú jobb útra kezdett térni, „magát jól viselni” törekedett s javulásáról a dékán is meggyőződött, a mesterével javíttatta fizetését. Ha aztán az illető legény „mindenképen jól viselte magát”, kézhez kapta egész hetibérét.¹⁸³

A csizmadia-céh azonban mégis megengedte legényeinek hetibérük javítása céljából, hogy minden hónapban egy napon és néha a napi munka elvégzése után (9 óra után) foltozással keressenek maguknak kis fölös pénzt.¹⁸⁴

Ha valamelyik hétre három ünnepnap esett, a legény csak fél hetibért kapott.¹⁸⁵

Ha egy mester a legényt a hét közepén kellő ok nélkül szabadságolta, köteles volt neki az egészheti bért megadni, ha azonban a legény vett magának szabadságot, a mester semmit sem tartozott neki fizetni.¹⁸⁶

A munkakerülő mesterlegények.

Mivel az ember munkára született s a munka megédesíti az életet, a céhek nem túrték, hogy legényeik közül bárki is lopja a napot s irtózzék a munkától. A céhlevelek, tekintettel arra a tapasztalati igazságra, hogy a munka az erények forrása, a restség pedig minden gonoszszágnak kútfeje, a bűnök szülőanyja, érzékenyen büntették azt a legényt, aki a hétköznapokat nem a munkának szentelte, hanem saját kedvtelésének élt.

Amelyik legény dologtevő napon nem dolgozott, hanem a műhelyben henyélt, ha csak egy óráig is, vagy pedig hétfőn munkaszünetet, úgynevezett korhely-hétfőt vagy szent heverdelnapját, Blaumontagot tartott, vagy más munkanapból, vásári időben is, ünnepet csinált magának, először 30, másodszor 45 krajcárra büntették; ha harmadszor is megtette, mestere a céhnek tartozott azt bejelenteni, amely aztán példásan megbüntette; ha a mester megfélemedezett róla, két frt büntetést róttak rá.¹⁸⁷ Hasonló büntetésben részesült az a legény is, aki munkanapon a műhelyen kívül korhelykedett vagy ide-oda futkosott s mást a dologtól elvont.¹⁸⁸

Ha munkanapon a legény a műhelyből távozott, hogy meglátogassa valamelyik társát, vagy azért, hogy munkáját ócsárolja, vagy abból a cél-

¹⁸¹ U. ott.

¹⁸² Győri és szf. fazekas céhl. 7. art.

¹⁸³ Budai és ráckevei ifj. csizm. céh alapszab. 7. art.

¹⁸⁴ U. ott 8. art.

¹⁸⁵ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 27. art.

¹⁸⁶ Szf. kádárleg. alapszab. 19. art.

¹⁸⁷ Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 4. art. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 17. art. — Szf. asztalosleg. alapszab. 10. art. — Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 14. art. — Szf. kovácsleg. 1752-ből származó alapszab. 13. art. — Mészárosok céhl. 33. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 16. art. — Np. kovácsleg. alapszab. 19. art.: — A körmöcbányai mesterlegényt a hétfői munkamulasztásért 1 hetibérre büntették (Hlatky: Céhtestületek és iparos élet Körmöcbányán a XV., XVI. és XVII. században. 9. l.)

¹⁸⁸ Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 4. art. — Szf. csizm. leg. alapszab. 17. art.

ból, hogy mulatni (borozni) elhívja, súlyosan vétett a céhszabályok ellen, amelyek dologtevő napon a mulatozást szigorúan tiltották. A látogatót 1 frt, az elcsábítottat pedig, azaz azt, aki a csalogató legénnyel a háztól elment, 24 kr. büntetéssel sújtották.¹⁸⁹

Azt sem engedték meg a szabályok, hogy a legény hétfőn egy órával előbb keljen és 2 órakor befejezze a munkát.¹⁹⁰

Ha pedig valamelyik legény munkanapon a műhelyből ok nélkül és szántszándékkal elmaradt, vagyis egy napot mulasztott, 10 pénzt kellett fizetnie, a mesterét pedig, aki azt be nem jelentette a céhnek, 20 pénzre büntették.¹⁹¹

A mesterlegények az utcán.

A céhvilágban a mesterlegénytől mindenki oly viselkedést várt az utcán, amely a jó erkölcsökkel megegyezett és az illem követelményeinek megfelelt. Tehát úgy kellett viselkednie, mint az egy erkölcsös ifjúhoz illett. Az ifjak az erkölcsökkel, mint a virágok a jó illattal, úgy illatoznak, mondja a székesfehérvári csizmadialegények alapszabályainak 18., a budai és ráckevei ifjú csizmadia céh alapszabályainak 20., valamint a kalocsai szabó céhlevel 22. artikulusa.

Mikor a legény az utcán megjelent, az ottlevők tekintete azonnal rásegeződött és minden mozdulatát, minden szavát meg tettét figyelték, mérlegelték. Kifogástalan külsőt, fegyelmezettséget, komolyságot és illem-tudást kívánt tőle mindenki, mert a céhszabályok parancsolták. Ezek ugyanis előírták, hogyha a legény munkanapon kilép az utcára, első pillanatra lássa és tudja mindenki, hogy ő legény és rögtön tisztában legyen a foglalkozásával is. Köténye, azután valami szerszáma, amelyek nélkül a házból kimennie nem volt szabad, azonnal elárulták rangfokozatát is, meg mesterségét is. Aki kötény meg szerszám nélkül mert az utcán megjelenni, bűnhődött.¹⁹² Azonkívül csakis teljesen felöltözve mutatkozhatott az utcán. Hajadon fővel, póre gatyában, meztláb nem mehetett emberek közé, mert azonnal büntetéssel sújtották.¹⁹³

Munkaszünet alkalmával, tehát vasár- meg ünnepnapon, ha valahová készült, a házból való elindulása előtt ruháját rendbe kellett hoznia, hogy az utcán tisztességesen álljon rajta. Dolmányát be kellett gombolnia, bekapcsolnia és övvel átkötnie. Öv nélkül nem járhatott az utcán a legény.¹⁹⁴ Tisztességes öltözete például szolgáljon másoknak, mondja az alapszabály.¹⁹⁵

Ha sétára indult, mindig kezében kellett lennie annak a tárgynak, amely őt megkülönböztette a mesterektől. Ez vagy pálca, vagy korbács volt. Minden legénynek ilyen alkalomra szép gömbölyű, hajlékony pálcát vagy korbácsot kellett szereznie, mert enélkül nem sétálhatott az utcán.

¹⁸⁹ Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 5. art. — Dr. Szádeczky Lajos: A céhek történetéről Magyarországon, 48. l.

¹⁹⁰ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 14. art.

¹⁹¹ Csákvári takácsok céhl. 13. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 10. art.

¹⁹² A szf. kádároknál (26. art.) 10 dénárt, a np. kovácsoknál (7. art.) 12 dénárt kellett fizetnie.

¹⁹³ Np. szűcsleg. alapszab. 30. art. — A szf. csapóknál (28. art.) 5 pénzt, a np. kovácsoknál (7. art.) és a vargáknál (utóirat) 12 dénárt, a marosvásárhelyi timár-vargáknál (21. art. és 3. pórtart.) 3 dénárt fizetett.

¹⁹⁴ Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 6. pórtart. — Szf. Csapóleg. alapszab. 31. art.

¹⁹⁵ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 15. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art.

Aki a szabálynak nem engedelmeskedett, 5 pénz bírságot fizetett.¹⁹⁶ Fegyvert a városban nem hordhatott, még a dékán sem.¹⁹⁷

Ha templom, kápolna, kereszt, szobor előtt haladt el, elmulaszthatatlan kötelessége volt süveget emelni.

Azonkívül mindenkinek, elsősorban a hatóságnak, meg kellett adnia a tiszteletet.¹⁹⁸ Ha mesterrel vagy más becsületes emberrel, főképp idősebbel találkozott, le kellett vennie süvegét s neki emberségesen köszönnie.¹⁹⁹

Ha valamelyik legénytársával találkozott, azt is tartozott megbecsülni²⁰⁰ és jó barátjának tekinteni, mint egy mesterségben levő jámbor ifjúhoz illik.²⁰¹ Egyik a másiknak tartozott tisztességesen köszönni.²⁰²

Ha más céhbeli legénnyel hozta össze a sors, azt is tartozott tisztelni, mert amit a céhszabály parancsolt: „Egyik mesterlegény a másikat köteles akárhol megbecsülni”,²⁰³ erre is vonatkozott. Barátságot azonban nem köthetett vele, mert csak magához hasonló legénnyel barátkozhatott.²⁰⁴ Inassal nem társaloghatott, a harmadik háznál tovább nem mehetett vele.²⁰⁵

Mivel az illem szabályaival ellenkezett, hogy utcán, piacon, emberek szeme láttára ételt, italt vegyen magához, a céhszabályok büntetés terhe alatt megtiltották a legényeknek, hogy az utcán, piacon egyenek vagy igyanak, főképp, hogy bort igyanak. Aki ez ellen vétett, bűnhődött.²⁰⁶

De megtiltották az utcán való dohányzást is. Tiltották pedig azért, mert az erős, sok nikotint tartalmazó dohány a fejlődő szervezetnek inkább ártalmára van, mint hasznára. Aki mégis hódolt ennek a szenvedélynek az utcán, először 1 frt-ra, másodszor 2 frt-ra büntették, harmadszor a nemes város büntetése alá jutott. Ugyanannyit fizetett az is, aki a legényt dohányozni látta és nem jelentette fel.²⁰⁷

Beszédében és tetteiben a legény mindenütt, főképp az utcán óvakodni tartozott mindattól, amivel valakit megbotránkozathatott volna. Tartózkodnia kellett a trágár, ocsmány szótól és kifejezéstől,²⁰⁸ továbbá a kiabálástól, veszekedéstől és verekedéstől,²⁰⁹ azután a csúfnév adásától vagy használasától, mert az alapszabályok előírása szerint a legények csak tisztességes néven nevezhették egymást.²¹⁰ Aki egy másikat tiszteletlen szóval illetett vagy művét ócsárolta, azt 80 pénzre büntették.²¹¹

Állatot nem bántalmazhatott, hanem inkább védelmébe kellett azt fogadnia. Aki szántszándékkal vagy pajkosságból kutyát bottal vagy más

¹⁹⁶ Szf. csapóleg. alapszab. 28. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art. — Ráckevei ifjú molnár céh okl. 15. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 30. art.

¹⁹⁷ Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 1., 2., 3. art.

¹⁹⁸ Szf. csizm. leg. alapszab. 15. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 25. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 4. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 15. art.

¹⁹⁹ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 14. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 16. art.

²⁰⁰ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 6. art. — Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 9. art.

²⁰¹ Szf. csizm. leg. alapszab. 15. art.

²⁰² Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 15. art.

²⁰³ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 6. art.

²⁰⁴ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 15. art.

²⁰⁵ Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 20. art.

²⁰⁶ Budai és ráckevei ifjú csizmadia céh alapszab. 19. art. — A szf. kádároknál (26. art.) 10 dénár, a szf. csapóknál (28. art.) 5 pénz volt a büntetése.

²⁰⁷ A szf. csapóknál 1742. jan. 21-én hozott „Rendtartások” 4. p., az artikulussok után. — Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. Parancsolat.

²⁰⁸ Szf. csizm. leg. alapszab. 15. art.

²⁰⁹ Az 1742. jan. 21-én hozott „Rendtartások” 4. p. a szf. csapóleg. artikulusai után.

²¹⁰ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 14. art.

²¹¹ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 13. art.

eszközzel agyonütött vagy úgy megütött, hogy nemsokára megdöglött, azt a legényt a céhben nem tartották többé tisztességes és becsületes embernek.²¹²

A mesterlegények bejárása (Eingang).²¹³

A céhszabályok arra kötelezték a legényeket, hogy minden második, néhány céhnél minden negyedik héten tartsanak összejövetelt, úgynevezett bejárást (Eingang), azaz gyűlést. A bejárás napja mindig vasárnap volt, ideje vagy a nagymise és a prédikáció után 12 órakor,²¹⁴ vagy a kora délutáni órában, a székesfehérvári asztalosoknál 2 órakor.²¹⁵

A bejárásra rendszeren az atyamester hívatta össze a legényeket a dékán által,²¹⁶ de a dékán is összehivathatta.²¹⁷

Ha a dékán valami fontos ügyben „az ifjúságot össze akarta gyűjteni“, tehát gyűlést akart „tenni“, előbb az atyamesterrel és a bejárókkal kellett értekeznie.²¹⁸ Ha ezek hozzájárultak, akkor előző szombaton elküldte a szolgálólegényt (a legutóbb felszabadult tanulót) „parancsolni“, azaz minden legényhez azzal az üzenettel, hogy másnap a megjelölt időre pontosan jelenjenek meg a szállóhelyen, illetőleg az atyamesternél, még pedig büntetés terhe alatt.²¹⁹ Aki engedély vagy kellő ok nélkül elmaradt, bünhődött.²²⁰

A dékánnak minden vasárnap déli 12 órakor a szállóhelyre kellett mennie, hogy megnézze, nincsenek-e ott munkát kereső idegen legények. Egyig ott kellett tartózkodnia.²²¹ Ha pedig bejárást hirdetett, korán, azaz elsőnek tartozott ott megjelenni.²²²

A legény a bejárásba mindig ünneplőruhában, övben ment.²²³ Az atyamester házába palcát, botot, furkót, fegyvert, kést, baltát, csákányt nem vihetett, de festett nyakkendővel vagy, ha magyar ruhában volt, nyakkendő nélkül nem jelenhetett meg, mert bírságot fizetett.²²⁴ A marosvásárhelyi timár-vargáknál, ha a legénynek a társaságban a nyakravaló a nyakán volt vagy a haja felkötve, 3 dénárt fizetett.²²⁵

²¹² Mészárosok céhl. 20. art.

²¹³ Mivel a németprónai legények gyűlését már ismertettem (Ethnographia, XXXI. évf. 1920. 101–110. l.), az ott közöltekre nem terjeszkedem ki.

²¹⁴ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 4. art. — Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 2. art. — Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art. — Csákvári takácsok céhl. 8. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 50. l.

²¹⁵ Szf. asztalosleg. alapszab. 3. art.

²¹⁶ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 5. és 10. art.

²¹⁷ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 4. és 6. art.

²¹⁸ Szf. csizmad. leg. alapszab. 6. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 6. art.

²¹⁹ Szf. asztalosleg. alapszab. 4. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 6. és 24. art. — Ráckevei ifjú molnár céh okl. 10. art.

²²⁰ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 7. art. — A szf. csapóknál (6. és 24. art.) 3 fillér, a szf. asztalosoknál (3. art.) 3 krajcár, a ráckevei molnároknál (5. art.) 50 pénz, a kalocsai céheknél 2–4 pénz, a marosvásárhelyi timár-vargáknál (11. art.) 3 dénár bírságot fizetett.

²²¹ Szf. asztalosleg. alapszab. 13. art.

²²² U. ott 4. art.

²²³ Szf. csapóleg. alapszab. 31. art.

²²⁴ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 51. l. — A szf. csapóknál (29. art.) 1 garast (5 pénz), a szf. kádárokna (9. art.) 10 dénárt, a ráckevei ifjú molnároknál (20. art.) 1 pint bornak az árát kellett fizetni.

²²⁵ Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 7. pórtartikulus.

Némely céhnél a legények az atyamester házának kapualjában vagy pitvarában gyülekeztek és csak a dékán hívására mentek be a szobába.²²⁶ Ott mindenki levette süvegét, köszönt és kezét fogott az előljáró dékánal.²²⁷ A süvegét a kezében kellett tartania,²²⁸ az ágyra nem tehetette s erre rá sem könyökölhetett.²²⁹

Az atyamester és egész házanépe iránt a legnagyobb tiszteletet tartozott tanusítani a legény.²³⁰

Mikor valamennyien együtt voltak, mindenki elfoglalta helyét. Az előljárási asztalnál, a legények az asztalnál, meg az asztal közelében.

A dékánok (öreglegények) az asztalra állították a ládát.²³¹ A céhszabályok előírták, hogy a legényeknek — természetesen amely céhnél több legény volt és külön társaságot alkottak — legyen tulajdon ládájuk, amelyben összes jövedelmüket tartásák.²³² A ládát két kulcs nyissa, az egyik legyen az egyik bejáró mesternél, a másik a ládalegénynél, aki a legtöbb céhnél a dékán (öreglegény) volt.²³³

Mihelyt a láda az asztalon állt, síri csend lett, mert legnagyobb tiszteletük tárgya volt előttük. A ládát mintegy szentségnek tekintették. Aki a láda előtt tiszteletlenül viselkedett, bűnhődött.²³⁴

Megkezdődött a gyűlés. A székesfehérvári asztaloslegények alapszabályainak 4. artikulusa arra figyelmeztette a legényeket, hogy, mikor a gyűlés kezdődik, legyenek fegyelmezettek és figyeljenek.

Ekkor az előljáró dékán, mint elnök, felkelt és engedélykérés után a bejáró mesterrel együtt felnyitotta a ládát. Céhügyet csak a *nyitott láda előtt* lehetett elintézni.

Ha valaki a láda felnyitása után érkezett, 12 pénz büntetést fizetett.²³⁵

Mikor a dékánok dologhoz kezdtek, senkinek sem volt szabad a nyitott láda előtt az asztalra könyökölni vagy ráborulni, sem az asztalra, a ládára vagy az artikusokra ráütni, sem a dékán szavába vágni, sem pedig beszélni, hanem tisztességesen kellett viselkedni; aki nem engedelmeskedett, érdeme szerint bűnhődött.²³⁶

A dékán mindenekelőtt üdvözölte az idegen legényeket, akik itt még nem dolgoztak és megkérdezte, honnan jöttek és mit izentek mestereik és legénytársaik. Azután felszólította a legényeket, hogy fizessék be a ládába a kötelező *bejárópénzt* vagy betétpénzt (Aufleggeld), amely a legtöbb céhnél minden hétre 1—1 pénz volt.²³⁷

²²⁶ Szf. kovács- és bogárnég. alapszab. 2. art. — A németprónai nagy céheknél.

²²⁷ Szf. csapóleg. alapszab. 5. art.

²²⁸ U. ott.

²²⁹ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 19. art.

²³⁰ Szf. csapóleg. alapszab. 4. art. — Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl.

24. art.

²³¹ Szf. kovács- és bogárnég. alapszab. 2. art.

²³² Szf. asztalosleg. alapszab. 1. art. — Pécsi és baranyamegyei vargák céhl. 6.

art. — Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 14. art.

²³³ Szf. asztalosleg. alapszab. 1. art.

²³⁴ Szf. kovács- és bogárnég. alapszab. 2. art. — Szf. asztalosleg. alapszab. 4. art.

²³⁵ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 5. art.

²³⁶ Szf. csapóleg. alapszab. 9. és 12. art. — Németprónai szűcslegények alapszab. 5. art. — A szf. kádárleg. alapszab. 12. art. 25 dénár büntette, a haszontalan fecsegésért pedig 2 font viaszra (13. art.). — A budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 19. art. 2 hetibérre, aki pedig többször tette, azt a ráckevei ifjú molnár céh okl. 20. art. 50 pénz lefizetésére kötelezte.

²³⁷ Szf. asztalosleg. alapszab. 5. art. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 6. art. — Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 6. art. — Szf. kovács- és bogárnég. alapszab. 3. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 8. art. — Csákvári takácsok céhl. 8. art.

Mindenki befizette. Aki engedély nélkül elmaradt, a kétszeresét fizette.²³⁸

A dékán a bejárópénz fizetése alól fel volt mentve.²³⁹

Ezután a dékán a ládakuccsal háromszor megkopogtatta a ládát.²⁴⁰ Ez volt a német „Aufklopfen“, amely Németprónán a betétpénz lefizetése előtt történt.²⁴¹ Ott a kopogtatás a legényeket a betétpénz lefizetésére figyelmeztette,²⁴² másutt pedig arra, hogy most a legények ellen tett feljelentéseket, panaszokat, szóval a legények kihágásait fogják tárgyalni.

A céhvilágban ugyanis a legény semmit sem tehetett észrevétlenül. Mihelyt a céhszabályok ellen vétett, feljelentették, még pedig vagy a legközelebbi bejárás alkalmával, vagy azonnal a dékánál.

Németprónán a kihágások tárgyalása előtt az öreglegény így szólt: „Ha egyiknek-másiknak valami panasa van, adjátok elő egymásután! Adjátok elő úgy, mint atyáitok tették! Vádoljatok szerénységgel, mivel a láda nyitva áll! Álljatok elő panasztokkal, mivel a legények fiatalja, öregje együtt van! Mindenki önmagát jelentse fel, akkor enyhébb büntetésben fog részesülni!“²⁴³

Ekkor az, akinek valami panasa volt, az asztalnál felállt vagy az asztal elé lépett s illő tisztelettel előadta mondókáját. Mindenkinek nyugodtan, csendben meg kellett hallgatnia. Egyik sem vágthatott a szavába.²⁴⁴ Akire a vád irányult, annak el kellett hagynia a szobát; ha nem ment, megbüntették.²⁴⁵

Az elhangzott vád után kihallgatták a vádlottat. Utána tanácskoztak, t. i. az előljáróság a legényekkel. Ha a vád igaznak bizonyult, a vétkest megbüntették. Ha a vádló hazudott, bűnhődött.²⁴⁶ Általában követték a nagyszombati és székesfehérvári kovácmesterek céhlevele 24. artikulusának a legényekre vonatkozó figyelmeztetését, hogy a bejárás alkalmával „az igazat oltalmazza, egymást tisztességben tartsák, a rosszat büntessék!“ Az igazság győzött.

Ha a dékánál jelentették fel a legény kihágását, a dékán a gyűlésen állva ismertette a panaszokat, vádakát. Utána beszélhettek a bejárók, majd pedig mások is.²⁴⁷ Mikor a dékánok vagy a bejárók beszéltek, a legényeknek csendesen, szeliden, fegyelmezetten és tisztességesen kellett viselkedniük.²⁴⁸

A dékán a vádlott kihallgatása és védekezésének meghallgatása után a szabályok és a vétség szerint ítélkezett, büntetett. Az ítélethozatal azonban a bejárók „erősítésével“ történt mindig.²⁴⁹

²³⁸ Szf. kádárleg. alapszab. 8. art.

²³⁹ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art.

²⁴⁰ Szf. asztalosleg. alapszab. 5. art.

²⁴¹ Ethnographia, XXXI. 1920. 104. l.

²⁴² „Brüder, was Brüder seid, stchet auf! Ich klopfe auf, damit alle (a vargáknál) Schuhknechte, was Schuhknechte sind, alle 14 Tage auf unserer gewöhnlichen Herberge erscheinen und ihr Auflegen (Aufleggeld) bestreiten. Die Älteren voraus und die Jüngeren nach!“

²⁴³ „Hat einer oder der andere etwas zu klagen, klaget einen nach dem andern an! Klaget so, wie eure Väter! Klaget mit Bescheidenheit, weil die Lade offen steht! Klaget, weil die Gesellen jung und alt versammelt sind! Klage sich ein jeder selber an, so wird ihm die Strafe gelindert werden!“

²⁴⁴ Szf. asztalosleg. alapszab. 5. art.

²⁴⁵ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 9. art.

²⁴⁶ Szf. asztalosleg. alapszab. 5. art.

²⁴⁷ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 6. art.

²⁴⁸ Np. szücsleg. alapszab. 5. art.

²⁴⁹ Szf. csizmad. leg. alapszab. 5. art.

Ha a nyitott láda előtt gyalázó vagy szidalmazó, káromkodó, illetlen szavakat használt valaki, a bűn nagysága szerint bűnhődött.²⁵⁰ Ha vesze-

²⁵⁰ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 4. art.

kedés támadt s az ügyet a ládánál nem tudták elintézni, a céh elé vitték, úgyszintén akkor is, ha valaki a céhre hivatkozott. Az ott megállapított bírságból mindkét ládának jutott. A fele a mestereké lett, a másik fele a legényeké. Ez utóbbi összegnek a felét betették a ládába, a másik felét szórakozásra fordították.²⁵¹

Ha gyűlés közben valaki kiment, annak „képebelit“, azaz valami ismer-tetőjelt kellett hagynia magáról.²⁵²

Ha valamelyik legény azalatt, míg a láda nyitva volt, engedély nélkül távozott, fél hetibért fizetett büntetésül.²⁵³

A bíraskodás után Németprónán az öreglegény czekekkel a komoly szavakkal figyelmeztette társait, mitől óvakodjanak: „Amit a tanács nem enged meg, az itt sem szabad és tilos. Egy legény se gyalázza Istent! Egy legény se mulassza el a vasárnapi evangéliumot! Egy legény se dobálódzék vagy szaladjon az utcán! Egy legény se ugorjék át árkot! Egy legény se másszék át sövényen vagy deszkakerítésen! Egy legény se kóboroljon vagy táncoljon idegen növel! — Ma még van ráérő időnk, a holnap a halálé.“²⁵⁴

Ezután a dékán a valamelyik mesternél már két hét óta dolgozó vándorló legényeket az ifjú társaság tagjai közé vette fel. Az ilyen legény ugyanis az említett idő letelte után megtartott első bejárás alkalmával köteles volt az ifjú társaság előtt megjelenni és tanulólevélt a dékánnak átadni, aki azt, ha kifogástalannak találta, a ládába helyezte és az illető legényt, bizonyos meghatározott díj lefizetése után, a legények társaságába felvette és az ifjú társaság könyvébe beíratta.²⁵⁵

A székesfehérvári kovács- és bognárlegényeknél, ha idegen legény volt jelen, aki itt még nem dolgozott, 1 garas (3 krajcár) beíratási díj lefizetése ellenében szintén beírták a társaság tagjai közé; ha nem akart fizetni, bűnhődött.²⁵⁶

Az asztalosoknál aztán felolvasták a fekete könyvet. (L. a vándorlásnál!) Majd pedig a dékán mihez tartás végett felolvastatta és megmagyarázta az artikulusokat,²⁵⁷ amelynek befejeztével Németprónán az öreglegény így szólt: „Most aztán Isten nevében abbahagyjuk a munkát!“²⁵⁸ — amire a gyűlés a láda bezárásával véget ért.

²⁵¹ Szf. asztalosleg. alapszab. 5. art.

²⁵² Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art.

²⁵³ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 4. art.

²⁵⁴ „Was bei Richter und Rat verbunden und verboten ist, soll auch hier verbunden und verboten bleiben: Dass kein Junggesell Gott schänden tut; dass kein Junggesell das Evangelium versäumen tut; dass kein Junggesell auf der Gasse weder werfen noch laufen tut; dass kein Junggesell über einen Zaun noch Perkan steigen tut; dass kein Junggesell mit einer fremden Frau herumranzen noch tanzen tut! — Heute haben wir noch Zeittag, morgen haben wir Sterbetag.“

²⁵⁵ A pozsonyi és szf. kőfaragóknál és kőműveseknél (19. art.) 25 pénzt és mindenkántorkor 5 pénzt kellett fizetni; a szf. csizmadiáknál (2. art.) 12 pénzt; a győri és szf. fazekasoknál (7. art.) 5 vagy 3 pénzt; a szf. csapóknál (18. art.), ha azelőtt már dolgozott itt, 1 garast, ha nem dolgozott még, 10 pénzt; a szf. kalaposoknál (8. art.) 11 krajcárt; a szf. kádároknál (20. art.) 10 dénárt a ládába, 5 dénárt a beíratásért és 15 dénárt Isten dicsőségére; a budai és ráckevei ifjú csizm. céhnél (4. art.) 1 pint bornak az árát; a np. szűcsöknél (7. art.) 12 dénárt; a ráckevei ifjú molnároknál (19. art.) a beíratásért az ifjú társaság nótáriusának 12 pénzt tartozott adni.

²⁵⁶ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 3. art.

²⁵⁷ Szf. asztalosleg. alapszab. 4. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 4. art.

²⁵⁸ „Nun werden wir in Gottes Namen Feierabend machen!“ (Az öreg legény beszédét volt mesterektől hallottam.)

Ami a gyűlésen történt, azt titokban kellett tartani. A székesfehérvári kádároknál (13. art.) 4 font viaszt, a ráckevei molnároknál (21. art.) 1 frtot kellett fizetnie annak a legénynek, aki a gyűlésen előfordult dolgokat, „az ifjú céhnek végzéseit idő előtt” elárulta.

Ha kevés volt a legény, pl. 1 vagy 2 s bejárást nem lehetett tartani, a bejárás idején elmentek a szállóhelyre, illetőleg az atyamesterhez, befizették a ládába a bejáró pénzt s eltávoztak.²⁵⁹

A bejárás után kis mulatságot rendeztek az e célra szolgáló pénzből.²⁶⁰

Dékánválasztás.

Minden évnegyedben, kántorbőjt utáni vasárnap — az alapszabályok szerint „minden kántorban” vagy „minden kántorkor” — dékánválasztással egybekötött bejárás volt.²⁶¹ Azonban ez csak akkor következett be, ha a legutóbbi dékán vagy nem volt hajlandó tovább viselni a hivatalt, — közben csak a céhmester tudtával mondhatott le²⁶² — vagy amikor működése kifogás alá esett. Ha azonban hivatásának megfelelt s meg voltak vele elégedve, továbbra is meghagyhatták.²⁶³

Ezen a bejáráson a dékánok beszámoltak a bejáró mestereknek a ládába befolyt pénzekről²⁶⁴ és az alapszabályokat olvasták fel.²⁶⁵ Utána pedig, mivel hivataloskodásuk ideje lejárt, letették hivatalukat. Ha újakat kellett választani, az „alkalmas” előljáró dékánjelöltnek a keresése többnyire gondnal és izgalommal járt. Ha a személyben megállapodtak, az illető dékánjelöltnek 25 pénzt kellett a ládába fizetnie, a legényeknek pedig 1—1 garast.²⁶⁶ Aki a kitüntetést nem akarta elfogadni, arra bírságot róttak.²⁶⁷ Az előljáró dékánt a legények a két bejáró mester támogatásával választották.²⁶⁸ Utána történt társának, az úgynevezett „kis dékán”nak a megválasztása,²⁶⁹ akit a németek „Neben=Altgesell”-nek (öreglegénytársnak) neveztek. Közös nevük: dékánok, öreglegények.

A választás után az alapszabály utasítására felkeresték az új előljáró dékánt a szállásán, hogy hivatalosan üdvözlőjk és működéséhez sok jót kívánjanak neki Istentől. A dékán „tisztességesen tartozott társait fogadni”.²⁷⁰

Minthogy a céhszabály megengedte, hogy „dékánválasztáskor mulatás legyen”,²⁷¹ a választás után kedélyesen elszórakoztak.

Az új dékánokat hivatalukba be is iktatták, ez volt a dékánok keresztelője; azonkívül esküt is kellett tenniük, ez volt a hitesztetés. Mindegyik mulatsággal járt. A székesfehérvári csapólegények társasága 1761 március 8-án jegyzékbe foglalta, hogy az új dékánok keresztelője nem lesz már.

²⁵⁹ Szf. asztalosleg. alapszab. 3. art.

²⁶⁰ U. ott 6. art.

²⁶¹ Szf. csapóleg. alapszab. 23. art. — Szf. csizmad. leg. alapszab. 5. art. — Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 5. art. — Np. kovácsleg. alapszab. 2. art.

²⁶² Szf. csapóleg. alapszab. 22. art.

²⁶³ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 5. art.

²⁶⁴ U. ott 14. art. — Np. vargaleg. alapszab. 4. art. — Np. szücsleg. alapszab. 6. art. — Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 9. art.

²⁶⁵ Szf. csizmad. leg. alapszab. 18. art.

²⁶⁶ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art.

²⁶⁷ A ráckevei molnároknál (3. art.) 2 forint, a np. kovácsoknál (2. art.) 24 dénár büntetést fizetett.

²⁶⁸ Np. kovácsleg. alapszab. 2. art.

²⁶⁹ *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 49. l.

²⁷⁰ Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 3. art.

²⁷¹ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art.

mint eddig, 8 itce bor, hanem az elsőnek 8 garas, a másinak 4 garas. Azonkívül hitesztetéskor, mint ezelőtt, 3—3 garas.²⁷²

A mesterlegények a céhgyűlésen.

Azoknál a céheknél, ahol csak néhány legény volt s azok nem alkothattak külön társaságot, a legények a mesterek bejárásán, azaz a céhgyűlésen vettek részt. Ok nélkül egy sem maradhatott távol.²⁷³ Szerény magatartást és tisztességes viselkedést kellett ott tanúsítaniok.²⁷⁴ A céhmester meg a mesterek iránt kellő tisztelettel tartoztak lenni; őket levett süveggel üdvözölni²⁷⁵ és nekik engedelmeskedni elmulaszthatatlan kötelességük volt.²⁷⁶ Se szóban, se tettben megrovásra méltót nem volt szabad elkövetniök.²⁷⁷

Ezen a céhgyűlésen a céhet illető minden ügyet, bajt, panaszt előhozta, megvitattak és elintézték. Ha a legénynek valami kifogása volt vagy tudott valamit a céh ellen, azt meg kellett mondania; ha elhallgatta és kitudódott, megbüntették.²⁷⁸

Ha legény akár a háznál, akár az utcán vagy a kocsmában sértő, becstelen, gyalázó kifejezésekkel, szitkokkal és átkokkal illett egy mestert, az úgy a főcéh, illetőleg a céhgyűlés elé került. A panaszt mindig tisztelettel tartoztak előadni s utána az érdekelt felek: mester és legény elhagyták a helyiséget, hogy a mesterek, illetőleg a céhmester és az öregek nyugodtan, elfogulatlanul tanácskozhassanak az ügyről.²⁷⁹ Az ítélet mindenkor igazságos volt.²⁸⁰ A bűnös megérdemelt büntetésben részesült. A vétkes legényre nemcsak bírságot róttak, hanem ott ünnepélyesen meg kellett követnie a megsértett mestert. Ha azután sem javult meg, eltiltották mesterségének gyakorlásától, mindaddig, míg csak alá nem vetette magát a céhszabály követelményeinek.²⁸¹

Ha mesterek és legények rossz viszonyban voltak egymással és a nyitott láda előtt gyalázták, szidalmazták, tiszteletlen szóval illették egymást, káromkodtak, sőt hajbakaptak és verekedtek, a céhtörvények szerinti büntetésben részesültek.²⁸² A céhben történt veszekedést és vitakozást 5 font viaszra büntették a pozsonyi mézeskalácsosok.²⁸³

Az artikulások felolvasását kellő tisztelettel tartoztak meghallgatni a legények. A céhből utoljára távoztak. A mestereket nem volt szabad megelőzniök.²⁸⁴

A vétkes mesterlegények büntetése.

A mesterlegényeknek a ráckevei ifjú molnár céh okl. 21. art. szerint a céhszabályok pontjait és artikulusait szentül, igazán és híven meg kellett tartaniok.

²⁷² Szf. csapóleg. artikulusai után található 1742. jan. 21-én hozott „Rendtartás” 1. p.

²⁷³ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 7. art.

²⁷⁴ Mészárosok céhl. 4. és 6. art.

²⁷⁵ U. ott és 30. art.

²⁷⁶ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 7. art.

²⁷⁷ Mészárosok céhl. 6. art.

²⁷⁸ Szf. kovács- és bognárleg. 6. art.

²⁷⁹ Mészárosok céhl. 6. art.

²⁸⁰ U. ott.

²⁸¹ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 6. art. — Sármelléki takácsmesterek céhl. 9. art. — Csákvári takácsok céhl. 10. art.

²⁸² Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 17. art.

²⁸³ Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 9. art.

²⁸⁴ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 6. art.

Hogy lehetőleg ismerjük a legényeket kötelező céhszabályok legfőbb pontjait, kiegészítem az eddig említetteket még a legfontosabbakkal, amelyeket a legényeknek szintén büntetés terhe alatt kellett megtartaniuk:

Tiszteljék és becsüljék az egyházi és világi hatóságokat (plébánost, tanítót, bírót és a tanácsot).²⁸⁵ Becsüljék meg egymást.²⁸⁶ Senki másnak a becsületében ne gázoljon.²⁸⁷ Ne használjanak oly szót, amely legényhez nem illik.²⁸⁸ Óvakodjanak a babonás beszédektől.²⁸⁹ Mesterük vagyonát ne nézzék rossz szemmel.²⁹⁰ Se férfit, se nőt meg ne sértsenek, mert a legénytől szerénységet és tisztességet kíván a céh.²⁹¹ A legényeket a vevő és eladóközönséggel szemben mindenütt, szóban és tettben, a tisztesség és becsületesség jellemezze.²⁹² Tartózkodjanak a rágalmazástól, esküdözéstől, megátkozástól, gúnyolódástól, szemérmertlenségtől, pajkosságtól, ingerkedéstől, főképp nem tisztességes és gyanús nőkkel folytatott szemérmertlen beszédétől, hogy kőszá hír, viszály, egyenetlenség, gyűlölség, sőt gyilkosság ne származzék belőle.²⁹³ Senki se csábítson mászt a műhelyből egy másikba.²⁹⁴ Kontárnál vagy himpellénnél (nem céhbeli mesternél) két hétig nem tovább nem dolgozhatnak legény.²⁹⁵ Senki se merje más mesternek a csábítására otthagyni mesterét, illetőleg műhelyét.²⁹⁶

Aki bármelyik céhszabály ellen vétett, bűnhődött.

A kihágások, mint tudjuk, a bejáráson a dékánok ítélőszéke elé kerültek. A vétkes legény megérdemelt büntetésben részesült.

A büntetéseknek négy neme dívott: pénzbüntetés, a munkától való eltiltás, a céhből való kirekesztés és a testi fenytés.

Az alapszabályok a legtöbb kihágásra pénzbírságot róttak. Abban az esetben pedig, ha az alapszabályokban az a kitétel állt: aki ez és ez ellen vét, *érdeme szerint bűnhődjék*, az illető vétségnek az elbírálása mindig a dékán jogkörébe tartozott, aki a bejáráson az ügy letárgyalás után a bejárók hozzájárulásával hozta meg az ítéletet. Ez is rendszeren pénzbüntetés volt.

Úgy az alapszabályokban kiszabott, mint a dékán által kivetett pénz bírságot minden tiltakozás ellenére meg kellett fizetnie a vétkes legénynek. Ha haragjában vagy dacosságában a pénzt az asztalra dobta vagy kimenet az ajtót becsapta, új bírságot róttak rá.²⁹⁷

Ha a pénzbüntetést nem tudta megfizetni, kölcsön kérhetett a legközelebbi összejövetelig. Ha akkor nem jelent meg, eltiltották a munkától, míg kötelezettségének eleget nem tett.²⁹⁸ Voltak azonban kihágások, illetőleg bűnök, amelyek elkövetőire a céhszabályok nem pénzbírságot, hanem sokkal nagyobb, érzékenyebb büntetést szabtak; ilyen bűnök vol-

²⁸⁵ Szf. kádárleg. alapszab. 4. art. — Np. posztósleg. alapszab. 2. art. — Np. vargaleg. alapszab. 2. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 3. art.

²⁸⁶ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 6. art. — Mészárosok céhl. 40. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 10. 13. art. — Szf. asztalosleg. alapszab. 8. art.

²⁸⁷ Np. kovácsleg. alapszab. 10. art.

²⁸⁸ Np. szűcsleg. alapszab. 28. art.

²⁸⁹ U. ott.

²⁹⁰ Np. szűcsleg. alapszab. 12. art.

²⁹¹ Mészárosok céhl. 11. art.

²⁹² U. ott 39. art.

²⁹³ Mészárosok céhl. 38. art.

²⁹⁴ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 10. art. — Szf. asztalosleg. alapszab.

11. art.

²⁹⁵ Szf. csapóleg. alapszab. 19. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 17. art.

²⁹⁶ Budai és bicskei csizm. mesterek céhl. 13. art.

²⁹⁷ A szf. kádároknál (17. art.) 25 dénárt kellett fizetnie.

²⁹⁸ U. o. 24. art.

tak: az engedetlenség, a lopás, a gyilkosság, a paráznaság és a szitkozódás (káromkodás).

Engedetlenséget az a legény követett el, aki az alapszabályokkal szembehelyezkedett s azokat pajkosan és vakmerően támadni merte. Az ilyet a mészárosok kizárták a céhből; még a környéken sem tűrték és semmiféle hatóság nem védhette.²⁹⁹ A székesfehérvári kovácsok és bognárok azt a legényt, aki az alapszabályokat nem tartotta meg, azok ellen zúgolódott, azokkal ellenkezett, meg elégetlen volt s azokról vitakozott, nem tartották tisztességesnek és az egész céh előtt megbüntették.³⁰⁰ Aki a székesfehérvári kádároknál az artikulusok ellen vétett és azt egy más sik tudta, ha két bejárason elhallgatta és kitudódott, kétszeresen bűnhődött.³⁰¹ Ha a legény kevésbé erkölcsös vagy illő dolgot hallott, látott vagy tapasztalt és nem jelentette a céhnek, jöllehet tudta, a vétessel együtt bűnhődött.³⁰² Ha a dékán a legény zálogát akarta elhozatni és ez nem engedte vagy a kezéből kivette, kétszeresen bűnhődött.³⁰³ A székesfehérvári asztalosok azt a legényt, aki 14 napnál tovább dolgozott nem tisztességes mesternél vagy kontárnál, vagy, aki maga részére kontárkodott, nem tartották tisztességes legénynek, azonkívül 1 frt 30 krajcárra és dupla bejáropénzre büntették.³⁰⁴ Aki kontárnál dolgozott, azt egyik-másik céh megfosztotta mesterségétől.³⁰⁵ — Akit a céhszabályok ellen elkövetett vétsége miatt megbüntettek, ha az az ellen tiltakozott és annak ellenszegült, kitiltották az ifjú társaságból és mesterségét addig nem folytathatta, míg hibáját jóvá nem tette.³⁰⁶

A *lopást* a céhszabályok különfélelékép bírálták el. A székesfehérvári csapóleg. alapszab. 12. artikulusa a lopás és gyilkosság ügyének elintézését a céhre bízta. A budai csizm. mesterek céhl. 12. artikulusa pedig azt mondja: „Ha legény lop, legénytársai üssenek rá hármat-hármat s bocsásák békével.” A veszprémi és székesfehérvári tobakleg. alapszab. 16. artikulusa azonban már méltó büntetést mért a vétkesre, mert azt mondja: „Aki lop, gyilkol, paráználkodik vagy más rút vétékbe esik vagy vádoltatik, addig ne dolgozhassék, míg meg nem tisztítja magát (azaz míg ügyét Isten és ember előtt nem rendezi), mert a céh tisztaságot kíván.” Ha kádár vagy szűcslegény lopott, eltiltották a munkától és többé nem volt helye a céhben.³⁰⁷ Ha mézeskalácsoslegény mézeskalácsot vagy viaszgyertyát lopott és az kitudódott, 2 frtot fizetett; ha másodszor is megtette, kitaszították a céhből. Ha nem volt pénze s a mestere fizette helyette a bírságot, köteles volt azt leszolgálni.³⁰⁸

Ha legényt lopással vagy más gonoszsággal vádoltak, kötelessége volt magát tisztázni; ha nem tette, eltiltották az ifjú társaságtól és a mestersegtől, míg ügyét nem rendezte. Ha a vétek rábizonyult, eltiltották a mestersegtől és a megyében sem legénykedhetett, sőt a főcéh még érdeme szerint meg is büntette.³⁰⁹

Ha valamelyik legény mesterének jóhiszeműleg rábízott pénzét vagy játékban vagy más módon, saját hibájából elvesztette és kárt okozott

²⁹⁹ Mészárosok céhl. utolsó pontja.

³⁰⁰ Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 23., 24. art.

³⁰¹ Szf. kádárleg. alapszab. 28. art.

³⁰² Mészárosok céhl. 34. art.

³⁰³ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 14. art.

³⁰⁴ Szf. asztalosleg. alapszab. 8. art.

³⁰⁵ Mészárosok céhl. 36. art. — Szf. kovács- és bognárleg. alapszab. 19. art.

³⁰⁶ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 13. art.

³⁰⁷ Szf. kádárleg. alapszab. 7. art. — *Hlatky*: Céhtestületek... Körmöcbányán stb. 13. l.

³⁰⁸ Pozsonyi mézeskalácsosok céhl. 6. art.

³⁰⁹ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 17. art.

neki, akkor a visszatérítésen kívül évi bérét, amelyet mesterétől még várhatott, büntetésből a céhládába tartozott adni, azonkívül még a hatóság is büntetéssel sújtotta.³¹⁰

Ha egyik legény a másikat becsületében megsértette és tolvajnak nevezte, de a törvényes vizsgálat alkalmával állítását nem tudta bebizonyítani, akkor a megsértettnek nyilvánosan, a céh előtt, tartozott elégtételt adni. S hogy ez a vakmerőség többé elő ne forduljon, 5 forint büntetést kellett fizetnie.³¹¹

A *parázna* legényt a székesfehérvári molnármesterek céhlevele („A mesterlegények rendi”) szerint az inas tartozott a mesternek, a mester pedig a céhmesternek feljelenteni, aki aztán az ő esküdtjeivel törvényt szerint megbüntette. Ha kádárlegényt paráznaságon értek és rábizonyították, eltiltották a munkától és a céh ítéletének vetették alá.³¹² A kőfaragók és kőművesek azt a legényt, akit erkölcstelenségen értek vagy rossz hírű nővel láttak társalogni, kizárták a céhből.³¹³ A székesfehérvári puska-művesek céhl. 9. cikkulusa pedig azt mondja: „Amelyik legény nővel szemben galádul viselkedik vagy egy nőt szerencsétlenné tesz, azt tiltsák el a mesterségtől, míg méltóképp meg nem büntették. Ha pedig azt a nőt elveszi, itt ne lehessen mester.

A *szitkozódást* (*káromkodást*) a legtöbb céh igen súlyos pénzbüntetéssel sújtotta. Ha egyik legény a másikat a céhháznál vagy másutt, akárhol, káromló beszédekkel, úgymint szitokkal, átokkal és egyéb rágalmazó szókkal illetett, a ráckevei ifjú molnár céh a rágalmazó felet először 2 frtra, ha másodszor is megette, 4 frtra büntette, — a 2 frtból 50 pénz, a 4 frtból 1 frt a főcéhé volt, a többi az ifjú társaságé, — és legénytársát köteles volt a céhben megkövetni és vele kibékülni. Ha a büntetés nem használt, eltiltották a mesterségtől és a céhtől.³¹⁴ A székesfehérvári csizmadialegénynek a szitkozódás 1 havi bérébe került;³¹⁵ a veszprémi és székesfehérvári tobakoknál 2 frtra büntették, de ugyanannyira azt a legényt is, akiről kitudódott, hogy hallotta a szitkozódást, de nem jelentette a dékának.³¹⁶ Ha a dékán szitkozódott „attával teremtettével”, 4 frt büntetést kellett fizetnie, mivel őt illette a jó példaadás.³¹⁷ A győri és székesfehérvári fazekasok 4 frt büntetéssel sújtották a szitkozódó legényt.³¹⁸

Vannak azonban alapszabályok, amelyek a szitkozódást *testi fenytéssel* büntették. A székesfehérvári csapólegények alapszabályainak 11. cikkulusa ugyanis azt mondja: „Aki szitkozódik „adta teremtette, léleknek!”, annak minden kegyelem nélkül büntetése legyen egész törvény, mely térszen 24 lapickát”, azaz az olyan kapjon 24 lapátütést. „Ha a dékán szitkozódik, — mondja tovább ugyanaz az artikulusz — dupla büntetést kapjon”.

A németprónai posztós meg a vargalegények alapszabályai 1—12 lapátütésre ítélték azt a legényt, aki illetlen szót használt.³¹⁹ Ugyanígy büntették a posztósok a csúfolódó és a pénzre játszó legényt is.³²⁰

³¹⁰ Mészárosok céhl. 43. art.

³¹¹ U. ott 40. art.

³¹² Szf. kádárleg. alapszab. 6. art.

³¹³ Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 17. art.

³¹⁴ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 6. art. — V. ö. Sármelléki takácsmesterek céhl. 9. art. — Csákvári takácsok céhl. 10. art.

³¹⁵ Szf. csizmadialeg. alapszab. 16. art.

³¹⁶ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 15. art.

³¹⁷ U. ott.

³¹⁸ Győri és szf. fazekas céhl. 9. art.

³¹⁹ Np. posztósleg. alapszab. 17. art. — Np. vargaleg. alapszab. 12. art.

³²⁰ Np. posztósleg. alapszab. 24., 18. art.

A lapicka vagy lapát (ferula) evező formájú, 50—60 cm hosszú, 500—850 gr súlyú, tölgy- vagy bükkfából készült büntetőeszköz volt. Németprónán azonban ez a lapát, az úgynevezett „Gerechtigkeit” (igazság botja), nagy főzőkanálhoz hasonlított. Nyelének hossza 75—77 cm, lapos tányérjének átmérője 15 cm, a lapát súlya 1 kg volt.³²¹

Hogy a testi fenytést hogyan hajtották végre Németprónán, azt már közöltem az *Ethnographia* XXXI. évf. 1920. 107—108. l.

Ha a megbüntetett legény haragra lobbant és pörölni, veszekedni kezdett, sőt az előljáróság figyelmeztetésével nem törődve, a céhet és az atyamestert gonosz szavakkal illette, azt a gáncs és a bűn nagyságához mérten, azaz érdeme szerint megint megbüntették.³²²

Ha egy legényt a szabályok áthágása miatt megbüntettek s a birság lefizetése előtt elköltözött a városból, utána írtak s az illető sehol sem kapott munkát.³²³

Ha adósság miatt jelentettek fel egy legényt, a dékánnak hatalma volt 6 forintig terjedő adósságot behajtani rajta; ha az adósság nagyobb volt, a céhmester intézte el az ügyet, de a hatóság elé is vihette.³²⁴

Az alapszabályok megtartása nemcsak a legényekre volt kötelező, hanem a tisztségben levőkre, t. i. a dékánnokra meg a jegyzőre is. Sőt mivel az előljáró dékánnak mindenben példát kellett adnia, ha ő követett el valami kihágást, kétszeresen büntették.³²⁵

A mesterlegények a korcsmában.

A megfeszített munka után édes a pihenés, pihenés közben pedig jólesik egy kis szórakozás. A fárasztó munka elcsigázza a testet, a pihenés visszavarázsolja az erőt, szórakozás által felvidul a kedély. Pihenésre is meg szórakozásra is szüksége van a munkásembernek. Érti ezt mindenki és érezte is mindig, tehát a céhvilágban is.

A heti munkában elfáradt, kimerült legény munkaszünet alkalmával üdülésre, szórakozásra vágyott. A szórakozást, a mulatozást a legényeknek is megengedték a céhszabályok, de megkívánták tőlük a kifogástalan viselkedést meg a mértékletességet és megtiltották az erkölcs elleni kihágásokat.

A céhvilágban is ugyanaz csalogatta az embereket a vendégfogadókba és korcsmákba, ami manap, t. i. az ital és a szórakozás utáni vágy. A szórakozást részint az ottlevő társaság körében keresték és vélték megtalálni, részint valami játékban.

Vasár- és ünnepnap délután a legény is ellátogatott a korcsmába. Azonban fegyverrel, csákánnyal, baltával nem léphetett be oda, mert 50 pénzébe került volna.³²⁶ Társaságot mindig talált ott. Tisztességes mesterekből vagy legénytársaiból álló társasághoz, ha nem elleneztek, letelepedhetett. A németprónai kovácslegények alapszabályainak 15. art. ugyan 50 dénárba büntette azt a legényt, aki a szállóhelyen vagy másutt, tehát elsősorban a korcsmában céda személyekhez vagy házas emberekhez csatlakozott, a győri és székesfehérvári fazekas céhlevél 16. art. azonban megengedte a mestereknek és legényeknek, hogy másokat bevegjenek társaságukba s velők lakozzanak. A legény csak akkor vegyülhetett

³²¹ *Ethnographia*, XXIX. évf. 1918. 258—259. l.

³²² A szf. kádárok (11. art.) 25 dénárba, a kalaposok (1. art) 20, 30 vagy 45 krajcárba, sőt 1 fitra is.

³²³ Pozsonyi és szf. kőfaragók és kőművesek céhl. 24. art.

³²⁴ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 9. art.

³²⁵ V. ö. szf. csapóleg. alapszab. 11. art.

³²⁶ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 20. art.

ott társaságba s rendelhetett italt tetszése szerint, ha a dékán is jelen volt. Hogy mennyi italt fogyaszthatott s mily helyzetben, azt a céhszabályok határozták meg. A marosvásárhelyi timár-, vargalegények alapszab. 22. art. és a németprónai szücslegények alapszab. 21. art. szerint a legény, ha a dékán nem volt jelen, fél messzely (1 messzely 0.35 liter) bornál vagy egy itce (8 deci) sörnél többet nem ihatott, a budai és ráckevei ifjú csizm. céh, valamint a kalocsai céhek 1 itce bort engedtek meg neki,³²⁷ de ezt csak állva ihatta meg, ülve és tetszés szerinti mértékben csakis a dékán jelenlétében ihatott.

Nem tisztességes emberekkel nem társaloghatott, mert 4 frt büntetést róttak rá.³²⁸ Ilyen emberekkel, holmi hitvány korhelyekkel vagy mindenféle legényekkel nemcsak nem ihatott,³²⁹ hanem még a kezéből sem adhattott nekik inni.³³⁰

A rossz társaságokat tehát kerülnie kellett, mert mint a székesfehérvári csizmad. leg. alapszab. 16. artikulusa mondja: „Minden legénynek kötelessége drága becsületét megőrizni és nevelni s a rossz hírektől és veszedelmektől oltalmazni.”

Ami a játékot illeti, ezt sem engedték meg a céhszabályok a legényeknek, mert veszedelmet rejthetett magában. A játékot minden időben időtöltésből vagy, ami a leggyakoribb volt, nyereségyéből üzték. Mivel a játék, ha szenvedéllyé válik, már sok embernek a romlását okozta, a céhszabályok minden veszélytől óvni akarván a legényeket, a játékoktól eltiltották őket. Se tekézni (kuglizni), se kockával játszani, se kártyázni nem volt szabad a legénynek, mert egy hetibérre büntették.³³¹ Pénzre egyáltalában nem játszhatott.³³² Ha megtörtént, hogy egy legény pénzre játszott s valamelyik legénytársa látta vagy hallotta s nem jelentette fel, ha kitudódott, őt is megbüntették.³³³

A vendégfogadókban, korcsmákban kerülniök kellett a trágár személyekkel, a rossz hírű, ledér nőekkel való táncot és mulatságot, mert különben 1 hetibér lett a büntetésük.³³⁴

Az alapszabályok azt is tiltották, hogy legény korcsmáról korcsmára járjon, vagy mint a ráckevei ifjú molnár céh okl. 14. art. mondja: „kalézoljon”.

Még a korcsmában is megkövetelték a céhszabályok a legénytől, hogy vigyázzon a beszédjére s legyen óvatos a szavakban és kifejezésekben, mert minden Istent és embert sértő szó megtorlással járt. Mulatság közben a kiáltást, káromkodást, veszekedést, verekedést és egyéb Isten ellen elkövetett vétséget 1 hónapi hetibér büntetéssel sújtották.³³⁵

³²⁷ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art. — *Dehény József*: A kalocsai céhek története, 95. l.

³²⁸ Győri és szf. fazekas céhl. 9. art.

³²⁹ A németprónai posztósleg. alapszab. 19. art. egy font viaszra, a budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art. 1 hetibérre büntette.

³³⁰ A np. szücsleg. alapszab. 19. art. 50 dénár, a vargaleg. alapszab. 14. art. 48 dénár büntetést rótt rá.

³³¹ Szf. csizmad. leg. alapszab. 16. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 30. art. — Marosvásárhelyi timár-vargaleg. alapszab. 13. art.

³³² A sármelléki takácsok céhl. 17. art. 30 pénzre, a németprónai posztósleg. alapszab. 18. art. 2 font viaszra büntette azt, aki megtette.

³³³ Győri és szf. fazekas céhl. 4. art.

³³⁴ Szf. csizmad. leg. alapszab. 16. art. — Budai és ráckevei ifjú csizmad. céh alapszab. 19. art. — A np. vargaleg. alapszab. 14. art. 48 dénár, a szücsleg. alapszab. 19. art. 50 dénár büntetett olyan legényt.

³³⁵ Szf. csizmad. leg. alapszab. 16. art. — Az 1742. jan. 21-én hozott „Rendtartások” 4. p. a szf. csapóleg. artikulusai után. — Ráckevei ifjú molnár céh okl. 14. art. — Verekedésért a np. szücsök (13. art.) 1 forintrá, a posztósok (24. art.) 3 font viaszra, a vargák (18. art.) 48 dénár büntették a legényt.

Aki legénytársát becsületében sértette meg, bűnhődött. Pl. ha gazembernek nevezte, akkor a németprónai szűcsöknél (13. art.) 1 forint büntetést fizetett, ha huncutnak, 50 dénárt, a vargáknál (18. art.) 24 dénárt; ha mások előtt hazugnak nevezte, a szűcsöknél (13. art.) 12 dénárt, a posztósoknál (24. art.) 1 font viaszt, a vargáknál (18. art.) 6 dénárt.

Ha a legény mesterekkel vagy legényekkel ivott s eltávozott anélkül, hogy számláját pontosan kiegyenlítette volna, megbüntették.³³⁶

A mesterlegények mulatozása az atyamesternél.

Az ifjú céh vagy ifjú társaság, azaz a mesterlegények legfőbb jövedelmi forrása a különféle kihágásokra kirótt pénzbüntetés volt. Ezt az összeget, mint minden egyéb jövedelmüket, a céhszabályok előírása szerint, erszénybe téve, a társaság ládájában tartották.³³⁷ A láda egyik kulcsát, mint tudjuk, az egyik bejáróra bízták, a másikat pedig az előljáró dékánra. Mindkét előljárónak személye elég garancia volt arra, hogy a legények jövedelmét hiven és lelkiismeretesen fogják kezelni. Hűtlen sáfarkodásra nem is lehetett gondolni, mert az atyamesternél őrzött ládát csak az egész előljáróság jelenlétében nyithatták fel, meg aztán a befolyt pénzeket a jegyző mindig tételenként jegyzékbe vette s ennek nyilvántartása az egész előljáróság kötelessége volt.

Ez a pénz nagyon nemes és üdvös célt szolgált. Másra nem fordíthatták, mint amire a céhszabályok szánták. A céhszabályok pedig világosan megszabták, mi a rendeltetése. A társaság ládájába helyezett pénzeket csakis a beteg vagy a teljesen szegény legények élelmezésére és segélyezésére, azután a szegény halottaknak az eltemetésére volt szabad fordítani.³³⁸ Erről évről-évre, illetőleg minden kántorböjtkor a dékánok beszámolni tartoztak.³³⁹

Jóllehet a székesfehérvári kalaposmesterek és legények céhlevelének 9. artikulusa nyomatékosan kiemelte, hogy ezekből a pénzekből valamit szórakozásra, mulatozásra, eszem-iszomra fordítani szigorúan tilos, azért egyik-másik céhlevelben mégis nyomára akadunk annak, hogy bejárás alkalmával mulathattak a legények.³⁴⁰ Ennek a mulatságnak a költségét a ládába befolyt büntetéspénzekből fedezték. Csak a székesfehérvári asztaloslegények alapszabályainak 6. artikulusa figyelmeztette a legényeket, hogy bejárás után csak abból mulathatnak, ami a társaságnak szórakozásra jutott, azonban számadáskor, illetőleg dékánválasztáskor „a láda jövedelme szerint” mulathattak,³⁴¹ tehát e mulatságnak a költségét a ládában őrzött erszényből fedezték. Más céheknél a közönséges bejárás után dívott mulatság is valószínűleg ebből a pénzből került ki.³⁴²

³³⁶ A németprónai vargák (14. art.) 12 dénár, a szűcsök (19. art.) 6 dénár büntették. — A szf. csapóleg. 10. art. pedig ilyen legényt, ha a dékán előtt panaszt emeltek ellene, 20 pénz panaszpénzre és a bor árának megfizetésére kötelezett.

³³⁷ Szf. csizm. leg. alapszab. 14. art. — Szf. kalaposmesterek és legények céhl. 9. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 14. art.

³³⁸ U. ott. — Np. posztósleg. alapszab. 21. art. — Np. vargaleg. alapszab. 15. art.

³³⁹ Szf. kalaposmesterek és leg. céhl. 9. art. — Szf. asztalosleg. alapszab. 17. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 14. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 6. art.

³⁴⁰ Szf. csapóleg. alapszab. 26., 27. art. — Szf. kádárleg. alapszab. 16. art. — Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art.

³⁴¹ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art.

³⁴² V. ö. Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art. — Szf. csapóleg. alapszab. 26. art.

A bejárás után rendezett multság mindig szerény keretek közt zajlott le. A székesfehérvári asztaloslegények alapszabályainak 6. artikulusból tudjuk, miből állt az ilyen multság. Mikor a bejárásnak vége van, mondja az illető artikus, a dékán azért a pénzért, ami a társaságnak szórakozásra jut, adjon fel bort és kenyeret, de csak annyit, amennyit a pénz kitesz. Ha többet ad, fizesse ki maga. Ő szolgáljon fel a legényeknek és töltsön. Üdvözlje az idegen legényeket, akiknek mindegyike erre 3 krajcárt fizessen.

Dékánválasztáskor már nagyobb szabású volt a multság, főképp, mikor ládájuk jövedelme tetemes összegre növekedett.

De az atyamester is évenként legalább egyszer megvendégelte a legényeket.

A legényeknek ugyanis legfőbb előljárójukkal, atyjukkal szemben a tiszteletnyilvánításon és engedelmisségen kívül még más kötelezettségük is volt. Minden legény tartozott neki egy napi dolgozni.³⁴³ A németprónai posztós meg a vargalegényeknek aratómunkát kellett végezniök.³⁴⁴

Azonkívül még újévi ajándékkal is meg kellett öt lepniök. A székesfehérvári kádárlegények egy tallérral kedveskedtek neki,³⁴⁵ a kovácslegények „tiszteességes ajándékkal tartoztak atyjuknak és anyjuknak”; az ajándéknak legalább 12 frt értékűnek kellett lennie.³⁴⁶ A németprónai posztós, varga és szűcslegényeket pedig alapszabályaik arra kötelezték, hogy minden két évben tiszteljék meg atyamesterüket újévi ajándékkal³⁴⁷ és hozzáteszik: „viszont ő is fogja tudni, mihez tartsa magát tehetségéhez mérten fiaival szemben”.³⁴⁸

Az ajándék átadása Németprónán nagy ünnepélyességgel történt.³⁴⁹

Az atyamester azzal hálálta meg a legények munkáját és viszonzta ajándékukat, hogy lakomát rendezett részükre és tiszteességesen megvendégelte őket. A nagyszombati és székesfehérvári kovácsmesterek céhlevélének 24. artikulusa azt mondja, hogy megválasztott atyjuk a tisztességes ajándékért egy napi étellel, itallal tartozik a legényeknek. Ha pedig a legények ajándékot nem visznek, mondja ugyanaz az artikus, atyjuk sem tartozik nekik ebédet adni.

Mivel a legények az illemről és a tisztességes magaviseletről sose feledkezhettek meg, elsősorban az atyamester házában nem, azért a céhszabályok súlyos büntetést róttak arra a legényre, aki az atyamester házában tartott multságokon valamelyik ellen vétett.

Ezekre a multságokra sem pálcát, sem korbácsot nem vihetett a legény, mert 12 pénz büntetést fizetett.³⁵⁰

Az atyamester által adott ebéd (vendégség) úgy minőségileg, mint mennyiségileg mindenkit kielégített és jókedvre hangolt. Pergett a nyelv, hangos lett a ház; járta a tréfa, harsogott a kacaj.

Étkezés közben mindig meg kellett becsülniök Isten adományát. Étél-

³⁴³ Veszprémi és szf. tobakleg. alapszab. 21. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 27. art.

³⁴⁴ Np. posztósleg. alapszab. 23. art. — Np. vargaleg. alapszab. 17. art. — Aki nem tette, bűnhődött; a posztóslegény 3 font viaszt tartozott adni, a vargalegény pedig egy aratónak a napi díját és ellátását fizette.

³⁴⁵ Szf. kádárleg. alapszab. 25. art.

³⁴⁶ Nagyszombati és szf. kovácsmesterek céhl. 24. art.

³⁴⁷ Ebből az következik, hogy ők az atyamestert nem egy, hanem több évre választották, vagy pedig ugyanazt évről-évre.

³⁴⁸ Np. posztósleg. alapszab. 23. art. — Np. vargaleg. alapszab. 17. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 27. art.

³⁴⁹ Ethnographia, XXIX. évf. 1918. 256—271. l.

³⁵⁰ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art.

lel, itallal semmiféle visszaélést vagy tiszteletlenséget nem követhettek el. Aki a bort előntötte, 12 pénzt tartozott a ládába fizetni.³⁵¹

Tudvalevő dolog, hogy az ital hevíti és izgatja a vért. Mértékletesen használva ugyan még orvosság is, amennyiben a gyengét erősíti, az egészséget jókedvre hangolja, azonban mértéktelen élvezete főképp a fiatalságot sokszor nagyon meggondolatlan cselekedetekre ragadja.

A céhvilágban is voltak legények, akik, ha nem a saját erszényük, hanem ládájuk terhére ment a multság, nem tudtak önmegtagadók lenni s kellő mértéket tartani; ennél fogva megtörtént, hogy bizony az illem ellen is, meg a céhszabályok ellen is vétett egyik-másik s ennek következtében bűnhődött. Így, aki oly mértékletlenül fogyasztotta a bort, hogy megártott neki, büntetésből 25 pénzt fizetett.³⁵²

Volt olyan is, aki boros fővel elkezdett rendetlenkedni, sőt féktelenkedni, vagy tört, zúzott, vagy veszekedett, s mivel ilyet semmiféle vendéglátó házigazda meg nem tűr és semmiféle szabály meg nem enged, a céhszabályok is megtorolták ezt az illetlenséget. A székesfehérvári kádárlegények alapszabályainak 15. artikulusa ugyanis azt mondja: „Aki az atyamesternél pajzánkodik és padot, széket, korsót vagy poharat tör, vagy másképp viselkedik tiszteletlenül, bűnhődjék.” A 14. és 16. artikus pedig azokat a legényeket, akik az atyamesternél szórakozás közben összevesznek, káromkodnak, szitkozódhatnak és az atyamesternek meg a dékánnak esendire intő szavára nem hallgatnak, oly összegre büntette, amibe a multság („Zeche“) került.

Súlyos büntetésben részesült az, aki haragjában vagy más okból elhajította a társaság kulacsát. Az ilyennek féltárspoharat, azaz 2 frt 50 pénzt kellett a ládába fizetnie.³⁵³

Ha pedig valamelyik kelleténél többet öntött fel a garatra s csak „emígy, amúgy“ búcsúzott, az olyan utcáról-utára nem kőborolhatott, hanem szállására kellett térnie; ha nem talált oda s visszament az atyamester házába, annak büntetése volt egész törvény, azaz, annak minden kegyelem nélkül kiosztottak 24 lapickát.³⁵⁴

*

Ilyen volt a mesterlegények élete a céhvilágban. Vallásos, erkölcsös, illem- és kötelességtudó, fegyelmezett, pontos, szóval jellemes, gerinces ifjakat kívántak a céhszabályok. Nem minden hibától ment, teljesen tökéletes ifjakat akartak a céhek az élet számára nevelni, hanem jóra törekvő és a rosszat kerülni akaró ifjakat.

A céhszabályok óvszerek voltak, amelyekkel a bűn lejtőjére tévedt s azon lefelé rohanó ifjút vissza akarták tartani a bukástól. Szenvedélyeit, vágyait fékezni s rossz hajlamait jó irányba terelni igyekeztek.

Ezek a szabályok irányt szabtak, megjelölték az utat, amelyen, ha az ifjúság halad, soha el nem téved, hanem lassanként, de biztosan eléri végcélját: a boldogulást.

Richter M. István.

³⁵¹ Ráckevei ifjú molnár céh okl. 20. art. — Np. szűcsleg. alapszab. 20. art. — A marosvásárhelyi timár-vargáknál (6. art.) 5 dénárt kellett fizetni.

³⁵² Szf. csapóleg. alapszab. 27. art. — A marosvásárhelyi timár-vargáknál (6. art.) 5 dénárt fizetett.

³⁵³ Budai és ráckevei ifjú csizm. céh alapszab. 19. art.

³⁵⁴ Szf. csapóleg. alapszab. 26. art.

NÉPI SZÖVEGEK.

Népdalok.

I.

(Nagy András, néhai halasi gazda
1853-ban írt verseskönyvéből.)

1.

Elmehetsz, drága madár,
Nem kell nekem csapodár,
Csúnya a lány, ha szeles,
Talál az, aki keres.

Nékem nem kellesz többet,
Találok nálad szebbet,
Ha szebb nem lesz, de jobb lesz.
Hütlén azért mégsem lesz.

Kapok én lányt eleget,
Te is szép legényeket,
Hütlén voltál, az léssel,
Maradj Isten hírével.

2.

Báránybőrből varratom a subámat,
Túl a Bácskán tartom én a babámat,
Van szép subám, van jó lovam, de minék,
Ha a rózsám mást szeret, nem engemet.

Szép a csikó, ha belől áll a hámon,
Kevélységből ha kirug az istrágon,
Látod, pajtás, milyen ez az új asszony,
Szép az ura, mégis jobban kap másón.

3.*

Kidült a fa mandulástól,
Elszakadok a babámtól,

* Közeljük a kézirat szerint; csak a rendes ismert szövegektől eltérő részeket emeltük ki dőlt betűvel. Jellemző a dalok egymásutánja is; szemmel láthatóan az *első strófa dallamára* énekelték valamennyit s ahol az eredeti szövegekből hiányzott a végső (3 szótagos) ráütés, a dallam miatt *rögtönözték* rá. Nevezetes adalék bennük, hogy e nagyrészt ma is közismert szövegeket már 1853-ban énekelték.

Ugy elszakadok szegénytől,
Mint ősszel fa levelétől — elválik.

Magasan repül a hēja,
Mégis körme közül él a,
Hát én magam bár egyedül
Hogy élek meg nálad nélkül — *galambom*.

Nézz ki *babám* ablakodon,
Most megyek ki a *kapudon*,
Vess utánam egy pillantást,
Ugy sem látjuk többé egymást — *sohasem*.

Káka tövén költ a ruca,
Jó földben terem a búza,
Hát a szép leány hol terem,
Azt a földet nem ismerem — *scholsem*.

Szőke legény barna lányhoz,
Ugy illenek ők egymáshoz,
Ládd *babám* én szőlke vagyok,
Éppen hozzádilló vagyok — *igazze*.

Álom esett a szememre,
Hajnal veszi ki belőle,
Ha a hajnal ki nem veszi,
Barna *babám* kikergeti — *hajnalra*.

Ki van az én szemem sírva,
Mert *szeretőmet* más bírja,
Mégfogadta azt az egyet,
Rajtam kívül mást nem szeret — *sohasem*.

Szerettelek egy ideig,
Valami fél esztendeig,
Szidott anyám, ne szidjon mán,
Maradhatsz mán kedves babám — ma-
[gadnak].

Volt szeretőm, de már nincsen,
Mert elvette a jó Isten,
Annak meghalni is könnyű,
Kiért nem hull többé könnyű — *sohasem*.

Jaj Istenem, mi lelt engem,
Az én hajdani jó kedvem
Eltűnt tőlem, mint az álom,
Nyugtóm többé nem találom — *sohasem*.

Zöld a kökény, majd megkékül,
Most vagyok szerető nélkül,
Bár az Isten egyet adna,
Aki csak egy jó szót adna — *de mind-
[járt.*

Megérem még azt az időt,
Sírva még el kapum előtt,
Szólok hozzád egyet-kettőt,
De azt sem úgy, mint azelőtt — *régenten.*

Azt mondják, hogy beteg vagyok,
Mint az égő gyertya lobog,
Beteg ám a szívem zárja,
Csak te lélsz patikája — *barna lány.*

Beküldte:

Schiffert György joghallgató.

II.

(Csór fejmegyei falu nótáiból
dallammal együtt lejegyezte *Pencz Ilona*
tanárnő.)

1.

Sej, a csóri kastély cserépszindelyes,
Benne a szeretőm szobamindenes,
Rá van a kezére minden bízva,
Csak a szerelemtől van eltiltva.

2.

Jaj, de büszkék sej a csóri leányok,
Hétköznap is redes* szoknyába járnak,
Redes szoknya, gömbölyű a kötényc,
Mégis csóri legény a szeretője.

Barna legény, mondd meg a jó anyádnak,
A hiremet ne hordja a világnak,
Mert ha engem nem vállal el menyének,
Talállok én a fiánál különbet.

3.

„Hátha ugat majd a kutya
— Galambom, galambom?“
„Hátha ugat majd a kutya,
Csontot dobjal neki oda
Galambom, galambom.“

„Apám, anyám hátha fölkel
Galambom, galambom?“
„Apád, anyád sose kel föl,
Úgy alusznak, mint a tejföl
Galambom, galambom.“

4.

Istenem, Istenem, édes jó Istenem,
Mikor lesz énnékem szép szabad életem?

* Redős, ráncos.

Akkor lesz énnékem szép szabad életem,
Majd ha a rózsámat kedvemre ölelem.

5.

Esik eső karikára, nagy sár lesz az uccá-
[kon,
Hej, te szegény kocsis legény, mikor
[mész a babádhon?
Majd elmegyek szombat este, kinek mi
[gondja rája,
Megölelem, megcsókolom kocsis legény
[módjára.

6.

Hej, kisasszony, de kemény a szoknyája,
Talán bizony ritkán veszi magára.
Ritkán bizony, (mert) segédjegyző a ba-
[bám,
Nappal firkál, csak este jön el hozzám.

7.

Réten, réten, sej lent a csóri réten,
Elvesztettem a zsebbevaló késem,
Késem után a karikagyűrűmet,
Azt sajnálom, nem a volt szeretőmet.

8.

Zöld erdőbe terem a mérges kígyó,
Szép leánybul van a legénycsábító.
Jaj Istenem, de boldog az, ki csunya.
Szegény legény szívét nem szomorítja.

9.

Ősszel érik a fekete szőlő,
Ősszel házasodik a szeretőm;
Én is elmegyek a lagzijába,
Hadd táncoljak véle utoljára.

10.**

Szüret után van az idő, házasodni kéne,
Édes anyám, férjhez mennék, ha valaki
[kérne.
Az a legény, ki hozzám járt, elment ka-
[tonának,
Ha haza jön, gyöngébb kislányt választ
[ki magának.
Én meg anyám, mire várjak, megyek
[Budapestre,
Ott sétálok az uccákon minden áldott
[este;
Kipirosítom orcámat, magam nagyra tar-
[tom,
Valaki csak belém szeret ott a Duna-
[parton.

** Első versszaka ismert, folytatása új.

11.

Édes anyám, de sáros a csizmám,
Házasodnék, senki se jön hozzám;
Mert mind olyan lányok laknak erre,
Rá se néznek a szegény legényre.

12.

Megfogadtam, nem leszek szerelmes,
Parancsolni fogok a szívemnek.
De már látom, nem lehet megtenni,
Akárhogy is szerelmes köll lenni.

13.

Szép csőri kislány, mikor hozzád jártam,
Ablakod alatt de sokszor megálltam,
Kérdezd meg a muskátli virágot,
Hány jó éccakát töltöttem nálad.

Szép csőri kislány, mikor hozzád jártam,
Kis kapudban de sok legényt láttam,
De én azért nem vetem szemedre,
Él még a jó anyád, juttassa eszedbe.

14.

Sohase volt, sohase volt rózsza a kezembe.
Sohase volt legény a szívembe,
Ezt az egyet most kezdtem szeretni,
Jaj Istenem, milyen hamar el kell felej-
[teni.

Kiesett a, kiesett a rózsza a kezemből,
Kitagadott babám a szívéből,
Kitagadott, azért lettem árva,
Jaj, de szépen muzsikálnak a csőri csár-
[dába.

15.

Nincsen párja sej a csőri kislánynak,
Azót mosni a folyóra lejárnak;
Feltűrik a szoknyát térdig,
Fehér lábaszáruk kifehérlík,
Az csalja meg a legénynek a szívét.

16.

Azt gondolod, barna kislány, hogy szép
[vagy?
Nézd meg magad a tükörbe, milyen vagy.
Bejárhatod Fehérmegyét, öléig nagy,
Vagyok olyan legény, mint te lány vagy.

17.

Árpa is van, mégis zabot kérnek.
Jobb a lánynak, mint a menyecskének.

Mert a lánynak befonják a haját,
Fújja a szél piros pántlikáját.
Menyecskének bekötik a fejét,
Búval éli az egész életét.

III.

(A 76 éves Varga Ferenc, a Szeged-
alsótanyai utolsó élő dudás, énekelte
1930 okt. 19-én.)

1.

Kint a pusztán Arokházán születtem;
së az apám, sëm anyám nem üsmertem,
én előttem ojan gyászos az világ,
kalapomná ehervatt a gyöngyvirág.

Én vagyok a lilium az erdőbe',
engöm keres a vármögyc legénye,
ha mögfoghat, tudom mi lösz a vége,
rövid kötél magos fa tetejibe.

Össze-vissza sétáltam az erdőbe,
láttam a fát, kire löszök főkötve,
(de) ha még éccő aszt a fát mögláthat-
[nám,
a vármögyc szöme előtt kívágnám.

2.

Bétyár alatt szépen zörög a tarack,
még jóizűjenn aluszik a paraszt,
míg a paraszt jó álmait alussza,
bétyárlegény a marhájját ehajtja.

Nem kő nekünk sëm nótáros, sëm bíró,
bétyárbul is van igazi passzusíró,
beleírja a vövönek a nevit,
lopott lónak szörít mög a billegit.

Lejegyezte: Bálint Sándor.

Bábabukra és délibáb.

E két szónak az Ethnographia leg-
utóbbi (2.) száma 116—119. lapjain meg-
jelent helyes megfejtéshez hadd járul-
jak néhány adattal.

A) *Bába.* a) Gyermekkoromban ta-
vasszal, mikor a kígyóhagyma (*muscaria*
rescemosura) kivirágzott, Szentléányfal-
ván, Arad megyében (akkor tiszta ma-
gyar kálomista népű kis falu) az 1865—
66. években libapásztortársaimmal és
társnőimmal szerettük azt a nyúlós
nyálat tartalmazó *mérges* növényt —
sássát és virágját marokra fogva — a

földből némi kárörömmel kihuzogatni e varázsige kíséretében:

Jöjj el bá-ba, sir a lá-nya

(Többször ismétlődő.)

Néha a földben levő szár szépen ki-
jött, egészen a hagymáig, máskor „belé-
szakadt”, „megfogta a bába”, aki ott a
földben lakik, azt őrzi. Öreg nénik ma-
gyarázata szerint e szón szülésnél mű-
ködő vén asszonyi, de valami önző, irigy,
kellemetlen, bűvölő alakot is értettünk.

b) Mikor valamelyik gyermektársunk-
nak elől kiesett a foga, a szemlélők (né-
nik és gyermektársak) kissé gúnyosan
így adták okát: kifingotta a bába. E
szón ők a szülésznőt értették s valami
büntetésfélét, alighanem a kiscbb test-
vérek születésére gondolva, mely alká-
lommal „gyerekek ott semmi helye”, a
fiúnak, ha ott settenkedik „elveszik a
sapkáját”.

c) Az elnyomtatott „kétszerbúza”,
„kétszeres” ($\frac{2}{3}$ rész búza, $\frac{1}{3}$ rész rozs)
kézzel hajtott „nagy rostán” történt ros-
tálásakor a búzaszemhalomból kedv-
telve szedegettük ki a „bábafog”-akat,
vagyis az üszögösödés miatt eltorzult
(megnyúlt, elgörbült), megfeketedett
rozsszemeket (könyveink ma anyarozs-
nak (Mutterkorn) nevezik: mérges, de
gyógyító is), ezek felől a sűrűn (a nyom-
tató területen) munkálkodó asszonyné-
pek megkérdezvén az lón a felelet:
„olyan, mint a bába foga, fekete és
görbe”.

B) A *bábaszarkát* ugyanott mindig
kisebb, „nem igazi szarká”-nak, a *bábasz*
szilvát ehetetlen, eltorzult, „nem igazi
szilvá”-nak tartottuk; a *bábakakast* ha-
lasi gazda barátom, kissé gúnyosan, erő-
len, tenyészsére alkalmatlan, „nem
igazi kakas”-nak magyarázta; kisebb is
a rendes termetűnél és bárgyú maga-
viseletű.

C) *Délibáb*. Mostani ismereteim sze-
rint ilyen kétféle van: *mozgó* és *nyugvó*.

a) *Az előbbi* — szerintem ez az igazi
— 1870—1875-ben a hódmezővásárhelyi
gimnázium régi épülete elsőemeleti fo-
lyosója végén állva, csengetés utáni
szünetpercekben igen sokszor szemlél-
tük. A nevezett épületről ugyanis kilát-

tunk az akkor még fátlan, beépítetlen,
legelőnek használt „Nagysziget”-re.
Zöld tavaszkor (májusban és júniusban),
eső után hirtelen következő erősen me-
leg nap délelőttjén, ha a langy szellő a
Tisza felől (nyugatról) fujt, a nevezett
pusztán, 3—4 □-kilométer területen, a
tenger barázdászerű hullámmozgásához
hasonló, tömegben folyvást tovahaladó
léghullámok vonultak el, melyeknek
hullámhegyei, egymás mellé sorakozott,
táncoló, tündérféle, állatszó alakoknak
(bábáknak) látszottak s újonnan érke-
zettek előtt sebesen tovatűntek. Én ezt
a délibábot ismertem s ez alapon értet-
tem az irodalomnak „délibábertmet”
(= lenge, szilfid termet és „délibábhü-
ség” = elmúló, tovatűnő hűség) kifeje-
zéseit.

b) A *másikat* akkor ösmertem meg,
mikor 1894 vagy 1895-ben Széll Farkas
Csokonai-köri elnökkel, Schuster nevű
úrral, a dán irodalmi társaság titkárával
Debrecen város ötös fogatán a Horto-
bágyra kirándultunk. Ez így jelentke-
zett: Nyugati irányban haladva, délelőtt
10—12 óra tájban, talán azon túl is, mi-
kor kocsink kis magaslatra ért, balke-
zünk felől, a déli oldalon, de *előttünk*
és soha mögöttünk, néhol egészen közel,
egy köhajtásnyira egy-két hold területű,
máskor távolabb, 4—5 kilométerre vagy
még messzebb, a déli égbolt szélénél fél-
vagy egész négyszögmérföldnyi területű,
nyugvó tóhoz hasonló vízi tüneményt
láttunk, melyben — mintha a tájat víz
öntötte volna el, — épületek, fák, bar-
mok *kettős alakban* látszottak: igaziban
a táj vagy a láthatár pereme fölé emel-
kedve és lefelé fordítottan a látszólagos
vízben benne. Azért, amint kocsink kissé
vagy inkább mélyedésbe jutott, a köze-
liek azonnal, a távolabbiak a süllyedés
mértéke szerint, a legtávolabbiak pedig
odábbhaladtunkkal *eltűntek*, hátunk mö-
gött vagy csak balkezünk mellett soha-
sem jelentkeztek. A tünemény útunk
folyamán d. e. 10 órától jóformán úgy
deltájig (talán azon túl egy óráig) volt
észlelhető. A dán úr nem győzött benne
gyönyörködni, úgy tudom, le is írta azt
hazájának szépirodalmi folyóiratában
(a leírást ígérte), föl lehetne azt keresni.
Úgy tudom, az irodalom s a képes mű-
vészet a délibábnak csak ez utóbbi alak-
ját ismeri.

Varga Bálint.

A faragószék nótája.

(Adalék a céhek idejéből.)

Jókai „A magyar nép adomái“ című gyűjteményében (1856),¹ a *Népszokás*

¹ Újabb kiadásainak címe: „A magyar nép éle szép hegedűszóban.“

sok fejezetében a következőket írja:

A faragószék nótája.

A dunántúli magyar ácsoknak van egy sajátzerű dalok, melyet ők együtt szoktak énekelni, ilyenformán:

Először papírra rajzolnak egy hosszú és egy rövid vonalat és egy faragószék, ehhez éneklük:

Ez a hosszú, ez a kurta,
Ez pediglen faragószék.
Oh, be szép, jaj be szép
Ez a derék faragószék.

Azután rajzolnak egy egyenes, egy görbe vonalat és egy karikát.

Ez egyenes, ez görbe,
Ez pedig megy kerékbe.
Egyenes, görge, kerékbe,
Hosszú, kurta, faragószék.
Oh, be szép stb.

Azután rajzolnak egy gólyát hosszú orral és egy koppantót.

Ez a gólya, ez az orra,
Ez pediglen koppantója.
Orra, gólya, koppantó,
Egyenes, görbe, kerékbe,
Hosszú, kurta, faragószék.
Oh, be szép stb.

Végül rajzolnak egy embert, egyik kezében pohárral, másikban palackkal.

Ez a klázli, ez a flaska,
Ez pediglen részeg Miska.
Klázli, flaska, részeg Miska.
Orra, gólya, koppantó,
Egyenes, görbe, kerékbe,
Hosszú, kurta, faragószék!
Oh, be szép, jaj be szép,
Ez a derék faragószék!

Mi eredete van e furcsa nótának, én azt valóban nem tudom és ha valaki felvilágosít róla, köszönettel fogadom.

Jókai ezt a nótát később beleilleszti a „Mire megvénülünk“ című regényébe (1865, II. fejezet), de itt a pékekre hárítja: „Márton legény most ahhoz fogott, hogy a sütőlapáttal néhány tucsat tejes kenyeret toljon be a fűtött kemenczébe. Ezalatt az egész műhely legénysége egyhangúlag rákezdett valami sajátságos nótára, a mit már más kor is hallottam pékműhelyek ablakain áthangzani. Ilyenforma a nóta (itt idéz néhány versszakot, de a „faragószék“ helyébe „dagasztó szék“et tesz; majd így folytatja): Ezt a nótát pedig mindannyian oly komoly buzgósággal énekeltek, miszerint maig is azt kell hinni, hogy ennek nem a vers szépsége az oka, sem az annak megfelelő melódia, mint inkább talán valami sajátságos babonás ráéneklés, hogy a kenyér záklvás ne legyen sütés közben; vagy talán valami időmérték, hogy mikor a nótának vége van, akkor ki lehet szedni a kenyeret; mint a hogy szokták tojásfőzéshez használni — uram bocsá! a miatyánkat.“

Perényi Adolf, A magyar nép elmésége című tanulmányában (Ethnogr. XII., 263; 1901) említi, hogy: „Valamelyik operettünkben sokat mulattak egy furcsa nótán, mely tulajdonképpen a veszprémi ácsok nótája: »...Ez a derék faragószék.« Van-e ennek értelme? Mi volt az értelme? Talán nem is egyéb, mint tréfás szózagyalék.“ Kár, hogy Perényi sem az operettre, sem az esztendőre nem emlékszik. Bizonyos azonban, hogy a nóta nem a szerző sajátja, hanem mint kórikus betét került az operettbe; érdekes továbbá, hogy Perényi veszprémi ácsnótának tudja s ez összevág Jókai „dunántúli“ jelzőjével. Hogy a pékeknek semmi közük hozzá, az is bizonyos; ez csak Jókai alkalmazása a regény körülményeihez a „dagasztószék“kel egyetemben.

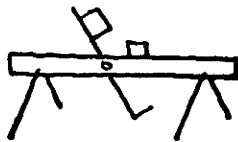
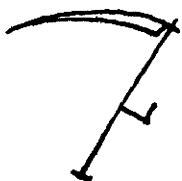
Talán akad még valaki, aki hozzá tud szólni a faragószék nótájához; épp azért közlöm azt a szöveget, dallamot s a rajzokat, melyeket gimázista koromban tanultam és följegyeztem. Történelmi és földrajztanárunk az aradi gimnáziumban nyolc éven át (1880—1888) a kurucz voltáról ismeretes Varga Ottó volt, kinek fényes előadásaiért rajong-

tunk, vizsgáitól és kérdéseitől retgettünk, aki alkalomadtán, kirándulásokkor, majáliskor a legszeretettelőbb módon foglalkozott velünk s megtanított nem egy régi nótára, mint például: „Az alispán kalapomra rózsát tett“, „A szekszárdi likpincében...“ stb. Ő tanított meg a „Faragószék nótára“ is. Táblára, vagy kiránduláson egy szénapajta ajtajára krétával felrajzolta az I. ábrát s pálcával mutatva az egyes rajzokra énekelte az első sort: „Ez a kapa...“, mi aztán karban ismételtük, miközben ő megint pálcával az egyes rajzokra mutatott: „Kapa, kasza, faragószék! Ó, be szép...“ stb; s majd tovább egymásután folytatva sorban a rajzo-

kat, s előénekelve az első sorokat, mi meg karban utánaénekelve az egyre hosszabbra nyúló ismétlést, folyton a pálcá mutogató hegyét követve. Megjegyzendő, hogy Varga Ottó is dunántúli származású és nevelésű volt, ez megerősíti Jókai és Perényi értesítését. Magyarázatul azt beszélte nekünk, hogy ez a nóta a régi ácscéhek valamilyen ünnepének maradványa. — Úgy hallottam, hogy a nóta a felvidéki német és tót ácsoknál is megvolt, erre az idegen eredetre mutat különben dallama, meg az egésznek komoly-bohó mivolta is. Azt hiszem, érdemes megmenteni a régi világnak ezt a maradványát, amint itt következik:

A faragószék nótája.

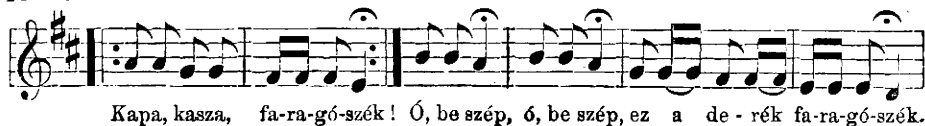
I.

Egy:

Mind:

II.

Egy: Ez a hosszú,

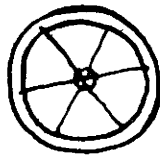
ez a kurta,

ez meg itt a véres hurka!

Mind: Hosszú, kurta, véres hurka,
Kapa, kasza, faragószék! —

Ó, be szép, ó, be szép,
Ez a derék faragószék.

III.

Egy: Ez az egyenes,

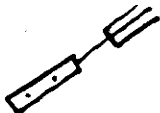
ez a görbe,

ez meg itt a fakereke!

Mind: Egyenes, görbe, fakereke,
Hosszú, kurta, véres hurka,

Kapa, kasza, faragószék! —
Ó, be szép... stb.

IV

Egy: Ez itt a kés,

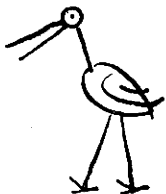
ez a villa,

ez meg itt a koppantója!

Mind: Kés, villa, koppantója,
Egyenes, görbe, fakereke,
Hosszú, kurta, véres hurka,

Kapa, kasza, faragószék! —
Ó, be szép... stb.

V.

Egy: Ez a gólya,

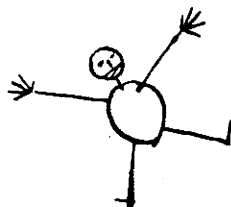
ez az orra,

ez meg itt a gólya tolla!

Mind: Gólya orra, gólya tolla,
Kés, villa, koppantója,
Egyenes, görbe, fakereke,

Hosszú, kurta, véres hurka,
Kapa, kasza, faragószék! —
Ó, be szép... stb.

VI.

Egy: Ez a klázli,

ez a flaska,

ez meg itt a részeg Miska!

Mind: Klázli, flaska, részeg Miska,
Gólya orra, gólya tolla,
Kés, villa, koppantója,
Egyenes, görbe, fakereke,

Hosszú, kurta, véres hurka,
Kapa, kasza, faragószék! —
Ó, be szép... stb.

VII.

Egy: Ez a Zsuszka,

ez a lánya, ez meg itt az unokája!

Mind: Zsuska, lánya, unokája,
Klázli, flaska, részeg Miska,
Gólya orra, gólya tolla,
Kés, villa, koppantója,

Egyenes, görbe, fakereke,
Hosszú, kurta, véres hurka,
Kapa, kasza, faragószék! —
Ó, be szép... stb.

VIII.

Egy: Ez az öcsök,

ez a vöcsök,

ez meg itt a tejes köcsög!

Mind: Öcsök, vöcsök, tejes köcsög,
Zsuska, lánya, unokája,
Klázli, flaska, részeg Miska,
Gólya orra, gólya tolla,
Kés, villa, koppantója,

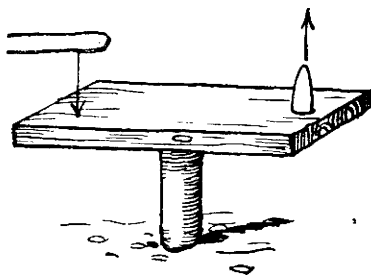
Egycnes, görbe, fakereke,
Hosszú, kurta, véres hurka,
Kapa, kasza, faragószék! —
Ó, be szép, ó, be szép,
Ez a derék faragószék!

Tolnai Vilmos.

Suhancok játéka.

1. *Csütközés, csürközés vagy csüriközés* (Rádon) néven apám, Szilády Béla gyermekkori emlékei alapján a következő játékot írta le számomra:

Kuglibábalakú erős cöveket ütnek a földre. Erre vízszintesen kis deszkát helyeznek. A deszka egyik szélén kis kúp alakú fadarabot állítanak föl, ez a csü-lök vagy csurik. Ha már most bizonyos távolságból méteres bottal ráütnek a deszka üres végére, akkor a csürik magasra föl pattan. A játék arra irányul,

hogy ki tudja magasabbra fölütni. A szabadságharc idejében igen elterjedt játék lehetett, apám Losoncon és Kecskeméten is látta.

2. *Puskázás.* Székelyudvarhelyen a világháru idején, de már előbb is a következő játékot láttam. Az utcán szóra-

kozó gyermekek sárgömbből csésze- vagy tányéralakot formáltak tenyerükben, de úgy, hogy a feneke mentül vékonyabb legyen. A tenyéren fekvő sárgömbért aztán gyors fordulattal úgy csapták az aszfaltútra, hogy az alá szorult levegő a közepét kipukkantotta. Minél ügyesebb volt a mestere, annál nagyobb szót a gyermekek élénk versenyt folytattak, hogy kinek a „puskája” szól nagyobb.

A sikert ráolvasással is segítik, a puska tenyerükben megfújják s azt mondják: „Kuva-kuva, akkorát löjj, mint a nagyapám sapkája, még annál is nagyobb, — bumm!” Erre odavágják.

A Nyikó mentén a káromkodás is erre vonatkozik: „Az Ursten úgy megbolondítson, hogy a szavaddal puskázz”.

3. *Dilinka-készítés.* A dilinka Sepsiszentgyörgyön és vidékén a tilinkó, a fűzfasíp neve. A gyermekügyesség netovábbja ott az, hogy szépen szóló dilinkát tudjon készíteni. A siker föltételének azt tartják, hogy a fűzágdarab héja egyben letolódjék, legu vadjon, ahogy Udvarhelyszéken mondják, avagy ledü vadjon, ahogy a háromszékiek mondják.

Mikor az arra való tavaszi idő elérkezett és a bő nedvű fűzkéreg könnyen elválk, kivonul a gyermekserég a fű-

zesbe és kikiáltják a jelszót: „duvaszszunk dilinkát”! Sepsi-Szentgyörgy vidékén ez a játéknál komolyabb művelet néhai dr. Kis Ernő unitárius főgimn. tanár barátom előadása szerint így történik:

Minden gyermek szerez egy ágatlan, kellő vastagságú fűzfavesszőt s abból legalább arasznyi, legföllel félméternyi darabot levág. Ennek a végét lecsapja, vagy amint mondják „megkerekíti” és a vége előtt parabolaalakú nyílást vág belé. Most aztán a végénél ütögetni kezdik, hogy váljon el a kérge, mert abból lesz majd a dilinka. Néha csoportosan, együtt csinálják s ilyenkor valamennyien egyszerre, egy ütemre ezt a verset mondják:

Duvadj, duvadj dilinka,
Meregenye fűzifa,
Meg se repedj, meg se hasadj,
Csak szépen kidúúvadj, dúúvadj, dúúvadj...
[vadj...]

Erre a héj válni kezd, a nyelet tartva csavarni próbálják, míg az egész kéreg egyben el nem mozdul a helyéről. Ilyenkor a kis mesterek lélekzetviasszafojtva, szótlanul lesik a próbát, hogy vajjon indul-e már? Most a fa csupasz részét szájukon végighuzogatják, megveregetik, majd a lehúzott héjhoz ütögetve, ezt a varázsigét ismételtetik: „jó szülő légy”.

4. A papik játékról csak hézagos értesüléseim vannak, apósom Váro Ferenc nagyenyedi nyug. főgimn. igazgató gyermekkori visszaemlékezései alapján.

A papik korongalakúra esztergált fadarab volt. A játékosok lapos kőre fektették és egy bottal ügyesen kiütötték. A kiütött papik magas ívben röptült ki a téren álló játékosok felé s azok közül egy aztán elkapta. A röptében súlyosan ütő papikot csak ölbe lehetett fogni, olyanformán, hogy a papik felé előre hajló játékos karjait melle előtt összekulcsolta. Ha jó helyen állott a játékos, a papik a melle és a karjai közé suvadt; így elevenerejét lassan megtörve, megállíthatta. Aki elkapta, az beállott kiütőnek.

Mondanom sem kell, hogy ez a játék veszedelmes és kemény fájdalompróba. Akit a papik megüt, megemlegeti. De éppen azért jó iskolája a bátorságnak

és férfiasságnak. Mai elterjedéséről semmiféle adatom nincsen.

5. A gircsózás. (Bedő Dénes egykori IV. gimn. osztályú tanítványom leírása és rajza nyomán.) Igen érdekes és szép szokás nálunk és a környéken. Az őszi téli játékok közül ez a legkedveltebb és legmulatságosabb.

A játszó személyzet áll a négy duszásból, a lovasból és az igen helytelenül nevezett kurvából, vagyis asszonynak öltözött emberből.

A duszások, amint a nevük is mutatja, olyanok, mint a dusza.* A rendes

Duszás.

ruhájukra fehér inget és alsónadrágot öltenek. Ezek alá szalmát gyúrnak és a végeiknél megkötik, hogy ne hulljon ki a szalma. Az arcukra fehér rongyból csinálnak álarcot. Végül egy botra kötnék vízes hamuval töltött zacskót. Ez az ő fegyverük.

Hogy nagyobb lármát csapjanak, még nagy csengőket kötnek a derekukra és a lábukra.

A lovas rendes ruhába öltözik, arcára fehér rongyból álarcot tesz. Kard sem hiányzik, de nem valódi, hanem egyszerű fa.

* = töltött szalmazsák.

A lova nagyon egyszerű. Egy fateknőnek a fenekén akkora lyukat vágnak, hogy abba egy ember kényelmesen elférjen; lófejet és hozzá nyakat fából és rongyból csinálnak és odaillesztik a teknő egyik végére. Farkat valamiféle fekete szőrből vagy egyéb szőrféléből tesznek. A teknőt betakarják pokróccal, azután az ember belcáll és a teknőt szíjjal magához erősítve, kész a lovas.

Lovas.

De nevetséges ám a kurva. Asszonyoknak öltözik, de álarcot nem tesz, csak fátyolt és így annál nevetségesebb.

Az én falumban több évig ugyanaz az ember szerepelt benne.

Nagyon ravasz és ügyes ember. Mikor gircsózás alkalmával sáros idő van, nem ajánlatos hozzá közeledni, mert a kezében levő seprűvel az embert tele szórja sárral.

„Én is egy alkalommal megjártam. Mint általában minden ifjú, sőt még nagy ember is, mindenre kíváncsi, én is látni akartam közelebből e játékot. Észre se vettem, midőn egyszer hátulról jól bepreckelt sárral, hogy azután megtanultam én is, hogy ne menjek oly közel hozzájuk. A duszások az úton járó embereket megtámadják és addig

ütik a hamus bottal, míg kapnak vagy egy krajcárt.

A lovas az ott levő legényeket erőszakkal betuszkolja a házba, ahová a lányhoz mennek.

Mi hát tulajdonképen a gircsózás? ezt kérdezné valaki tőlem. Erre könnyen feleletet tudok adni. Az nem egyéb, mint a lányok látogatása, megtisztelése.

Boszorkány.

A fő szerepet ugyanis nem ezek a felöltözött alakok viszik, hanem a falu legényei. A legények fogadnak muzsikás cigányokat és összeülekezve mennek egyik háztól a másikig, de csak a leányos házhoz.

Amint bemennek a házba, az egyik közülük mond egy szép üdvözlést és azután letelepednek. A leányos háznál már előre várják őket. Hoznak pálinkát, bort; mint ételt, vesznek elő: ugorkát vagy káposztát, túrót vagy valami hideg húst. Aztán esznek, isznak és táncolnak.

Tehát amint látjuk, a gircsók csak kísérek, hogy ne legyen olyan egyhangú a menet.

Az emberek tréfát űznek sokszor a gircsókka. Megpróbálják a gircsók kö-

zül valamelyiket ellopni. Amíg bent muslatnak, a gíresók egy része kint ül a ház előtt és az arramenő legényeket betereli a multságba. Ha nem akarnak menni, hamvas zsákjukkal kergetik be őket. De ilyenkor megesik az is, hogy a legények egy-egy gíresót elfognak és elvisznek. Ilyenkor a többi gíresó zajt csap és társukat kiszabadítják. Ha már behúzták vagy berekesztették valahova, akkor pénzzel vagy borral váltják ki. De bizony ügyesek a gíresók is; nem

Már *Castrén* megírta, hogy a szamojéd² deknél „az emberek nagyon könnyen lesznek varázslókká. Ez a foglalkozás öröklődik, a samánnal veleszületik: magus non fit, sed nascitur”.

A szamojéd samán nem törődik azzal, tehát nem is gondoskodik arról, hogy „tudás”-át utódai vagy családtagjai számára örökségképen átszámazzassa. A szamojéd samánok rendszerint olyan egyénekből kerülnek ki, akik a megfelelő lelki berendezésen és a samán-

A gíresók hadakozása.

hagyják magukat. A merészkedőt sokszor jól elpüfölik.

Igy járnak be táncolva, házról-házra a falut, mikor már nincs több lányos ház, vége a mulatságnak, hazamennek és levetkőznek.

Ezt a játékot játsszák Maros-Torda megyében Szentistvánon és környékén vagy 7–8 faluban, Aprószentek napján.”

Közlő: *Szilády Zoltán*.

Szamojéd, samánok és samanizmus.*

A szamojéd samánok hivatalosan és hivatásosan csak a kollektív, a tömegmágiát végzik, mert a *tabu*-t majdnem minden szamojéd férfi és nő gyakorolja saját belátása és szüksége szerint.

* *G. A. Starcev*: Samojedy. (Nenča.) Istoriko-etnografičeskoe issledovanie. Leningrad, 1930. 122–131. — A szamojéd samánokról aránylag kevés a megbíz-

foglalkozás iránt érzett hajlamon felül ügyes számítók és taktikusok is tudnak lenni és olyformán viselkedni, hogy a samánkodásra való hivatottságuk és készségük a rokonság szemeláttára bizonytalanít ki belőlük, tiszteletet váltson ki a legközelebbi környezetből és hogy ennek híre tágabb körben is elterjedjen. A samánkodással együttjáró uralkodás érdekéhez majdnem mindig szorososan csatlakozik a könnyebb megélhetés biztosításának érdeke is. A Tilyviszkából való Ledkov samán például főleg azért lett azzá, mivel ebben a foglalkozásban könnyű életet remélt. Anyagiasság önzése akkora volt, hogy hamarosan az orosz nomádoktól megvesz-

ható híradásunk. *Starcev* összefoglaló ismertetése arról győző meg, hogy lényegileg miben sem különböznek a többi északi rokon népektől; legfeljebb néhány ősi vonás maradt meg náluk teljesebb formában, mint egyebütt.

tegettette magát és 1925-ben képes volt saját honfitársainak érdekei ellen fordulni.

A tömegek szemében samánná-avató szertartások a *tabu*-nak nevezett mágia köréből valók, tehát bűbajos, szemfényvesztő természetűek. A Bolysezemelyszkaja Tundra területén a samánságra törekvő egyén azt szokta állítani, hogy álmában szellemek jelentek meg és arra kérték, hogy legyen samánná. Ez azonban nem elég, hanem elhivatásának bizonyításául köteles bizonyos elkerülhetetlen szertartásokat is véggezni, például agyonütni egy hollót és amíg a halálutását vívó madár lábaival hevesen kapálódzik, a samánjelöltnek ki kell szednie a madár szívét és meg kell azt ennie. Ez a szertartás a samánjelöltet a madarak és a többi állatok nyelvének megértésére képesíti. Utána a samánjelölt borókaagyót eszik, amelyet a szamojédek hollógyökekrék (*xarni-pon*) neveznek. A samánná-avatáshoz, mint attributum, hozzátartozik még a borókaelégetésből származó füst is, amelyet a jövőbeni samán meg-megszaglász, közben-közben nyeleget is begölgöl, majd átátugorja a tűzrakást, végül a tűzön megmelegíti dobját és kapálácsát.

Egy másik samánjelölt hét napig gombával, galócával, szarvasbéllel táplálkozott. A samánnak hosszú haját kell növesztenie, körmét pedig nem szabad levágnia. Az obdorjai zürjének elbeszélése szerint egy jamalai samánjelölt saját hajához még egy elhalt varázsló levágott haját is hozzákötötte. Tette pedig ezt akkor, amikor a samánságra szánta rá magát és a samánná-levés szertartásait végezte.

Eddig még nem sikerült bebizonyíthatólag megállapítani, vajon a szamojédek-nél megvan-e az a szokás, hogy a kivénülő samán halála előtt hivatásbeli tudását és hatalmát átadja-e valamelyik fiatal utódjának, esetleg tanítványának, vagy pedig nem. Valószínűbbnek látszik, hogy a szamojédek-nél ilyen szokás nincs.

A szamojédek hite szerint a samánok kétfélék: jók és rosszak, erősek és gyöngéek aszerint, hogy a néptömegek kívánságát és kérését tudják-e teljesíteni vagy nem. A jó samánok nem halnak

meg, hanem kiöregedésük idején a holdba szállnak, amely számukra másvilági lakóhelyül szolgál. A rossz samánok a földön halnak meg, előtte azonban rettenetesen szenvednek. Saját, külön szellemeik kínozzák és gyötrik meg a rossz samánok testét. A jó és erős samánok halottakat is tudnak életre támasztani. Az ilyen samánok „a levegőben repülnek, víz alatt úsznak, felhőkbe emelkednek, a föld mélyébe ereszkednek és tetszésszerű alakot ölthetnek magukra.”

A Bolysezemelyszkaja Tundra egyik varázslója gyakran változott farkassá és csukává. A legenda szerint Jarototo samán hollóvá változott és leleselkedett a tunguz óriásra, aki feleségét és szarvasnyáját rabolta el. A samánoknak tudomásuk van mindazokról a beszélgetésekről, amelyek rájuk vonatkoznak, és meghallják a róluk szóló beszédet, bármennyire messze is vannak azok az emberek, akik róluk megemlékeznek. A leningrádi Szeremikov etnográfus közlése szerint a Kolgujev-sziget egyik samánja szép időjárás alkalmával mindig meghallotta azt, amit róla beszéltek, bármily messze voltak is tőle a beszélők. Két leningrádi szamojéd leánynövendék, Ledkova és Talleeva, vonakodtak a nekik személyesen ismert samánokról beszélni arra való hivatkozással, hogy az érdekelt samánok a beszédet meghallják és a legközelebbi találkozás alkalmával nekik árthatnak, esetleg meg is ölik őket. A két szamojéd leány nagy meggyőződéssel váltig állította, hogy a samánok a rájuk vonatkozó beszélgetéseket kedvező időjárás esetén meghallják. A régi világban a samánok óriások voltak, háború idején hadvezérkedtek és az első sorokban harcoltak. A régi mondák szerint a samánokat nem fogta a nyíl, a fejsze és a kés. A testükbe hatoló nyilakat a samánok kitépték és lenyílasták velük az ellenséget. A samánok testébe hatoló nyilak semmiféle ártalmas következményt nem okoztak. Egy kolgujevi samán árvizet varázslott, az összes jelenvoltak úgy érezték, hogy az árvízben elmerülnek és megfulladnak. Amiért szinte páni félelem vett rajtuk erőt. Régebben a samánok késeket és egyéb szűrőszerszámokat döfködtek tes-

tükbe. Ugyanezt tették velük a nézők is. Amit a samán megálmodik, az teljesül is, amiért a szamojédek szívesen teljesítik a samán kívánságát, amely legtöbbször valamiféle áldozathozatalra vonatkozik.

Iszlavin szerint a samánok egyúttal orvosok is. A betegnek még a hasát is felvágják. A daganatokat és kelevénycsüket vagy késsel vágják le vagy foggal harapják le. Az emberekből a betegséget kiűzik és farkasokba hajtják. A szamojéd legendákban nagyon sokszor van említés arról, hogy a samánok halottakat támasztottak életre. Ebbeli képességük és ügyességük bizonyítására állítólag megtették azt, hogy néptömegek láttára eleven embereket öltek meg, darabokra vagdoszták őket, utána pedig feltámasztották. Az egyik legenda azt beszéli el, hogy egy samán miképpen keltette életre a fogoly tunguzt, akinek feje törzsetől már el volt szakítva.

A szamojédek hite szerint a jó samánok halhatatlanok és a holdban élnek tovább. Az egyik erre vonatkozó elbeszélés a következőket mondja:

Egy samánnak két felesége volt, akik szintén értettek a varázsláshoz. Mikor a samán már elöregedett, elhatározta, hogy mind a két feleségével a holdba költözik. Befogták szarvasaikat és beültet a szánba. A szarvasok nekiiramodtak a hold felé. Egyszerre csak elakadtak és a levegőbe lógva maradtak. A samán megszólalt és két feleségétől kérdezte: „Melyiteken van régi ing?” Az egyik asszonynak rögtön eszébe jutott, hogy ő öltözött régi ingbe. A samán megharagudott rá és kilökte a szánból. Az asszony sziklára esett, átfúródott rajta, sőt átfúródott az egész földtesten is. Ahová esett, a sziklán sírgödör nagyságú, feneketlen tavacska képződött. Ezen a tavon azóta télen-nyáron folyton ott ül egy kacska. Hiába lövöldöznek rá, a nyílak nem érnek hozzá, mind elvesznek, a kacska pedig mindvégig ottmarad. A samánt Vyrernek hívták. A szikla és a tavacska tőle kapta nevét (Vyrer-szeda, Vyrer-tó).

Nyolcvan évvel ezelőtt az Usza (Pecscora) folyónál *Castrén* hasonló legendát jegyzett fel a következő változatban: 1. A régi ruhába öltözött nőnek gyermekei maradtak vissza a földön és emiatt szívesen fordult vissza a holdva vezető útról a földre, mondván: „jobb lesz nekem a földön akár gondok közt is élnem, csak gyermekeimmel együtt lehessek”; 2. a samánnal együtt mind a két feleség és az összes gyermekek is az égbe mentek; 3. a samán fiai közül az egyik későbben visszatért a földre és elbeszélte a szamojédeknek, hogy ottfent az égben soknejűség van szokásban, hogy gyönyörű legek, rengeteg szarvasnyáj van ott stb.

A szamojédek hite szerint tehát a jó samánok halhatatlanok és másvilági örök lakóhelyük a hold, ahol örök nyár uralkodik. Az odakerülő samánok tovább már nem öregszenek, új ruhába öltözködnek és soha többé sem testileg, sem lelkileg nem szenvednek. A jó samánokat még a szarvas is felismeri és bármennyire fáradt, szánjukat tovább húzza, de a közönséges emberekét nem. A szarvasok tehát tudják, kit visznek a szánban.

A rossz samánok mindig csak szenvedést okoznak az embereknek. Ők küldik az emberekre a betegségeket, sőt el is pusztítják őket. A rossz samánok sokszor vadásznak arra a betegségre, amelyet a jó samánok a betegekből kiűznek és az elfogott nyavalyát azután másokra bocsátják. Ha valamelyik jó samán erősebb a rossz samánnál, akkor az utóbbi az elvadászott betegségtől megfertőződik és meghal. A rossz samánok a szarvasnyájakra is szoktak vést zúditani és farkascordákat is rájuk uszítani. Ardeev kolgujevi samán, bár nem volt rossz, de mégis nagyon megharagudott Bolysakov Prokofij szarvaspásztorra és nyájára uszított egy farkast, amely a pásztort mindenhová elkísérte és pusztította nyáját. A pásztor nem tudott a veszedelmes vadtól szabadulni, bár svéd vontesövű puskája volt. De megbűnhődött ezért a samán is, a földön kellett meghalnia, mert rosszat cselekedett, a szellemek nem fogadták be a holdba. A rossz samánokat a szamojédek általában gyöngéeknek hiszik.

A női samánok a szamojédeknel ugyanazokkal a képességekkel és tulajdonságokkal rendelkeznek, mint a férfi samánok. A női samánok közt is vannak jók és rosszak. A női samánok a

vallásos áldozathozatalban is részt vehetnek, amit a közönséges szamojéd nők nem tehetnek meg.

Meg kell jegyezni, hogy a szamojédek viselkedése samánjaikkal szemben más, mint például az osztjákoké. A szamojédek nem nagyon kérnek tanácsot samánjaiktól. Hinni ugyan hisznek csodátévő képességükben és hatalmukban, de az egészen gyakorlatilag még sem tulajdonítanak hitükhöz mért fontosságot. Ha egy samánnak valamelyik jóslata nem teljesedik vagy ha valamelyik kuruzslása nem sikerül, az illető elveszti tekintélyét. Újabban hatósági intézkedések következtében ugyan már minden samánnak van saját szarvasnyája, hogy tekintélyvesztés esetén legyen miből megélnie, de azért is, hogy megélhetése minél kevesebb terhet rójon a népre. A samánoknak lassú, de fokozatos tekintélyvesztését a kutatók nemcsak a szamojédeknel tapasztalták, hanem az osztjákok, zürjének, vogulok és más szomszédos népek körében is.

A szamojédek hite szerint a samánok semmi csodás dolgot művelni nem tudnának, ha a szellemek (tadébco) nem segítenének nekik. A samánok csak tolmácsai és közvetítői a szellemek világának. Minden hatalmuk tulajdonképpen abban rejlik, hogy a szellemekkel szellemélyesen érintkezhetnek és a szellemektől kapják teendőikhez az utasításokat. Amilyenek a szamojédek, olyanok szellemeik is: hamisak, makacsok és önféjűek. A szamojédek sokszor egyáltalában nem engedelmeskednek a szellemeknek, sőt hamis ígéretekkal igyekeznek őket becsapni. Az öregedő vagy előregedett szellemekből valósággal bolondot üznek.

A samánok hívására a szellemek ember, vénasszony, farkas, holló, medve és más állatok képében szoktak megjelenni. Különben pedig mind a holdban laknak. A rossz samánok a vízimanókkal játszanak össze. A rossz samánok tehát vizes, mocsaras, sáros helyeken érintkeznek a szellemekkel, akik hal, béka és egyéb csúszó-mászó állatok képében szoktak megjelenni. A szamojédek a szellemeket mind vagy fekete, vagy legalább sötétszínűeknek képzelik.

A samánok szoros viszonyban vannak a szellemekkel, akik nyomorgó szolgál-

kat sokszor mentik meg az éhhaláltól olyformán, hogy szarvasokat, zsírt és kenyeret juttatnak nekik. Viszonzásul ezért a samánok az áldozathozatal alkalmával finom és jókora húsdarabokat és szarvasvért ajándékoznak a szellemeknek. A samánok a szellemeket barátainknak (ná) tekintik és nevezik, ami a viszony közelségére és helyzetük (rangjuk) egyenlőségére mutat.

A szamojédek közt is terjedő orosz pravoszlavia következtében sokszor van összeütközés a keresztény és a samán vallás követői közt, akik gyűlölködnek egymással, gúnyolják egymást, sőt sokszor össze is verekednek. A samánok és az ő szellemeik különösen a keresztitől, a kereszténység legjellegzetesebb szimbólumától félnek nagyon. Ennek a félelemnek illusztrálására szolgáljon a szamojédek ajkáról lejegyzett következő két „megtörtént” eset.

„Egy alkalommal egy samán egy kunyhóban (čum) kuruzsolt. Ott volt azonban egy nőszemély is, akinek nyakán kereszt lógott. A samán egyre idézte a szellemeket, ezek azonban sehogysen tudtak a kunyhóba behatolni. Mikor a samán a kunyhóból kilépett, a szellemek nekiestek és úgy elverték, hogy alig tudott meggyógyulni. A szellemek a kereszt miatt nem tudtak a kunyhóba bejutni.” — A másik eset a következő: Egy megkeresztelt szamojéd asszony samánt hívott beteg leányához. A samán állítólag jóelőre figyelmeztette az asszonyt, hogy a kuruzslás alatt a kunyhóból az összes keresztet ki kell vinni. Az asszony azonban nem engedelmeskedett, amiért a samán minden orvosló fáradozása eredménytelen maradt. A szellemek ezt a samánt is alaposan elverték.

A dobbal és a fakalapáccsal (dobverő) történő szamojéd samánkodás szertartása (samdaš) nagyon hasonlít a többi szibériai benszülött népek ugyanilyen nemű samánkodásához. A dobnak fakalapáccsal való ütése, a kurjantások, a guggolással megszakitott ugrándozások, himbálózások, az énekek kísértáncmozdulatok és mindehhez használt szerszámok: a dob, a fakalapácsok, a samánbotok majdnem mind ugyanolyanok az osztjákoknál, az osztják-szamojédeknel és a tunguzoknál.

A samánkodás eszközei közül legfontosabb a dob (penzer). A szamojédeknel azonban ilyen dobjuk nemcsak a samánoknak, hanem sok családnak is van. Az ilyen családhoz odavetődő samán szükség esetén a család dobját használja. A fiatal samánjelölt a samánnáavatás alkalmával szerzi meg a dobot, a dobverőt és a samánruhát.

A Bolysezemelyszkaja Tundrán, a Kalvini körletben, Vanjut szamojéd közlése szerint, az egyik samán álmában különös alakú fenyőfát látott, amely mindenfelé követte, végül pedig azt mondta neki: „Vágj le engem, mert én a te fád vagyok (mańsim madad!)”. Nem minden samán szerencsés ennyire, sőt egyik-másik samánnak nagyon sokáig kell az ő fája után járnia és néha csak egy év múlva akad rá. Ebből a szellemektől nekiszánt fából készíti a samán az ő dobját olyformán, hogy szitaszerű (rostaszerű) kerek darabot vág ki belőle, az átmérőbe nyelet (fogantyút) helyez és az égészet áldozati szarvasbőrrel vonja be. Kolgujev szigetein erre a célra vad szarvasbőrt kell használni. Máshonnan eredő közlések szerint a dobot magának a samánnak kell készítenie. Csakhogy máshol csak a dob egyik felét kell oldalaival együtt a samán által leölt szarvasborjú bőrével bevonni, a másik fele pedig bevonatlanul marad. A dob belsejét a közepén keresztléccel kell összerősíteni és ettől az oldalakig egy másik lécet kell beilleszteni. Ez a két léce szolgál egyúttal fogantyú gyanánt is. A két lécere hét-hét bálványképet szoktak rávésni.

A samán-dob szélessége háromnegyed, magassága egynolcad arsin (orosz rőf). Van egy és félláb széles és négy hüvelyk magas dob is, amelynek csak az egyik fele van bőrrrel bevonva, a másik fele pedig nyitott, két kereszttherakott pálcikával van ellátva, amelyek fogantyúul szolgálnak. A Malozemelyszkaja Tundrán dob helyett réztálat, puskacsövet és általában mindent használnak, aminek érchangja van. Az eredeti szamojéd dob nagyon primitív volt és a legelejién tulajdonképpen a verő volt a leglényegesebb, mert azzal sok tárgyból lehetett hangot előidézni. A fogantyúul szolgáló lécekkel ellátott dobok későbbi fejlődmények, főleg osztják hatás alatt.

Dobverőül (penkötő) a samánok nyúl-, kutya-, szarvaslábat vagy egyszerűen csak valamiféle pálcát használnak, amely utóbbit azonban valamiféle bőrrrel kell bevonni. A kolgujevi szamojéd samánok kalapácsszerű dobverője fenyőbozhoz hasonlít, amelynek két vége a római ötös (V) módjára ágazik szét.

Varázslás előtt a samánok különös ruhát és sapkát öltenek magukra. A tizenharmadik században a samánok fehér koszorút raktak fejükre, arcukat kendővel takarták be, amelyre állati fogak és halcsontok voltak ráaggatva. A Bolysezemelyszkaja Tundrán és Jamalában a samánöltözetet általában szarvasbőrből készítik kaftánmódra. A kaftán széle és alja színes rojtokkal, bojtokkal, fémlemezekkel, ezüst pénzdarabokkal és rézgombokkal van teleaggatva. A tizenkilencedik század közepén a samánok különösen festői ruhát kezdtek viselni. A ruha főrésze a rikító vörös vászonnal szegélyezett bőring volt, amelyen minden varratvonal, minden kidudorodás, minden toldás rikító vörös csíkokkal volt bevonva és az ing mindkét válla vörös rojttal volt díszítve. A samánok szemét és egész arcát vászon fődte, jelöl és bizonyosságul annak, hogy a szellemek világába ők nem testi szemekkel hatolnak be. Fejüket fent nem fődték be, csak keskeny vörös szalagot kötöttek rá a homlokukon keresztül a tarkóig.

Viszont olyan adatok is vannak, amelyek azt bizonyítják, hogy a sapka lényeges és kötelező samánkellék. A sapka elvesztéséért például a samánok fejükkel felelnek a szellemeknek. A mezővidéki szamojédeknel a samánsapka vörös vászonból vagy más anyagból készül, hosszúsága nyolc, szélessége öt versok. A sapka szélét és hegyét színes csíkok díszítik. A sapkának köröskörül vászonlógói vannak. Az első lógó a samán arcának eltakarására szolgál, az oldalsó lógók szélére fémlemezek, fémgombok, medvefogak és egyéb csecsebecsek vannak rátűzelve. Észert téhát a sapka a samánöltözet lényeges alkotórésze.

A samánöltözet, sapka, sőt a dob legkisebb vasrészecskéjének elvesztése a szellemek barátságának, jóindulatának, közreműködésének és támogatásának

elvesztését vonhatja maga után. A varázslás, bűvészkedés, kuruzslás stb. közben elveszejtett, elejtett holmit a sámánoknak gondosan össze kell szedniök. A samánöltönyön, sapkán, dobbon és dobverőn szellemképek vannak kövécsolt állat- és madárfigurák alakjában. Csak ilyen szellemkép elvesztéséért is azonnal áldozatot kell bemutatni a szellemeknek, hogy kiengesztelődjenek. A kiengesztelés elmulasztása nemcsak a szellemek jóindulatának, hanem a sámánhivatásnak elvesztését is maga után vonhatja. Azonban ebben a tekintetben a sámánok a szellemeket sokszor kijátsszák, amint hogy a szellemek is a sámánokat gyakran becsapják.

A sámánok elzüllésének világos nyomai vannak. Az újabban könnyelmű és ravasz sámánok mindent elkövetnek, hogy az áldozatba kerülő kiengesztelés alól kibujjanak és ebből a célból felfanghoz folyamodnak. Van nem egy olyan könnyelmű sámán, aki pálinkáért szent ruháját, sapkáját, dobját stb. is képes eladni. Kijózanodás után a szí-

gorúan kötelező kiengesztelő áldozathozataltól hazugsággal igyekezik szabadulni. Azt hazudja a szellemnek, hogy a pálinkáért eladott holmiját valami gazember ellopta, sőt a lopással néha még magukat a szellemeket is meg meri gyanúsítani. Végül aztán olyformán törli ki a szellemek szemét, hogy a holmiáért kapott pálinkából pár csöppet a szellemek szobraitra, képeire önt, a többit pedig maga issza meg.

Az ilyen könnyelmű sámánok sokat rontanak rendjük tekintélyén, minek következtében a szamojéd népnek beljük vetett hite és bizalma sokat veszített régi erejéből. Mindennek dacára a sámánok szociális pozíciója még mindig elég szilárd és messzeható. A szamojéd nép zöme még mindig erősen, sőt görcösen ragaszkodik a sámánizmushoz és konokul szembeszáll a kereszténység, a civilizáció és a kultúra terjesztésére irányuló kísérletekkel.

Orosz eredetiből fordította:

Munkácsy Mihály.

IRODALOM.

Anmerkungen zu den Kinder- u. Hausmärchen der Brüder Grimm. Neu bearbeitet von *Johannes Bolte* und *Georg Polivka*, unter Mitwirkung von *Elisabeth Kutzer* und *Bernhard Heller*. IV. kötet. Leipzig, 1930. VI + 487 l.

Tizenhét éve, hogy megjelent a mesekutatás hatalmas és nélkülözhetetlen kézikönyvének első kötete. Szerényen a Grimm-féle, 1856-ban megjelent jegyzetanyag új, átdolgozott kiadásának nevezi magát és noha beosztásában ragaszkodik ehhez az eredetihez, mégis aránytalanul több pusztán átdolgozásnál. Grimmék a mesepublikáció akkori anyagáról tájékoztattak, Bolte és Polivka a mostaniról — s ez mindent megmond.

Az első három kötet a Grimm-mesék változatainak úgyszólván teljes bibliográfiáját hozta, nem egyszer a típus bővebb kidolgozását is, ez a negyedik, utolsóelőtti, szintén Grimmék beosztása szerint, a mese történetét adja az ókortól a Grimm testvérek gyűjteményéig. Az előkészületben levő utolsó kötet ezt napjainkig viszi majd tovább és az egész mű tartalommutatóját fogja közölni.

A kötet első két fejezete nem ismeretlen a szakember előtt. Már 1920-ban és 21-ben megjelentek az FF Communications-sorozatban (36: Name und Merkmale des Märchens; 39: Zeugnisse zur Geschichte des Märchens). Kár, hogy már akkor nem figyelmeztette valaki a tudós szerzőt, hogy *rege* és *monda* nem a magyar nevei a *Märchen*nek, mint a felsorolás („mese, népmese, rege, monda”) írja: hogy *rege* halott szó és *monda*: Sage; ha ez megtörténik, akkor a jelen kiadásba ez a kis szépséghiba nem csúszott volna be. Röviden felsorolja Bolte ebben a fejezetben — amelynek értékéből ez a parányi botlás mitsem von le — a mese elnevezését az egyes nyelvekben, a mese fogalmának értelmezését a kü-

lönböző korokban, szól a hivatásos mesélőkről és a mesefákról, előszámlálja a legismertebb mesébe-szött verssorokat, tipikus mesekezdőket és mesecvégzőket, említi azokat az eseteket, amikor az elbeszélő hitelt követel a meséjének és azokat, amikor szándékosan hazugságnak állítja be, és ismerteti a mese-stílus egyéb apró technikai fogásait.

A második fejezet a meséről tett említéseket állítja össze Aristophanestól Köhler Reinholdig. Ez a 204 számra terjedő jegyzék (Grimmeknél 34 szám) tanulságosan mutatja a mese képét minden kor irodalmának tükrében.

A harmadik fejezet a mese története az ókorban. Rövid vázlatát kapjuk az egyiptomi papiruszok sokat emlegetett mesekincsének. A babiloni-asszír irodalom már sokkal ritkábban idézett mesevonatkozásait is áttekinthetjük: a Gilgames és Etana-époszok egyes epizódjait, a törvény elé idézett csinytevő róka történetét (Roman du Renard—Reineke de Vos) és még néhány állatmesét, Babiloni származású a bölcs Achigar mesecsoportja is (l. Ethn. 20:193. Nálunk: Az okos lány). Az ótestamentum mesei elemeiről is esik szó. A Jephtha-motívum, Uriás levele és mindenekelőtt Tóbiás könyve, amely a hálás halott meséjével rokon: ez és még sok más motívum ma is megtalálható mindenütt a népmesében.

A görög-római irodalom mesekincse már szinte beláthatatlan anyag. Odysseus, Theseus, Herakles, Perseus, az Argonauták mondája: mindben csak úgy hemzseg a mesei elem. Tucatszámra mennek a hálás állatok jötteteinek elbeszélései. Herodotosnál és a többi ión történetírónál is sok a mesemotívum. A rátótiak és schildaiak ókori társai az abderiták. Az V. sz.-i Krates egy vigjátékában a mesebeli csodaországot

(Schlaraffenland) írja le. Görög közmondásokból hosszú, képtelenségeket halmozó hazug mesét lehet rekonstruálni. Ami az állatmeséket illeti, elég Aesopus és Babrios nevére utalni.

A rómaiaknál kevesebb nyoma van a mesének, de náluk sem hiányzik. Plautus ismeri a magvak szétválogatásának tipikus feladatát és a mestertolvajt, Petronius a csodaországot és a pénznek vékával való mérését, Plinius a gazdájához visszatérő pénzdarabot. Ovidius is sok mesetémát dolgozott fel. Apuleius Amor és Psyche-meséje még most is minden nép leggyakoribb mesetémáihoz tartozik.

A középkori latin irodalomban — a könyv negyedik fejezete a középkor meséjét tárgyalja — szintén sok a mese. A legendákban csakúgy nyomára akadunk, mint a mimusok és jocolatórok repertoárjában. Nem egy máig is közkedvelt verses mesét (az egyökrös gazda, a hótól született gyermek) találunk a XI. sz.-ban latin verses feldolgozásban. A prédikációhoz szánt példagyűjtemények a XIII. sz.-tól kezdve (Jacobus Vitriacus) rengeteg mesecanyagot tartalmaznak. A középkor legkedveltebb könyvének, a Gesta Romanorumnak meséi darabjait rövid kivonatban közlik is a szerzők.

A kelta irodalom a mesék kiaknáztatatlan tárháza, a középkori meseszerű époszok és a mai európai mesekincs nem kis részének forrása. Erről is igen hasznavehető bibliográfiai útmutatásokat kapunk, amelyeket senki sem nélkülözhet, aki a mesemotívumok történetével foglalkozik.

A középkori francia irodalom a kelta és bizánci témákon kívül is dolgozott fel mesemotívumokat. Nagy Károly anyjának története a menyasszony kicserélésének mesetípusához tartozik. Huon de Bordeaux kalandjai csupa mese. Marie de France, az anglonormann költő verses novellái (*lai*) szintén sok mesetémát dolgoznak fel: a tündér kedvese, aki megszegi a hallgatás tilalmát (Tündér Ilona), Hófehérke, az elfelejtett menyasszony, egy Amor és Psyche-változat: csak néhány a sok közül. Verses novella formájában találkozunk sok-sok ismert tréfás mesénkkel: ezek a szókimondó, borsos *fabliaux*.

Az olasz irodalomban már a középkorban kezd a novella kifejlődni. 1300 körül keletkezik az első gyűjtemény: *Cento novelle antiche* (Novellino), ezt nemsokára nyomon követik Boccaccio, Sacchetti, Ser Giovanni („Il Pecorone“), Sercambi és Boccaccio számtalan követőjének novellái. Az olasz novella tárgyát a legkülönbözőbb forrásokból meríti, de természetesen, hogy ezek közt a népmese — a szájhagyomány novellája — nem utolsó helyen áll. Az olasz lovagregények (Pulci: Morgante, Boiardo: Orlando innamorato), a képmutogatók (cantastorie), a prózai és verses népkönyvek (Real di Francia) sokszor használnak mesemotívumokat; a népkönyvek közül nem egy (pl. Liombruno = Árgirus) népmesét dolgoz fel.

A spanyol, angol és németalföldi irodalom kevés eredeti termékében találunk mesenyomokat. De a skandináv *saga*-kban, sőt a német hősmondák közt is bukkanunk mesei elemekre. Ha Pannóniának igaza van, a Beowulf, Siegfried és Kudrun-époszok meséből származnak. A nagyrészt kelta-francia eredetű német lovagéposzokban persze a kelta irodalom meseszerű közhelyei visznek fontos szerepet. Kis, meseszerű novellákat az ausztriai Stricker szedett gyűjteménybe (1230 körül). A polgári körben keletkezett későbbi mesterdalok és farsangi bohózatok változatos tárgyai közt gyakran találunk mesetémát is.

A XVI–XVIII. sz. meseirodalmáról szól a következő (V.) fejezet. Olaszországban a Boccacciót követő novella-irodalom még mindig virágzik (Bandello, Giraldi). Két novellagyűjtemény különösen fontos a mesekutatónak, mint: hogy anyaguk csaknem teljesen meséi: Straparola *Le piacevoli notti* c. gyűjteménye (1550) és a *Pentamerone*, a nápolyi Giambattista Basile műve (1634–36), Straparola mesenovelláinak rövid kivonatát kapjuk, a *Pentamerone* darabjait meg abban a részletes ismertetésben, amelyet a Grimm-testvérek a jegyzetek első, 1822-i kiadásában közöltek, a második kiadásban (1856) azonban elhagytak. Basile meséi igen fontosak tárgytörténeti szempontból, de annyi jó kiadásban és fordításban forognak közkezen, hogy erre a közlésre inkább csak a kegyelet ösztönözhetette a szerzőket.

Egy egész gyűjtemény bő, 70 oldalas ismertetése kiesik a kézikönyv kereteiből — de azért, hogy kényelmes, részletes kivonathan mindig a szemünk előtt van, mégis csak hálásak lehetünk.

Spanyolország novellairodalma az olasz után igazodik és így kevés az eredeti mesemlék ebből a korból. Alemannál, Cervantesnél, Calderonnál és a pikareszk regényekben találunk azért néhányat.

A franciáknál néhány szórványos meszeközlés után megjelenik Charles Perrault klasszikus, népmesén alapuló gyűjteménye — rövid kivonatát közli könyvünk itt is, mint mindenütt, bő tárgytörténeti utalásokkal az előző kötetekre. Perrault óriási hatást tett, az 1751–1825 között megjelent *Cabinet des Fées* 41 kötete közli utánpótlókat műveit. Perrault követői közt a legönállobb és legtehetségesebb Aulnoy grófnő, érdekes még az anoním *Nouveau recueil des contes des fées* három meséje, valamint Marie de Beaumont *Amor és Psyche* változata.

Németországban a XVI–XVIII. százban a tréfás mese és anekdota (Schwank) virágzik nagyban. Joh. Pauli, Hans Sachs, Georg Wickram, H. W. Kirchhof gyűjteményei a legnevezetesebbek. Egy pár mesét dramatikus feldolgozásban is találunk (H. Sachs: A paradicsomból jövő diák; H. Julius: A cinkotai kántor; J. Ayser: Jóka ördöge). A rokokó, mint Franciaországban is, meghozza az érdeklődést a tündérmese iránt: Musäus, Chr. Vulpius, Joh. G. Münch. Végül Herder rámutat a népköltészet kincseinek ropant értékére és utat nyit a rendszeres mesekutatásra.

A hatodik fejezet az indiai meséről szól és Kutzer Erzsébet, a jeles lipcei indológus munkája. Az indiai mese kérdése mindig középponti problémája tudományunknak, mert Benfey elméletével, amely szerint minden mese indiai származású, a mesekutatás még mindig nem számolt le véglegesen. Indiában a mese műirodalom, művelt közönség számára készült novella, noha szerzője rendszerint ismeretlen. Csaknem minden mese gyűjtemény keretében áll. A gyűjtemények közt legnevezetesebb — mert Benfey ebből indult ki — a *Pancsatanttra*, az életbölcseességnek és külö-

nösképen az uralkodó bölcseességnek tanakönyve. Keletkezési idejéről csak annyit lehet tudni, hogy Kr. e. 300 és Kr. u. 570 között készült, még pedig valószínűleg Kasmirban. Elterjedésének és szövegviszonyainak ismertetése után a többi indiai mesegyűjteményt tárgyalja a szerző. A legjelentősebb a *Kathāsari-tsāgara*, az „elbeszélések folyamainak óceánja”, amelynek azonban csak kis része mese. A hét bölcs mester indiai eredetije elveszett. A buddhista irodalomból a legfontosabb mesegyűjtemény a *Jātaka-k*, amelyek Buddha régi inkarnációiról szólnak és prédikációs példaként szolgáltak. A *jaina*-szektának is nagy meseirodalma van. A régi, irodalmi meséken kívül tekintélyes mesekincs gyűjtöttek össze európai folkloristák az indiai nép ajkáról.

A következő fejezetben a héber és arab mesével ismerteti meg a kiváló magyar orientalista és folklorista, Heller Bernát. (A héber meséről magyar nyelven is írt már a Népszöveg Zsidó Könyvtár két kis kötetében.) A szemita mese legnagyobb részét tanító célzatú, — ebből C. W. v. Sydow messzemenő (talán túl messze menő) következtetéseket vont le (l. Zeitschr. f. Volksk. 1929, 17. l.). A *Talmudban*, a *Midrasban* és négy középkori héber író: Nissim ibn Száhin, Joseph ibn Sabara, Berechja Ma-nakdan és Isak ibn Sahula műveiben, valamint néhány anoním gyűjteményben rengeteg az értékes mesei anyag, amely a nemorientalistának eddig hozzáférhetetlen volt, most pedig a közölt kivonatok és bibliográfikus utalások által szintén a mesekutatás közkincsévé fognak válni. Nagyfontosságúak a keleti mesekönyvek: Kalila wa Dimna, a hét bölcs mester, Barlaam héber fordításai, amelyek Nyugateurópába közvetítették ezeket. Az arab mese, mint az indiai mesekincs fő közvetítője nyugat felé, még nagyobb figyelmet érdemel. Már Mohammed előtt is ismertek az arabok valószínűleg meséket és a Koránban már nem egy mesenyomot találunk. Az elsüllyedt városokról szóló mondamesék (Vineta) különösen gyakoriak lehettek Mohammed idejében. Mózeshez fűzi a Korán az élet vizének meséjét. A hét alvó legenda is szerepel a Koránban. A későbbi mohammedán vallásos irodalom Mohammed-

det magát is meseszerű hőssé tette meg. A koránmagyarozó irodalom (Mahmud ibn Omar, Abdallah ibn Omar) sok homályos rész magyarázatául meséket mond el. Az arab misztika költői szépségű legendái a Barlaamra emlékeztetnek. Az arab történetíróknál és az útleírásokban hatalmas mesei anyag rejlik. Így Ibn Batuta, a nagy utazó és tárgyilagos útleíró is meg van győződve, hogy saját szemével látta a *ruk-madarat*. Teljes, kerek mesék is maradtak ránk már a X. sz.-ból. A lovagregény is sokat merített a meséből. Az 1001 éjszaka elemzése és az arabra fordított mesegyűjtemények (Kalila wa Dimna, Hét bölcs mester stb.) zárja le Heller Bernát értékes anyagösszefoglalását. Büszkének lehetünk rá, hogy a felbecsülhetetlen értékű könyvnek talán legértékesebb fejezete magyar munka.

Az utolsó fejezet (VIII.) a Grimm-testvérek gyűjteményével foglalkozik és inkább irodalomtörténeti értékű. Fontos azért a folkloristának is, mert kimutatja a klasszikus gyűjtemény forrásait és rávilágít arra, hogy mennyire nem közvetlenül a nép szájáról eredtek ezek a mesék. A szerkesztő kéz mély nyomokat hagyott benne — és éppen ezért helytelen azoknak az eljárása, akik ebből a gyűjteményből akartak a mesére nézve egyetemes érvényű megállapításokat tenni, mint L. F. Weber és újabban, W. A. Berendsohn.

A Grimm-mesék irodalmának ismerettségével érdekes Fr. V. d. Leyen időrendi osztályozásának közlése és tanulságos a gyűjtemény 83. kiadásának és 18 nyelvre való fordításának bibliográfiája is.

A könyv dicséretére nem kell sok szót vesztegetnünk. Elég, ha azt mondjuk: ez a negyedik kötet is olyan nélkülözhetetlen segítője lesz a mesekutatónak, mint az első három. Köszönettel tartozunk érte a szerzőknek és türelmetlenül várjuk a befejező kötetet.

Honti János.

Th.-W. Danzel: *Gefüge und Fundamente der Kultur, von Standpunkte der Ethnologie (Prolegomena)*, 48 l. és U. a.: *Symbole, Dämonen und heilige Tüme, Bildtafeln zur ethnologischen Religionskunde und Mythologie* 34 l. (bevezetés)

és 108 tábla. Mindkettő megjelent: Friederichsen, de Gruyter & Co., Hamburg, 1930.

Mintegy 20 év óta („Die Anfänge der Schrift“ 1912; újra nyomtatva 1929) sűrűn követik egymást illusztris szerzőknek részben a praekolumbikus Amerikát illető, részben sokkal tágabb körű, elméleti dolgozatai. Kevés avatottabb tollú művelője van ma a primitív vallás és kultúra problémáinak. A címbeli első munka is egy terjedelmesnek tervezett etnológiai kultúrisztika elméleti alapjait körvonalazza: igyekszik megfogni a kultúrközösség egészének lényegét, megvilágítani strukturáját, felfejleszteni endogén és exogén momentumainak a jelentőségét, hogy ezen a nyert alapon a kultúr-funkciók és javak nagy rendszerét építhesse fel. A másik munka látszólag más természetű: atlasz, amelynek képanyaga gazdag választék abból, amit Dansel a Shanghai-i National Research Institute of Social Sciences (Academia Sinica) számára állított össze, amikor Kínába hívták az állam egyetemi népoktatásának és múzeumi üzemének a megszervezésére. (Feltűnő, hogy a választékból a klasszikus ókori anyag szinte teljességgel hiányzik!) A két munkát mégis szorosabban fűzi össze egy mindkettő szempontjából centrális jelentőségű gondolat: a kultúraátvétel valóságos lefolyásának a problémája.

„Elementargedanke“ vagy „kultúrjavak vándorlása“? — régen ezt a kérdést így szokták kiélezni. A meddő vitát megelőzendő, magunk is, többek között ismételt hangoztattuk egy elhanyagolt tényezőnek, a külsőleges átvétel belső determináltságának („Selektionsprinzip“) jelentőségét. Tizenöt év előtt hivatkoztunk már Goethére, mint aki a (szellemi) átvételek elbírálásának kérdésében hasonlókép, nemcsak elengedhetetlennek, de döntőnek is állította a „Fähigkeit und Neigung zu unterscheiden und zu wählen“ momentumát, Dansel most szintén nyomatékosan figyelmeztet a kölcsönzések és átvételek jelentőségének túlbecsülésére és az összehasonlító képtárlák is elsősorban ugyanazt a tételt hivatottak igazolni (v. ö. Bevezetés, 6. l.), amit a „Gefüge“-ben (21. l.) így fogalmazott: „es wird nur das entlehnt, was mit

Gehalt und Struktur vereinbar ist“. Reméljük, hogy készülő nagy műve végérvényes bizonyítéka lesz az ilyen „alkatlélektani“ felfogásmód egyedüli jogosultságának.

Marót Károly.

Einar Ol. Sveinsson: Verzeichniss isländischer Märchenvarianten. Mit einer einleitenden Untersuchung. (FF. Communications No. 83.) Helsinki 1929. XCII + 175 l.

Antti Aarne mesetípusrendszerének összeállítása nem volt hiábavaló fáradság. Hosszú sora jelent meg azóta az egyes nemzetek mesekincsét rendszerező jegyzékeknek: a finn, finnországi svéd, észt, flamand, norvég, lapp és magyar mesék már rendezve állnak a kutató rendelkezésére. De különösen alapos és dícséretes munka az izlandi mesekatalógus, E. O. Sveinsson műve.

Az izlandi meséket a kutatók régóta különleges figyelemben részesítik. A három emberöltő óta folyó és még most is eldöntetlen vitában: a szájhagyomány és az írásos tradíció hogyan osztoznak a népmese terjesztésén — Izland szerepe mindig nyomós érv volt. Izland az az ország, amely már a középkorban kitermelte a maga népében gyökerező, a nép nyelvén írt nemzeti prózairodalmát és ezt azután, kultúrájának természetes zárt és konzervatív voltánál fogva igen sokáig híven megőrizte. Hogy Izlandban ez a minden népréteget átható ősi népi irodalom mellett a bevándorolt nemzetközi mesekincsnek milyen az élete, milyennek a változásai: ebből igen fontos általános tanulságokat nyerhetünk. Rittershaus Adelina könyve (*Die neuisländischen Volksmärchen*, Halle a. S. 1902) arra az eredményre jutott, hogy az izlandi népmesék benne gyökereznek az izlandi talajban, akárcsak a *sagak*, amelyek kétségtelenül autochtonok és ennek a megállapításnak az alapján elutasítja a Benfey-féle vándorlási elméletet. Sveinsson izlandi mesejegyzékének 92 lapra terjedő bevezetése is ezt a témát vizsgálja: az izlandi irodalom és izlandi mese viszonyát. De míg Rittershaus kezen tagadja az irodalom hatását a népmesére, szerzőnk eredménye már nem ilyen egységes. Szerinte az izlandi mesék nagyrésze szájhagyományból ered

ugyan, de egy szintén tekintélyes részük az irodalomból, még pedig az izlandi nemzeti irodalomból származik: újabb bizonyíték arra, hogy nem lehet minden mesére érvényes elméleteket felállítani. Esetről-esetre kell a kérdést vizsgálni. Az értekezés, amelynek ez a végeredménye és amelynek során a szerző kiemelt az egész izlandi *saga*-irodalom meseszerű elemeit, felbecsülhetetlen értékű anyaggyűjtemény nemcsak a mesetárgytörténésznek, hanem a *sagak* iránt érdeklődő germanistának is.

Maga a jegyzék a típusrendszernek Thompson-féle javított kiadása alapján készült. Minden típushoz bő tartalmi kivonatokat ad és az egyes motívumokat és motívumváltozatokat betűkkel és számokkal jelzi; azzal, hogy az irodalmi utalások mellé odailleszti az így jelzett motívumokat, minden egyes változatnak annyira pontos tartalmi vázlatát kapjuk, hogy a katalógus jóformán helyettesíti a mesegyűjtemények szövegét.

Ami a mesecanyagot illeti: látjuk, hogy Izlandban az állatmesék úgyszólván ismeretlenek, túlnyomó a tündérmesék száma és ezekben nagy szerepet játszik a gonosz mostoha motívuma. Igen gyakoriak a kísértetek és kísérteties átváltozások. Általában — a *miljö*-elmélet fényes bizonyítéka! — a zord, komor, borzalmas tárgyak dominálnak az izlandi mesében. Kevés a tréfás mese, a „rászedett ördög“ típusai is ritkák.

H. J.

Otto Koenig: Das Volk erzählt. Arbeiter-Zeitung, Wien, 1929, 356. sz. 12. l.

A *Zeitschrift für Volkskunde* I. évf. 321. lapján idézi ezt az újságcikket, amellyel a mesekutatónak érdemes közelebbről megismerkednie. Egy ausztriai diák-üdülőotthonban végezte a cikk szerzője Steindl asszony segítségével a mesék fejlődésére és változására nézve igen tanulságos kísérletét, amelyről beszámol. Az üdülőhelyen a diák-csoportok két-két hétig tartózkodtak, még pedig úgy, hogy hetenként jött és távozott egy-egy csoport. Így mindig egy „idősebb“ és egy „fiatalabb“ generációból állt a telep lakossága. Május 10. és szeptember 10. között, vagyis 10 egymásrakövetkező generáció fordult meg a teljesen elszigetelt üdülőhelyen.

A kísérlet abban állt, hogy az első generációnak egy mesét mondtak el, ezt a mesét aztán a lelépő generáció egy tagja távozáskor mindig elmondta az újonnan érkezetteknek. Így öt hónap alatt kísérleti úton a mesének mintha tíz emberöltőn, 300 esztendőn át való életét állították volna elő. A kísérleti mesét *Dirr* kaukázusi gyűjteményéből¹ vették — a „*Der Arme und der Reiche*” címűt —, nehogy már ismert tárgy befolyásolja a mesélőket. A cikk, sajnos, nem közli mind a 20 szöveget, csak a kilencediket és a tizenkettediket. Tanulmányos azonban ezeken is megfigyelni, hogy az eredetileg meglehetősen száraz mese, amely — az európai tréfás mesék módjára — nem tipikus jellemzésű és a hős hibáit is elismeri, hogyan alakul át az európai kalandos mesék típusa szerint. A hős az eredeti mesében ellopja az állatoktól kincseiket, amelyek segítségével meggyógyul és meggazdagodik, a későbbi változatokban ajándékba kapja azokat, a varázskénőccsel királyt gyógyít meg és jutalmul királylányt és fél királyságot kap.

Ha az öt hónapra összesűrített tíz emberöltő nem is tökéletesen úgy pergette le a mese fejlődését, mint az a valóságban történt volna, azért valószínűleg mégis hasonlóan ahhoz. De még ha nem is tekintjük az eredményt: a kísérleti módszer bevezetését a mesekutatásba örömmel kell üdvözölnünk. Hasonló kísérletektől sokat várhatunk és nagyon is kíváncsiak volna, ha a kísérleti módszer buzgó művelőkre találna nemcsak külföldön, de nálunk is.

H. J.

Handwörterbuch des deutschen Märchens. Herausgegeben unter besonderer Mitwirkung von *Johannes Bolte* und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von *Lutz Mackensen*. Bd. I. 1. Lieferung. Berlin u. Leipzig, 1931. 8 + 64 l.

A mesekutatás első, romantikus stádiumában azt vélte, hogy — elképzelt egyetemes törvényszerűségek alapján — egy csapásra kimerítheti problémakörének egész területét egyetemes megállapításokkal. De csakhamar át kellett térnie a bizonyítás analitikus útjára. Újabb

és újabb párhuzamokat kellett keresnie mese és mítosz, mítosz és természeti tünetmény között. A mitikus kutatás csődje után a filológus Benfey-iskola ugyancsak részletteredményekért dolgozott. A finnek az analitikus kutatáshoz pompás analitikus módszert dolgoztak ki. Aarne típusjegyzéke (újabban Thompson tökéletesített kiadásában), az ennek alapján készült nemzeti mesekatalógusok és Bolte-Polivka most már négykötetes hatalmas forrásműve ezt az analitikus mesekutatást támogatják.

A népmese enciklopédiája, amelynek első füzeté most jelent meg, szintén a mesék további analitikus vizsgálatát fogja szolgálni. Nélkülözhetetlen, monumentális munkának ígérkezik, mint az ugyanabban a vállalatban megjelenő *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*. A szerkesztő, Lutz Mackensen, a néprajz magántanára a greifswaldi egyetemen, csak néhány éve mutatkozott be érdekes, de nem mindenben kifogástalan disszertációjával (*Der singende Knochen*, FFC. 49. Helsinki, 1923), és azóta sok jelentős művével (francia és angol néprajz alapvetése, *Quellen zur deutschen Volkskunde* és *Deutscher Kulturatlas* szerkesztése) a néprajz értékes munkásságának bizonyult. A fiatal szerkesztő mellett mint főmunkatárs Johannes Bolte áll, a munkatársak névsora még nincs közzéve.

A füzet tartalmából megemlíthjük az idézett művek 12 sűrűn nyomott hasábra terjedő ideiglenes jegyzékét, mint értékes bibliográfiát. Kiemeljük továbbá a következő cikkeket: *Abenteuermärchen* (a legtipikusabb kalandok), *Ad absurdum führen* (az okos lány meséjének pereskedési epizódja), *Adler* (a sas sokféle szerepe a népmesében), *Aegyptische Motive* (az egyiptomi meseirodalom rövid összefoglalása), *Altersbestimmung des Märchens* (módszerek a mese korának megállapítására). Minden cikkét a *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*-ből ismert hatalmas jegyzetapparátus kíséri.

Az analitikus mesekutatásnak nélkülözhetetlen forrásműve lesz ez a lexikon is. Reméljük, része lesz abban, hogy az analitikus vizsgálatok mihamarább anyanyira tisztázzák tudományunk problémáit, hogy az évszázados boncolgatás

¹ Märchen der Weltliteratur, Jena, Diederichs.

után végre elkövetkezhessék a szintézis ideje is és előbb-utóbb felépülhessen a mesekutatás *eredményeinek* nagy épülete.

H. J.

Ralph S. Boggs: *Index of Spanish Folktales*. FF. Communications No. 90. Helsinki, 1930. 216 l.

A spanyol népmesék gazdag kincséről tájékoztat bennünket ez az alapos munka. A 16 oldalra terjedő bibliográfiából láthatjuk, hogy Spanyolországban is buzgón gyűjtötték a meséket — igaz, hogy csak ritkán minden tudományos igénynek megfelelően. Fonetikus lejegyzés alig van.

Az Aarne-féle rendszer nagyjában megfelelő a spanyol népmesékre is, de

azért sok az új (csillaggal jelölt) típus és altípus. Az állatmesék rendszerét a szerző M. L. Carter nyomtatásban meg nem jelent chicagói disszertációjának alapján tökéletesítette és a nagyobb áttekinthetőség kedvéért Aarne-Thompson fejezeteit új alcímekkel tagolja szét. Értékessé teszi a munkát, hogy a régi spanyol irodalomban található mese-párhuzamokat is idézi; ahol szükséges, utal Bolte-Polivka összehasonlító anyagára is. Az új típusok leírásában Smith-Thompson motívumszámai is szerepelnek, amelyek — mint az Aarne-Thompson-jegyzékben — a még meg nem jelent mesemotívum-katalógusra utalnak. Úgyes tárgymutató teszi a művet még használhatóbbá.

H. J.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Az Ethnographia (Népélet) új szerkesztője. Dr. Solymossy Sándor alelnök-szerkesztőnek a szegedi tudományegyetem néprajzi tanszékére történt meghívása szükségképpen változást hozott a Társaság hivatalos folyóiratának szerkesztésében is. A választmány november hó 26-án tartott ülésében, Solymossy Sándor megbízása lejártával lemondván, az „Ethnographia (Népélet)” szerkesztőjévé az 1931. évtől számított öt évre dr. Madarassy László főtítkárt választotta meg, dr. Solymossy Sándor alelnök, volt szerkesztőt pedig a szerkesztésben való közreműködésre kérte föl s neki eddigi szerkesztői működéséért jegyzőkönyvi köszönetet szavazott. A szerkesztés kérdésének ilyen módon való rendezése természetesen nem érinti a hivatalos folyóirat mellékletének szerkesztési ügyeit, mert az a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának belső ügye.

Nyilvános felolvasóülések 1930. év III. és IV. negyedében. Október hó 29-én délután 6 órakor a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: Vikár Béla tiszteleti tag. Előadott: 1. Dr. Heller Bernát: Mikszáth, a legenda és Babrios. 2. Dr. Gulyás József: A sárospataki főiskola szerepe a folklóre terén. 3. Szendrey Zsigmond: Tréfás népi feliratok. — November hó 26-án délután 6 órakor, a Magyar Tudományos Akadémia kistermében. Elnökölt: Dr. Hóman Bálint elnök. Előadott: 1. Dr. Madarassy László: A borsodi Bükk fafaragó népe. (Vetített képekkel.) 2. Kiss Lajos (nyíregyházi): A Rétköz népi építkezése. (Vetített képekkel.)

Tagfelvétel 1930. év III. és IV. negyedében. Évdíjas tagul: 1. Ifj. Dobrovits Aladár, bölcsészethallgató, Budapest. — 2. Bányay Miklósné, Budapest. — 3. Györgyffy István, iparművész, Budapest. — 4. Dr. Köhler Aladár, ügyvéd Budapest.

Adomány (segély, felülfizetés) 1930. év III. és IV. negyedében. Dr. Szalay József 8 P. — Dr. Erdélyi Lajos 8 P. — Magyar-Holland Kultúrgazdasági R.-T. Budapest, 3200 P. — Tantó József 2 P. — Ballai Károly 2 P. — Dr. Gulyás József 8 P.

Beérkezett folyóirat-cserepéldányok, tiszteletpéldányok 1930. év III. és IV. negyedében. A Falu. XI. évf. 7—12. száma. Bpest, 1930 júl.—dec. — A Tenger. XX. évf. 6—12. száma. Bpest, 1930. — Athenaeum. Új folyam. XVI. köt. 3—6. füzet. Bpest, 1930. — Erdély. XXVII. évf. 2—3. száma. Cluj-Kolozsvár, 1930 márc.—jún. — Film és Művelődés. V. évf. 5—11. száma. Bpest, 1930 máj.—nov. — Földrajzi Közlemények. LVIII. évf. 7—8. száma. Bpest, 1930. — Győri Szemle.

I. évf. 7—8. száma. Győr, 1930 szept.—okt. — *Hadtörténelmi Közlemények*. XXXI. évf. 1—4. száma. Bpest, 1930. — *Katholikus Szemle*. XLIV. köt. 7—12. száma. Bpest, 1930 júl.—dec. — *Levente*. VIII. évf. 1—24. száma. Bpest, 1929 jan. 1.—dec. 20. és IX. évf. 1—14. száma. Bpest, 1930 jan. 1.—júl. 5. — *Magyar Statisztikai Közlemények*. Új sorozat. 78. köt. Bpest, 1930 és 79. köt. Bpest, 1930. — *Magyar Statisztikai Szemle*. VIII. évf. 6—11. száma. Bpest, 1930 jún.—nov. — *Magyar-Zsidó Szemle*. XLVII. évf. 7—12. száma. Bpest, 1930 júl.—dec. — *Napkelet*. VIII. évf. 7—12. száma. Bpest, 1930 júl.—dec. — *Népiünk és Nyelvünk*. II. évf. 6—12. száma. Szeged, 1930 jún.—dec. — *Protestáns Szemle*. XXXIX. évf. 7—10. száma. Bpest, 1930 szept.—dec. — *Társadalomtudomány*. X. évf. 4. száma. Bpest, 1930 júl.—aug. — *Technika*. XI. évf. 5—9. száma. Bpest, 1930 máj.—nov. — *Természettudományi Közöny*. 62. köt. 13—24. száma. Bpest, 1930 júl. 1.—dec. 15. — *Geographica Hungarica*. (Németnyelvű!) Jahrg. I. No. 3—4. Bpest, 1930 júl.—okt. — *Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien*. Band LX. Heft 4—6. Wien, 1930. — *Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft in Hamburg*. Band XLI. Hamburg, 1930. — *Revue des Études Hongroises*. Année VII. Nos 1—3. Paris, 1929 jan.—sept. — *Studi e Materiali di Storia delle Religioni*. Vol. V. Fasc. 3—4. Roma, 1929. és Vol. VI. Fasc. 1—2. Roma, 1930. — *Bulletin of the New York Public Library*. Vol. 34. Nr. 7—12. New York, 1930 July—Dec. — *Sbornik Muzealnej Slovenskej Spoločnosti*. *Revue de la Société du Musée Slovaque*. Ročn. XXIV. Soš. 1—2. Turčiansky Sv. Martin, 1930. — *Časopis Muzealnej Slovenskej Spoločnosti*. Ročn. XXII. Čisl. 2—3. Turčiansky Sv. Martin, 1930. — *Łud Słowiański*. Tom. I. Zeszyt 2. Kraków, 1930. — *Journal Russe D'Anthropologie*. (Orosznyelvű!) Tome 19. Livr. 12. Moszkva—Leningrad, 1930. — *Tulskij Kraj*. God 1930. No. 2—3. Tula, 1930.

INHALT DER SELBSTÄNDIGEN MITTEILUNGEN.

Karl Kerényi: Die Sage von der verfolgten Hinde im 1001 Tag.

In der pseudohistorischen Erzählung von der verfolgten Hinde, welche in den mittelalterlichen Quellen der ungarischen Geschichte mit der Ursprungssage der Hunnen und Magyaren verbunden erscheint, wollte man schon früher eine totemistische Abstammungslegende erblicken (G. Róheim). Es gelang erst A. Alföldi einen genetischen Zusammenhang zwischen dieser menschlich-rationalen Sagenform und früheren rein theriomorphen Sagenvarianten aufzuzeigen. Er hat im Allgemeinen auch das Vorhandensein einer Mittelstufe erwiesen. Vf. findet nun diese Mittelstufe in der „Geschichte des Königs Ruswanschad und der Prinzessin Schahristani“ im 1001 Tag (Insel-Ausgabe I. S. 81 ff.) tatsächlich vertreten. Er lässt die naheliegenden mittelasiatischen Beziehungen in dieser Geschichte hervortreten und weist in ihr die orientalische Quelle der von Pschmidt behandelten keltisch-französischen Hindenfeesagen und des entsprechenden europäischen Volksmärchen nach. Er weist auch darauf hin, dass durch diesen Fund seine Ansichten von der Entstehung der sog. griechischen Romane im Allgemeinen, von der des Eselromans des Apuleius im Besonderen, welche er in seiner „Griechisch-orientalischen Romanliteratur“ (Tübingen 1927), vorgetragen hat, bestätigt werden. Wir haben jetzt eine genaue Parallele zum Eselroman, an der wir drei Stufen der Entwicklung zeigen können, welche mit einander in erweislichem geschichtlichem Zusammenhang stehen: 1. Mythos mit lauter tiergestaltigen Personen (Stufe der ägyptisch-griechischen Tefnutlegende); 2. Verwandlungsmärchen im 1001 Tag (Stufe des Eselromans); 3. rein menschliche Jagdgeschichte (Stufe des griechischen Romans). Die weitgehende Übereinstimmung der Erzählung aus den 1001 Tagen mit den ungarischen Geschichtsquellen zeigt, dass die heidnische Ursprungssage, welche die Magyaren vom Osten mitgebracht haben, im christianisierten Ungarn zu einer pseudohistorischen Jagdgeschichte der eponymen Heroen Hunor und Magyor und sogar zur christlichen Legende des heiligen Königs Ladislaus wurde.

Bernhard Heller: Mikszáth, Rabrios, das Märchen und die Legende.

In einer Novelle (Kozsibrovsky macht Geschäfte) lässt Mikszáth erzählen, dass auf Adams Flehen Gott dem Menschen die Lebenszeit mit Jahren ergänzt,

welche einzelnen Tieren abgenommen werden; deshalb dauere das eigentliche menschliche Leben bloss 24 Jahre, darüber hinaus gleiche der Mensch dem Bock, dem Fuchs, dem Ochsen, dem Esel, dem Affen. Mikszáth wurzelt hier in alter Überlieferung, welche bereits im zweiten Jahrhundert griechisch bei Babrios und hebräisch in der jüdischen Legende nachgewiesen werden kann, die als Märchen bei den verschiedensten Völkern, so auch in der ungarischen Sprache lebt und auch unter den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm aufgenommen worden ist. Das Motiv von den überlassenen Jahren lebt auch abgesondert in der alten Legende, welche, nach Art der Tragödie des Menschen von Madách, die späteren Geschlechter vor Adams Auge vorbeiziehen lässt, wobei Adam von seinen Jahren einige Jahrzehnte an David abgibt. Andererseits lebt das Motiv von der Übernahme des Wesens der Tiere auch in einer anderen Legendenart, welche auch die ungarische Volksüberlieferung kennt, welche Pelbartus v. Temesvár anführt, und welche Tinódi, ein ungarischer Meistersinger des XVI. Jahrhunderts, ausführlich bearbeitet hat: Noe begiesst die Weinrebe mit dem Blute verschiedener Tiere, daher erscheinen die Weintrinker auf den einzelnen Stufen der Trunkenheit mit den Eigenschaften dieser Tiere. — Die Fassung bei Mikszáth stimmt mit keinem der bisher nachgewiesenen Märchen überein. Es ist daher nicht ausgeschlossen, dass Mikszáth aus lebendiger ungarischer oder vielleicht aus ungarisch-slowakischer Überlieferung geschöpft hat.

Aladár Köhler: Die Sage von Peter v. Szápáry (Der Mann im Pflug). (II.)

Es wird im II. Teil die historische Existenz P. v. Sz. s. untersucht. Sein Leben ist in zeitgenössischen Urkunden beschrieben. Die Daten seines Lebensschicksals entsprechen aber den sagenhaften Überlieferungen, die erst nach Mednyánszky's Beschreibung entstehen, durchaus nicht. Er war zwar jahrelang Kriegsgefangener der Türken, die ihn aber glimpflich behandelten. Der Beg Hamza lebte 100 Jahre früher. P. v. Sz. war bei Buda's Rückeroberung nicht zugegen; er war überhaupt eher ein glückhafter Spekulant, als ein Kriegsheld. Die romantische Geschichte entstammt der Feder Mednyánszky's, wie er auch ähnliche romanhafte Novellen in grosser Anzahl verfasste.

Ladislau Madarassy: Die Flurweihe bei den sog. Palócen.

Eine kurze Beschreibung dieser religiösen Sitte, die bei dem sog. Palócen-volk einige originelle Züge aufweist.

Stephan M. Richter: Die Handwerksgesellen zur Zeit der Zünfte. (II.)

An der Leichenbestattung eines Handwerksgesellen nahm die ganze Zunft teil. Wer ohne Ursache nicht erschien, wurde bestraft. Die Begräbniskosten eines armen Gesellen bestritt man aus der Gesellenlade. Jeder Geselle war verpflichtet, dem Begräbnisse eines Zunftmitgliedes beizuwohnen. Verschied der Vorstand der Gesellen, d. h. der Herr Vater, stand der Gesellen bei Tag und bei Nacht abwechselnd an der Bahre Wache und begleiteten den Leichnam mit brennender Kerze oder Pechfackel bis zum Grabe.

In der Werkstatt musste der Geselle die durch den Meister bestimmte Tagesordnung einhalten, den Meister und den Seinigen gewogen, des Anstandes und der Ehrbarkeit gedenk sein und dem Lehrburschen ein gutes Beispiel geben. Jede Mahlzeit nahm er mit der Familie ein. Die Speisen durfte er nicht tadeln; was angerichtet wurde, damit musste er zufrieden sein. Abends, nach der Tagesarbeit durfte er sich nur mit Erlaubnis des Meisters aus dem Hause entfernen.

Jeder Geselle erhielt gleichen Lohn. Der Altgesell war verpflichtet nachzuschauen, ob dieser ihnen gehörig eingehändigt werde. Am Wochentag war es dem Gesellen streng verboten, Blaumontag zu halten, von der Werkstatt ohne Ursache auszubleiben oder aus derselben, des Zechens halber, sich zu entfernen.

Auf der Gasse durfte er an Wochentagen nur ganz angekleidet und mit Schurz und Werkzeug erscheinen, am Sonntag und Feiertag in Festkelidern und umgürtet. Ging er spazieren, musste er ein beigsames Stäbchen oder eine Peitsche in der Hand haben.

Jeden zweiten oder vierten Sonntag erschien der Geselle *zum Eingang* (Zusammenkunft oder Sitzung in der Herberge, beziehungsweise beim Herrn Vater oder Zechmeister), wo *bei offener Lade* über die Angelegenheiten der Bruderschaft geratschlagt und die gegen die Handwerksgesellen erhobenen Anzeigen und Beschwerden verhandelt wurden. Über die Schuldigen wurde gewöhnlich eine Geldbusse verhängt. Bei grösseren Ausschreitungen verbot man ihnen die Arbeit, oder schloss man sie aus der Zunft aus, oder züchtigte man sie körperlich.

A szerkesztésért felelős: Dr. Solymossy Sándor.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1930. Budapest VIII, Múzeum-körút 6. (F.: Czákó Elemér dr.)

MEGJELENT

DR. GYÖRFFY ISTVÁN nemzeti múzeumi igazgatóőr könyve

A CIFRASZŰR

(A Magyar Népi Hímzések I. kötete).

A könyv a következő fejezetekre oszlik: Bevezetés. — A magyar szűr. — A magyar szűrornamentika. — A bihari és erdélyi cifraszűr. — A kún cifraszűr. — A debreceni és hajdúsági cifraszűr. — A felföldi cifraszűrök. — A dunántúli cifraszűr.

A 224 oldalra terjedő könyvet 200 szövegkép, továbbá 88 színes és 80 egyszínű tábla illusztrálja. A könyv bemutatja a fővárosi és vidéki köz- és magángyűjteményekben található cifraszűröket egészben és bő részletrajzokban; egyúttal összefoglaló monográfiája a kihalóban lévő ősi magyar szűrszabó mesterségnek. Színes és gazdag illusztrációi magyar stílusú rajz- és hímzés-mintáknak igen alkalmasak.

A szerző kiadásában megjelent mű ára fűzve 25 pengő. A könyvet a Magyar Néprajzi Társaság tagjai, ezen hirdetményre való hivatkozással 10% árengedménnyel kapják.

Megrendelhető a szerzőnél:

BUDAPEST X, Tisztviselőtelep, Elnök-utca 13. szám.

FELHÍVÁS

A IV. FINN—UGOR KONGRESSZUS ÜGYÉBEN.

Az 1928-ban, Budapesten lezajlott fényes sikerű finn-ugor kongresszus folytatásául és viszonzásául most finn testvéreink hívják vendégül a finn-ugor eszme magyar híveit. A kongresszus 1931 június hó közepén lesz Helsinkiben, Finnország fővárosában. Indulás Budapestről június 9-én. A kongresszust óriási dalosünnep és több kirándulás fogja követni Finnország nevezetesebb vidékeire. A magyar bizottság, melynek élén *gróf Teleki Pál* v. miniszterelnök áll, elhatározta, hogy ez alkalomra társasutazást rendez. (A kilátásba helyezett nagy kedvezmények folytán a három hétig tartó út költségei 300 pengő körül lesznek.) Válaszbélyeggel ellátott megkeresésre részletes tájékoztatót küld a rendezőbizottság megbízottja: *Dr. Bán Aladár* főgimnáziumi igazgató, Budapest, V, Országház, XI. kapu.

TUDNIVALÓK A MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁGRÓL.

A Magyar Néprajzi Társaság 1889-ben alakult; célja a néprajzi tudományt általában, különösebben pedig a magyarságra, a magyarsággal nyelvileg rokon, valamint a magyarsággal együtt élő idegennyelvű népekre való tekintettel művelni és a róluk való ismereteket terjeszteni. Evégből tudományos kutatásokat indít, irányít és támogat; nyilvános felolvasásokat és vándorgyűléseket tart, folyóiratot, összefoglaló monográfiákat ad ki. Hivatalos közlönye az 1890-ben indult **Ethnographia—Népelet** című évnegyedes folyóirat, a **Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Tárának Értesítője** című gazdagon illusztrált, állandó melléklettel. A hivatalos folyóiratot a Társaság tagjai minden külön díj nélkül, az egyéb társulati kiadványokat pedig nagy kedvezménnyel kapják. A Társaság tagja lehet minden nagykorú feddhetlen jellemű egyén, aki ebbeli óhaját a Társaság valamelyik tagjának ajánlatával a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatalához bejelenti. A tagság legalább három évre kötelező. (Külföldi állampolgárok tagságához a m. kir. belügyminiszter jóváhagyása szükséges.) A Társaságba vagy alapító tagul, vagy évdíjas rendes tagul lehet belépni. Alapító tag az, aki a Társaság pénztárába egyszersmindenkorra szóló, az alapszabályokban megállapított bizonyos összeget lefizet; az évdíjas rendes tag az alapszabályokban megállapított évi tagdíjat fizeti. Jogi személy (hatóság, intézet, társaság stb.) csak mint alapító léphet a Társaságba. Az alapító tagsági díj egyszerre, egy összegben előre, a rendes tagsági díj pedig minden év első negyedében befizetendő. (A szeptember végéig be nem fizetett rendes tagsági díj után felszólítási, illetve beszédési díj jár.) Az **Ethnographia—Népelet** előfizetője lehet bárki, aki az évről-évre megállapított előfizetési díjat a Társaság pénztárába beküldi. Felvilágosítást készséggel ad a Magyar Néprajzi Társaság Titkári Hivatala (Budapest, X., Tisztviselőtelep, Néprajzi Múzeum.)

Tagtársainkhoz és előfizetőinkhez!

Midőn az „Ethnographia—Népelet” 1930. évf. utolsó számát szétküldjük, kérjük igen tisztelt tagtársainkat és előfizetőinket, hogy 1931. évi tagdíjukat, illetve előfizetési díjukat (esetleg hátralékaikat) a folyóiratunk jelen számához mellékelt postatakarékpénztári befizetőlap felhasználásával beküldeni szíveskedjenek. (Ha a befizetőlap elveszett volna, úgynevezett „biankóbefizetőlap” minden postahivatalnál kapható 3 fillérért; a Magyar Néprajzi Társaság postatakarékpénztári csekkszámhlájának száma: 3019.) Esetleg postautalvánnyal küldött tagdíjak, illetve előfizetési díjak mindig a MAGYAR NÉPRAJZI TÁRSASÁG PÉNZTÁRA címére (Budapest, VIII, Múzeum-körút 14—16, Magyar Nemzeti Múzeum Gazdasági Hivatala) irányítandók.

Az 1931. évre megállapított rendes tagsági díj belföldre 8 pengő, külföldre 10 pengő, melyért az „Ethnographia—Népelet” díjtalanul jár. Nem tagok részére az előfizetési díj belföldre 10 pengő, külföldre 12 pengő. (Az egész évfolyam bolti ára 12 pengő.)

Pénzküldeményeknél használjuk a postatakarékpénztár befizetőlapjait! A Magyar Néprajzi Társaság csekkszámhlája a m. kir. postatakarékpénztárnál: 3019.

Kir. M. Egyetemi Nyomda. 1931. Budapest, VIII, Múzeum-körút 6. (F.: Czákó Elemér dr.)